

**EEN ARCHEOLOGISCHE EVALUATIE EN WAARDERING
VAN HET SLAGVELD VAN LAFELT 1747
(RIEMST, BILZEN, LANAKEN, PROVINCIE LIMBURG)**

Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting

November 2014

Colofon

Opgraving ☐**Vergunningsnummer:****Datum aanvraag:****Naam aanvrager:****Naam site:****Prospectie** ☐

niet van toepassing

niet van toepassing

niet van toepassing

niet van toepassing

Opdrachtgever: Agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse Overheid

Opdrachtnemer: Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting vzw
De Biesestraat 2
9600 Ronse
info@enamecenter.org

Title van de opdracht: Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Lafelt 1747 (gemeenten Riemst, Bilzen en Lanaken, provincie Limburg)

Besteknummer: 2012/ARCHEO5

Datum gunning: 19 december 2012

Inhoudstafel

1. Inleiding	6
1.1 Kader	6
1.2 Bestek	6
1.3 Uitvoering	6
1.4 Dankwoord	7
2. Onderzoeksvragen en methodologie	8
2.1 Slagveldarcheologie	8
2.1.1 In Vlaanderen	8
2.1.2 In Europa en de rest van de wereld	8
2.2 Het belang van het slagveld van Lafelt 1747	9
2.2.1 Onderzoeksvragen	9
2.2.2 Methodologie	10
3. Landschappelijke context	12
3.1 Situering van het onderzoeksgebied	12
3.2 Landschappelijke situering en topografie	12
3.3 Geologie	15
4. Archeologische context	18
4.1 Inleiding	18
4.2 Een raadpleging van de Centraal Archeologische Inventaris (CAI)	18
4.2.1 Steentijd	18
4.2.2 Metaaltijden	20
4.2.3 Romeinse Tijd	21
4.2.4 Middeleeuwen	22
4.2.5 Nieuwe Tijden: Sporen van conflictarcheologie	23
4.3 Een vergelijking met gelijkaardige archeologische sites	23

5. Historische context	25
5.1 De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)	25
5.1.1 Aanloop naar de Oostenrijkse Successieoorlog	25
5.1.2 Eerste fase van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1744)	26
5.1.3 Tweede fase van de Oostenrijkse Successieoorlog (1744-1748)	27
5.2 Analyse van het verloop van de slag bij Lafelt op 2 juli 1747	29
5.2.1 Beknopt historiografisch overzicht	29
5.2.2 Overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld	46
5.3 Een inventaris van de historische kaarten en iconografische bronnen met betrekking tot de site, inclusief hun bron/plaatsing	63
5.3.1 Primair grafisch bronmateriaal	63
5.3.2 Samenvatting van de kaarten	65
6. Historische landschapsreconstructie	67
6.1. Gebruikte datasets	67
6.1.1 Reliëf	67
6.1.2 Bodemsoorten	67
6.1.3 Water	68
6.2. Methodologie voor het in kaart brengen van het historisch terrein	68
6.2.1 Het historisch landschap	69
6.2.2 Historische kaarten	73
7. Gedocumenteerde gebeurtenissen binnen het historische terrein	83
8. Slagveldarcheologie	90
8.1 Inleiding: het potentieel van slagveldarcheologie	90
8.2 Types troepen en hun uitrusting	91
8.3 Loden kogels	92
8.3.1 Soorten kogels	93

8.3.2 De analyse van loden kogels	94
8.3.3 Sporen op kogels	95
8.4 Archeologie van de slag bij Lafelt	104
8.4.1 Defensieve constructies	104
8.4.2 Begravingen in massagraven	105
8.4.3 Kogels en andere artefacten afkomstig van het massagraf	117
8.4.4 Niet gestratificeerde verspreide artefacten	121
8.4.4.1 Collecties slag bij Lafelt	121
8.4.4.2 Overzicht van de verschillende collecties	123
8.4.5 Analyse van de projectielen	132
8.4.6 Niet-kogel vondsten	145
9. Aanbevelingen	161
9.1 Slagvelden als archeologische site en als erfgoed	161
9.2 Gevolgen en aanbevelingen voor slagveldarcheologie in Vlaanderen	163
9.2.1 Detectie buiten de context van een archeologisch onderzoek	163
9.2.2 Het testen van de impact van verzamelaars op de waarde van een slagveld	165
9.2.3 Slagveldarcheologie in de context van de Conventie van Malta	166
9.3 Het belang van de historische landschapsreconstructie	166
9.4 Aanbevelingen voor verder archeologisch onderzoek	172
9.5 Aanbeveling met betrekking tot de andere waarden van het slagveld	186
9.5.1 De inhoudelijke waarde van het slagveld van Lafelt	186
9.5.2 De belevingswaarde van het slagveld van Lafelt	187
10. Conclusies	189
11. Literatuurlijst	190
12. Overzicht bijgevoegde kaarten	192

1. Inleiding

1.1 Kader

Het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting heeft in 2013 in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed een archeologische evaluatie en waardering uitgevoerd van het slagveld van Lafelt 1747 en dit in functie van de opmaak van een mogelijk beschermingsdossier.

Het onderzoek gebeurde naar analogie van het recente onderzoek dat is gebeurd voor het slagveld van Oudenaarde 1708 in opdracht van de Vlaamse Overheid, Onroerend Erfgoed¹. Het archeologisch onderzoek diende zich toe te spitsen op de collecties van de op het slagveld actieve vrijetijdsarcheologen en metaaldetectoristen.

1.2 Bestek

Voorafgaand aan de uitvoering van het onderzoek is door het agentschap Onroerend Erfgoed een bestek opgesteld waaraan onderzoeksvragen en technische voorschriften aan de opdracht zijn gesteld. Het betreft 'Bestek nr. 2012-ARCHEO5: Een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Lafelt 1747 (gemeenten Riemst, Bilzen en Lanaken, provincie Limburg). Onderhandelingsprocedure voor aanneming van diensten zonder voorafgaande bekendmaking. De opdracht is op 19 december 2012 gegund door het agentschap Onroerend Erfgoed (briefkenmerk PVD/SV/12.40425).

1.3 Uitvoering

Het onderzoek en de uitwerking van het rapport vonden plaats tussen maart 2013 en maart 2014. Tijdens de stuurgroepvergadering van 7 april 2014 werd duidelijk dat bijkomend onderzoek nodig was om archeologische zones met groot onderzoekspotentieel scherper af te bakenen om deze gegevens bruikbaar te maken voor het agentschap Onroerend Erfgoed. De opdrachtgever was ook vragende partij om in de eindconclusies aanbevelingen op te nemen die gebaseerd zijn op de ervaring van zowel het onderzoek van het slagveld van Oudenaarde in vergelijking met het onderzoek van het slagveld van Lafelt. Het rapport dat nu voorligt (november 2014) houdt met deze opmerkingen rekening.

Het onderzoek werd uitgevoerd onder begeleiding van een stuurgroep. Deze bestond uit volgende personen:

Namens de opdrachtgever:

- Marc Dewilde (Agentschap Onroerend Erfgoed)
- Mathieu Eycken (Gemeente Riemst)
- Peter Van den Hove (Agentschap Onroerend Erfgoed)
- Tim Vanderbeken (ZOLAD+)

¹ Foard G., Partida T., Vandeburie J., De Vriendt B., Urmel L., Derde W., Een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Oudenaarde 1708, Oudenaarde, 2012.

Namens de opdrachtnemer:

- Willem Derde (Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting)
- Ben De Vriendt (Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting)
- Glenn Foard (University of Huddersfield)
- Tom Nevejan (Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting)
- Tracey Partida (University of Huddersfield)
- Karen Ryckbosch (Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting)

Het project kwam tot stand dankzij de samenwerking tussen verscheidene personen en instanties in een projectteam. De volgende personen maakten hier deel van uit:

- Willem Derde (Ename Expertisecentrum voor erfgoedontsluiting) voor de projectleiding;
- Tracey Partida (University of Huddersfield) en Tom Nevejan voor de historische landschapsreconstructie;
- Dr Glenn Foard (University of Huddersfield) en Ben De Vriendt voor de analyse van de slagveldarcheologie;
- Karen Ryckbosch (Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting) voor het historisch en archivalisch onderzoek en voor het analyserapport van het verloop van de slag;
- Graeme Rimer (onafhankelijk consultant, gastprofessor aan de Universiteit van Huddersfield) voor de analyse van de wapengerelateerde artefacten;
- Birgit Berk voor de determinatie van de skeletten in de Bonderstraat en de Iers Kruisstraat.

Het project kon tot stand komen met de inzet van andere personen en instanties, meer bepaald:

- Erwin Meylemans (agentschap Onroerend Erfgoed);
- David en Aloys Stulens, Roland Wenzlawski, Jean Comhair, Benny Eemons (vrijtijdsmetaaldetectoristen);
- Julien Daenen (vrijtijdshistoricus).

1.4 Dankwoord

Voor het tot stand komen van deze studie kon het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting (EEC) rekenen op heel wat steun van verschillende instanties en personen. Iedereen die aan deze studie op een of andere manier heeft bijgedragen, wensen we daarom uitdrukkelijk te bedanken.

Eerst en vooral de leden van de stuurgroep. Verder een speciaal woordje van dank voor Erwin Meylemans van het agentschap Onroerend Erfgoed voor de hulp bij de verwerking van de brondata van het DHM, voor fysisch antropologe Birgit Berk voor de determinatie van het botmateriaal, voor het archeologische onderzoeksbureau Condor Archaeological Research voor het beschikbaar stellen van kaarten, vondsten en voorlopige onderzoeksresultaten en voor Julien Daenen voor de hulp bij het historisch onderzoek.

Tot slot danken we in het bijzonder de metaaldetectoristen voor het ter beschikking stellen van hun collecties, in de eerste plaats David en Aloys Stulens.

2. Onderzoeksvragen en methodologie

In dit hoofdstuk gaan we vooraf kort in op de ontwikkeling van slagveldarcheologie als subdiscipline in Vlaanderen en in de rest van de wereld. Vervolgens vatten we kort samen wat het belang is van het slagveld van Lafelt tegen de achtergrond van die subdiscipline. Daarna stellen we de onderzoeksvragen voor en lichten we de gebruikte methodologie toe.

2.1 Slagveldarcheologie

2.1.1 In Vlaanderen

Slagveldarcheologie is een relatief nieuwe onderzoeksdiscipline die in Vlaanderen vooral wordt beoefend in de context van het onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog. Nochtans zijn onze contreien ook in vroegere perioden dikwijls het toneel geweest van heel wat conflicten en veldslagen die vaak een beslissende weerslag hebben gehad op het verdere verloop van de Europese geschiedenis.

In 2012 werd er met het onderzoek naar de slag bij Oudenaarde van 11 juli 1708 voor de eerste maal een slagveld van vóór de Eerste Wereldoorlog aan een professionele archeologische evaluatie onderworpen.

In 2013 werd de werkgroep 'Conflict in contact' opgericht. Deze werkgroep organiseerde eind 2013 de eerste contactdag over conflictarcheologie. Men wil een ontmoetings- en overlegforum bieden aan allen die geïnteresseerd zijn in de archeologie van conflictsites uit een ver en minder ver verleden. Initiatieven zoals deze tonen aan dat de interesse voor slagveldarcheologie groeit.

Met voorliggende studie wordt voor de tweede keer een slagveld van vóór de Eerste Wereldoorlog aan een wetenschappelijk onderzoek onderworpen. Nieuw is dat de focus deze keer ligt op de bruikbaarheid van vondsten die zijn verzameld buiten de context van een wetenschappelijk onderzoek op het terrein (zie onderzoeksvragen).

2.1.2 In Europa en de rest van de wereld

Het gros van het onderzoek naar premoderne slagvelden beslaat de periode tussen de zestiende en negentiende eeuw. Onderzoek naar oudere slagvelden is zeldzaam. Recent werden wel twee veldslagen uit de Romeinse periode gelokaliseerd op basis van archeologisch onderzoek. Beide bevinden zich in het noorden van Duitsland: Kalkriese, de site waar drie legioenen van Varus in 9 na Christus werden vernietigd² en een voorheen onbekende actie uit de 3de-eeuw te Harzhorn.³

In Europa ligt de focus op de zeventiende en de achttiende eeuw. De laatste veldslagen in Engeland en Schotland werden uitgevochten in 1685 en 1746. Foard verrichte uitgebreid onderzoek op de slagvelden van Naseby en vooral Edgehill, dat het enige vroeg moderne slagveld is dat in zijn totaliteit werd onderzocht. Elders in Europa werd en wordt er onderzoek verricht in Lützen (Duitsland), in Poltava (Oekraïne), in Landskrona (Zweden) en in Almenar en Talamanca (Spanje). Ook in Nederland neemt

² Rost, A., 2007, Characteristics of ancient battlefields: the battle of Varus (AD9). In Scott, D. 2007. Fields of Conflict: battlefield archaeology from the Roman empire to the Korean War (2 VOL). Westport Conn.: Praeger 50-57.

³ <http://www.ndr.de/kultur/geschichte/schauplaetze/Die-Roemerschlacht-am-Harzhorn,roemerschlacht100.html>

de interesse voor premoderne slagvelden toe.⁴

Voor een meer uitgebreide behandeling van dit thema wordt verwezen naar het rapport van de slag bij Oudenaarde 1708.⁵

2.2 Het belang van het slagveld van Lafelt 1747

Het slagveld van Lafelt (1747) is historisch gezien een belangrijke slag (zie hoofdstuk 5). Het is ook een goed gedocumenteerde veldslag waardoor de eventuele archeologische vondsten tegenover de historische bronnen kunnen worden afgewogen. De uitdagingen die aan een eventueel archeologisch onderzoek van het slagveld worden gesteld zijn groot. Het is één van de weinige grootschalige veldslagen in Europa (5.000 doden en 10.000 gewonden) waarvan het slagveld nog grotendeels bewaard is gebleven en dat (gedeeltelijk) archeologisch kan worden onderzocht.

Hoewel recente projecten zoals de exploitatie van leem en private woningbouw een deel van het historisch slagveld hebben ingenomen, is er toch voldoende open ruimte bewaard gebleven om een zinvol onderzoek naar evaluatie en waardering in functie van een mogelijke bescherming op te zetten.

2.2.1 Onderzoeksvragen

Ten behoeve van het waarderingsonderzoek zijn door het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Wat is er reeds bekend over de archeologie van het slagveld van Lafelt 1747?
2. In welke mate draagt de activiteit van vrijetijdsarcheologen en metaaldetectoristen bij tot de kennis (van het verloop) van de slag bij Lafelt?
3. Wat is de ruimtelijke begrenzing van het slagveld van Lafelt 1747?
4. Hoe zag het landschap eruit ten tijde van de veldslag? In welke mate onderging dit landschap wijzigingen?
5. Zijn er specifieke landschapskenmerken die een rol speelden in de acties tijdens de veldslag? Zijn deze landschapskenmerken nog steeds aanwezig?
6. Heeft het archeologisch monument een meerwaarde op grond van de archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?
7. In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord, in welke mate is het archeologisch vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? Wat is hun bewaringstoestand en densiteit?
8. In welke mate heeft de bodemsoort een invloed op de conservering van de vondsten?
9. Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?
10. Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?
11. Is het slagveld van Lafelt 1747 op grond van zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, archeologische/landschappelijke context, bewaringstoestand, waarneembaarheid en herinnering aan te duiden als archeologisch monument?
12. Wat zijn de mogelijkheden naar beheer en behoud van de site?

⁴ Visser V., 2013, De neerslag van het slagveld, RAAP rapport 246

⁵ Foard, G., Partida T., Vandeburie J., De Vriendt B., Urmel L., Derde W., 2012, Een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Oudenaarde 1708, Oudenaarde

2.2.2 Methodologie

De methodologie die werd toegepast bij het onderzoek naar de Slag bij Lafelt is gebaseerd op diegene die werd ontwikkeld, vanaf het midden van de jaren negentig, voor het onderzoek van slagvelden in de pre-industriële periode in Engeland.⁶

De eerste stap is het onderzoek van de originele geschreven bronnen. Deze bronnen worden gebruikt om de algemene locatie van de veldslag te identificeren, om de opeenvolging van acties te reconstrueren en topografische aanwijzingen te identificeren die het mogelijk maken om de exacte locatie van gebeurtenissen vast te stellen. Deze gegevens worden samengelegd met andere historische informatie over de betrokken troepen en hun uitrusting zoals kaarten of iconografische bronnen. Om de gebeurtenissen te kunnen interpreteren, moet men ook rekening houden met de algemene krijgskunst uit de betrokken periode zoals die o.a. werd beschreven in toenmalige militaire handleidingen of die we kunnen afleiden uit de beschrijvingen van tal van andere veldslagen.

Vervolgens proberen wij het historisch landschap ten tijde van de veldslag zo goed mogelijk te reconstrueren. Daarvoor maken wij gebruik van de technieken van de historische geografie. De elementen van het landschap die ten tijde van de veldslag mogelijk een tactische rol speelden (zoals wegen, hagen, reliëfverschillen, enz.), krijgen speciale aandacht.

De volgende stap bestaat erin om al het voorgaande materiaal te integreren, en de gedocumenteerde gebeurtenissen in het historisch landschap te plaatsen, gebruik makend van de topografische aanwijzingen in de primaire bronnen.

Tot slot moet het fysieke materiaal van de veldslag, achtergelaten door de acties, onderzocht worden met behulp van archeologische technieken. Informatie van eerdere opgravingen, waaronder ook alle informatie met betrekking tot de lokalisatie van massagraven, wordt samengebracht. De focus hierbij ligt op een systematisch onderzoek van de verspreiding van artefacten die tijdens de veldslag in de ploeglaag werden achter gelaten. Bij de huidige studie diende het onderzoek zich echter toe te spitsen op de analyse en studie van oude vondsten van detectoristen die actief waren en/of zijn op het slagveld van Lafelt.

Het materiaal dat teruggevonden wordt op het terrein laat toe om de hypothesen uit de voorgaande fasen te testen aan de hand van aanwijzingen die onafhankelijk staan tegenover de geschreven bronnen. De resultaten die hieruit volgen, geven aanleiding om militaire en landschappelijk data opnieuw te onderzoeken. Eventueel volgt daaruit de noodzaak om een verdere archeologische staalname van het terrein te doen.

In de mate van het mogelijke moeten ook de legers worden beschreven, inclusief hun wapens en uitrusting, de aantallen, samenstelling en ervaring van de troepen, het officierenkorps en de hoogste bevelhebbers. Om te komen tot een gedetailleerde reconstructie van de belangrijkste troepenontploffingen is het vooral belangrijk om informatie te verzamelen over de juiste aantallen van elk type leger, idealiter per bataljon.

De primaire focus voor de analyse van slagvelden uit de pre-industriële periode is de reconstructie van de voornaamste ontploffingen van de legers net voor de start van het eigenlijke treffen. Dit komt omdat de slagorde van doorslaggevend belang was voor de daaropvolgende actie. Het was het enige moment waar alle troepen ten opzichte van elkaar gepositioneerd waren in overeenstemming met gedetailleerde, goed vastgelegde

⁶ Foard, G. & Morris 2012. The Archaeology of English Battlefields. York, CBA.

---

principes en gebruikelijke afstanden tegenover elkaar. Dit is de enige vaste en relatief makkelijk te definiëren fase in wat anders zeer snel een soms chaotische gebeurtenis wordt.

Zodra de troepen werden ingezet, werd het bataljon de belangrijkste eenheid voor de organisatie van de strijd, aangezien het zijn vorm moest behouden om efficiënt ingezet te kunnen worden. Het kon vechten, zelfs in isolatie, alhoewel de bevelhebber steeds zou proberen aansluiting te maken met een ander bataljon om te vermijden ingesloten te raken. Deze sterk gestructureerde ontplooiingen waren mogelijk door het gelimiteerde bereik en efficiëntie van de toenmalige artillerie, hetgeen met zich meebracht dat troepen slechts bedreigd werden wanneer zij zich op korte afstand van de vuurwapens bevonden.⁷

Uiteraard had iedere slag haar eigen specificiteit en werd er soms totaal afgeweken van de "schoolvoorbeelden" van hoe je een aanval diende in te zetten. Dit was bijvoorbeeld het geval in de slag bij Oudenaarde van 1708. De geallieerde troepen die onder het beval van Marlborough stonden, werden in de strijd gegooid zodra ze de Schelde over waren gestoken. In Lafelt zien we een veel gestructureerder verloop van de strijd.

---

⁷ Foard, G., 2012, Battlefield Archaeology of the English Civil War, BAR British Series 570, p 18

---

3. Landschappelijke context

In dit hoofdstuk gaan we in op de landschappelijke situering van het onderzoeksgebied en bespreken we de algemene bodemkenmerken.

3.1 Situering van het onderzoeksgebied

De afgebakende zone bevindt zich ten westen van de stad Maastricht en wordt grosso modo afgebakend door de Maastrichtersteenweg (weg die loopt van Tongeren naar Riemst) in het zuiden, de Maastrichterstraat in het noorden (weg die loopt van Bilzen naar Maastricht) het Albertkanaal in het oosten en de Riemsterweg en Bilzerweg in het westen. Het slagveld strekt zich uit over de dorpen Vlijtingen, Herderen, Vroenhoven, Riemst (Riemst), Grote-Spouwen, Kleine-Spouwen, Hees en Rosmeer (Bilzen) en Veldwezelt (Lanaken).

3.2 Landschappelijke situering en topografie

Landschappelijk behoort het slagveld van Lafelt van 1747 tot het landschap van de Maasvallei, dat grotendeels werd bepaald door de werking van de Maas. Daarnaast zijn eolische en tektonische invloeden medebepalend geweest voor het uitzicht van het landschap.

Het slagveld, met het gehucht Lafelt als centrum van de actie, is gelegen in het glooiend, open landschap van Droog-Haspengouw. De afgebakende zone wordt in het noorden begrensd door de hoogte van Rosmeer met als hoogste punt de Bosberg (+125 m T.A.W.) en in het zuiden door de hoogte van Herderen met als hoogste punt de Sieberg (+122,5 m T.A.W.). De afgebakende zone wordt hoofdzakelijk ingenomen door akkerland. Weiland is beperkt.

Het omliggende landschap werd in de loop van de 20ste-eeuw drastisch gewijzigd. Ten oosten van de afgebakende zone loopt het Albertkanaal dat in 1948 in gebruik werd genomen en Antwerpen met Luik verbindt. Eén van de sporen die in het landschap achterbleven ten gevolge van het graven van het Albertkanaal is de zogenaamde Kesseltse kip⁸, net ten oosten van de afgebakende zone. Even verderop ligt de stad Maastricht.

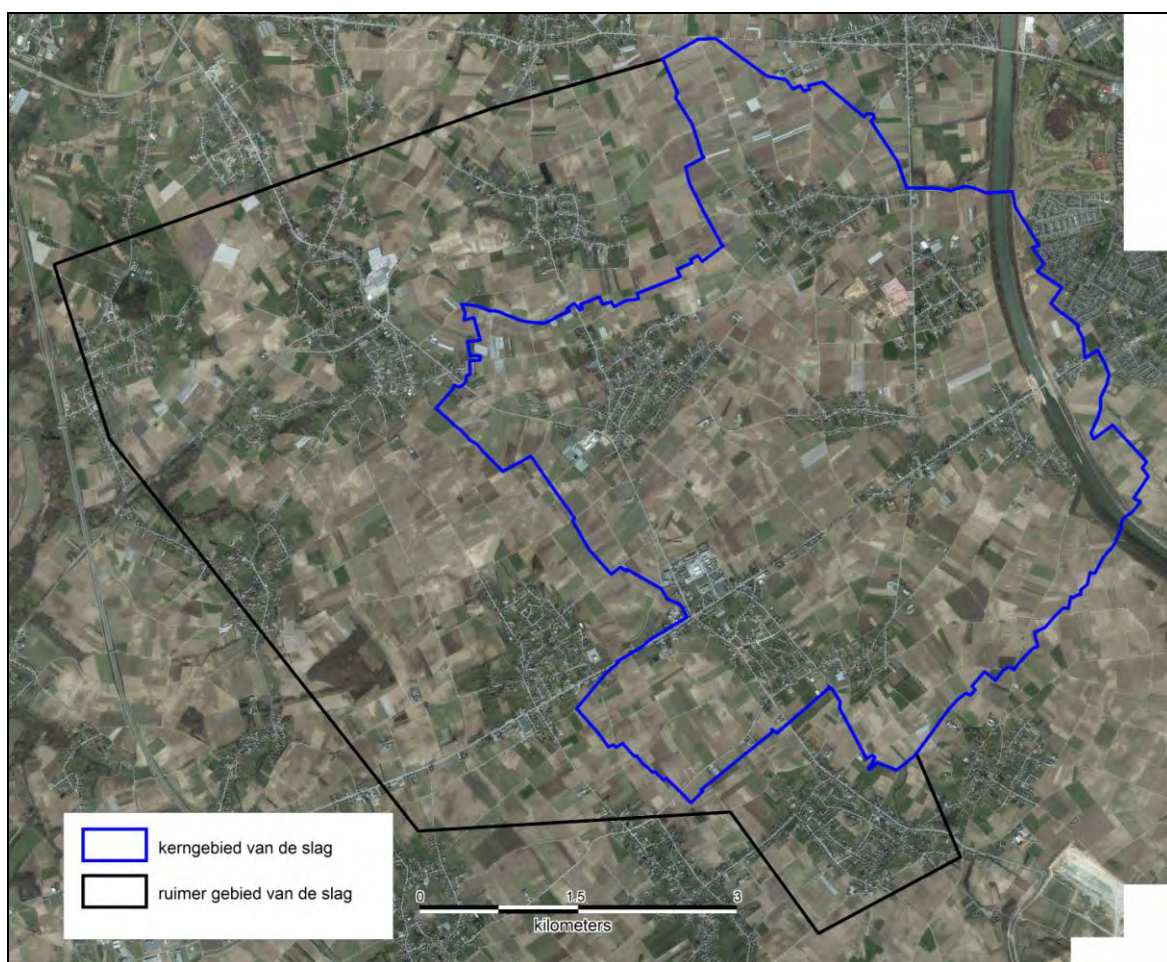
In de jaren '70 van de 20ste-eeuw werd een groot deel van de oppervlakte van de gemeente Riemst zeer ingrijpend herverkaveld, waarbij de typische holle wegen verdwenen en werden gebetonneerd. Ook de meeste kleine landschapselementen werden toen vernietigd.

---

⁸ In de jaren '30 van de vorige eeuw werd bij het uitgraven van het Albertkanaal de grond 'opgekipt'. Zo ontstond een kunstmatige verhoging in het landschap: de Kesseltse Kip.

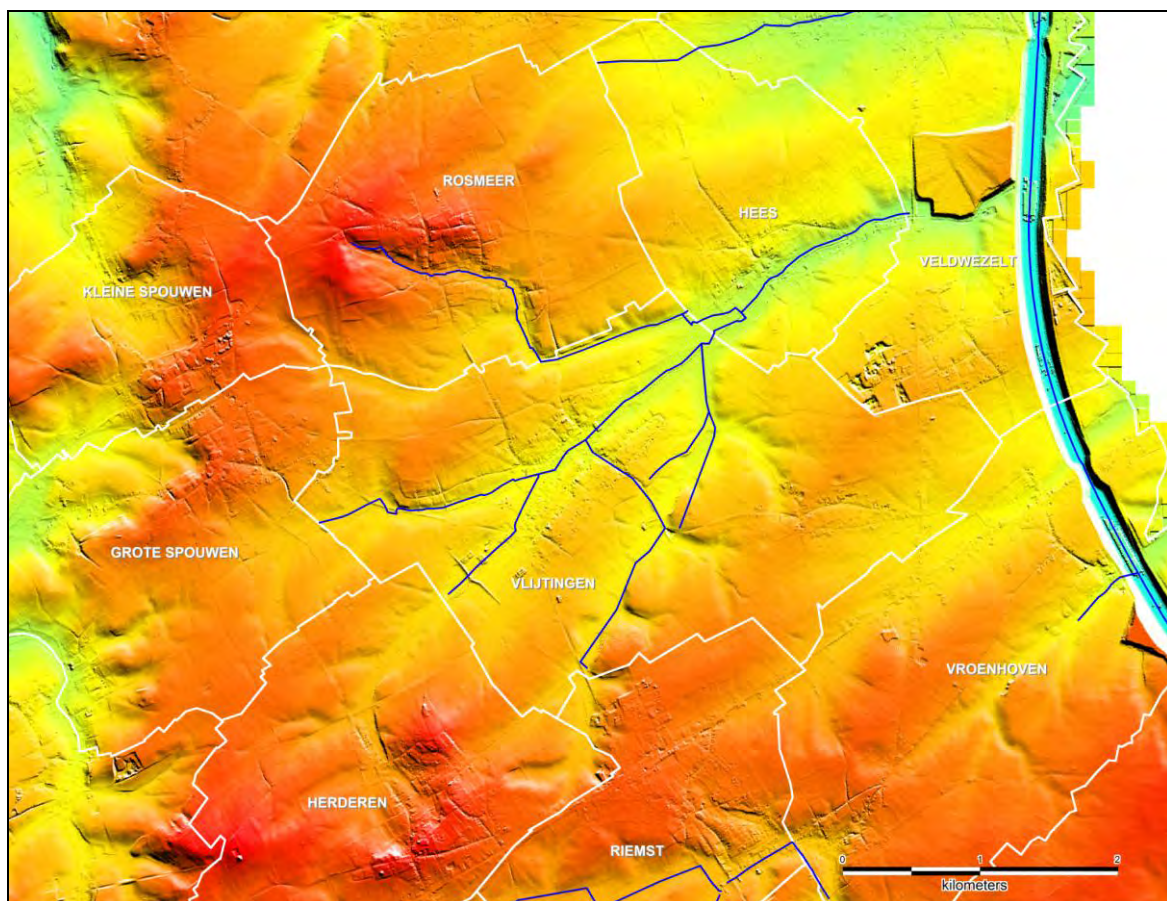

Kaart 1: Afbakening van het slagveld

Tot voor de aanleg van het Albertkanaal liepen er slechts weinig beken en al helemaal geen belangrijke waterwegen langs het slagveld. Ferraris toont geen waterlopen en de kaart van Maastricht van circa 1765 toont slechts twee droge beken, 'grebben' genoemd door Hees en tussen Vlijtingen en Lafelt. We komen op deze kaart nog uitgebreid terug. Ook het moderne kadaster toont maar weinig water in het huidige landschap.

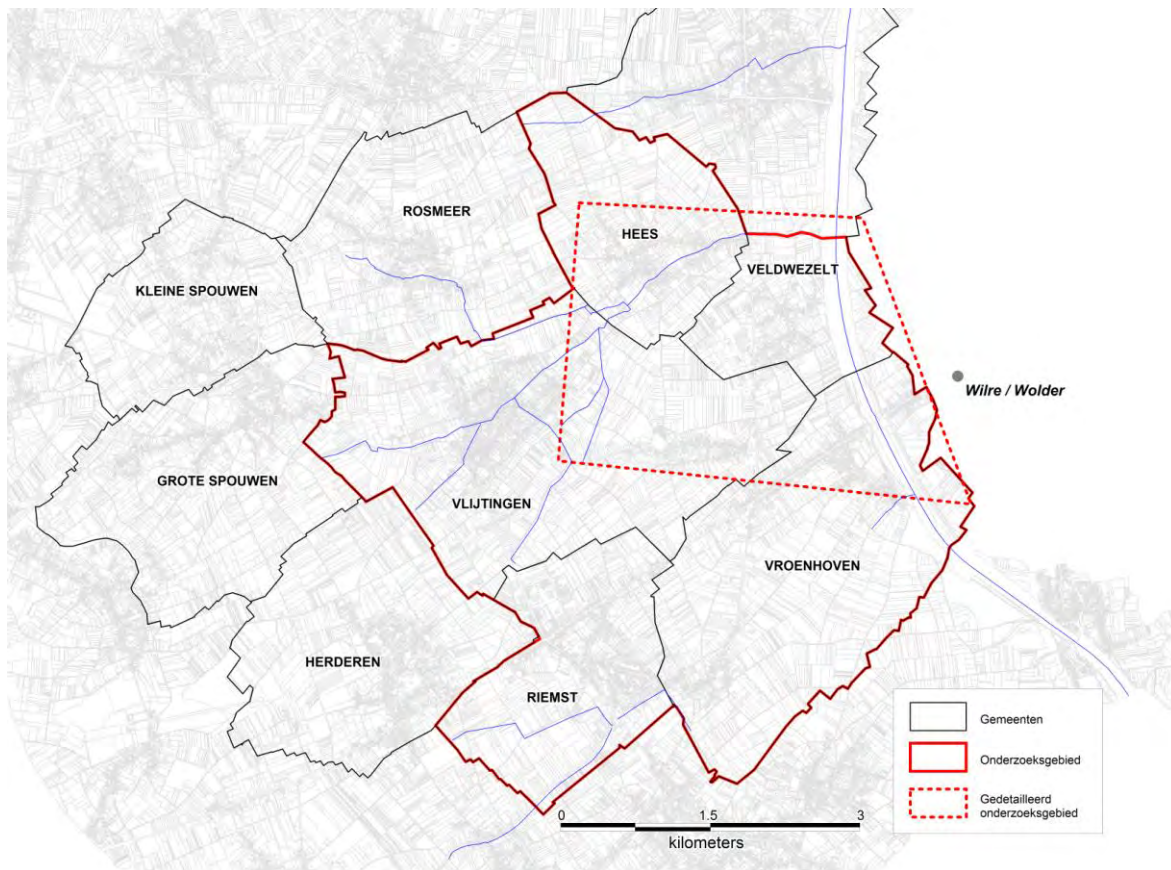

Kaart 2: Digitaal hoogtemodel met gemeentegrenzen en moderne waterlopen ©AGIV.

Kaart 3: Kaart op basis van het primitief kadaster en het modern kadaster

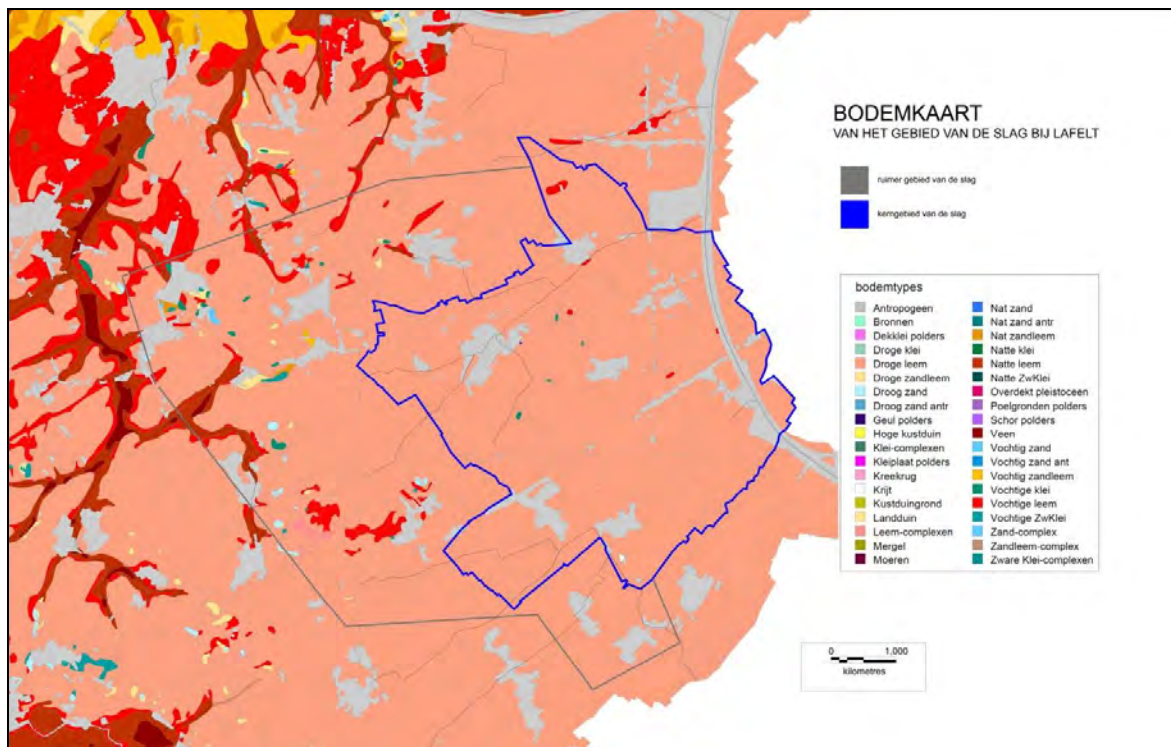
3.3 Geologie

De geologie van het slagveld van Lafelt 1747 wordt slechts summier behandeld. Aan dit onderzoek kwam geen veldwerk te pas; er werden geen bodemprofielen geregistreerd.

Bodemkundig behoort het slagveld van Lafelt 1747 tot de leemstreek. De leemstreek strekt zich uit van de Franse tot de Nederlandse grens, van west naar oost. De leemstreek ligt onder de zandleemstreek en slechts voor een klein deel in Vlaanderen. In de leemstreek overheerst de leem als grondsoort. De leemlaag kan er makkelijk tien tot 20 m dik zijn. Zo bevindt er zich binnen de afgebakende zone een leem-ontginningssite.

Nagenoeg het ganse slagveld wordt gekenmerkt door bodemtype Aba0 of Aba1: droge leembodems met textuur B horizont. Deze serie bestaat uit gunstig gedraineerde leemgronden met een aan klei aangerijkte B horizont. Aba0 is de fase met dikke A horizont (> 40 cm). De Aba0 gronden hebben zich onder loofbos ontwikkeld in een gematigd vochtig klimaat, op een betrekkelijk vlak reliëf en in een kalkrijk loessmateriaal. Na de ontbossing is de A horizont geheel of gedeeltelijk bewaard gebleven.

Kaart 4: Bodemkaart van het gebied met aanduiding van kerngebied en ruimer gebied van de slag. In een oogopslag is duidelijk dat het gaat om leembodems Abo0 of Abo1.

De algemene morfologische kenmerken zijn:⁹

- Ap: 0-25 cm: bouwvoor; licht leem, donkerbruin (10YR 4/2); fijn tot middelmatig kruimelige structuur, zwak uitgesproken; droog; zeer intense beworteling (sporen van de ploegzool in de overgangslaag); snelle en regelmatige overgang,
- E: 25-50 cm: licht leem, geelbruin tot grijsbruin (10YR 5/4); middelmatig kruimelige tot platige structuur, zwak uitgesproken; droog en zacht; regelmatige beworteling, talrijke wormengangen; geleidelijke overgang,
- B2: 50-90 cm: zwaar leem, bruin (7,5 YR 4-5/4), op de breukvlakken donkerbruin (10YR 4/4) na openwrijven; middelmatige subhoekige blokstructuur, sterk uitgesproken, sterk ontwikkelde donkerbruine coatings; regelmatig verspreide beworteling, dicht net van wormgangen met kleiachtige laag bezet; geleidelijke en regelmatige overgang,
- B3: 90-150 cm: zwaar leem, geelbruin (10YR 5/4); enkele breukvlakken zijn bruin (7,5YR 4/4); matig sterk ontwikkelde grove subhoekige blokstructuur; goed en regelmatig doorworteld, de wormengangen van de vorige horizont lopen door maar zijn minder talrijk; geleidelijke overgang,
- C1: 150-220 cm: licht leem, geelbruin (10YR 5/6); zonder duidelijke structuur; vochtig; kalkloos; geen wortels, nog enkele wormengangen; snelle overgang,
- C2: > 220 cm: licht leem, geelbruin (10YR 5/4); zonder duidelijke structuur; kalkrijk; geen wortels, geen wormengangen.

De pH is gemiddeld hoog als gevolg van het overdadig gebruik van krijtmergel; hij

⁹ Claes S., Frederickx E. & Gullentops F. 2001: Toelichtingen bij de geologische kaart van België. Vlaams gewest. Kaartblad 34. Tongeren, Brussel.

bereikt zijn maximum (>8) in de C horizont. Het gebruik van krijtmergel is wellicht één van de belangrijkste redenen waarom de kogels zich in een slechte conditie bevinden.

Aba1 is de fase met dunne A horizont (< 40 cm). Na de ontbossing werd de E horizont van het oorspronkelijk profiel geheel of gedeeltelijk geërodeerd. De bovengrond (Ap horizont) bestaat gewoonlijk uit licht leem en rust onmiddellijk op het zwaar leem van de textuur B horizont. Deze aanrijingshorizont, bekend als terre-à-briques, is een bruin zwaar leem, relatief rijk aan kleibestanddelen en met een uitgesproken polyedrische structuur. De structuurvlakken en de wanden van de regenwormengangen zijn met duidelijke klei-humushuidjes (coatings) bezet. Naar onder toe is de structuur minder uitgesproken, vermindert het kleigehalte en wordt de kleur geelbruin. Op meer dan 125 cm diepte wordt eerst ontkalkte, dan kalkrijke leem aangetroffen. Aba1 is de belangrijkste bodem van de plateaus en van de zachte hellingen.

Kaart 5: De leemstreek in België

4. Archeologische context

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de archeologische context van het slagveld van Lafelt 1747 behandeld. Een raadpleging van de Centraal Archeologische Inventaris toont aan dat er zowel op als in de nabije omgeving van het slagveld, naast slagveldarcheologie, een breed spectrum aan archeologische relict en vondsten aanwezig is, gaande vanaf de Steentijd tot de Nieuwe Tijden. Vervolgens wordt een inventaris aangeleverd van de historische en archeologische studies van het gebied. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een overzicht van gelijkaardige archeologische sites en monumenten en hun plaatsing in het landschap.

4.2 Een raadpleging van de Centraal Archeologische Inventaris (CAI)

Een raadpleging van de Centraal Archeologische Inventaris (CAI) levert een enorme hoeveelheid vondstlocaties op, zowel op als in de onmiddellijke omgeving van het slagveld. Verschillende redenen liggen hier aan de basis van. Allereerst boden de nabijheid van de Maas en de vruchtbare leembodems een aantrekkelijk kader om zich te vestigen. Ten tweede kwam dit gebied vanaf het begin van de twintigste eeuw onder de aandacht van de ‘professionele archeologie’ en werden hier onder leiding van Heli Roosens, oprichter van de Nationale Dienst voor Opgravingen, vanaf het midden van de twintigste eeuw langdurige opgravingscampagnes opgezet. De oprichting van een intergemeentelijke archeologische dienst (ZOLAD+) heeft een duidelijke weerslag op de beschikbare archeologische data in de CAI voor de streek waarin de dienst actief is. Tot slot is er de huidige goede samenwerking tussen de Intergemeentelijke Archeologische Dienst ZOLAD+ en de talrijke vrijetijdsdetectoristen¹⁰ die hier prospecteren, hetgeen resulteert in een groot aantal vondstmeldingen in de CAI. Door deze samenwerking was een onderzoek naar archeologische vondsten, voornamelijk musketkogels, die betrekking hebben op de slag van Lafelt en die verzameld zijn buiten de context van een systematisch wetenschappelijk onderzoek, mogelijk.

In het hiernavolgende wordt enkel een overzicht gegeven van de voornaamste opgravingen in het gebied van de Steentijd tot de Nieuwe Tijden. De talloze vondstmeldingen door de vrijetijdsarcheologen worden hier niet behandeld. Vondstmeldingen met betrekking tot slagveldarcheologie worden apart besproken onder hoofdstuk 8.

4.2.1 Steentijd

Langs de oostelijke grens van het slagveld, net ten oosten van het Albertkanaal, bevindt zich de midden-paleolithische site te Veldwezelt-Hezerwater.
(CAI locatienummer 51795)

De site werd beschermd als archeologische site in 2007. Het betreft 2 openlucht vuursteen-extractieplaatsen van de neanderthalers (De zogeheten “Lower-Sites” (VLL &

¹⁰ David en Aloys Stulens, Benny Eemons, Roland Wenzlawski, Carlo Nelissen, Mark Duurland, Luk Meyers, Kim Groenendijk, Marc Swinnen, Sven Proesmans, Eddy Coenen, Eric Goovaerts, Eddy Rondags, Jean Comhair, Guy Keyken, Walter Pieters.

VLB Sites) en drie verschillende jachtkampen van neanderthalers (de zgn. VBLB, TL & WFL Sites). Topografisch gezien neemt de helling van de linkeroever van het Hezerwater een strategische positie in het omliggende landschap in. De archeologische site beslaat echter niet alleen het dal en de opeenvolgende linkeroevers van het Hezerwater, maar strekte zich ook uit over de gehele westelijke rug, die hoger in het landschap gelegen is. De locaties in het dal en op de linkeroevers zijn volledig opgegraven en dus niet meer in situ aanwezig. De westelijke rug - die tot aan het Albertkanaal doorloopt - werd niet opgegraven. Dit deel van de site is dus nog intact bewaard tot aan de rand van het Albertkanaal. Een leemprofiel vormt op het terrein de grens tussen het oostelijke opgegraven gedeelte van de site en het westelijke nog aanwezige gedeelte van de Neanderthaler site.

Nog te Veldwezelt werden tijdens verbredingswerken van het Albertkanaal in 1983 een concentratie van lithisch materiaal en dierenbeenderen, onder andere typische levalloisafslagen behorend tot het midden-paleolithicum aangetroffen.
(CAI Locatienummer 50119)

Tijdens een samenwerking tussen de Eenheid Prehistorische Archeologie van de KUL en het VIOE in de zomer van 2007 op de Schans te Veldwezelt, dat field walking, testputten en boringen omvatte, werden verschillende concentraties artefacten aangetroffen behorende tot het midden-paleolithicum.
(CAI Locatienummer 52578)

Van 1952 tot 1966 verrichte Roosens archeologisch onderzoek op de Staberg. De Staberg is een opvallend element in het landschap, enkele meters uitstekend boven het omringende landschap ten zuiden, noorden en oosten. De heuvel wordt gekenmerkt door relatief zachte hellingen. Binnen de spreiding van de bandkeramiek in de ruime regio behoort de site van Rosmeer-Staberg tot de zgn. Heeswatercluster, een cluster die zich bevindt op de plateaus tussen de bovenloop van de Demer en de Maas, en waartoe verschillende vindplaatsen in Vlaanderen en Nederland behoren. Op een ruimer regionaal niveau maakt deze cluster op zijn beurt deel uit van een reeks clusters die zich ook in Waals Haspengouw verder uitstrekken, o.a. langs de Jeker. Tijdens de opgravingen kwamen onder meer een twintigtal gebouwplatteronden aan het licht.
(CAI Locatienummer 50117)

Te Vlijtingen werden tijdens een grootschalige opgravingcampagne van 1961 tot 1978 een dertigtal kuilen en sporen van 3 gebouwen uit de bandkeramische periode aangetroffen.
(CAI Locatienummer 50173)

Tijdens veldprospectie tussen 1957 en 1959 door Lux en Roosens te Rosmeer werden rijk versierde scherven aangetroffen behorend tot de bandkeramische cultuur.
(CAI Locatienummer 50367)

In 1959 werden te Riemst een 3-tal kuilen met lithisch materiaal en aardewerk behorend tot een bandkeramische nederzetting opgegraven.
(CAI Locatienummer 50379)

Van 1959 tot 1960 kwamen bandkeramische overblijfselen aan het licht te Riemst Vroenhoven: 11 afvalkuilen, belangrijk vuursteenmateriaal (o.a. krabbers, duwers, lemmers en maalstenen) en aardewerk (o.a. Omalienpot).
(CAI Locatienummer 50380)

Ten westen van het slagveld werden tussen 1968 en 1970 op een heuvelrug te Grote-Spouwen enkele kuilen met bandkeramisch aardewerk opgegraven door Lux en Roosens.
(CAI Locatienummer 700493)

Ook te Riemst werden er bij het uitgraven van een kelderruimte sporen van een bandkeramische nederzetting aangetroffen: twee afvalkuilen, lithisch materiaal (o.a.

sikkelmesje met gebruiksglans), enkele onversierde scherven vaatwerk, houtskool en beentjes.

(CAI Locatienummer 50381)

Ook bij de heraanleg van een paardenrenbaan te Riemst werden archeologische sporen vastgesteld behorend tot de bandkeramische cultuur, waaronder de plattegrond van een huis, 26 meter op 7 meter.

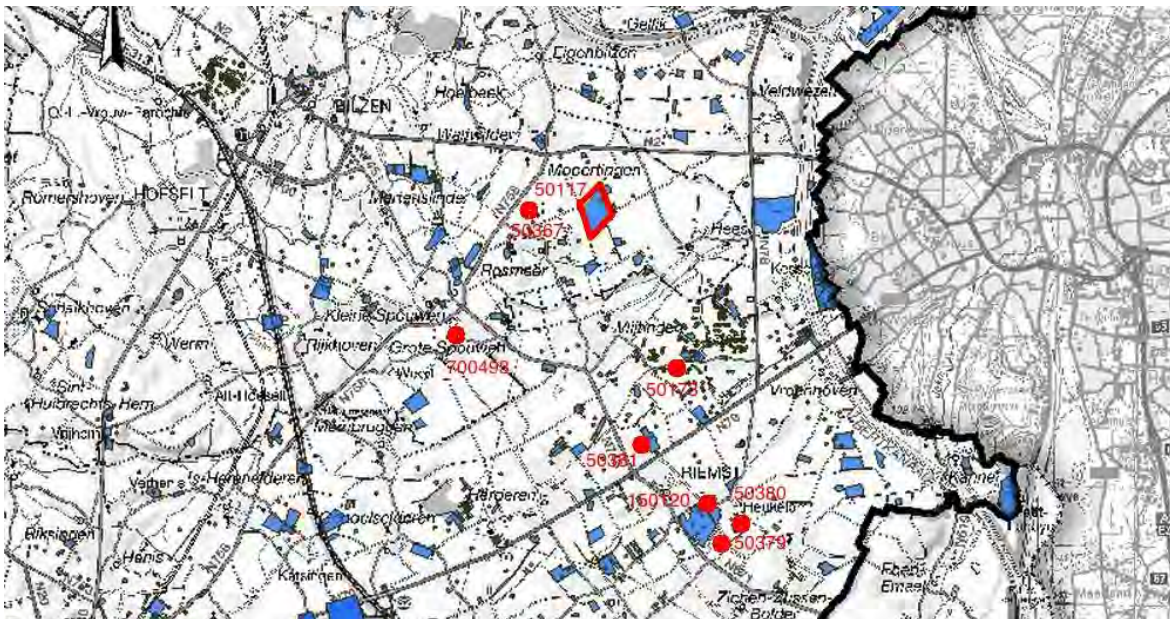
(CAI Locatienummer 150120)

Tijdens een noodopgraving door de K.U.Leuven in 1999 werd een vondstconcentratie blootgelegd behorende tot het vroeg-neolithicum.

(CAI Locatienummer 50386)

Tijdens begeleiding van Distrigaswerken in 1999 werden te Herderen gebouwplattegronden, afvalputten en silo's behorend tot het vroeg-neolithicum aangetroffen.

(CAI Locatienummer 51243)

Kaart 6: Uitsnede uit de CAI met aanduiding van sporen uit de bandkeramische periode op en rondom het slagveld.

4.2.2 Metaaltijden

Tijdens een langdurige opgravingscampagne te Rosmeer door de NDO werd een rechthoekige, tweebeukige houtbouw en verschillende paalgaten en kuilen opgegraven, daterend uit de vroege ijzertijd.

(CAI Locatienummer 50116)

Tijdens een archeologische opgraving in 2008 door het VIOE te Veldwezelt werd een meerfasige ijzertijdnederzetting opgegraven.

(CAI Locatienummer 915015)

In 1999 werden tijdens de opvolging van de aanleg van een Distrigas-traject te Val-Meer (Riemst) 7 kuilen en een gracht aangetroffen behorende tot de ijzertijd. De kuilen zijn klokvormig, met op de bodem een vondstrijke laag gedomineerd door aardewerk.

De gracht is 6 m breed en 2 m diep met een V-vormig profiel.
(CAI Locatienummer 51473)

In 2010, tijdens een vlakdekkend onderzoek te Riemst, werden drie bronsstijdkuilen aangetroffen, rijk aan verbrande leem, houtskool en fragmenten handgevormd aardewerk aangetroffen.
(CAI Locatienummer 157047)

Ook te Rosmeer, ten noordoosten van de Staberg werden enkele afvalkuilen en ijzertijdscherven aangetroffen.
(CAI Locatienummer 50428)

Tijdens een mechanische prospectie in 2006 werd er te Riemst een kuil met deels verbrande bodem aangetroffen. In de kuil werd er prehistorisch handgevormd aardewerk, fragmenten van natuursteen (silex en kwartsieten) en fragmenten van maalstenen met duidelijk gepolijste vlakken aangetroffen.
(CAI Locatienummer 151713)

4.2.3 Romeinse Tijd

Te Veldwezelt werd in 2001 en 2002 een inheems Romeinse nederzetting opgegraven met zo'n 10-tal huisplattegronden. De woonstalhuizen liggen in twee clusters van vijf gebouwen.
(CAI Locatienummer 51381)

Tijdens een langdurige opgravingscampagne te Rosmeer door de NDO werd onder meer een Romeinse villa opgegraven. De villa werd waarschijnlijk opgericht in de 2de helft van de 1ste-eeuw en verlaten kort na het midden van de 2de helft van de 3de-eeuw. De muren waren opgebouwd met ruwe silexblokken en panfragmenten met een parament van regelmatig gezaagde mergelblokken. In de bodem tekenden zich sporen af van de standplaatsen van amforen en voorraadpotten. Een groot aantal scherven, ijzeren en bronzen voorwerpen en twee munten werden hier geborgen, evenals zes hoofden van zogenaamde planetenvazen. In de noordwesthoek bevond zich een deuropening naar een 1,26 m brede trapkoker.
(CAI Locatienummer 50116)

Tijdens een grootschalige opgravingscampagne van 1961 tot 1978 te Vlijtingen werden resten van drie tweeschepige woonstalhuizen (houtbouw onder de stenen gebouwen) en een alleenstaande villa aangetroffen.
(CAI Locatienummer 50173)

Nog te Vlijtingen werden vier tweeschepige woonstalhuizen en twee stenen bijgebouwen van een villa opgegraven, alsook een vermoedelijke rituele kuil.
(CAI Locatienummer 51744)

In 1966 werd er door de Nationale Dienst voor Opgravingen en Seminarie voor Archeologie van de KULeuven 21 sleuven getrokken te Val-Meer. Hierbij kwam onder meer sporen van een Romeinse villa aan het licht: kelder, enkele muurresten, muurfundering en sporen van een hypocaustsysteem.
(CAI Locatienummer 50124)

Tijdens een archeologische opgraving in 2008 door het VIOE te Veldwezelt werden een vijftal Romeinse waterputten opgegraven en de resten van de periferie van een Romeinse nederzetting.
(CAI Locatienummer 915015)

In 1923, tijdens de bouw van feestzaal 'Vreugd en Deugd' te Zichen-Zussen-Bolder, werden twee fragmenten van een zandstenen beeldhouwwerk van een vrouwelijke godheid gezeten op een zetel (Juno?) aangetroffen. Mogelijk wijst dit op een

cultusplaats of villa.
(CAI Locatienummer 50979)

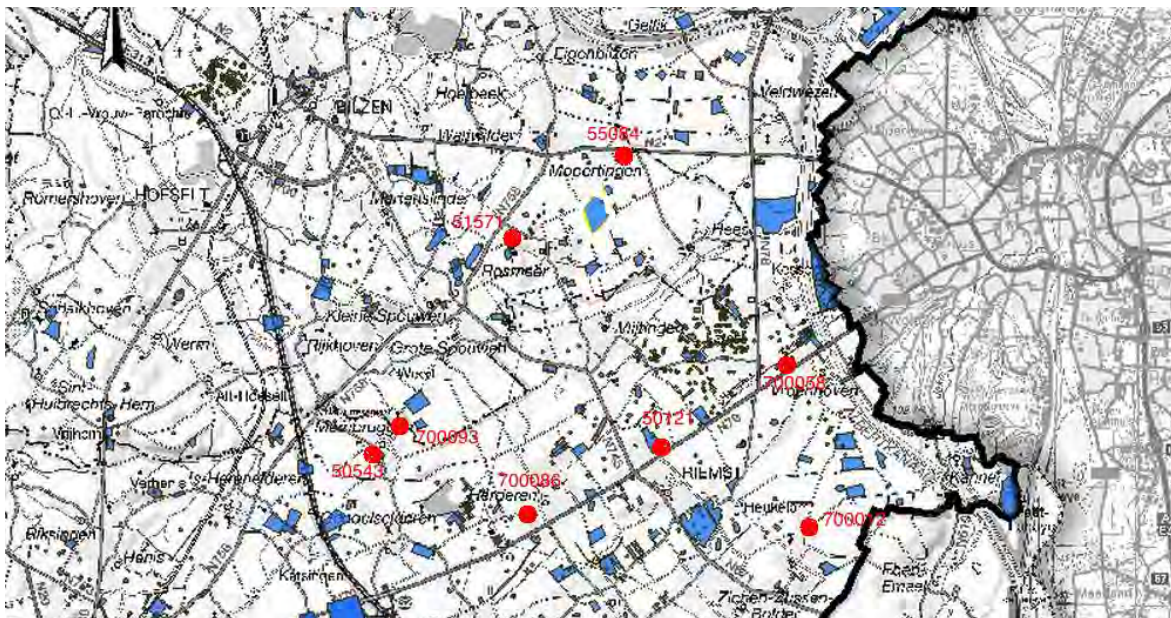
In het gebied komen ook heel wat (genivelleerde) grafheuvels voor. In 1935 vindt G. Vos-Mares grafmeubilair bij het uitgraven van een leemkuil voor het maken van bakstenen. Op ca. 150 cm diepte merkte men een rechthoekige 'grafkist' van ca. 210 à 200 cm x 110 à 100 cm op (de kist zelf werd niet teruggevonden, enkel de nagels). 55 grafgraven kwamen paarsgewijs voor. Voorts was er een set van glazen kruiken en een volledig dertiendelig tafelservies (terra sigillata uit eerste-tweede eeuw), een bronzen handvat (delphiniforme) en een parel.
(CAI Locatienummer 50121)

Te Zussen-Zichen-Bolder en te Herderen bevinden zich niet opgegraven deels bewaarde tumuli.
(CAI Locatienummers 700012 en 700086)

Bij aanleg van de weg Tongeren-Maastricht werd te Vroenhoven in 1804 een grafomgeving genivelleerd en het aanwezige grafmeubilair vernietigd.
(CAI Locatienummer 700058)

Ook te Rosmeer bevond zich een grafheuvel die in 1951 werd opgegraven door de NDO.
(CAI Locatienummer 51571)

Te Membruggen bevinden zich twee genivelleerde grafheuvels (CAI Locatienummers 700093 en 50543) en te Hees aan de Tombe bevond zich een genivelleerde tumulus die in 1900 werd onderzocht.
(CAI Locatienummer 55084)

Kaart 7: Afbeelding: Uitsnede uit de CAI met aanduiding van tumuli op en rond het slagveld

In 1981 werd in de losse greppelvulling van de telefoonleiding een bronzen balsarium, gegoten in de vorm van een negroïde buste (gewicht: 950 gr.; 14,7 cm h.) en ijzeren hulsfragment met houtresten (mogelijk van de schacht van een lans)

gevonden. De voorwerpen maken vermoedelijk deel uit van een grafensemble dat enkele jaren eerder, bij het aanleggen van een nieuwe wegbedding, door de graafmachine werd verstoord.

(CAI Locatienummer 50115)

Tijdens verbouwingswerken werd te Veldwezelt een Romeins vlakgraf aangetroffen.

(CAI Locatienummer 50120)

Te Zussen-Zichen-Bolder werd tijdens begeleiding van de aanleg van de gasleiding Distrigas een vlakgraf aangesneden. Dit maakt deel uit van een groter grafveld dat op zijn beurt weer in relatie stond met een nabijgelegen villaterrein.

Te Kleine-Spouwen werden enkele graven met vaatwerk, wapens en sierraden opgegraven in 1909 door Huybrigts.

(CAI Locatienummer 55249)

Te Val-Meer werd mogelijk het Romeins wegdek van de weg Tongeren-Maastricht aangesneden. Het betreft een regelmatig en homogeen grindpakket van gelijke dikte.

(CAI Locatienummer 52358)

Ook werden er twee muntschatten uit de Romeinse periode ontdekt. Te Riemst werden in een urne zo'n 200 munten aangetroffen van Gordianus II tot Postumus. (CAI Locatienummer 700119). Te Vroenhoven werden 18 bronzen munten ontdekt in een pot. Het betreft munten van Nero (54-68) tot Herculus (265-305).

(CAI Locatienummer 700061)

4.2.4 Middeleeuwen

Alden Biesen is de naam van de vroegere landcommanderij van de Duitse Orde in Rijkhoven, Bilzen en tot 1795 de hoofdzetel van de balije Alden Biesen. Alden Biesen is nu uitgebouwd tot een cultuurcentrum van de Vlaamse Overheid. In de 1ste helft van de 13de-eeuw (1220) zou er reeds een kapel gestaan hebben. De uitbouw van kerk en kasteel was het werk van de Ridders van de Teutonische Orde die zich in de 1ste helft van de 13de-eeuw daar kwamen vestigen. De landcommanderij Alden Biesen met aan het hoofd een landcommandeur, was de hoofdzetel van de balije Alden Biesen van de Duitse Orde in het land van Maas en Rijn vanaf 1220 tot het einde van het ancien régime. Deze balije bevatte het priesterconvent en administratief centrum Nieuwen Biesen te Maastricht (in 1468 overgegaan van Kleine Biesen te Geleen naar Maastricht) en de Commanderij Saint-André, een stadsresidentie te Luik, waar het hoofd van de balijepriesters, de grootpastor resideerde. De 10 onderhorige commanderijen (bevattende stadsresidenties, kastelen en pachthoeven met uitgestrekte landerijen), werden elk van hen beheerd door een commandeur, onder het gezag van de landcommandeur. De 12 verschillende commanderijen lagen verspreid over het huidige Belgisch Limburg, Nederlands Limburg, Vlaams-Brabant, Noord-Brabant en de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen. De landcommandeur zelf stond onder het gezag van de grootmeester van de Duitse Orde.

(CAI Locatienummer 50114)

In 2012 werd een vermoedelijk Merovingische begraafplaats blootgelegd te Hoeselt. Er werden slechts een beperkt aantal vondsten gedaan die met deze graven in verband stonden. De oriëntatie van de graven is duidelijk christelijk en een datering in de Merovingische periode lijkt plausibel.

(CAI Locatienummer 159993)

Ook te Bilzen werd een vermoedelijk middeleeuwse begraafplaats blootgelegd. Het betreft een 40-tal begravingen, west-oost georiënteerd, behalve een 5-tal die afwijkend zuidwest-noordoost begraven werden. Ze behoren waarschijnlijk tot een oudere kerk waarvan geen sporen bewaard zijn.

(CAI Locatienummer 52357)

In het Kerselarenbos te Genoelselderen bevindt zich naar alle waarschijnlijkheid een middeleeuwse motte gezien de uiterlijke kenmerken (gracht). Mogelijk werd deze motte gebouwd op een Romeinse tumulus.
(CAI Locatienummer 700065)

4.2.5 Nieuwe tijden: Sporen van conflictarcheologie

Te Veldwezelt werden sporen van een 17de-eeuwse schans aangetroffen. De nazakking van de greppel doet vermoeden dat net voor de greppel een wal moet hebben gelegen. De greppel behoort toe aan de contravallatielinie (i.v.m. de belegering van Maastricht).

(CAI Locatienummer 915.023)

Te Kanne en te Vroenhoven werden resten van loopgraven uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen.

(CAI Locatienummers 150118 en 151185)

Tijdens mechanische prospectie door David en Aloys Stulens en Jean Comhair werden op en in de buurt van het slagveld onderdelen van neergestorte vliegtuigen aangetroffen.

Meerbepaald:

een Duits jachtvliegtuig Focke Wulf FW190A-5, piloot Wilhelm-Ferdinand 'Wutz' Galland, neergestort 17-08-1943,

(CAI Locatienummer 151365)

een stuk aluminium van een Engelse bommenwerper Armstrong-Witworth Whitley,

(CAI Locatienummer 52761)

tientallen brokstukken van een Engelse bommenwerper (Armstrong Whitworth-Whitley, toestel dat tijdens WO II in gebruik was bij de RAF),

(CAI Locatienummer 52541)

het cockpitgedeelte van een Britse Handley Page Halifax bommenwerper,

(CAI Locatienummer 151359)

en de vermoedelijke resten van een Britse Handley Page Halifax bommenwerper LW298, neergestort 3-4 november 1943.

(CAI Locatienummer 151357)

4.3 Een vergelijking met gelijkaardige archeologische sites

In 2011 voerde het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting in opdracht van het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed een inventariserend onderzoek naar slagvelden in Vlaanderen van voor WO I.¹¹ Tijdens het onderzoek werden 137 veldslagen en schermutselingen geregistreerd. David Chandler omschrijft België in zijn boek, *A guide to the battlefields of Europe* (1990), als de cockpit van Europa als het op veldslagen aankomt. Dit beeld dient, zeker wat betreft veldslagen, ietwat genuanceerd te worden. Het wekt immers het idee dat hier jaarlijks meerdere veldslagen werden uitgevochten. Voor sommige oorlogsjaren is dit ook zo, maar in de realiteit werd er meer gemarcheerd, ingegraven, geschaduwed en gebluft dan dat het tot ware veldslagen kwam.

Van die 137 werden er een 40 tal ingevoerd in de Centraal Archeologische Inventaris (CAI). Voor de overige slagvelden zijn er momenteel geen of onvoldoende aanwijzingen

¹¹ De Vriendt, B., Carman, J., Derde, W., 2011, De inventarisatie van slagvelden van vóór WO I in Vlaanderen. Begeleidend rapport

---

om het slagveld nauwkeurig te lokaliseren. Een tiental slagvelden komt in aanmerking om opgenomen te worden als archeologische zone zoals bedoeld in het Onroerend-erfgoeddecreet van 2013.

De belangrijkste veldslagen in Vlaanderen zijn:

- de Guldensporenslag (1302)
- de slag op het Beverhoutsveld (1382)
- de slag bij Westrozebeke (1382)
- de slag bij Gavere (1453)
- de slag bij Brustem (1467)
- de slag bij Rijmenam (1578)
- de slag op de Tielenheide (1597)
- de slag bij Nieuwpoort (1600)
- de slagen bij Neerwinden (1693 en 1793)
- de slag bij Oudenaarde (1708)
- de slag bij Lafelt (1747)
- de slag bij Hooglede (1794)
- de slag bij Hoogstraten (1814)

Voor zover dat binnen het bestek van de studie kon worden nagegaan geldt voor het merendeel van deze slagvelden dat het landschap van toen redelijk bewaard bleef. Enkel van de Guldensporenslag in 1302 (nu gelegen in het centrum van Kortrijk) en de slag bij Nieuwpoort in 1600 (op het strand) kan verwacht worden dat de meeste archeologische sporen verdwenen zijn, al kan alleen verder onderzoek op het terrein meer uitsluitsel geven. Dit geldt trouwens evenzeer voor andere slagvelden. Slagvelden kunnen immers beschouwd worden als zeer fragiel erfgoed aangezien ze weinig of geen dieperliggende sporen in de bodem nalaten en de exacte positie van de metalen vondsten in de teelaardelaag van doorslaggevend belang is voor een zinvolle interpretatie ervan.

Voor een gedetailleerde beschrijving van de belangrijkste slagvelden die wij hier opsommen, verwijzen wij naar het rapport. Het is evident dat voor het onderzoek van de slag bij Lafelt die conflicten die plaats vonden op het einde van de 17de-eeuw en in de loop van de 18de-eeuw belangrijk vergelijkingsmateriaal zullen opleveren.

5. Historische context

5.1 De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)¹²

5.1.1 Aanloop naar de Oostenrijkse Successieoorlog

Na de Spaanse Successieoorlog (1702–1713) en de Vrede van Utrecht (1713) werd het evenwicht in Europa tijdelijk hersteld.

In Spanje werd Philips V koning. In Frankrijk had koning Lodewijk XV een aaneengesloten staat onder zijn gezag. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, ook de Verenigde Provinciën genoemd, was tussen 1588 en 1795 een confederatie met federale aspecten en besloeg grotendeels het grondgebied van het huidige Nederland. Aangezien de Verenigde Provinciën een Staten-Generaal hadden, wordt er verderop in de tekst gesproken over Staatse troepen. Groot-Brittannië (Engeland, Wales, Schotland, Ierland) was vooral bekommerd om het bewaren van het evenwicht op het Europese vasteland. Er waren banden met de Republiek om historische redenen (Willem III was stadhouder en koning van Engeland geweest tussen 1650 en 1702) en om economische redenen (de overzeese handelsbelangen). Daarnaast waren er banden met Hannover, aangezien enkele keurvorsten van Hannover ook koning van Engeland waren: George I (°1660–†1727) en koning George II (°1683–†1760). Oostenrijk-Hongarije en het Duitse rijk werden geregeerd door vorst en keizer Karel VI. De Zuidelijke Nederlanden, Napels en Sardinië vielen onder het Oostenrijks-Hongaarse vorstenhuis. Om de erfopvolging voor de Habsburgse erflanden veilig te stellen, werd door Karel VI een Pragmatieke Sanctie (1713) in het leven geroepen. Dit was een wettelijk mechanisme waardoor de erfenis van de Oostenrijkse troon en de gebieden van de Habsburgers ondeelbaar was voor mannelijke en indien nodig ook voor vrouwelijke erfgenamen van Karel VI. In de praktijk betekende dit dat de Habsburgse erfopvolging kon gebeuren door de oudste dochter van Karel VI, Maria Theresia van Oostenrijk. De Pragmatieke Sanctie werd aangenomen door Oostenrijk, Hongarije, de Zuidelijke Nederlanden, Pruisen, Rusland, Engeland en Spanje.

In de aanloop naar de Oostenrijkse Successieoorlog ontstonden verscheidene potentiële conflictsituaties. Zo waren er spanningen tussen Frankrijk en Oostenrijk omdat Frankrijk meer invloed wilde in het Duitse rijk en daardoor de belangen van enkele kleinere Duitse staten tegenover de Habsburgse keizer steunde. Tussen Spanje en Oostenrijk waren er spanningen omdat de voormalige Spaans-Habsburgse bezittingen in Italië nu Oostenrijk-Hongarije toebehoorden. Spanje en Engeland concurreerden met elkaar over de handel met Amerika. Frankrijk en Engeland wilden elk het overwicht in Europa behouden. Daarnaast groeide bij enkele 'nieuwe' staten de wil om hun grondgebied uit te breiden, met name bij Pruisen en Piemonte.

---

¹² gebaseerd op:

Coxe, W. 1802, *Memoirs of Horatio, Lord Walpole*. Selected from his correspondence and papers, and connected with the history of the times, from 1678 to 1757;

Coxe, W. 1829, *Memoirs of the administration of the right honourable Henry Pelham*, collected from the family papers, and other authentic documents;

Driesen, F. 1852-1854, *Notice sur la Bataille de Lafeld (2 juillet 1747)*, in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*. Tome I, 33-42;

Van Ruckelingen, L. 1858, *België onder Maria-Theresia*.

5.1.2 Eerste fase van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1744)

In 1740 stierf keizer Karel VI zonder mannelijke opvolgers. Omwille van de Pragmatieke Sanctie, volgde zijn oudste dochter Maria Theresia hem op als koningin van Hongarije en Bohemen en als keizerin van Oostenrijk en het Duitse rijk, en erfde zij alle Habsburgse gebieden. Zij werd echter niet door iedereen aanvaard en sommige Europese vorsten zagen de macht van het Habsburgse huis liever verdeeld, wat leidde tot de Oostenrijkse Successieoorlog.

Frederik II, keurvorst van Brandenburg en koning van Pruisen, greep de omstandigheden in 1740 aan om Silezië, een rijke streek die belangrijke inkomsten voor Wenen opleverde, binnen te vallen. Er volgden verschillende veldslagen tussen Pruisen en Oostenrijk, tot in 1742 de Eerste Silezische Oorlog beëindigd werd met een vredesverdrag waarbij Silezië vanaf nu bij Pruisen ingelijfd werd. Echter, aartshertogin Maria Theresia probeerde Silezië terug te heroveren tijdens de Tweede Silezische Oorlog (1744 - 1745). Ze moest haar poging echter opgeven nadat Frederik II doorslaggevende overwinningen had behaald bij Hohenfried(e)berg en Kesselsdorf. Het eindresultaat van deze oorlog was dat Silezië bij Pruisen bleef.

Tijdens deze eerste fase van de Oostenrijkse Successieoorlog kreeg Pruisen de steun van Frankrijk, Spanje, Saksen en Beieren. De keurvorst van Saksen en koning van Polen, August III van Saksen, was getrouwd met de oudste dochter van Jozef I en maakte daardoor in zekere mate aanspraak op de Habsburgse erfenis. Karel-Albert, keurvorst en hertog van Beieren, was getrouwd met de jongste dochter van Jozef I en had de Pragmatieke Sanctie nooit willen aannemen. Deze vorst had in tegenstelling tot de andere Duitse keurvorsten geen koningskroon (de keurvorst van Hannover was tegelijk koning van Engeland, de keurvorst van Brandenburg was eveneens koning van Pruisen, en de keurvorst van Saksen was tevens koning van Polen) en wilde zich dan ook graag de Duitse keizerskroon toe-eigenen. Deze vorsten, die de Oostenrijkse bezittingen wilden verdelen, vormden samen met Frankrijk, dat Karel-Albert van Beieren steunde in zijn aspiraties en zelf aan machtsuitbreiding wilde doen, en Spanje, dat zijn Noord-Italiaanse bezittingen terug wilde van de Habsburgers en tegelijkertijd met Engeland in oorlog was over Amerikaanse grondgebieden, een anti-Habsburgse coalitie. Karel-Albert werd in 1742 door deze mogendheden uitgeroepen tot keizer van het Duitse rijk onder de naam Karel VII. De Frans-Beierse en Saksische troepen stonden onder bevel van maarschalk Maurits van Saksen (Maurice de Saxe), de halfbroer van August III en bastaardzoon van August II van Saksen-Polen, die in Franse militaire dienst werkte.

Het Pragmatieke Leger of Geallieerde leger, het leger dat de Pragmatieke Sanctie in ere wilde houden en dus Maria Theresia's erfopvolging steunde, bestond uit Oostenrijks-Hongaarse, Britse en Staatse troepen. De Britten steunden Oostenrijk-Hongarije met onderhandelingen, geld en troepen, aangezien zij de Pragmatieke Sanctie wilden beschermen. Zij beschouwden die immers als een belangrijk tegengewicht voor de groeiende macht van het Franse huis van Bourbon. Bovendien wilden ze de Republiek beschermen, omdat deze als een buffer fungeerde tegen de Franse opmars en het evenwicht tussen de twee grootmachten op het vasteland in stand hielp te houden. De Republiek was omwille van de Pragmatieke Sanctie en een ondertekend verdrag verplicht een bijdrage te leveren aan de zijde van Groot-Brittannië en Oostenrijk-Hongarije.

5.1.3 Tweede fase van de Oostenrijkse Successieoorlog (1744-1748)

Tot 1744 concentreerde de strijd zich vooral op Duits (Bohemen en Zuid-Duitsland) en Oostenrijks grondgebied. In 1744 verlegde het zwaartepunt zich echter naar de Zuidelijke Nederlanden en de Italiaanse gebieden. Frankrijk verklaarde in 1744 officieel de oorlog aan Engeland en Oostenrijk-Hongarije, terwijl het land in de jaren voordien

'slechts' hulp bood aan de Pruisische, Saksische en Beierse troepen. In 1745 werd de Vrede van Dresden ondertekend, waarmee een einde kwam aan de Tweede Silezische Oorlog en waarbij Frans I, echtgenoot van Maria Theresia, door Frederik II van Pruisen erkend werd als keizer en Silezië bij Pruisen bleef. Pruisen speelde vanaf dat moment geen rol van betekenis meer in de Oostenrijkse Successieoorlog. De keurvorst van Saksen erkende de Pragmatieke Sanctie en sloot een verbond met Oostenrijk-Hongarije. De nieuwe keurvorst van Beieren ondertekende in 1745, na de dood van keizer Karel VII, eveneens een vredesverdrag met Oostenrijk-Hongarije.

Er werd vanaf nu op twee fronten gestreden. In Italië en de Provence werden er aanvankelijk voornamelijk overwinningen geboekt aan Frans-Spaanse zijde. Nadien kregen de Oostenrijkers hier de overhand. In de Zuidelijke Nederlanden waren het vooral de Fransen die belangrijke overwinningen boekten. De Zuidelijke Nederlanden waren in deze periode Oostenrijks bezit. Door het zogeheten Barrière-traktaat vormde deze regio een buffer ter bescherming van de Republiek. Concreet hield dit o.a. in dat de garnizoenen in de forten op de grens uit 3/5 keizerlijke (Oostenrijks-Hongaarse) en 2/5 Staatse (Republiek) troepen bestonden. Lodewijk XV had een leger in Noord-Italië, in de Rijn-streek en in Luxemburg, maar zijn grootste leger bevond zich in de Zuidelijke Nederlanden. Dit leger was zo'n 90000 man sterk en de operationele leiding ervan was in handen van Maurits van Saksen, met graaf van Löwendal als rechterhand. Lodewijk XV trok bovendien zelf met dit leger mee.

Het Geallieerde leger in de Zuidelijke Nederlanden bestond uit zo'n 65000 man, waarvan 7000 Oostenrijkers en Hongaren, 38000 Engelsen, Hannoveranen en Hessenaren, en 20000 Nederlanders (inclusief de garnizoen soldaten in de forten die onder het Barrière-traktaat vielen). Het leger stond onder bevel van William Augustus Duke of Cumberland, tweede zoon van de Engelse koning George II, met Sir John Ligonier als zijn rechterhand. Karel-Alexander van Lotharingen, broer van de echtgenoot van Maria Theresia, leidde een leger in de Elzas. Daarnaast hadden de Geallieerden een leger in Italië, dat voornamelijk uit Oostenrijks-Hongaarse troepen bestond.

In 1745 hadden de Engelsen de handen vol met het neerslaan van een Schotse opstand, waardoor het reeds inferieure Geallieerde leger nog zwakker werd. De Slag bij Fontenoy (1745) verstevigde de Franse positie in de Nederlanden. In 1746 boekten de Fransen nog een belangrijke overwinning in de Slag bij Rocourt. Frankrijk raakte echter stilaan uitgeput en verlangde naar vrede. In 1746 vonden er vredesonderhandelingen plaats in Breda met de plenipotentiaires van Frankrijk, Groot-Brittannië en de Republiek, maar deze mislukten.

De Spaanse koning Philips V stierf in datzelfde jaar, wat de Britten de hoop deed koesteren dat Spanje zich los zou maken van Frankrijk. In 1747 werden de militaire campagnes hernomen maar de patstelling bleef. Hoewel de Engelsen het militaire overwicht hadden op zee en de Oostenrijkers in Italië belangrijke overwinningen boekten, waren de Fransen militair sterker in de Zuidelijke Nederlanden en rukten ze steeds verder op naar de grenzen van de Republiek. Toen de Fransen in april 1747 Staats-Vlaanderen bereikten en de verdediging van de Republiek te zwak bleek, ontstond bij de bevolking van de Verenigde Provinciën de behoefte aan het opnieuw instellen van het stadhouderschap. Van de stadhoudersloze provincies was Zeeland de eerste provincie die het stadhouderschap opnieuw instelde. Holland, Utrecht en Overijssel volgden snel. In het midden van mei 1747 werd Willem IV de eerste stadhouder van alle provincies van de Unie. Dit gaf de Staatse bijdrage aan de oorlog een nieuw elan.

Hoewel de Fransen de Slag bij Lafelt op 2 juli 1747 wonnen, haalden ze er weinig voordeel uit. Het eigenlijke doel van de slag, namelijk de inname van Maastricht, werd niet gehaald. Er volgden nog het Beleg van Bergen-op-Zoom (september 1747) en het Beleg van Maastricht (1748), waarmee de Fransen de Republiek binnen drongen, maar stilaan werden de oorlogskosten ondraagbaar voor zowel Frankrijk als Engeland en de Republiek.

De oorlog werd uiteindelijk in 1748 beëindigd, toen de Vrede van Aken (Aix-la-Chapelle) op 18 oktober 1748 werd ondertekend door Groot-Brittannië, de Verenigde Provinciën en Frankrijk. Groot-Brittannië en Frankrijk bepaalden de voorwaarden van dit verdrag en de andere naties accepteerden ze. Alle veroverde gebieden werden teruggegeven aan de vooroorlogse eigenaars. Oostenrijk-Hongarije erkende de verovering van Silezië door Frederik II van Pruisen en deed afstand van delen van hun Italiaanse gebieden aan Spanje. Zo verkreeg Spanje het hertogdom Parma en Piacenza. Het hertogdom Modena en Reggio en de republiek Genua, die veroverd waren door Oostenrijk, werden hersteld. Frankrijk trok zich terug uit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en de Oostenrijkse Nederlanden, kreeg Cape Breton eiland terug, gaf de veroverde stad Madras in India terug aan Groot-Brittannië, en droeg de forten van de zeven grenssteden Veurne, Ieper, Menen, Doornik, Bergen, Charleroi, Namen en de citadel van Gent over aan de Republiek. Ook de terugtrekking van de Staatse troepen uit de Oostenrijkse Nederlanden werd vastgelegd. De verschillende vorsten werden in hun hoedanigheid gelegitimeerd: George II als koning van Groot-Brittannië, Frans I als keizer van het Duitse rijk en Maria Theresia als keizerin van Oostenrijk-Hongarije.

5.2. Analyse van het verloop van de slag bij Lafelt op 2 juli 1747

5.2.1 Beknopt historiografisch overzicht

1. Geschreven bronnen

Er werden 41 primaire en secundaire geschreven bronnen verzameld waarin de Slag bij Lafelt vermeld werd. Hiervoor werden de archieven van Gallica (<http://gallica.bnf.fr/>), Google Books (<http://books.google.be/>), de Deutsche Digitale Bibliothek (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>) doorzocht met Lafelt, in verschillende mogelijke schrijfwijzen¹³, als zoekterm. Daarnaast werd dezelfde zoekterm gebruikt bij een algemene Internet zoekopdracht. In bijlage 5 wordt een lijst gegeven met alle gebruikte websites die informatie over de Slag bij Lafelt geven. In bijlage 3 worden alle bronnen opgelijst, zowel de primaire als de secundaire, zowel de verwerkte als de niet verwerkte.

Van de verzamelde bronnen werden er 27 primaire verwerkt tot een “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”. Hierover verderop meer.

Enkele andere bronnen (4) werden gebruikt om de historische context van de Slag bij Lafelt te reconstrueren (zie 5.1). Ook deze bronnen werden opgenomen in bijlage 3.

De (hoofdzakelijk secundaire) bronnen die niet gebruikt werden voor het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” werden niet alleen opgenomen in de bronnenlijst (bijlage 3) maar worden ook digitaal bij dit rapport aangeleverd en kunnen op die manier gemakkelijk teruggevonden worden voor eventueel gebruik tijdens toekomstige studies.

Hieronder volgt een overzicht van de (hoofdzakelijk) primaire geschreven bronnen die gebruikt werden bij het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”, telkens voorzien van een beknopte evaluatie over de (informatieve) waarde van de bron. Gaat het om ooggetuigenverslagen of niet, wie schreef de bron en vanuit welk (letterlijk en figuurlijk) perspectief, hoe betrouwbaar is de bron, welke informatie valt uit een bepaalde bron te halen – en welke niet, waarvoor was de bron bruikbaar,

¹³ Lafelt vinden we in de primaire bronnen en op de kaarten en iconografische documenten terug onder deze schrijfwijzen: Lauffeld, Lawfeld, Lauffield, Lauffeldt, Lawfeldt, Lauffeldt, Val, Laffeldt, Laveld, Laaveld, Laveldt, Laffeld, Laeffeld, Lafeld, Lawfelt, Lawffelt, la Velde, Laefeld, Label, Loeffelt, Loefels, Loffelt, Lauberg, Lafel.

etc.? De bronnen krijgen telkens een code, bestaande uit een letter – G voor Geallieerde bron, F voor Franse bron en N voor neutrale bron – en een cijfer. Deze codes zullen in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” gebruikt worden om te verwijzen naar de originele bronnen en gebruikte tekstpassages.

1.1. Primaire geschreven bronnen gebruikt voor het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”

1.1.1. Franse bronnen

- ***F1 – Anoniem, Authentic Narrative of the Battle of Laffeld by a French Officer, Translation of the account given in the Cologne Gazette, Journal Society for Army Historical Research Vol 27, 1949***
(via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>).

Een niet bij naam genoemde Franse officier heeft, wellicht vrij kort na de veldslag -- aangezien het verslag gepubliceerd werd in een krant (Cologne Gazette) -- een relaas van de gebeurtenissen neergeschreven. Het gaat dus om een bron geschreven door iemand die op het slagveld aanwezig was (een ooggetuige) en die schreef vanuit het Frans perspectief. We kunnen echter niet weten wat de precieze positie van deze man op het slagveld was. Heeft hij zelf meegevochten of heeft hij de gebeurtenissen van op afstand gadeslagen? En in beide gevallen, waar bevond hij zich op het terrein? Aangezien de man een officier was (en geen gewone soldaat, die enkel zicht had op de gebeurtenissen waar hij direct ooggetuige van was), lijkt het heel aannemelijk dat de auteur over (strategische en feitelijke) informatie uit eerste hand beschikte.

De auteur geeft ons voornamelijk informatie omtrent de opstelling van de twee legers en van de verschillende korpsen. De verschillende aanvallen in het dorp Lafelt worden heel kort aangehaald, zonder veel details. Hetzelfde geldt voor de beschrijving van de Franse achtervolging op de zich terugtrekkende Geallieerde troepen. De bron maakt melding van enkele tijdstippen.

- ***F2 – Maréchal de Coigny, Relation de la bataille du 2e juillet 1747 nommée bataille de Laefeld (cette relation a été envoyée a Mr. le Resident de France a Genève, par M le Mal de Coigny), SHAT, Archives du Génie, Article 15, Section 1, §4, carton 2, pièce 15.***

In de *Service historique de l'armée de terre* (SHAT) zijn enkele bronnen terug te vinden over de Slag bij Lafelt. Deze *Service historique de l'armée de terre* is in 1887 ontstaan uit de *Dépôt de la Guerre* (eerst onder de naam *Service historique de l'armée*, later omgedoopt tot *Service historique de l'armée de terre*, op het moment dat het luchtleger gecreëerd werd). De SHAT bewaart de archieven van het Franse landleger. In 2005 werd de *Service historique de la Défense* gecreëerd en de SHAT archieven werden hierin opgenomen onder het departement “Terre”.

Deze bron afkomstig uit de SHAT archieven werd geschreven door Mr. le Maréchal de Coigny, een maarschalk die aanwezig was op het slagveld tijdens de Slag bij Lafelt. Hij richtte dit verslag (vermoedelijk in brief-vorm) aan Mr. le Résident de France à Genève, wellicht kort na de slag, in 1747. Hij schreef vanuit Frans perspectief en als ooggetuige, maar zijn precieze locatie op het slagveld is ons niet bekend. Als maarschalk beschikte ook hij wellicht over (strategische) informatie uit eerste hand.

Deze bron beschrijft bondig de opstelling van beide legers. De brigades ingezet voor de aanvallen op Lafelt worden bij naam genoemd, maar er worden geen verdere details of uitvoerige beschrijvingen van de acties in het dorp gegeven. De acties van de ‘vijand’ worden eveneens kort vermeld, net als de Franse

achtervolging tijdens de Geallieerde terugtrekking.

(We beschikken zowel over een versie in de originele spelling als over een versie in moderne spelling.)

- **F3 – Anoniem, Relation de la bataille près de Tongres donnée le 2 juillet 1747 entre les armées françoises et alliées, SHAT, Archives du génie, article 15, section 1, §4, carton 2, pièce 16.**

Ook deze bron is afkomstig uit de SHAT archieven.

De auteur en datum van schrijven zijn onbekend.

Deze bron geeft wat uitgebreider informatie over de Franse voorbereidingen tijdens de ochtend van 2 juli 1747 en over de strategische plannen. Ook de acties in Lafelt worden in iets groter detail beschreven, met name de laatste twee aanvallen. De cavalerie charge van de Britse generaal Ligonier tegen de Franse dragonders wordt eveneens beschreven. Over de terugtrekking van de Geallieerden wordt dan weer weinig (bijkomende) informatie gegeven.

(We beschikken zowel over een versie in de originele spelling als over een versie in moderne spelling.)

- **F4 – Anoniem, Relation de la bataille de Laveld donnée le 2 Juillet 1747 par sa Majesté le Roy Louis quinze le Victorieux et le bien aimé, SHAT, Archives du Génie, Article 15, Section 1, §4, Carton 2, pièce 20.**

Ook dit verslag komt uit de archieven van de SHAT.

De auteur en datum van schrijven zijn niet gekend.

De bron geeft heel wat details over de opstelling en samenstelling van de verschillende korpsen. De acties in en rond Montenaken worden in detail beschreven. Bovendien vermeldt de bron de namen van de brigades en hun aanvoerders betrokken bij de aanvallen in Lafelt, en worden ook de ondersteunende acties, zoals die van de cavalerie van le Comte de Ségur en die in Montenaken, in het verhaal opgenomen. De bron verschaft ons ook wat informatie over het landschap, dankzij de vermelding van elementen zoals holle wegen en hagen (vaak gevuld met infanterie) en moerassig gebied (rond Membruggen). De cavalerie charge van Ligonier en de acties van Franse troepen zoals die onder d'Armentières, de dragonders en de carabiniers - die pas na de inname van Lafelt in actie komen – worden eveneens in deze bron beschreven. Ook de Franse achtervolging op de Geallieerden komt vrij gedetailleerd aan bod. Deze bron bevat vrij veel informatie die (nauwelijks) ergens anders vermeld wordt en levert enkele unieke details over de gebeurtenissen op 2 juli 1747 op.

(We beschikken zowel over een versie in de originele spelling als over een versie in moderne spelling.)

- **F5 – Jean-Baptiste Joseph Damarzit de Sahuguet d' Espagnac, Relation De La Campagne En Brabant Et En Flandres de l'An M.DCC.XLVII, 1748, 92-125.**

Dit boek werd geschreven door Jean-Baptiste Joseph Damarzit de Sahuguet d' Espagnac in 1748, dus slechts een jaar na de slag. De auteur (1713-1783) was aide-de-camp van maarschalk Maurice de Saxe, opperbevelhebber van het Franse leger. Bovendien was hij diens vriend en historicus. Hij schreef dan ook enkele werken waarin de Slag van Lafelt aan bod komt zie (Bijlage 4 – Bronnenlijst). Het is zeker dat deze man aanwezig was op het slagveld. Zijn exacte positie op het terrein en of hij daadwerkelijk deelnam aan bepaalde acties is echter onduidelijk. In ieder geval was hij getuige van de slag en

bovendien vernam hij ongetwijfeld heel wat gedetailleerde informatie over de gebeurtenissen op het slagveld rechtstreeks uit de mond van de Franse opperbevelhebber, Maurice de Saxe, van wie hij de aide-de-camp en een vriend was. Dit maakt van deze bron een behoorlijk accurate en betrouwbare bron.

Dit wordt bevestigd door de grote hoeveelheid informatie en de vele details die aangeleverd worden in het boek. Het hoofdstuk over de Slag bij Lafelt is behoorlijk uitgebreid. Alles wat voorafging aan de gebeurtenissen op 2 juli 1747 wordt uitvoerig beschreven. De vijf Franse aanvallen op Lafelt worden gedetailleerd uit de doeken gedaan, evenals alle andere acties, zoals die te Montenaken en Wolder, en de ondersteunende acties van de cavalerie. Deze bron schept het meest duidelijke beeld van de aanvallen op Lafelt, van de betrokken troepen en hun bevelhebbers en van wat er precies bij en in het dorp gebeurde (uiteraard beschreven vanuit Frans perspectief, dus het perspectief van de aanvallers). Deze bron vermeldt ook de actie in Ellicht, die in veel andere bronnen ontbreekt. Uit de passages over de achtervolging van de zich terugtrekkende Geallieerde troepen en de gebeurtenissen meteen na de inname van Lafelt, kunnen aanvullende details afgeleid worden, o.a. met betrekking tot de Geallieerde aftocht. Daarnaast verschaft de tekst inzicht in de gebeurtenissen die leidden tot bepaalde beslissingen (o.a. het in brand steken van Vlijtingen door de Geallieerden), de strategische keuzes (aan Franse zijde voornamelijk gemaakt door Maurice de Saxe), het landschap en het weer op 2 juli 1747 (koud en een continue koude regen), en de moeilijkheden die daaruit voortvloeiden (zoals het moeilijk kunnen beklimmen van de bermen rondom Lafelt wegens modder en gladheid). Het is duidelijk dat deze bron van grote waarde was bij het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” en bij het analyseren van het grafisch materiaal en het uitzetten van de troepen-ontploffingen op het terrein. Dit is wellicht de meest betrouwbare – en uitgebreide – bron vanuit het Franse kamp.

- ***F6 – Jacob von Eggers Dumoulin, Réflexions sur les environs de Maestricht, ou Mémoires instructifs Sur les Campagnes de 1747 & 1748, qui prouvent évidemment que la Bataille de Lawfelt n'est venue que par les mouvemens déplacés des deux partis, Tome Premier, 1756, 9-10, 83-169.***

Dit werk werd in 1756 geschreven door Jacob von Eggers Dumoulin. Het werk dateert dus van 9 jaar na de slag. Jacob von Eggers Dumoulin (1704-1773) was een generaal die aan de Tweede Silezische Oorlog zie (5.1) deelnam in Saksische legerdienst en die in 1747 als vrijwilliger de Belegering van Bergen-op-Zoom bijwoonde. We vonden geen informatie terug over zijn aanwezigheid op het slagveld tijdens de Slag bij Lafelt. Het is mogelijk dat hij er bij was en deze passage in zijn boek 9 jaar later schreef vanuit zijn eigen ervaringen en inzichten als ooggetuige. Het is echter ook mogelijk dat hij tijdens de campagne in de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1747 en 1748 deel uitmaakte van het korps onder bevel van le Comte de Lowendal. Dit is immers het korps dat uitgezonden werd om Bergen-op-Zoom te belegeren. In dat geval was hij wellicht niet in persoon aanwezig tijdens de Slag bij Lafelt, aangezien Lowendal's korps op dat moment elders gedetacheerd was en niet deelnam aan de veldslag. In ieder geval was de auteur nauw betrokken bij de Franse campagne in de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1747 en 1748 en zelfs als hij op het moment van de slag niet ter plekke aanwezig was, is het heel waarschijnlijk dat hij het terrein goed kende, aangezien hij er in de buurt heeft verbleven en er strijd heeft geleverd. Bovendien was hij rechtstreeks betrokken bij de Franse veldcampagne en kon hij dus informatie uit eerste hand verzamelen. Het werk is een militair werk, waarin veel aandacht wordt besteed aan de omstandigheden en specifieke kenmerken van het terrein waarop de Slag bij Lafelt werd uitgevochten.

Het boek geeft heel veel informatie over de slag, evenals over de gebeurtenissen eraan voorafgaand. Daarnaast geeft de auteur een persoonlijke analyse van wat volgens hem misliep aan beide kanten. Hij besteedt veel aandacht aan elementen van het landschap en aan de obstakels die deze met zich meebrachten. De opstellingen van de twee legers en de verschillende korpsen worden uitvoerig beschreven. Er worden heel wat details vermeld over de Franse brigades op het strijdtoneel, meer dan in andere bronnen. De auteur behandelt in dit werk de hele dag en alle acties die daarin plaatsvonden, inclusief die te Montenaken en Wolder. De tekst wordt voor een deel opgedeeld volgens de vijf verschillende aanvallen op Lafelt. Deze aanvallen worden telkens heel gedetailleerd en duidelijk beschreven, met vermelding van het aantal betrokken bataljons. De gebeurtenissen na de inname van Lafelt, zoals de cavaleriecharge nabij Kesselt (Ligonier en de Franse carabinieri), worden uitvoerig beschreven. De auteur vermeldt bij de beschrijvingen van de gebeurtenissen relevante informatie over het terrein, zoals de holle wegen (vaak gevuld met infanterie) of het 'ravin' waarin de Franse infanterie de Engelse cavalerie verjaagt. Op die manier maakt hij duidelijk hoe de omstandigheden op het terrein het verloop van de strijd mee hielpen bepalen. Deze bron geeft de meest gedetailleerde informatie over de acties en bewegingen van Bathiani en de Oostenrijkse troepen tijdens de slag (o.a. de actie van Bathiani's troepen te Ellicht, ook vermeld in bron F5), over de Franse plannen voor een aanval op de Geallieerde rechtervleugel na de inname van Lafelt, over de bevelen daartoe, en over de aftocht van de Geallieerden, waardoor deze plannen mislukten. De tekst vermeldt enkele plaatsen die helpen om de routes van de Geallieerde aftocht (en de Franse achtervolging) in grote lijnen te reconstrueren. Voor het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld" was deze bron van grote waarde, net als bron F5. Beide bronnen stemmen goed overeen in hetgeen ze vertellen en daarnaast verduidelijken ze elkaar en vullen ze elkaar hier en daar ook aan. In geval van twijfel of onduidelijkheid is bron F5 echter te verkiezen boven F6, omwille van de positie van de auteur. Het lijkt ook vrij waarschijnlijk dat de auteur van F6 zich voor het verloop van de slag grotendeels baseerde op de tekst van F5.

Het werk bevat naast een uitvoerig verslag van de slag ook een gedeelte dat specifiek handelt over het terrein waarop de slag werd uitgevochten (p. 131-169). Deze tekst werd echter niet verwerkt in dit rapport. Een studie ervan zou wellicht nog aanvullende interessante informatie kunnen opleveren, vooral dan met betrekking tot de reconstructie van het historische landschap en het inpassen van de gebeurtenissen in dit historische landschap.

- ***F7 – Anoniem, Relation de la bataille de Lawfeldt 2 juillet 1747, SHAT - 1M 1795, Etats de situation et d'emplacement des troupes, itinéraires et règlements relatifs à la campagne de 1747, 63-67.***

Deze bron is opnieuw afkomstig uit de archieven van de SHAT. De auteur van de tekst is niet gekend, maar wellicht dateert de bron uit 1795. Als die datum klopt, werd dit verslag pas 48 jaar na de feiten neergeschreven. Het is onmogelijk om te achterhalen of de auteur van dit verslag een ooggetuige was of niet.

De bron verschaft informatie omtrent de opstelling van de verschillende korpsen, ook die van het Geallieerde leger, vermeldt het in brand steken van Vlijtingen en Lafelt, en beschrijft bondig de Franse aanvallen op Lafelt, waarbij enkel de laatste aanval in iets meer detail beschreven wordt. Daarnaast vermeldt de bron de acties die de Saxe laat ondernemen na de inname van het dorp (maar die mislukten door de reeds ingezette aftocht van de Geallieerden). Wolder wordt vermeld, maar zonder veel bijkomende informatie. Andere acties komen niet of nauwelijks aan bod.

(We beschikken zowel over een versie in de originele spelling als over een

versie in moderne spelling.)

- **F8 – Charles Read & Francis Waddington, *Mémoires inédits de Dumont de Bostaquet Gentilhomme Normand, 1864, 371-376.***

Deze bron is een uitgave (1864) van de onuitgegeven memoires van een zekere Dumont de Bostaquet. Deze memoires bevatten een verslag van de hoorzitting van de carabinier die verantwoordelijk was voor de gevangenneming van de Britse generaal Sir John Ligonier tijdens de Slag bij Lafelt. Deze tekst geeft een woordelijke weergave van wat deze man te vertellen had over deze gebeurtenis. Het gaat dus om een ooggetuigenverslag, dat weliswaar heel persoonlijk is en de bedoeling had om het achterwege blijven van een beloning voor de man in kwestie aan te klagen (m.a.w. bepaalde details van het verhaal kunnen vanuit deze optiek gekleurd of aangepast zijn), maar dat desondanks een interessante aanvulling is op een gebeurtenis die plaatsvond op 2 juli 1747 en in andere bronnen slechts een anekdotische vermelding krijgt.

De details uit dit verslag werden in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” verwerkt. Het lijkt moeilijk om deze details helemaal te rijmen met enkele vermeldingen in andere bronnen omtrent deze gebeurtenis. We hebben er echter voor gekozen om deze bron een zekere geloofwaardigheid toe te kennen, aangezien het gaat om het verhaal van de enige persoon die daadwerkelijk wist wat er precies gebeurd was - de andere auteurs beschikten wat deze gebeurtenis betreft enkel over informatie uit tweede hand. We hebben dit relaas daarom opgenomen in het overzicht.

- **F9 – Le Marquis de Sinety, *Vie du Marechal de Lowendal Comte du Saint Empire Chevalier des Ordres du Roi, de Malte, de Saint-Louis, de Saint Hubert et de Saint-Alexandre Newski, Membre de l'Academie des Sciences par le Marquis de Sinety, Colonel honoraire de cavalerie, chevalier de Saint-Louis, officier de l'ordre de la Légion d'honneur, 1867, 99-106.***

Dit werk is een biografie over het leven van maarschalk le Comte de Lowendal, geschreven door le Marquis de Sinety in 1867. Hoewel het werk op zich dus secundair is (geschreven door iemand die niet aanwezig was bij de slag en meer dan een eeuw na datum), bevat het enkele fragmenten uit de memoires van de Saxe, opperbevelhebber van het Franse leger, gebaseerd op een rapport van de Saxe gericht aan de Franse koning.

Deze fragmenten, die dus wel als primaire bron aanschouwd moeten worden, beschrijven de Saxe's bevelen na de inname van Lafelt, met het oog op een aanval op de Geallieerde rechtervleugel. De bron bleek dus betrouwbaar en bruikbaar voor een reconstructie van de Franse acties tijdens de Geallieerde terugtrekking. Geen enkele andere bron gaf deze acties zo gedetailleerd weer.

- **F10 – Le Marquis de Vogüé & Auguste Le Sourd, *Campagnes de Jacques de Mercoyrol de Beaulieu, Capitaine au Régiment de Picardie (1743-1763), publiées d'après le manuscrit original pour la société de l'histoire de France, 1915, 83-98.***

Ook dit werk is een biografie, meer in het bijzonder van Jacques de Mercoyrol de Beaulieu, die kapitein was van het Régiment de Picardie tussen 1743 en 1763. De auteurs van de biografie waren uiteraard zelf niet aanwezig op het slagveld (het werk dateert uit 1915), maar ze maakten gebruik van een origineel manuscript geschreven door een man die dus wel aanwezig was op het slagveld in 1747. De precieze locatie en activiteiten van het Régiment de Picardie tijdens de Slag bij Lafelt zijn niet gekend. Het regiment wordt in elk geval niet met naam genoemd in de gelezen bronnen en was dus wellicht niet rechtstreeks betrokken bij de aanvallen op Lafelt of bij de belangrijkste

cavaleriecharges. Mogelijk behoorde het tot één van de regimenten die niet in actie kwamen maar toekeken terwijl ze stonden opgesteld nabij de hoogte van Herderen.

De bron geeft een beschrijving van de voorbereidingen op de slag, inclusief de dagen eraan voorafgaand, er worden tijdstippen vermeld, en de gebeurtenissen op 2 juli 1747 worden verhaald. Landschapselementen, zoals hagen en bermen en boomgaarden, worden vermeld. De verschillende aanvallen op Lafelt worden beschreven, maar zonder al te veel bijkomende gegevens. De bron lijkt vrij betrouwbaar en bevestigt veeleer wat reeds in bronnen zoals F5 en F6 verteld werd.

1.1.2. Neutrale bronnen

- ***N1 – Antoine Gregory de Harzé, Register van Sint Jacobs gasthuys binnen Tongeren van alle hunne inkoemen soo in rogge, spelt als gelt, renten en pachten, 1731, fo 285-307, in: Ch.M.T. Thys, Manuscrit relatif aux batailles de Rocour et de Lafeld, 1745-1750, 259-293.***

Antoine Gregory de Harzé was prior van het hospitaalconvent van de pelgrims van Sint Jacobs in Tongeren. Deze tekst is een register afkomstig uit de archieven van het civiele hospitaal en werd begonnen in 1731. Het manuscript was een soort 'livre-journal', een dagboek, waarin prior Antoine Gregory de Harzé de belangrijkste feiten van de oorlog in zijn streek beschrijft. Het is de neerslag van gebeurtenissen waarvan de prior ooggetuige is geweest of waarover hij uit eerste hand had horen vertellen. Aangezien de man prior was in Tongeren, lijkt het onwaarschijnlijk dat hij zelf ooggetuige was van de veldslag. Na de slag werden er echter veel gewonde soldaten afgevoerd naar Tongeren, en ook (een deel van) het Franse leger verbleef nog een hele tijd in de buurt. Het is dus meer dan waarschijnlijk dat de prior over informatie uit eerste hand beschikte.

De tekst geeft de gevolgen weer van de aanwezigheid van de strijdende legers voor de lokale bevolking, verhaalt over de opvang van gewonde soldaten, o.a. in Tongeren, en geeft melding van waar de bevelhebbers verbleven na de Slag bij Lafelt.

Deze bron geeft echter weinig tot geen bijkomende informatie over het verloop van de slag en werd bijgevolg niet rechtstreeks verwerkt in het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld".

- ***N2 – Joannes Antonius Notté, manuscript, 1747(?), in: Raymond Vanlessen, Pastoor Notté schrijft over de slag van Lafelt: 2 juli 1747, in: Ons Dorp Rosmeer jaargang 2, nr. 1, 2000, 2-5.***

Het heemtijdschrift "Ons Dorp Rosmeer" (Jaargang 2 – nr. 1 – 15 februari 2000, p. 2-5) bevat het artikel door pastoor Raymond Vanlessen, getiteld "Pastoor Notté schrijft over de slag van Lafelt: 2 juli 1747", een weergave van het oorspronkelijke manuscript geschreven door pastoor Joannes Antonius Notté.

Joannes Antonius Notté (1740-1787) was pastoor in Rosmeer ten tijde van de Slag bij Lafelt. Tijdens de slag werd de kerk van Rosmeer gedeeltelijk geplunderd. Vóór de slag, op zaterdag 1 juli 1747, logeerde de Duke of Cumberland, zoon van de Engelse koning en hoofdaanvoerder van het Geallieerde leger, in de pastorie. Na de slag, op zondag 2 juli 1747, overnachtte de Franse bevelhebber le Comte de Clermont in de pastorie. Pastoor Notté maakte de slag dus van heel dicht mee. Hij schreef er een tekst over in het Latijn.

De tekst vermeldt het in brand steken van Lafelt en Vlijtingen, geeft een tijdstip voor de aanvang van het strijdgewoel, en bevestigt wat in de diverse Franse en Geallieerde bronnen in veel groter detail beschreven wordt. Ook in deze bron wordt melding gemaakt van het opvangen van gewonde soldaten, o.a. te Tongeren.

- **N3 – Winand Mengels, *Chronijk van het dorp Opcanne bij Maastricht (1740-1778)*, edited by Anton Wolters, 2006, 28-46.**

Winand Mengels was een geletterde boer die aan het einde van zijn leven, wellicht rond 1777, een kroniek (Chronijk) schreef over de jaren 1740-1778. De man was ooggetuige geweest van de Slag bij Lafelt op 2 juli 1747.

De auteur van deze tekst vermeldt tijdstippen, geeft hier en daar een uniek detail weer, zoals de Franse koning die de zondagsmis bijwoonde te Riemst, beschrijft het in brand steken van Vlijtingen en Lafelt (iets dat dus vooral blijkt uit en bevestigd wordt door de neutrale bronnen), en hij bevestigt enkele elementen die ook in andere, niet neutrale, bronnen beschreven werden.

- **N4 – Grafen Duhesme (*aus dem Französischen übersetzt von zwei Preussischen Officieren*), *Die leichte Infanterie, oder handbuch für die Operationen des kleinen Krieges. Zum Feld-Gebrauch für Officiere*, 1829, 109-110.**

Dit werk uit 1829, geschreven door graaf Duhesme en nadien vertaald vanuit het Frans, is een militair werk, waarin de Slag bij Lafelt wordt aangehaald om enkele militaire gebruiken te illustreren.

Het betreft dus een secundair werk, waaruit we weinig bijkomende informatie konden halen.

- **N5 – François Driesen, *Notice sur la Bataille de Lafeld (2 juillet 1747)*, in: *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg. Tome I*, 1852-1854, 33-42.**

François Driesen schreef dit historische artikel, gepubliceerd tussen 1852-1854, op basis van “Mercure historique et politique” van juli 1747 waarin 3 verschillende verslagen over de Slag bij Lafelt stonden (gepubliceerd door het hof van Frankrijk, vertaald uit het Engels, door de prins van Waldeck gericht aan de Hollandse Staten-Generaal), die elkaar op verschillende punten tegenspreken. Daarnaast baseerde de auteur zich op andere geraadpleegde manuscripten en op mondelinge tradities, verzameld tijdens een dubbele excursie naar de omgeving van het slagveld. Om deze redenen werd dit, weliswaar secundair, werk toch gebruikt bij het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”.

We krijgen informatie over de opstelling van de troepen, maar ook alle belangrijke acties van de dag worden beschreven, gaande van de Franse aanvallen op Lafelt, over de acties te Wolder en Montenaken, de gebeurtenissen na de vlucht van enkele Nederlandse eskaders en de actie van Ligonier en zijn cavalerie, tot de Geallieerde terugtrekking. Ook enkele interessante landschapsgegevens worden aangehaald. De bron komt goed overeen met diverse andere bronnen en levert hier en daar een bijkomend interessant detail of een verduidelijking aan.

1.1.3. Geallieerde bronnen

- **G1 – Published by authority. Whitehall, June 27, 1747, The London Gazette 1747, 1-8.**

The London Gazette, één van de officiële nieuwsmagazines van de Britse regering, van 8 juli 1747 (Whitehall, June 27, 1747, waarbij 27 juni een datumweergave in de “Old Style”¹⁴ is) publiceerde enkele bijzonderheden betreffende de Slag bij Lafelt op basis van enkele brieven geschreven door de Duke of Cumberland, opperbevelhebber van het Geallieerde leger, naar de Earl of Chesterfield, zijn “Principal Secretary of State”, op 3 juli 1747. Deze brief (brieven) werd (werden) dus geschreven een dag na de veldslag door de Duke of Cumberland, die niet alleen opperbevelhebber van het Geallieerde leger was (en dus perfect op de hoogte van alle strategische beslissingen en de daaruit volgende acties) maar ook zelf actief deel nam aan de actie, als aanvoerder van de Geallieerde linkervleugel.

De bron is een beknopt verslag van de gebeurtenissen tijdens de Slag van Lafelt. Interessant in deze tekst is de vermelding dat Lafelt een “kleine enclosure was met ongeveer vier of vijf kleine huizen”. Verder verhaalt de tekst slechts kort de aanval op Lafelt, die in werkelijkheid ongeveer 4 à 5 uur duurde, de cavaleriestrijd tussen de Britse en Franse cavalerie nadien, en de Geallieerde terugtrekking naar Maastricht.

Aan dit beknopt verslag werd een lijst toegevoegd met de gesneuvelde, gewonde en vermiste officieren, gebaseerd op cijfers die kort na de veldslag door de verschillende regimenten werden doorgegeven (“List of Officers Killed, Wounded and Missing”, p. 4-8).

- **G2 – Published by authority. Whitehall, June 27, 1747, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 258-259.**

In *The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII* werd hetzelfde verslag, gebaseerd op een brief of enkele brieven geschreven door de Duke of Cumberland, gepubliceerd als deze die op 8 juli 1747 in *The London Gazette* verschenen was, inclusief de lijst met doden en gewonden.

G2 is dus identiek aan G1 en voor een verdere bespreking wordt naar G1 verwezen.

- **G3 – Anoniem, Account from an Officer of the Artillery, of the battle in Brabant, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 308.**

Deze tekst is een verslag geschreven door een officier van de artillerie, wellicht vrijwel meteen na de slag, aangezien het verslag reeds in juli 1747 gepubliceerd werd in *The Gentleman's Magazine*. De auteur maakte deel uit van de Geallieerde linkervleugel en meer in het bijzonder van de artillerieafdeling. Het lijkt vrijwel zeker dat de man met zijn artillerie opgesteld stond in of nabij Lafelt en bijgevolg de aanvallen op het dorp van zeer dichtbij meemaakte.

¹⁴ Bij de Geallieerde bronnen treffen we zowel data in de OS (Old Style) als in de NS (New Style) aan. Pas in 1752 stapte Groot-Brittannië over van de Juliaanse kalender op de Gregoriaanse kalender. In andere Europese landen gebeurde dit reeds veel vroeger. Gedurende een hele tijd waren beide kalenders in gebruik en daarom werden data, zeker in Groot-Brittannië waar dus een andere kalender werd gebruikt dan op het vasteland, soms voorzien van de markering OS (volgens de Juliaanse kalender) of NS (volgens de Gregoriaanse kalender) om aan te duiden volgens welke kalender de datum berekend werd. Om data in de Old Style om te zetten naar data in de New Style (ons huidig kalendersysteem) moet men voor data tussen 1700 en 1800 (de periode van de Slag bij Lafelt) 11 dagen optellen bij de OS datum.

De tekst schetst een weliswaar beknopt beeld van de strijd in Lafelt, maar is toch voorzien van enkele interessante en unieke details, zoals de beschrijving van het inzetten van Geallieerde artillerie en de gebruikte types ammunitie ("grape" en "round shot"), het gebruik van musketten ("small arms") wanneer er in het dorp zelf gevochten werd, en een vermelding van het aantal kanonnen dat bij het verlaten van het dorp door de Geallieerde artillerie werd achtergelaten en hoe deze gesaboteerd werden ("spike"). De bron beperkt zich grotendeels tot de actie in Lafelt, wellicht omdat de auteur hiervan ooggetuige was en verder weinig zicht had op de gebeurtenissen rondom en nadien. De nadruk ligt dus op de activiteiten en de observaties van de Britse artillerie in en rond Lafelt. De auteur vermeldt kort de Geallieerde aftocht en hoe de Geallieerden via bruggen over de Maas Maastricht bereikten. De bron geeft dus vooral betrouwbare en unieke informatie wat betreft de artillerie-actie en de gevechten in Lafelt en over de gebruikte kanonnen en ammunitie. Bij de vermelding van de cavaleriecharge onder Ligonier geeft hij de namen van de Geallieerde cavalerietroepen die hierbij in actie kwamen, een interessant gegeven dat ook door andere bronnen bevestigd wordt.

- **G4 – Anoniem, *From the London Gazette Extraordinary. Published by authority. Relation of the Action at the Village of Val, between the left Wing of the Allied Army, and the French, the 2nd of July. N.S., The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 315-317.***

De auteur van deze bron is niet gekend. Aangezien het verslag gepubliceerd werd in *The Gentleman's Magazine* van juli 1747 betreft het een tekst geschreven vrijwel meteen na de slag. Het is heel waarschijnlijk dat het hier om een ooggetuigenverslag gaat. Helaas valt niet te achterhalen waar deze ooggetuige zich precies op het slagveld bevond en of hij actief deel heeft genomen aan de strijd.

Het verslag is vrij uitgebreid en bevat behoorlijk wat details betreffende de actie rond Lafelt, de aanloop naar de slag en de aftocht nadien. De tekst vermeldt het in brand steken van de dorpen Vlijtingen en Lafelt, evenals de andere voorbereidingen die in de loop van de ochtend gebeurden. De auteur geeft ons verschillende namen en vertelt bovendien uitgebreider dan de meeste andere bronnen over de bewegingen en acties ondernomen door Bathiani en Daun. Het verslag beperkt zich dus niet tot de strijd in Lafelt maar geeft een globaler beeld van de actie op 2 juli 1747, waarbij ook enkele andere locaties betrokken waren. Wat betreft Lafelt, maakt de auteur melding van de verschillende aanvallen, al gebeurt dit minder duidelijk en gedetailleerd als in sommige Franse bronnen. Daarnaast worden het op de vlucht slaan van enkele Nederlandse eskaders, de cavaleriecharge van Ligonier, en de Geallieerde terugtrekking naar Maastricht besproken. De auteur maakt niet alleen melding van de verschillende acties die tijdens de dag gebeurden maar hij vermeldt ook verschillende tijdstippen doorheen de dag. Daarnaast geeft de bron hier en daar interessante en unieke (dus nergens anders terug te vinden) details. Deze bron bleek dus heel bruikbaar voor het opstellen van het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld".

- **G5 – Other Accounts. *Extract of a Letter from an English Officer prisoner, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 317-318.***

Deze bron bestaat uit een fragment afkomstig uit een brief geschreven door een Engelse officier, Lord Robert Sutton, die tijdens de slag gevangen genomen werd. De man was Luitenant-Kolonel (Lieut.Col.) van de Duke's regiment of dragoons. Hij maakte dus deel uit van de cavalerie van de Geallieerde linkervleugel.

Helaas wordt slechts een kort fragment uit deze brief weergegeven, waarin melding wordt gemaakt van de verliezen geleden aan beide kanten.

Dezelfde tekst geeft echter ook nog een brieffragment weer geschreven door een officier naar een vriend in York, en deze tekst beschrijft hoe de Schotten en Ieren in Franse dienst als “duivels vechten” en mee de Franse overwinning bepaalden.

Er werd dus weinig informatie gehaald uit bron G5.

- **G6 – Anoniem, Extract of a Letter from Liege, July 4, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 318.**

Deze bron bestaat opnieuw uit een brieffragment. De auteur van de brief is niet gekend. Wel weten we dat de brief dateerde van 4 juli 1747 en verzonden werd uit Luik.

Het fragment behandelt kort de gevangenneming van Ligonier.

Net als de brieffragmenten uit G5 kon deze bron dus slechts gebruikt worden om enkele anekdotes en aanvullende details te reconstrueren.

- **G7 – Anoniem, Letter from a Gentleman in Flanders, who saw the late action, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 345-346.**

Deze bron is een brief geschreven door een onbekende auteur die echter aangeduid wordt als zijnde ooggetuige van de slag. Aangezien de brief reeds in juli 1747 gepubliceerd werd, moet hij ergens kort na de slag opgesteld en verstuurd zijn. De auteur nam hoogstwaarschijnlijk zelf deel aan de slag. Op basis van de weergegeven informatie, lijkt het ons heel waarschijnlijk dat de auteur rechtstreeks betrokken was bij de gebeurtenissen in Lafelt. Mogelijk vocht hij mee met Wolfe's regiment of was hij lid van de Scotch of Welsh fuzileers. Zijn gedetailleerde informatie over deze troepen mogen we in dat geval als behoorlijk betrouwbaar beschouwen.

De tekst geeft melding van enkele troepenaantallen maar het is niet zeker of deze wel correct zijn (er is mogelijk een overschatting van de Franse en een onderschatting van de eigen, Britse, troepen gebeurd). Daarnaast verschaft de tekst ons zeer gedetailleerde informatie over de wapens en ammunitie bij de Britse troepen strijdend in Lafelt aan de hand van een anekdotisch voorbeeld (kogels en wapens bij de soldaten van Wolfe's regiment). Deze informatie werd opgenomen in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”. De auteur beschrijft verder nauwelijks de aanvallen in Lafelt. Wel geeft hij een beschrijving van de vlucht van enkele Nederlandse eskaders en de daarop volgende verwarring en acties bij de Scotch en Welsh fuzileers. Dit gegeven wordt ook in enkele andere bronnen behandeld, maar enkel hier wordt het zo uitvoerig beschreven. Verder meldt de auteur ook het achterlaten en saboteren van enkele stukken artillerie bij het verlaten van Lafelt door de Geallieerden. Samen met bron G3 is dit de meest informatieve (en wellicht ook betrouwbare) bron met betrekking tot dit gegeven.

In hetzelfde tekstblok, op p. 346, wordt melding gemaakt van een verslag door van Waldeck, aanvoerder van de Nederlandse troepen, verstuurd naar de Staten-Generaal. Hierin wordt de actie in Wolder aangehaald, maar zonder verdere details.

- **G8 – Charles Colville, Military Memoirs of Lieut. - General The Hon. Charles Colville, Journal Society for Army Historical Research Vol. 27, 1949**
(via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>)

Deze bron, gepubliceerd in de *Journal Society for Army Historical Research* Vol 27, bestaat uit een fragment uit de memoires van Charles Colville, die lid werd van de Foot Guards (Welsh Guards?) in 1734, gepromoveerd werd tot luitenant-kolonel in 1743 en tijdens de Slag bij Lafelt officier was binnen het Welsh Regiment. Dit regiment werd naar het einde van de aanval op Lafelt toe naar het dorp gestuurd om er versterking te bieden aan de zich terugtrekkende Britse troepen. Het is niet helemaal duidelijk wanneer deze memoires precies opgesteld werden, maar aangezien het de memoires van een ooggetuige betreft, die we bovendien vrij precies op het slagveld kunnen lokaliseren, kunnen we deze bron als behoorlijk betrouwbaar beschouwen voor de meeste elementen die erin behandeld worden.

De tekst geeft vrij gedetailleerd het verloop van de slag weer, inclusief de dagen eraan voorafgaand. De auteur beschrijft hoe hij en zijn regiment ("the Welsh") tussen 12 en 1 uur naar de linkervleugel marcheren om de troepen in het dorp versterking te bieden. Het biedt op die manier zowat de beste beschrijving van wat er aan Geallieerde zijde precies gebeurde tijdens de aanval op Lafelt. De auteur vermeldt de vlucht van enkele Nederlandse eskaders en hoe de Geallieerde troepen die hierdoor in verwarring waren geraakt zich herstelden. Deze actie heeft de auteur wellicht van heel dichtbij meegemaakt. Bovendien beschrijft de man ook de aanwezigheid van boomgaarden en hagen rondom Lafelt, en het aanhoudende slechte weer op 2 juli 1747 (koude en regen). Hij geeft een detail mee over de gevangenneming van Ligonier (namelijk dat Ligonier een Frans eskader zou verward hebben met een Hannoveraans), maar hoewel dit element werd opgenomen in het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld" is het goed mogelijk dat deze anekdote incorrect is. Omwille van de locatie van de auteur, lijkt de bron ons weinig betrouwbaar wat deze gebeurtenis betreft. Verder verschaft de bron ons enkele details over de avond in Maastricht (kamp opslaan en het arriveren van andere Geallieerde troepen tijdens de nacht). Hiermee bevestigt deze bron, als rechtstreekse ooggetuige (cf. "I"), enkele andere bronnen.

- **G9 – Anoniem, *Authentic Narrative of the Battle of Laffeld by an Allied Officer*, *Journal Society for Army Historical Research* Vol 27, 1949**
(via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>)

Deze bron, gepubliceerd in de *Journal Society for Army Historical Research* Vol 27, werd geschreven door een onbekende auteur, wellicht vrij kort na de slag, maar de precieze datum is niet bekend. De auteur was een officier in het Geallieerde leger en de aanduiding "authentic" verwijst naar het feit dat de man een ooggetuige was. Helaas is het onmogelijk om zijn exacte locatie op het slagveld te achterhalen.

De tekst bevat geen details over de verschillende aanvallen op Lafelt (in tegenstelling tot de Franse bronnen), maar vermeldt deze wel kort. De bron geeft vervolgens wat meer informatie over het gebruik van artillerie, maakt melding van enkele aantallen, en verschaft van alle bronnen zowat de meest gedetailleerde informatie over Daun's troepen en hun opstelling na aankomst. Daarnaast verhaalt de tekst de vlucht van de Nederlandse eskaders, en biedt daarbij een meer genuanceerd beeld dan de meeste andere bronnen (de auteur schildert de Nederlanders niet zomaar af als lafaards en geeft meer details over wat er precies gebeurde). Ook de acties van Bathiani tijdens de aanval op Lafelt worden aangehaald. Over de actie van Ligonier en zijn cavalerie en over de Geallieerde aftocht is de bron vrij bondig.

- **G10 – James Wood, *Extract from the diary of James Wood, Royal Artillery***
(via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>)

Deze bron is een fragment uit het dagboek van James Wood, lid van de Royal Artillery. Het betreft een ooggetuigenverslag, wellicht niet lang na de slag opgetekend, van iemand die rechtstreeks bij de actie betrokken was. De Royal Artillery had immers batterijen opgesteld in en rond Lafelt.

De tekst verschaft ons details over welke types kanonnen door de Geallieerden gebruikt werden. Daarnaast geeft de auteur enkele tijdstippen weer. De bron is vooral bruikbaar voor wat betreft de actie van de artillerie in het dorp. De auteur heeft echter weinig of geen notie van de andere gebeurtenissen op het slagveld en geeft hier dan ook weinig of geen bijkomende informatie over.

- **G11 – Thomas Wright, *The History of France: from the earliest period to the present time. Vol. II, 1858, 317-318.***

Dit is in feite een secundair werk, gepubliceerd in 1858 door Thomas Wright. Het betreft geen ooggetuigenverslag en is van secundaire waarde bij het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”.

De passage over de Slag bij Lafelt in dit historische werk is weliswaar summier, maar bleek toch nuttig voor enkele aanvullende details bij de andere, primaire, bronnen, zoals wat betreft de acties van de Duke of Cumberland rond de middag en die van de Saxe tijdens de vierde en vijfde aanval op Lafelt.

- **G12 – John MacDonald, *Historical Records of the British Army. Prepared for publication under the direction of the adjutant-general. The second or Royal North British Dragoons, commonly called the Scots Greys, 1836, 72-74.***

Ook dit werk is een secundair werk, maar het werd wel gebaseerd op historische militaire archiefgegevens.

De tekst vermeldt en benoemt de Geallieerde troepen die strijd leverden in Lafelt en biedt daarnaast vooral een weergave van de actie van de Scots Greys (dragoniers, cavalerie) onder aanvoering van Ligonier, na de inname van Lafelt. Deze actie wordt hier positiever voorgesteld dan in sommige andere bronnen (voornamelijk Franse). Beide mogelijkheden worden als aannemelijk beschouwd. De bron geeft ook een beschrijving van het landschap met hagen en holle wegen. Aangezien de bron gebaseerd is op historische archiefgegevens over de Scots Greys, wordt ze als behoorlijk betrouwbaar beschouwd voor de beschrijving van deze actie waar de Scots Greys rechtstreeks bij betrokken waren. Bovendien vult ze de gegevens die slechts kort vermeld werden in enkele andere bronnen verder aan. De bron geeft geen andere aanvullende informatie over de veldslag.

1.1.4. Extra informatie bij bovenstaande bronnen

In “The Gentleman’s Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747 ” treffen we ook nog een lijst met dode, gewonde en vermiste Britse officieren aan: *British Officers, etc. kill'd, wounded, and missing; not mentioned in last Account, p. 259. From the Gazette, July 5.* (318), evenals een lijst met op de Fransen veroverde standaarden en vaandels: *List of the Standards and Colours taken from the French, at the late Action* (318). Verder vinden we er nog een opiniestuk over de Slag bij Lafelt aan: *From the Westminster Journal, July 11. On the late Battle* (331-332), en een spotdicht: *Heroisme de Lewis XV sur le Combat, qui s’est donné près de Village nommé la Val* (Franse versie) of *The Heroism of Lewis XV at the late Battle of Val* (Engelse versie) (340).

En in *The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVIII. For August 1747* uit 1747 vinden we een *List of the Killed and Wounded of the Irish Regiments, in the French service, at the Battle of Lauffield village, near Maestricht, July 2, 1747* (377).

Deze teksten konden niet gebruikt worden voor het opstellen van het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”, maar zijn wel het vermelden waard als aanvullend illustratief materiaal en als bruikbaar voor verdere studie (waarbij ook de verliezen aan beide kanten en de veroverde legertekens in beschouwing zouden kunnen worden genomen).

1.2. Bedenkingen bij de (gebruikte) primaire geschreven bronnen

Ook in verschillende andere bronnen wordt melding gemaakt van verliezen aan beide zijden, van gewonde, gedode, vermiste en gevangen genomen officieren, en van buit gemaakte standaarden, vaandels en andere legertekens. Deze informatie werd niet opgenomen in dit rapport, maar is terug te vinden in de verschillende gebruikte (en ongebruikte) bronnen die verzameld werden.

Bij de Geallieerde bronnen moeten we de bemerking maken dat het uitsluitend Britse bronnen betreft. De Geallieerde gebeurtenissen op het slagveld worden dus voornamelijk gereconstrueerd vanuit een Brits perspectief.

Op basis van de bronnen was het vooral de actie in Lafelt die vrij gedetailleerd gereconstrueerd kon worden. De andere acties, zoals te Montenaken en Wolder, te Ellicht, en de cavaleriecharge te Kesselt, bleken iets vager en moeilijker te plaatsen op het terrein, al beschikken we vooral over die laatste actie toch over behoorlijk wat informatie, inclusief landschappelijke elementen. Voor de andere plaatsen ontbreekt, vooral aan Geallieerde zijde, de specificatie van welke troepen hier precies bij betrokken waren.

De bronnen geven vaak ook een verslag van de gebeurtenissen tijdens de dag(en) voorafgaand aan de slag op 2 juli 1747. Deze gebeurtenissen en acties werden niet opgenomen in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” in dit rapport. Uiteraard zou een reconstructie van deze acties en gebeurtenissen bijkomende informatie opleveren wat betreft de opstelling van de troepen en de inplanting van deze acties en gebeurtenissen op het terrein. Dit viel echter buiten het bestek van dit rapport, al willen we hier toch melding maken van enkele artillerie acties op 1 juli, o.a. te Riemst en te Ellicht, maar ook een actie waarin gebruik werd gemaakt van houwitsers maar waarvan de precieze locatie moeilijk te achterhalen bleek, evenals van verschillende schermutselingen tussen de lichte troepen van beide legers (Huzaren en Pandoeren), het innemen van de hagen van Vlijtingen door enkele Britse troepen op 1 juli – maar die nadien terug verlaten werden, zonder dat er strijd geleverd werd, want Vlijtingen speelde geen rol tijdens de veldslag op 2 juli, het opwerpen van enkele verdedigingswerken (“breast works”) door de Fransen te Munsterbilzen – die uiteindelijk onafgewerkt bleven en nooit dienst deden wegens het vroeger dan verwacht arriveren van de Geallieerde troepen, het opwerpen van verdedigingswerken in de hagen van een dorp in de namiddag van 1 juli door enkele Geallieerde troepen – ook hier is de precieze locatie niet zeker, al kan het om Vlijtingen gaan, en het innemen van Ellicht, gepaard gaande met enige artillerie actie (zie eerder).

2. Overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld: methodologie

2.1. Het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”

Analyse van de geschreven bronnen heeft geleid tot het opstellen van een “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”. Dit overzicht is een doorlopende tekst waarin het verloop van de slag op 2 juli 1747 chronologisch weergegeven wordt. Wanneer bepaalde acties min of meer gelijktijdig gebeurden, wordt dat in het overzicht weergegeven aan de hand van een tussentitel die begint met “intussen”. In dit overzicht wordt zoveel mogelijk onderscheid gemaakt tussen de acties beschreven vanuit het perspectief van de Fransen en deze beschreven vanuit het perspectief van de Geallieerden. In de tekst wordt dit aangeduid met de letters F, voor de acties en het perspectief van de Fransen, en G, voor de acties en het perspectief van de Geallieerden. Het overzicht eindigt met een heel summiere beschrijving van wat er na de slag op 2 juli 1747 gebeurde.

De keuze voor een dergelijk overzicht werd ingegeven door de grote hoeveelheid aan bronnenmateriaal. Een woordelijke weergave van tekstpassages uit de primaire bronnen in een concordantietabel en daaruit voortvloeiend een beknopt verloop van de veldslag, naar analogie van het rapport Oudenaarde 1708, zou te veel tijd gekost hebben. We hebben er bijgevolg voor geopteerd om een aantal primaire bronnen te vertalen, naast elkaar te leggen, en samen te voegen tot één chronologisch opgebouwd en gedetailleerd overzicht van alle acties die op 2 juli 1747 plaatsvonden. Er werd nauwelijks afgeweken van de oorspronkelijke teksten. Wanneer er toch een eigen bedenking of interpretatie in de tekst werd opgenomen, gaat dit om een korte bedenking tussen haakjes. Het overzicht is het resultaat van een vertaling van en een vergelijking tussen de verschillende bronnen. Over het algemeen kwamen de bronnen behoorlijk goed overeen. Wanneer er toch tegenstrijdigheden voorkwamen, werden deze als gelijkwaardig beschouwd en opgenomen in de tekst.

Om het mogelijk te maken het overzicht van de gebeurtenissen en de hierin beschreven acties terug te koppelen aan de oorspronkelijke bronnen wordt er in de tekst voortdurend verwezen naar de gebruikte bronnen. Hiertoe werd de tekst opgesplitst in verschillende ‘acties’ of ‘gebeurtenissen’, die telkens een nummer hebben gekregen. Dit nummer staat telkens tussen vierkante haakjes aan het einde van een tekstblok. De verwijzingen die deze genummerde tekstpassages terugkoppelen aan de bronnen waarop ze gebaseerd zijn, gebeurt aan de hand van een code, weergegeven tussen accolade haakjes. Deze code bestaat telkens uit een letter, die verwijst naar een Geallieerde (G), Franse (F) of neutrale (N) bron, gevolgd door een cijfer, dat verwijst naar het nummer van de bron, en tot slot een paginaverwijzing. Een code kan er dus als volgt uitzien: G9 p.1, F7 p.2, of N4 p.109. Wanneer meerdere bronnen een bepaalde gebeurtenis of elementen ervan beschrijven, wordt er dus ook naar de diverse bronnen verwezen. De originele bronnen werden eveneens voorzien van verwijzingen. De relevante tekstpassages zijn er in aangeduid, vergezeld van het nummer waarmee men in het overzicht de behandelde ‘gebeurtenis’ of ‘actie’ kan terugvinden. Zo zal ‘actie’ nummer 2 in het overzicht in de verschillende bronnen aangeduid staan met een nummer 2.¹⁵ De originele bronnen werden gescand en als pdf files aan dit rapport toegevoegd.

¹⁵ Nummer 1 ontbreekt in het overzicht. Oorspronkelijk was het de bedoeling om dit nummer te gebruiken voor de weergave van de gebeurtenissen op 1 juli, de dag voorafgaand aan de slag, maar uiteindelijk hebben we er voor gekozen om te focussen op 2 juli en enkel de relevante informatie over 1 juli te verwerken in het rapport. We hebben de nummering in het overzicht en in de bronnen niet aangepast, waardoor er geen nummer 1 is.

2.2. Enkele belangrijke opmerkingen bij het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”

De termen “league” (Engelstalige bronnen) of “lieue” (Franstalige bronnen) werd in de tekst vertaald als “mijl”. Echter de oude “league” of “lieue” was niet identiek aan de hedendaagse “mijl”. Eén “league” of “lieue”, dus één oude “mijl” (zoals ze in de tekst telkens wordt genoemd) kwam ongeveer overeen met 3 moderne mijlen.

Als er in de tekst melding wordt gemaakt van “links” en “rechts”, van “linkervleugel” en “rechtervleugel”, dan gebeurt dat steeds vanuit het perspectief van over wie de tekstpassage gaat. Dus links voor de Geallieerden als we een actie of een gebeurtenis beschrijven vanuit het perspectief van de Geallieerden is dus letterlijk links voor de Geallieerden en rechts voor de Fransen. Op de kaart is links voor de Geallieerden en rechts voor de Fransen het oosten, terwijl rechts voor de Geallieerden en links voor de Fransen het westen is.

In de tekst werden de bewoordingen uit de originele bronnen zo getrouw mogelijk overgenomen. De term “ravin” werd dus ook vertaald als “ravijn”, hoewel een studie van het (historische) landschap aantoont dat de term “ravijn” een nogal overdreven beeld schetst van een verdieping in het landschap. Er werd echter geopteerd voor een zo nauwkeurig mogelijke vertaling van dergelijke termen, om de graad van eigen, eventueel foutieve, interpretatie zo laag mogelijk te houden.

De militaire termen “irregulars” (Engelstalige bronnen) en “troupes légères” (Franstalige bronnen) werden in de tekst vertaald als “lichte troepen”, waarmee in hoofdzaak de Huzaren en Pandoeren, die deel uitmaakten van beide legers, worden aangeduid. Deze troepen hadden vaak een verkennende en dekkende functie en waren vooral betrokken bij schermutselingen voorafgaand aan de eigenlijke veldslag en er op volgend, tijdens de Geallieerde aftocht en de Franse achtervolging.

Het onderscheid tussen acties uitgevoerd door infanterie (bataljons) en door cavalerie (eskaders) wordt steeds duidelijk aangegeven in de tekst. Als er over dragonders (“dragoons” of “dragons”) wordt gesproken, hebben we het steeds over cavalerietroepen.

Er wordt in de tekst meermaals melding gemaakt van het aanvallen in “colonne”. Dit was een typische aanvalsformatie voor de Franse infanterie in die periode. Wanneer Franse bronnen spreken over Geallieerde colonnes, is het mogelijk dat ze hier eigenlijk iets mee bedoelden dat niet helemaal hetzelfde was als de Franse “colonnes” waarmee Lafelt aangevallen werd.

De termen “field pieces”, “cannon”, “guns” en “pièces de canon” werden in de tekst vertaald als “stukken kanon”. Slechts wanneer in de oorspronkelijke bron vermeld werd om welk type artillerie het ging, werd dit ook in de tekst opgenomen (3-pounders, “short” en “long” 6-pounders, 9-pounders, 12-pounders, howitzers). In deze periode bestond de veldartillerie gewoonlijk uit een mix van “guns” en “howitzers” binnen één batterij.

Wanneer in de originele bronnen sprake was van het gebruik van “small arms” werd dit vertaald als “musketten”, de typische wapens van de infanterie in deze periode.

In bijlage 7 worden de namen van personen en van regimenten of brigades die in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld” vermeld worden opgelijst. De opperbevelhebber van het Franse leger was koning Louis XV maar de uitvoerende opperbevelhebber was Maurice de Saxe. De opperbevelhebber van het Geallieerde leger was de jonge Duke of Cumberland, tweede zoon van de Engelse koning George II. De aanvoerder van de Nederlanders (Staatse troepen, bestaande uit Nederlandse en Beierse soldaten), opgesteld in het centrum, was de

---

prins van Waldeck. De bevelhebber van de Oostenrijkers, opgesteld aan de rechtersleugel, was veldmaarschalk Bathiani. De aanvoerder van de Britten (inclusief Hannoveraanse en Hessische troepen aangezien deze deel uitmaakten van het Britse leger), opgesteld aan de linkersleugel, was de Duke of Cumberland met Sir John Ligonier als zijn rechterhand (aanvoerder van de Britse cavalerie op links).

In bijlage 6 worden de verschillende schrijfwijzen voor de locaties op en rond het slagveld, zoals deze in de geschreven en grafische bronnen werden teruggevonden, weergegeven, met daarbij de moderne schrijfwijze, die systematisch gebruikt werd in het “overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld”.

De informatie die uit de bronnen werd gehaald, leidde in de eerste plaats tot het opstellen van een chronologisch overzicht van de acties en gebeurtenissen op het terrein. Daarnaast geven de bronnen heel wat militaire informatie, zoals de vermelding van welke korpsen (inclusief de reserve korpsen), regimenten en brigades bij de acties betrokken waren en wie hun aanvoerders waren. Ook het inzetten van artilleriebrigades en batterijen en het gebruik van lichte troepen (Huzaren en Pandoeren) komt in de verschillende bronnen aan bod. Tot slot bieden de bronnen ook heel wat nuttige terreininformatie. Zo wordt er vaak melding gemaakt van hagen, bovenop bermen, en boomgaarden rond de dorpen. Ook holle wegen met hagen, ideaal om infanteristen in te verbergen, worden regelmatig vermeld. Daarnaast is er soms sprake van een 'ravijn', waarmee een verdieping in het landschap aangegeven wordt – ook hier stonden infanteristen opgesteld. In één van de bronnen (Dumoulin, 9-10) wordt zelfs nog iets dieper ingegaan op het landschap. Zo wordt het terrein omschreven als grotendeels vlak maar toch sterk geaccidenteerd, m.a.w. vol plateaus en hoogtes, zoals Herderen en Rosmeer. In de omgeving van Membruggen was het moerassig. Bovendien beschrijft de auteur elk dorp als een “soort fort, omgeven door een muur van aarde van 7 à 8 voet hoog, waarop een haag geplant stond” en elke boomgaard als zijnde “gescheiden door een gelijkaardige muur, waardoor er soms 5 of 6 verschansingen achter elkaar gecreëerd werden”. Lafelt wordt in verschillende bronnen beschreven als een dorp met slechts vier à vijf huizen, omgeven door bermen en hagen en door boomgaarden. De boerderij te Ellicht wordt vermeld, evenals een zogeheten “Maison blanche” te Herderen (waarvan de precieze locatie niet duidelijk is), en een molen te Mopertingen. In de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed werd naar deze relictten gezocht (zie bijlage 8). Ook het weer op 2 juli 1747 wordt in verschillende bronnen vermeld. Het was koud en het regende continu. Deze omstandigheden hebben het verloop van de strijd (met name dan de actie in Lafelt) mee beïnvloed (omwille van de gladheid, de modder, de dampende rook van het artillerievuur, etc.). Het landschap dat in de bronnen beschreven – en op de kaarten getoond – wordt, evenals de meeste gebouwen die er ten tijde van de slag stonden, zijn nu grotendeels verdwenen, voornamelijk ten gevolge van de verkavelingen uitgevoerd in de jaren '60. Hierop wordt echter uitvoeriger ingegaan in hoofdstuk 6.

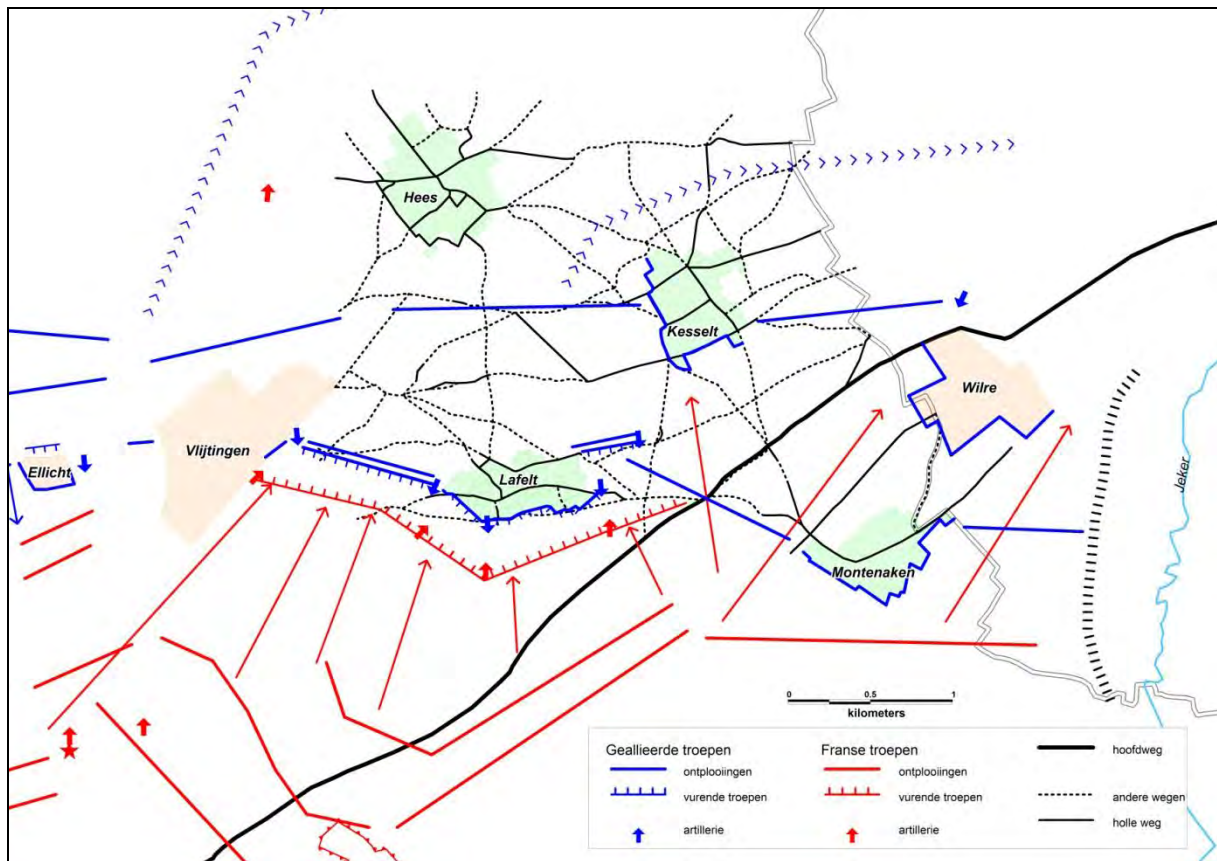

5.2.2 Overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld

Dit overzicht van de gebeurtenissen is gebaseerd op een analyse van de belangrijkste primaire bronnen.

Deze bronnen zijn gecodeerd en genummerd:

- F1 staat voor bron vanuit het perspectief van de Fransen geschreven met als volgnummer 1.
- G1 staat voor een bron geschreven vanuit het perspectief van de geallieerden met volgnummer 1.
- N1 staat voor een neutrale bron met volgnummer 1, enz. De lijst met verwijzingen staat in de bijlagen.
- Het nummer tussen rechte haken verwijst naar de samenvattende omschrijving in dit overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld en is overgenomen in de bronnen die tussen accolades staan. Een digitale kopie van de bronnen met de nummerv verwijzingen is aangeleverd in het digitaal archief dat hoort bij deze studie.

Kaart 8: Opstelling van de troepen, belangrijkste acties en terugtrekking door de geallieerden

ZONDAG 2 JULI

Aanbreken van de dag / dageraad / 4u 's morgens – 6 à 7u 's morgens

De twee legers bevinden zich in dezelfde positie als de nacht ervoor. Het front van de twee legers is opgesteld op ca. 3 mijl (in vogelvlucht) van elkaar en ongeveer 4 mijl lang. [1] {F1 p.2; G8 p.2; N4, p. 109}

F

De linkervleugel infanterie staat opgesteld op de hoogte van Herderen en in het dorp **Herderen**, en omzoomt het plateau. Ze hebben er een grote batterij van 18-pounders. De Senneterre heeft de hagen van Herderen bevolkt zodra de koning verscheen de dag voordien. Herderen is bezet door een groot korps van 12000 man infanterie en 48 stukken artillerie. [3] {F2 p.1}{F7 p.2}{F6 p.101}{G4 p.316}{G9 p.1}

De rechternleugel infanterie strekt zich uit tot aan Riemst. Het dorp Lafelt ligt tegenover deze troepen. [3] {F2 p.1}

In **Riemst** heeft het korps van le Comte de Clermont post gevat de dag voordien. [3] {F2 p.1}{F7 p.2}

Het korps van le Comte d'Estrées bevindt zich rechts van dat van le Comte de Clermont. [3] {F2 p.1}{F7 p.2}

De cavalerie staat gevechtssklaar in 2 linies in de vlakte, vóór de infanterie, en onder het dorp van Herderen, tegenover Vlijtingen, en met de linkervleugel tegenover de Commanderie, waar Bathiani zijn kwartier heeft, en de rechternleugel zich uitstrekkend tot het dorp Montenaken. De cavalerie strekt zich dus verder naar links uit dan de infanterie. [3] {F2 p.1}{F7 p.2}

In **Montenaken** heeft le Comte de Clermont een infanteriebrigade geplaatst. [3] {F2 p.1}

Het reservekorps steunt zijn linkervleugel op Herderen en bestaat uit het Maison du Roi, de Gendarmerie, de Carabiniers en de Gardes Françaises. [3] {F2 p.1}{N5 p.33}

G

De rechternleugel wordt gevormd door de Oostenrijkers, die staan opgesteld tussen het hoofdkwartier in Alden-Biesen en Rosmeer. Deze vleugel steunt op het dorp Grote-Spouwen. [4] {F1 p.2}{F7 p.2}{N5 p.33}

Grote-Spouwen is gevuld met infanterie.

Het centrum wordt gevormd door de Nederlanders.

De linkervleugel infanterie wordt gevormd door de Engelsen, Hannoveranen en Hessenaren. Zij bezetten de dorpen Wolder, Hees, Lafelt, Vlijtingen en Rosmeer, met Wolder als uiterste linkerpunt. [4]{F7 p.2}{N5 p.33}{G7 p.346}

Het centrum van **Rosmeer** is versterkt.

De linkervleugel cavalerie bevindt zich op minder dan een mijl van Maastricht, tussen de Fransen en de stad.

Vóór het Geallieerde centrum en de linkervleugel infanterie liggen de dorpen Vlijtingen en Lafelt.

Ergens tussen 6 of 7 en 8u 's morgens

Er vinden in de vroege ochtend schermutselingen tussen de lichte troepen van de twee legers plaats. [4B]{N5 p.36}

F

De Franse koning woont de mis bij in de kerk van Riemst, opgedragen door priester Meers, en vervoegt daarna te paard de Saxe op het terrein tussen Riemst en Lafelt voor een verkenning. Ze stellen vast dat de Geallieerde posities weliswaar gunstig zijn voor een gevecht, maar weinig geschikt voor een terugtrekking, aangezien de achterzijde van hun slagveld niet geschikt is voor een terugtrekking en Maastricht zich voor hun linkervleugel bevindt. [4A]{N5 p.36}{F7 p.2}{N3 p.42}

G

Rond 5u 's morgens starten de Engelsen met kanonvuur vanaf de batterijen die ze de avond en nacht voordien hebben opgericht tegenover Lafelt. Deze bestaan uit 12-pounders en 9-pounders. [5] {G10 p.1}

De Duke of Cumberland, Bathiani en van Waldeck bezoeken de linies ter verkenning en plegen nadien overleg in het hoofdkwartier te Alden-Biesen. [6] {G4 p.315; G9 p.1-2}

De lichte troepen moeten de bewegingen van de Fransen richting de Maas observeren want er is angst voor het maskeren van een beweging van de Franse infanterie richting de Geallieerde linkervleugel om de Geallieerden af te snijden van Maastricht.

F

Tussen 6u 's morgens en half 9 's morgens vuren de Fransen met hun kanonnen. [7] {G10 p.1}

Nu alle brigades gearriveerd zijn, tegen 7u 's morgens, voltooien de Fransen hun tweede en definitieve gevechtsofstelling. [7A]{F6 p.100}

De nog niet eerder gepositioneerde infanteriebrigades worden naar de rechterzijde van Herderen, richting de Jeker, gestuurd en stellen zich op tegenover de Geallieerde linkervleugel. Op die manier wordt de Franse rechtervleugel versterkt. [8] {F5 p.103}{F6 p.100} De rechtervleugel staat nu opgesteld vóór Riemst, terwijl de linkervleugel nog steeds steunt op Herderen. De Fransen staan nu stevig opgesteld op en rond de hoogtes van Herderen. Het doel van de Fransen is immers de linkervleugel van de Geallieerden aan te vallen zodat zij Maastricht zouden opgeven en hun rechtervleugel op de vlucht zou slaan. [9] {F5 p.103}

De *Compagnie de Fischer* en 800 'Maîtres' worden teruggestuurd om het achtergelaten kamp achter Tongeren te bewaken. [10] {F5 p.103}

De linkervleugel staat stevig opgesteld op de hoogte van Herderen waar ook de Franse koning zijn positie inneemt. [10A]{N5 p.36}{G11 p.317}

Mr. de Saxe laat het oorspronkelijke plan om de Geallieerden aan te vallen in de linkerflank varen en kiest voor een aanval op een dorp in het centrum: Lafelt, op ongeveer een mijl afstand van Maastricht en een klein beetje ten zuiden van de weg tussen Maastricht en Tongeren. [11] {F3 p.2}

Hij verdeelt het aanvalsfront in vier 'acties'. [11A]{F4 p.2}

Mr. le Comte de Clermont krijgt de opdracht om met 4 brigades infanterie te marcheren naar Lafelt en dit dorp aan te vallen. [12] {F4 p.2; F5 p.105}

De Franse koning ziet dat de Geallieerden versterkt worden aan de linkervleugel en laat daarom enkele brigades infanterie en cavalerie marcheren om het korps van Mr. le Comte de Clermont te versterken. [13] {F4 p.2; F5 p.105}

Mr. de Salières wordt met 28 bataljons infanterie uit 6 brigades (van de regimenten Bulkeley, Dillon, Bardick, Lally, Rooth, Clare, les Vaisseaux, Hainaut, Montmorin, Bassigny, la Tour-du-Pin, Royal la Marine, le Roi, Orléans, Chartres), afkomstig van degenen die de nacht hadden doorgebracht tussen Herderen en de Jeker, en 20 kanonnen naar Vlijtingen gestuurd om aan die kant door te dringen en het dorp aan te vallen. Mr. de Salières treft het voltallige Geallieerde leger aan achter Vlijtingen en stelt zich op voor gevecht ten aanzien van dit dorp. [14] {F4 p.2; F5 p.105; F1 p.2}{F6 p.101-102}

Mr. de Clermont-Tonnerre bevindt zich met de cavalerie vóór Riemst en rukt met zijn cavalerie mee op ter ondersteuning van Mr. de Salières. [15] {F4 p.2}{F6 p.102}

G

De Geallieerden interpreteren de Franse bewegingen als indicatief voor een aanval op de Geallieerde linkervleugel. Sir John Ligonier vermoedt een aanval op de linkervleugel of een poging om hen te 'out-flank' en af te snijden van Maastricht. Hij stuurt Lieutenant Colonel Forbes naar de Commanderie, het hoofdkwartier te Alden-Biesen, om de Duke of Cumberland en zijn generaals, Marshal Bathiani en Prince of Waldeck, hierover in te lichten. [16] {G1 p.2; G4 p.316}

De Duke of Cumberland begeeft zich meteen naar Sir John Ligonier.

Mr. Bathiani en P. Waldeck begeven zich naar hun respectievelijke korpsen om zich voor te bereiden op een aanval.

Omdat de Saxe veel tijd en aandacht heeft besteed aan het verkennen van de dorpen voor het front denken de Geallieerden dat de Fransen deze dorpen willen aanvallen en veroveren. Ze steken daarom de twee dorpen die hun front dekken, Vlijtingen en Lafelt, in brand. Bovendien wijzigen ze hun oorspronkelijke opstelling. [17] {F3 p.2}{F6 p.103}{N3 p.43}{N2 p.4}

De Engelse garde infanterie ("foot guards") die Vlijtingen bezetten, steken Vlijtingen in brand om te verhinderen dat de Fransen het dorp tegen de Geallieerden zouden kunnen gebruiken, en trekken zich terug tot achter het dorp, om er een flank te vormen vanaf de rechterzijde van de Hessische grenadiers (Grenadiers de Hesse) tot aan de Beiers in het centrum, tegenover Vlijtingen. Vlijtingen ligt nu voor het front van deze linie. [18] {F5 p.104; G4 p.316}{F6 p.101}{N5 p.36}{F6 p.103}

Ze laten de frontlinie (eerste linie) infanterie van de linkervleugel oprukken naar voor, tot op één lijn met en binnen handbereik van Lafelt. [19] {F5 p. 103}{F6 p.102}

De tweede linie van de linkervleugel laten ze tegelijkertijd dichterbij de eerste komen, ter ondersteuning van de eerste. [20] {F5 p.104; G4 p.316}{F6 p.103}

Lafelt dat eerst verlaten werd, wordt nu versterkt met troepen en artillerie. Er worden 4 regimenten naartoe gestuurd, namelijk de Engelse regimenten Crafford, Pulteney en Dejean, elk 8 bataljons sterk, en het Hannoveraanse regiment Freudeman (met artillerie), 4 bataljons sterk. Per regiment worden 2 stukken kanon meegebracht. [21] {F5 p.104; G9 p.2; G10 p.1; G4 p.316; G7 p.345}{G12 p.72-73}{F6 p.102}

De twee flanken van Lafelt worden voorzien van batterijen artillerie, bestaande uit 50 stukken kanon, en er wordt artillerie geplaatst vóór het dorp. De Geallieerde kanonnen

worden zo opgesteld dat ze de hele dag door kunnen vuren. [22] {F3 p.2; G9 p.2}{F6 p.103}

De cavalerie van de Scots Greys wordt achter het dorp opgesteld. [22A]{G12 p.73}

Generaal Trips met zijn lichte troepen verdubbelt zijn aandacht aan de zijde van de Jeker. Zijn korps wordt opgesteld vóór de linkervleugel van de cavalerie van de linkervleugel. [23] {F5 p.104, G4 p.316}

Mr. le Comte de Daun, gestationeerd nabij Bilzen met de reserve, stuurt een deel van de infanterie en cavalerie van deze reserve naar de linkervleugel (mogelijks gaat het hier om de versterkingen waar om gevraagd wordt tijdens de eerste aanval op Lafelt, zie verderop). [24] {F5 p.104}{F6 p.103}

Intussen – Montenaken en Wolder

F

Ondertussen krijgt Mr. le Comte d'Estrées die zich nog meer op rechts bevindt dan Mr. le Comte de Clermont het bevel om de lichte troepen onder Mr. Trips die de Geallieerde linkervleugel dekken te verjagen en zich meester te maken van Montenaken en Wolder. Dit wordt essentieel geacht om de linkervleugel van de Geallieerden voorbij te steken. Hij rukt met zijn reserve in 2 colonnes op naar Wolder en wacht tot de cavalerie van Mr. le Comte de Clermont onder bevel van Mr. de Ségur zich op zijn hoogte bevindt om vervolgens zowel Montenaken als Wolder in te nemen. [25] {F2 p.2; F5 p.105; F4 p.2-3; F5 p.106}{F6 p.104}{N5 p.336}

Mr. de Faudoas en de Rochechouard verjagen de Geallieerden zonder veel weerstand uit Montenaken met 4 bataljons van de *Grénadiers Royaux de Châtillon*, de *brigade de Daullan*, de lichte infanterie troepen en de *brigade la Morlières* [26] {F4 p.3; F5 p.106}{F6 p.105} en maken zich vervolgens meester van Wolder, dat goed verdedigd wordt door 3 *Engelse bataljons* met de hulp van enkele *Kroaten en Pandoeren*. Op die manier bevindt le Comte d'Estrées zich in de flank van het Geallieerde leger en staat hij klaar om hen in de flank aan te vallen in het geval van een terugtrekking. [26A]{N5 p.36-37}{F7 p.3}{G7 p.346}

Mr. le Comte de Ségur met zijn cavalerie korps moet deze dubbele beweging ondersteunen en de twee aanvalspunten verbinden.

Rond 9u 's morgens

Rond 9 u 's morgens begint de aanval op Lafelt. [27] {G9 p.2; G3 p.308}

De volledige actie concentreert zich aan de Geallieerde linkervleugel en de Franse rechtervleugel. Zowel de Geallieerde rechtervleugel - en een groot deel van de linkervleugel - als de Franse linkervleugel kijken toe zonder een belangrijk schot te lossen. Bij de Geallieerden treft het hardste deel van de actie de Britten en Hannoveranen, die dan ook grote verliezen lijden. [28] {G3 p.308; G8 p.2; G8 p.2}

De Oostenrijkers kunnen immers moeilijk aanvallen omwille van het terrein, bestaande uit ravijnen en moerassen. Om dezelfde redenen kiezen de Fransen er voor om eerst de Geallieerde linkervleugel aan te vallen. [29] {G9 p.3}

Volgens alle bronnen duurde de actie rond Lafelt ongeveer 4 à 5 uur. [30] {F3 p.2; G1 p.2; G4 p.316}{G3 p.308}

Lafelt wordt omschreven als een “very inconsiderable village” en als een “small

enclosure with about 4 or 5 small houses in it". [31]{G1 p2}

Lafelt wordt eveneens omschreven als de "best versterkte post" van de Geallieerden dankzij zijn "revêtements terrassés, garnis de batteries dont les feux se croisaient, formaient une citadelle de chaque verger du village" (Sismondi, p. 37). Er wordt beschreven hoe de "revêtements terrassés" van elke boomgaard van Lafelt een citadel maken. De natuurlijke flanken van het dorp zorgen voor gekruiste vuren voor hen die er opgesteld waren. [32] {N5 p.37}{F5 p119} Er wordt melding gemaakt van "aarden bermen met bovenop hagen die het dorp omsluiten" en de "steilte van de bermen". De koude en de bijna continue regen tijdens de aanval maakt het terrein heel glad en bemoeilijkt het marcheren. De combinatie van kanonvuur en regen maakt het moeilijk voor de vijanden om elkaar te zien. [33]{F5 p119}{N3 p.43}

Lafelt wordt in totaal 5 keer veroverd en heroverd. De Fransen worden verschillende malen teruggedreven, maar nooit helemaal op de vlucht gejaagd. [34] {G7 p.345}{N2 p.4}{G9 p.2}

Verschillende posten in het dorp worden verschillende keren ingenomen. Er vallen veel verliezen in de boomgaarden en hagen rond het dorp. [35] {G8 p.2}

De Fransen sturen een grote colonne van ongeveer 65 bataljons naar Lafelt, bestaande uit hun beste troepen. Telkens wanneer de troepen die het dorp aanvallen, worden teruggeslagen, kunnen er nieuwe brigades ingezet worden. [36]{G7 p.345}{G3 p.308}

De Geallieerden beschikken gedurende de hele actie slechts over 26 of 27 (als we de bataljons vermeld bij de regimenten mogen vertrouwen, dan komt de rekensom uit op 28) bataljons, volgens andere bronnen niet meer dan 36 bataljons. [37]{G7 p.345} Hierdoor worden de meeste Britten en Hannoveranen 3 maal, volgens een andere bron zelfs 4 of 5 maal, terug in de strijd gegoooid. [38] {G7 p.345} Ze krijgen slechts een klein beetje aflossing van hun tweede linie. [39] {G3 p.308}

Aan beide zijden staan verschillende eskaders cavalerie in voor de ondersteuning van de infanterie. [40]{G7 p.345}

Ter informatie: In Wolse's regiment had elke man aanvankelijk 24 kogels voor zijn musket, erna 8 extra kogels per man, vervolgens gebruikten ze de ammunitie van de doden en gewonden, zowel Geallieerden als Fransen, daarna stelden ze zich op om de Fransen met bajonet op te vangen en tenslotte trokken ze zich gedisciplineerd terug. [41]{G7 p.345}

Eerste Franse aanval

(aanvang rond 9u, half 10 of 10u - volgens lokale ooggetuigeverslagen eerder rond 10u, tijdens de mis, of dat is althans het moment waarop het eigenlijke vuren en vechten begint) [42] {F2 p.1}{G4 p.316}{G12 p.73} {N5 p.36}{N3 p.42}{N2 p.4}

Mr. le Comte de Clermont leidt de aanval op Lafelt. Hij marcheert aan het hoofd van 3 colonnes infanterie, bestaande uit 4 brigades van de beste troepen, die samen een grote colonne vormen van 9 of 10 bataljons breed, volgens een andere bron zelfs 12 bataljons breed, zowel vooraan als achteraan. Ze worden ondersteund door enkele eskaders cavalerie op rechts. De troepen dalen af naar de vlakte, naar de vallei tussen de heuvels van Riemst, en begeven zich meteen richting Lafelt. [43] {F1 p.2}{F5 p.105-106}{F6 p.105}{G1 p.2}{G4 p.316}{N5 p.36}

De rechtercolonne bestaat uit de *brigade de Monaco*, onder bevel van Mr. de Lautrec, en is bedoeld om Lafelt aan te vallen. [44] {F2 p.1}{F6 p. 105}{F4 p.3}{F5 p.106}

De linkercolonne bestaat uit de *brigade de Ségur*, onder bevel van Mr. de Berenger en

Mr. de Froulay. [44] {F2 p.1}{F4 p.3}{F5 p.106}{F6 p.106}

De centrumcolonne bestaat uit slechts 3 bataljons van de *brigade de la Fère*, onder bevel van Mr. de l'Aigle. De centrumcolonne blijft bij de reserve en de artillerie. [44] {F2 p.1}{F4 p.3}{F5 p.106}{F6 p.106}

De reserve bestaat uit de *brigade de Bourbon*, onder bevel van Mr. de Beaupréau. [44] {F2 p.1}{F4 p.3}{F5 p.106}{F6 p.106}

De *artillerie* bestaat uit 20 kanonnen. Ze wordt opgesteld bij de reserve en verdeeld in 2 divisies met elk 10 kanonnen. [44] {F5 p.105-106}{F6 p.104-105}{F10 p.92}{N5 p.37}

De brigades bereiken in aanvalspas de voet van de verschansingen. [44] {N5 p.37}

Zodra de Franse troepen in open veld verschijnen, openen de Geallieerde batterijen het vuur. Ze vuren onophoudelijk op zowel de infanterie als de cavalerie van de linker- en de rechterflank van de Franse colonne. Ze gebruiken hiervoor hun zware artillerie (12-pounders) opgesteld vóór het dorp en op de flanken van het dorp. Verschillende types ammunitie worden gebruikt, zowel “grape” (schroot) als “round shot” (kogels), en dat gedurende meer dan 2 uur. [45] {F1 p.3}{F5 p.106-107}{G3 p.308}{G10 p.1}

De Fransen vuren op Lafelt met artillerie meegebracht door de infanterie (het tweede schot doodt meteen de Duitse aid-de-camp Baron Ziggefaer aan de kant van de Geallieerden). Dit kanonvuur wordt onmiddellijk gevolgd door een eerste aanval van de brigades. [46] {G4 p.316}{G12 p.73}

Aangezien de Fransen er niet in geslaagd zijn met hun artillerie de aarden berm met bovenop hagen die het dorp omsluiten te vernietigen, ondervinden de troepen veel moeilijkheden en lijden ze grote verliezen. Ondanks het Geallieerde spervuur en de steilte van de berm die ze moeten beklimmen, dringen de *brigades van Monaco en Ségur*, in totaal 8 bataljons van 15, binnen in de eerste boomgaarden van het dorp. Daar wordt gevochten met musketten (“small arms”). [47] {F5 p.107}{F6 p.108}{F6 p.104}{G3 p.308}

De Franse bataljons slagen er echter niet in een weg over te steken die het dorp doorsnijdt. [48] {F5 p.107}

De Hessische en Hannoveraanse infanterie staat rechts van het gehucht opgesteld, de Engelse infanterie achteraan links. De leiding over de Geallieerde troepen is in handen van Mr. le Prince Frédéric de Hesse, ondersteund door de Duke of Cumberland zelf. De infanterie in het dorp wordt ondersteund door linies infanterie en troepen cavalerie opgesteld achter het dorp. [49] {F5 p.107}{F5 p.120}{F6 p.108}{G9 p.2}

De Franse infanterie wordt ondersteund door cavalerie op rechts, maar deze ondersteuning is onvoldoende. [50] {F3 p.2}

De eerste aanval mislukt en de bataljons in de Franse frontlinie worden teruggedreven, waarbij ze verschillende “stand of colours” verliezen. Hun terugtrekking verloopt heel gedisciplineerd. [51] {G3 p.308}

Intussen

Vanaf de eerste Franse aanval stuurt de Duke of Cumberland iemand naar Marshal Bathiani om hem te informeren over deze aanval op de linkervleugel en de numerieke overmacht van de Franse troepen en om hem te vragen naar een snelle versterking. Marshal Bathiani stuurt ter versterking 14 bataljons infanterie, waarvan 9 bataljons uit het detachement van Count Daun en 5 bataljons uit het reservekorps, en 20 eskaders

cavalerie uit Count Daun's korps, bestaande uit 8 Keizerlijke eskaders, 1 Engels (Grey Horse), 3 Hannoveraanse, 2 Hessische, en 6 andere, naar de linkervleugel. Daun's detachement infanterie komt op tijd om te helpen en worden door de Duke of Cumberland op (voor de Geallieerden) rechts geplaatst, maar de 5 bataljons van de reserve komen te laat aangezien zij van verder moesten komen. De 8 Keizerlijke eskaders worden naar de uiterste linkerzijde van de linie gestuurd om er de infanterie te ondersteunen die aan die zijde van Lafelt strijdt. Ze worden achter het dorp opgesteld zodat ze buiten het bereik van het musketvuur blijven. Van de andere 12 worden de 6 'andere' opgesteld in de frontlinie en de 6 eerste (Grey Horse, 3 Hannoveraanse, 2 Hessische) in de tweede linie, een beetje naar achteren. [52] {G4 p.316}{G9 p.2}

Tweede Franse aanval

De 8 verdreven Franse bataljons vervoegen de 7 bataljons van de *brigade de Bourbon* en de *brigade de la Fère*. Samen, in totaal 15 bataljons, ondernemen ze een tweede aanval. [53] {F5 p.107}{F6 p.108}{N5 p.37}

De Geallieerden hebben een continue aanvoer van verse troepen afkomstig van de vlakbij opgestelde linie infanterie en van het korps van generaal Daun (zie hierboven). [54] {N5 p.37}

Ook deze aanval mislukt. De Fransen worden teruggedreven en leiden grote verliezen. [54A]{F6 p.108}{F3 p.2}

Intussen

Aangezien de Geallieerden Vlijtingen in brand steken en verlaten, zonder de intentie om het dorp nog te verdedigen, besluit de Saxe om de aanval op Vlijtingen te annuleren. [55] {F5 p.107}{F6 p.107}{F7 p.1}

De infanterie troepen onder Mr. de Salières die op weg waren om Vlijtingen aan te vallen, worden nu in gevechtssorde opgesteld tegenover het dorp, met hun rechterzijde richting Lafelt en hun linkerzijde steunend op een ravijn. Vóór hen worden 20 kanonnen opgesteld, in een diepte tussen Vlijtingen en Lafelt, waarmee ze het krachtige en aanhoudende spervuur van de Geallieerde artillerie op de linkerflank van Lafelt het zwijgen proberen op te leggen. Ze bestoken Lafelt's linkerflank en vuren op de Geallieerde colonne die versterking naar het dorp brengt, echter zonder veel schade toe te brengen. [55] {F5 p.107}{F6 p.107}{F7 p.1}

Aan de kant van Montenaken en Wolder zetten de Fransen artillerie in om de Geallieerde batterij op de rechterflank van het dorp te beantwoorden. Vervolgens brengen ze verschillende rijdende kanonnen dicht bij het dorp en laten ze vanaf verschillende plekken vuren. [56] {F6 p.106-107}

De Franse kanonnen moeten het vuren telkens staken wanneer de eigen brigades binnen het vuurbereik komen van de Geallieerde infanterie. [57]{G9 p.2}

Derde Franse aanval

Gezien de weggevallen noodzaak om Vlijtingen in te nemen en de weinig succesvolle eerste twee aanvallen, beslist de Saxe om de infanterie van Mr. le Comte de Clermont te versterken met 2 infanterie brigades afkomstig van de troepen van Mr. de Salières die aanvankelijk bedoeld waren om Vlijtingen aan te vallen, met name de *brigade de Bettens* en de *brigade Monin* (2 Zwitserse brigades), onder bevel van Mr. de Montbarey, samen 12 bataljons sterk. Samen met de 15 andere bataljons, in totaal

dus 27 bataljons, vallen ze Lafelt een derde keer aan. [58] {F1 p.2}{F2 p.1}{F5 p.108-109}{F6 p.109}{N5 p.37}

Ze worden echter opnieuw teruggedreven en ook deze derde aanval strandt. [59]{F6 p.109}{F2 p.1}{F5 p.109}

De cavalerie van Mr. de Ségur blijkt ontoereikend om de aanvallen van de infanterie te ondersteunen en de linkervleugel van de Geallieerden te trotseren. Daarom stuurt de Saxe er een detachement uit het korps van Mr. de Clermont-Tonnerre naartoe ter ondersteuning. Het gaat om de cavalerie *brigades du Roi, des Cravattes en de Royal-Roussillon*. Tijdens deze beweging, links van de cavalerie van Mr. de Ségur, worden deze brigades blootgesteld aan Geallieerd kanonvuur, waardoor vooral de brigade du Roi zware verliezen lijdt. O.a. hun commandant Mr. le Comte de Bavière wordt gedood. [60] {F5 p.109}{F6 p.110}

Vierde Franse aanval

De Geallieerde weerstand in Lafelt blijkt groter dan verwacht en de Franse brigades hebben na drie maal de toegang tot het dorp geforceerd te hebben nog steeds hun positie in het dorp niet kunnen behouden. [61]{F1 p.2}

Hoewel de Fransen reeds drie maal werden teruggedreven, telkens met grote verliezen, worden er steeds nieuwe troepen vanaf de hoogte van Herderen gestuurd om de troepen in het dorp te versterken.

De Saxe laat een batterij van zware artillerie oprukken tot vlakbij de verschansingen en hij laat enkele geïsoleerde stukken artillerie plaatsen aan de ingang van de holle wegen die bezet waren door de Engelse Carabineers. [63]{N5 p.38}

De Franse brigades in en net buiten het dorp worden versterkt door 10 bataljons van de *brigade des Royal-Vaisseaux*, onder Mr. le Duc d'Havré en Milord Clare, en van de *brigade des Irlandais*, onder Mr. de Fitz-James en Mr. Rooth. Deze twee infanterie brigades komen van de rechterzijde van de troepen opgesteld op de hoogte van Herderen. [64] {F1 p.2}{F2 p.1}{F4 p.3}{F5 p.109}{F6 p.111}{N5 p.38}

Er worden bovendien 4 brigades cavalerie van de Franse rechtervleugel richting het centrum gestuurd om er de infanterie van Mr. de Salières te ondersteunen. P. Waldeck zet tijdens deze aanval immers verschillende Nederlandse bataljons in. [65] {F1 p.2}

De 37 Franse infanterie bataljons vallen het dorp een vierde keer aan. De Saxe leidt zelf de aanval te paard. [66]{N5 p.38}

De Saxe maakt een beweging alsof hij Lafelt wil omsingelen. Op die manier wordt de aandacht van de Duke of Cumberland afgeleid. [67] {G11 p.317}

Tijdens deze vierde aanval worden de Geallieerden tot aan de laatste hagen van het dorp teruggedreven. De Franse troepen nemen het grootste deel van het dorp in. De Geallieerde troepen worden gedwongen het dorp te verlaten. [68] {F5 p.110}{N5 p.38}

De Duke of Cumberland geeft het bevel aan de hele linkervleugel om op te rukken. Hij laat alle linies infanterie van de linkervleugel één beweging naar links maken en in colonne marcheren om de troepen in het dorp te ondersteunen, waardoor de bijna uit het dorp verdreven troepen rechtsomkeer maken en terug het dorp binnen dringen. [69] {G4 p. 316}{G11 p.317}{F2 p.1}{F5 p.110}{N5 p.38}

De Geallieerde troepen in het dorp krijgen bovendien versterking van 4 nieuwe regimenten, namelijk die van Wolse, Charles-Howard, Conway en Hauss. Daarnaast arriveren op dit tijdstip ook de gedetacheerde troepen van de rechtervleugel, die

worden opgesteld voorbij de linkerzijde van de tweede linie (voor de opstelling van de cavalerietroepen: zie eerder, bij beschrijving tussen eerste en tweede aanval). Met deze hulp kunnen de Geallieerden het dorp terug innemen. [70]{F5 p.104}{F6 p.102}{G4 p.316}{G12 p.73}

De Franse troepen worden nu in aantal overmeesterd en geven opnieuw terrein prijs, hoewel ze het dorp bijna veroverd hadden. De Franse infanterie wijkt zo snel dat ze cavalerie moeten inzetten achter en op de flanken van de infanterie om deze met zwaarden terug op te jatten richting de vuurlijn. De brigades van Navarre, la Marck, des Irlandais, Monaco, Royal des Vaisseaux en verschillende anderen lijden zware verliezen. [71] {G4 p.316}{F5 p.110}

De Franse koning ziet dit gebeuren vanaf de hoogte van Herderen en laat de brigades de Navarre, Custine, Auvergne en la-Cour-au-Chantre oprukken om de Franse aanvallers te ondersteunen. Aangezien deze brigades een hele weg af te leggen hebben en in tussentijd de vijfde aanval succesvol blijkt, stuurt hij ze het tegenbevel om terug te keren naar hun post. [72] {F5 p.120}

Intussen (rond 12u)

De Duke of Cumberland geeft het centrum onder P. Waldeck bevel op te rukken. P. Waldeck rukt met een infanteriecolonne naar buiten toe op, langs de hagen van Vlijtingen, maar de colonne wordt gestopt door de artillerie aan het hoofd van de brigades du Roi en de Montmorin, opgesteld nabij Vlijtingen. [73] {F5 p.107-108} {G4 p.316}{N5 p.38}

De Duke of Cumberland beveelt Marshal Bathiani om eveneens op te rukken met de rechtervleugel richting Herderen om de Franse flank te bestoken. [74] {N5 p.38}{G4 p.316}

Tussen de vierde en vijfde aanval op Lafelt, wanneer hij ziet dat Lafelt op het punt staat geforceerd te worden, maakt Mr. de Bathiany aanstalten om te marcheren naar de Franse linkervleugel en hij stuurt enkele lichte troepen naar het gehucht Ellicht, gelegen vóór de heuvel van Herderen en ingenomen door de Fransen de nacht voordien, om er zich meester van te maken. Bij de eerste aanval wordt het Frans detachement van 700 man verdreven. Dat detachement trekt zich in goede orde terug met de steun van 3 troepen cavalerie. De Oostenrijkers brengen artillerie naar Ellicht en richten er een batterij op, waarmee ze vuren op het plateau van Herderen, waar de Franse koning zich bevindt, op zo'n 8 of 900 'toises'. Ze verwonden hierbij iemand uit het koninklijk gevolg en enkele kogels belanden achter de koning. De Fransen beantwoorden deze aanval met hun artillerie. Als gevolg hiervan dooft de kleine batterij uit. Daarna volgt een staakt-het-vuren op de linkervleugel van de Fransen, die uit voorzorg enkele brigades cavalerie naar hun linkervleugel laten marcheren. [75] {F5 p.108}{F6 p.122-123}{F5 p. 108}

De Geallieerde rechtervleugel kan echter slechts traag en dus niet zo ver oprukken als de linker want ze mogen hun flank niet blootstellen aan de Franse troepen gepositioneerd op de heuvels van Herderen. Bovendien willen ze Bilzen in de gaten houden om omsingeling van de rechterflank te vermijden. Desondanks slagen ze er toch in om de Fransen te verhinderen om meer troepen naar hun rechtervleugel te sturen. [76]{G4 p.136}

Naar het einde van deze aanval toe stuurt Mr. de Bathiani General Count de Palfi met 4 regimenten cavalerie en 12 compagnieën Grenadiers naar de Prince of Waldeck om de Nederlanders te versterken. [77] {G9 p.3}

Vijfde Franse aanval (ongeveer tussen half 1 en half 2)

Le Comte de Saxe stuurt ter versterking drie brigades infanterie, namelijk de *brigades de la Tour-du-Pin, du Roi en d'Orléans*, onder bevel van respectievelijk Mr. de Salières, Mr. de Guerchy en Mr. de Lorges, naar Lafelt. Hierdoor worden de 37 bataljons uitgebreid met 12 nieuwe, waardoor nu in totaal 49 Franse bataljons betrokken zijn bij de aanval op Lafelt. [78] {F2 p.1}{F4 p.3}{F5 p.110}{F6 p.112}{N5 p.38}{F1 p.2}

De *brigade de Montmorin*, de enige overblijvende brigade van het korps van Mr. de Salières blijft achter bij Vlijtingen om er de artillerie te bewaken en het dorp in het oog te houden, om te vermijden dat de Geallieerden langs hier zouden vluchten of het dorp terug zouden innemen. [79]{F5 p.110}{F6 p.112}

Ter ondersteuning laat de Saxe 1 brigade artillerie oprukken naar de linkerflank, samen met 2 brigades cavalerie, de *brigade des Cravattes* en de *brigade de Royal-Roussillon*, die hij achter de aanvallende infanterie laat oprukken. [80] {F4 p.3}{F5 p.111}{F6 p.113}{F7 p.3}

De Franse batterij neemt de rechterkant van het dorp onder vuur. [81]{F3 p.2}

De *brigades de la Tour-du-Pin en du Roi* dringen door aan de (voor de Fransen) linkerflank van het dorp en slagen erin het te forceren. Hierdoor snijden ze de troepen in het dorp af van de versterkingen die van het Geallieerde centrum en de rechtervleugel komen. [82] {F1 p.2}{F3 p.2}{F6 p.114}

De *brigade d'Orléans*, onder Mr. de Lorges, wordt langs de hagen van het dorp gestuurd om de (voor de Fransen) rechterflank van de Geallieerde infanteriecolonne aan te vallen die het dorp bereikt aan de tegenovergestelde kant als die waar de Fransen aanvallen en daar voortdurend versterking brengt. De colonne wordt volledig omver gegooid en tot wanorde herleid. [83] {F5 p.110}{F6 p.114}{F7 p.3}

De Schotten en Ieren in Franse dienst (uit de regimenten Bulkeley, Dillon, Bardick, Lally, Rooth en Clare, en opgenomen in de brigade du Roi) vechten zeer gemotiveerd (ze gaven zich vrijwillig op voor deze opdracht). Ze proberen de Duke of Cumberland te bereiken maar die wordt gered door Ligonier met zijn cavalerie aanval (zie later). [84] {G5 p.317}

De Saxe rukt op met de eerste cavalerie eskaders van de *brigades des Cravattes* en *Royal-Roussillon* (en Berry?). Ze voeren een charge uit links van de infanterie, tussen Vlijtingen en Lafelt, om er de Geallieerde cavalerie die oprukt om hun infanteriecolonne te ondersteunen, aan te vallen. Ze steken een ravijn over en doorbreken vervolgens de twee linies van de Geallieerden. Dit veroorzaakt chaos waardoor de Geallieerde cavalerie teruggedreven wordt tot aan de 5 bataljons infanterie van het korps van Gen. Daun die op weg waren van de Geallieerde rechtervleugel om de linkervleugel te helpen. (Zie ook verderop) [85] {F5 p.111}{F6 p.115}

Aan de (voor de Geallieerden) rechterzijde van het dorp verliest de Geallieerde infanterie terrein en enkele Nederlandse bataljons worden ingezet ter ondersteuning. De infanterie die uit het dorp verdreven wordt, begeeft zich naar rechts. Hierdoor verwijderen ze zich van hun cavalerie en lijden ze zware verliezen onder Frans kanonvuur. [86] {F5 p.113}{G9 p.2}

Tussen 12u en 13u krijgen het *Welsh regiment* en *dat van Col. Hugo* het bevel te marcheren richting de Geallieerde linkervleugel om deze te ondersteunen. De troepen marcheren zo snel mogelijk gedurende ongeveer een uur, waarna ze het slagveld bereiken. Daar zien ze hoe het laatste regiment van de Britten zich moet terugtrekken uit het dorp. De Geallieerde troepen die het dorp verdedigd hadden, plooiën zich terug richting de infanterielinie op 100 passen achter het dorp. De nieuw gearriveerde

regimenten stellen zich op voor gevecht tegenover Lafelt. [87] {F3 p.2}{G8 p.2}

Echter, door terrein te verliezen komt de Geallieerde infanterie op één lijn te staan met 6 *Nederlandse cavalerie eskaders* in de frontlinie van het centrum. De Franse cavalerie die oprukt achter hun infanterie (zie hierboven) maakt hiervan gebruik door enkele pelotons vooruit te duwen en te vuren op de 6 eskaders. Deze eskaders slaan bij het zien van het terugplooiën van hun infanterie en als gevolg van het Franse musketvuur op de vlucht in plaats van de infanterie te ondersteunen en verstoren hierbij de 6 eskaders achter hen. Zo wordt een eskader van de *Scotch Greys* meegesleurd in de vlucht. Tijdens de vlucht naar rechts botsen deze eskaders op de 5 bataljons die uit de *reserve van Count Daun* vanaf de rechtervleugel op weg waren richting Lafelt, en veroorzaken wanorde in deze bataljons. Bovendien botsen ze op 2 Hannoveraanse bataljons, die van *Oberg* en *Hugo*, enkele pelotons van de Nederlandse bataljons en op de pas gearriveerde en net opgestelde *Scotch* en *Welsh fusileers*. Wanneer de groep Nederlandse cavalerie in volle galop op hen af komt, achtervolgd door een al even grote groep Franse cavalerie, worden zowel de Welsh op rechts als de Scotch op links tot chaos herleid. Sommige van deze troepen, voornamelijk van de Scotch, draaien een kwart wiel naar rechts en vuren op de eskaders. De Welsh lijden echter zware verliezen. Verschillende mannen en paarden raken bij deze hele actie gedood of gewond. Terwijl de Fransen de Nederlanders achtervolgen, herorganiseren de Welsh zich. Wanneer de Fransen terugkeren, nemen ze hen stevig onder vuur en veroveren hierbij een standaard en doden verschillende mannen. Ze kunnen de Fransen teruggedrijven, maar wanneer ze zien dat er zich geen andere Geallieerde troepen rechts of links van hen bevinden en dat de Franse cavalerie zich zo snel rond hen verzamelt en hen dreigt te omsingelen, wordt besloten zich naar rechts te begeven om daar enkele andere troepen te vervoegen. Deze beweging wordt traag en gedisciplineerd uitgevoerd, ondanks het hevig vuur van de Fransen. Tijdens deze actie verliezen de Welsh verschillende mannen, maar geen enkele officier raakt gewond. [88] {G9 p.2}{G4 p.316-317}{G7 p.345}{G8 p.2}{N5 p.38}

De Duke of Cumberland wordt op de hoogte gebracht van deze situatie en komt in volle galop ter plaatse. Hij en de Nederlandse Major Gen. Cannenberg proberen de vluchters te hergroeperen en hen terug de vuurlijn in te sturen. Ze worden echter afgesneden door enkele Franse cavalerie eskaders die hier intussen mee vermengd geraakt zijn. Tijdens deze actie loopt de Duke of Cumberland het gevaar gevangen genomen te worden. [89] {G4 p.317}{G9 p.3}{N5 p.38}

Tegelijkertijd stuurt de Duke of Cumberland een aide-de-camps naar Marshal Bathiani om hem in te lichten en hem te bevelen de aftocht richting Maastricht in te zetten. [90]{G9 p.3}

De Geallieerde infanterie aan de andere zijde van het dorp vecht nog gedurende bijna een half uur verder. In het achterste deel van het dorp wordt nog zwaar over en weer geschoten. [91]{F3 p.2}{G9 p.3}

Maar uiteindelijk wordt de Geallieerde infanterie gedwongen zich volledig uit Lafelt terug te trekken. Het vuren houdt op en alle zware veldartillerie wordt mee teruggetrokken, behalve de kanonnen die zich vóór het gehucht bevinden of die gebroken wielen hebben. Deze 16 'kleine' kanonnen, namelijk 9 3-ponders, 6 short 6-ponders en 1 long 6-pounder, worden gesaboteerd zodat de Fransen er geen gebruik van zouden kunnen maken. Ze laten ook 3 "colours" en 1 "kettle drum" achter. [92] {G9 p.3}{G10 p.1}{G8 p.2}{G3 p.308}{G4 p.317}{G7 p.345}

Dit maal slagen de Franse troepen er dus niet alleen in zich meester te maken van het dorp maar ook hun positie te behouden en de Geallieerden er definitief uit weg te jagen. [93] {F7 p.3}

De laatste aanval duurt meer dan een uur. Lafelt wordt geforceerd rond half 2 (al kan dat ook wat later geweest zijn, gezien de duur van de strijd en afhankelijk van het

precieze beginuur). [94]{F6 p.125}{G9 p.2}

Intussen en volgend op de laatste aanval

De Fransen profiteren van de wanorde en de verwarring door het centrum van de Geallieerden aan te vallen. Wanneer de Franse cavalerie chargeert begint de hele Geallieerde linie te wankelen. Twee Franse regimenten, die van *Bellefonds* en van de *Royal-Cravattes*, slaan hier een gat en doorbreken de Geallieerde gevechtlinie. Hierdoor komt de rechterflank van de Geallieerde linkervleugel net als de (voor de Geallieerden) rechterflank van Lafelt tussen twee vuren terecht, zonder hoop op redding van de rechtervleugel. [95] {G11 p.317}{G4 p.317}{N5 p.38-39}

De Duke of Cumberland ziet zijn leger in twee verdeeld en beveelt Mr. Waldeck van het centrum en Mr. Bathiani van de rechtervleugel om aan de aftocht richting Maastricht te beginnen. [96]{F5 p.116}{G4 p.317}

Mr. de Saxe ziet vanaf de rechterzijde van Lafelt hoe het Geallieerde centrum en de Geallieerde linkervleugel gedisciplineerd aan de terugtrekking begint. Ze doen dit in de vorm van een soort vierkant met de 3 flanken tegen een ander dorp achter Lafelt (wellicht wordt hiermee Kesselt bedoeld). [97] {F3 p.2}{F4 p.4}

Mr. de Saxe laat snel enkele kanonnen oprukken op de 2 flanken van het dorp. Hiermee vuren ze op de Geallieerden waardoor deze hun aftocht moeten versnellen. [98] {F3 p.2}{F4 p.4}{F5 p.112}{F6 p.117}

Daarna brengt de Saxe de cavalerie die met hem heeft gechargeerd terug tot bij de cavalerie van Mr. de Ségur. Nu de (voor de Fransen) linkerflank van het dorp ingenomen is, begeeft de cavalerie van Mr. de Ségur zich naar de rechterzijde van het dorp. Op zijn rechterflank marcheert zijn infanterie in colonne. Rechts van deze troepen bevindt zich de cavalerie van Mr. le Comte d'Estrées. Achter Mr. le Comte d'Estrées en Mr. de Ségur volgen lichte troepen te paard. [99] {F5 p. 112-113}{F6 p.117-118}

Op het moment dat de Fransen Lafelt innemen, brengt Mr. de Duras, aide-de-camp van de Franse koning, het bevel aan de *Carabiniers*, die tot op dat moment samen met het Maison du Roi en de Gendarmerie opgesteld stonden tussen Herderen en het "Maison blanche", om Mr. le Comte d'Estrées te vervoegen. [100] {F5 p.113}{F6 p.113}

Charges cavalerie aan Geallieerde linkervleugel

Intussen is de Geallieerde linkervleugel cavalerie nog volledig in orde. Zij staat nog steeds in 2 linies voor gevecht opgesteld, nabij Hees, met als steunpunt Kesselt, waarlangs de infanterie van de linkervleugel zich terugtrekt naar Maastricht. Deze Geallieerde linkervleugel wordt bovendien beschermd door een holle weg gevuld met infanterie. [101] {F3 p.2} {F5 p.111}{F5 p.113}{F6 p.115}{F6 p.118}

Vooraan laten de Geallieerden een front van lichte cavalerietroepen marcheren, die schijnbaar het plateau van Rosmeer willen afdalen. De bedoeling is de Fransen bezorgd te maken over hun linkervleugel en hen hierdoor te verhinderen verse troepen te sturen naar hun rechtervleugel waarmee ze de zich terugtrekkende Geallieerde linkervleugel kunnen achtervolgen. Daarnaast willen ze door deze beweging de aftocht van de Geallieerde rechtervleugel maskeren. [102] {F6 p.124}

De Geallieerde cavalerie rukt met 8 of 10 eskaders op tot voorbij de Franse rechtervleugel, maar dit is weinig onrustwekkend voor de Fransen aangezien ze daar beschermd worden door een holle weg gevuld met infanterie. [103] {F4 p.4}{F5 p.113}{F6 p.118}

Mr de Saxe laat Mr. le Comte D'Estrées oprukken naar deze Geallieerde linkervleugel; [104]{F4 p.3}

Van de Franse troepen die het bevel hebben gekregen om de cavalerie van le Comte d'Estrées te vervoegen, zijn de *Dragons de Beaufremont* samen met enkele eskaders Carabiniers de eersten die ter plaatse arriveren. De *Dragons de Beaufremont* worden naar rechts gestuurd, maar zijn onvoldoende in aantal om het terrein te vullen. Mr. le Comte d'Estrées stuurt daarom alle lichte troepen te paard, bestaande uit enkele eskaders *Huzaren*, vanuit het gebied tot aan Wolder naar deze infanterie. Bedoeling is om de zich terugtrekkende Geallieerde infanterie aan te vallen. [105] {f4 P.4}{F5 p.113}{F6 p.118-119}

Mr. de Ligonier, aan het hoofd van de Britse cavalerie, opgesteld op links, ziet dit en wil de terugtrekking van de infanterie van de linkervleugel en van het centrum via Kesselt naar Maastricht beschermen door afleiding te creëren en de Fransen van hen weg te houden. Hij rukkt met 8 of 10 eskaders op om de Franse cavalerie in de rug aan te vallen. Ze rukken op tot voorbij de Franse rechterzijde, waarheen de Franse Carabiniers zich op dat moment begeven. Mr. le Comte d'Estrées had immers 2 eskaders Carabiniers naar de rechterflank van Sir John Ligonier's cavalerie gestuurd. Zelf begeeft hij zich naar de *brigade d'Anjou* om de andere flank van de Geallieerde cavalerie aan te vallen. Hij botst hierbij op enkele Hessische eskaders, die vervolgens door hem verpletterd worden. De Hessische cavalerie aanvoerder Mr. Issenbourg wordt hierbij gevangen genomen.

Mr. de Ligonier bevindt zich aan het hoofd van 3 Engelse eskaders dragonders, namelijk de *Scots Greys*, *Duke's* en *Sir Robert Rich's dragoons*, en valt samen met enkele *Keizerlijke eskaders onder Major Gen. Bourmonville* en een groep *Huzaren uit het korps lichte troepen van Mr. Trips* de cavalerie van de Franse rechtervleugel in de flank aan. Ze doorbreken de eerste linie van de uiterste rechtervleugel Franse cavalerie en brengen deze een geweldige slag toe. Ze vervolgen hun charge tegen de tweede Franse linie, dit maal met de steun van de Duke of Cumberland, die hen net heeft bereikt. Hij rukkt op met de eerste linie. Enkele pas gearriveerde en nog niet deftig opgestelde Franse eskaders worden omver geworpen en teruggedreven. Nu de Geallieerde eskaders zich te midden van de Franse bevinden, gebruiken de Britse dragonders hun brede zwaarden. Er worden 4 standaarden op de Fransen veroverd. [106]{F4 p.4}{F5 p.114}{F3 p.2}{F6 p.119}{G3p.308}{G4 p.317}{G1 p.2}{G12 p.73-74}{N5 p.39}

Door dit succes achtervolgen de Geallieerden de Fransen echter te ver, tot aan een ravijn waar ze onder vuur worden genomen door Franse infanterie opgesteld in een holle weg en achter hagen van een dorp. Er sneuvelen verschillende Geallieerde mannen en paarden. De Franse cavalerie krijgt de tijd om zich te hergroeperen. De Carabiniers die aanvankelijk tot aan het ravijn werden meegesleurd, worden nu gehegroepeerd en de Saxe stuurt hen rond het dorp om de Geallieerde cavalerie in de flank aan te vallen. De Fransen zijn superieur in aantal en de Franse Carabiniers sluiten de Engelse cavalerie, bestaande uit zo'n 1600 man, in, waardoor deze wordt teruggedreven. De Engelsen maken rechtsomkeer en raken in gevecht met de Franse infanterie opgesteld achter de hagen en in de holle wegen. Volgens Engelse bronnen slagen ze er in om enkele Franse infanteristen en verse Franse eskaders terug te slaan, maar aangezien het Geallieerde leger op dit moment reeds in twee gedeeld is, beveelt de Duke of Cumberland hen tot terugtrekking. Volgens Franse bronnen slaat de Geallieerde cavalerie op de vlucht. De cavalerie brigades van de Carabiniers achtervolgen hen tot aan Montenaken en Wolder. Ondanks verschillende succesvolle charges van de Fransen is er een sterke weerstand van de Geallieerden en kunnen de Fransen nooit de hoofdtroepen bereiken. De Geallieerde cavalerie lijdt dan ook geen al te zware verliezen tijdens deze aftocht, behalve 1 standaard. [107]{G1 P.2}{G4 P. 317}{G9 P.3}{G12 p.73-74}{F4 P.4}{F5 P.114}{F6 p.120}

Intussen stuurt Mr. le Comte d'Estrées 2 eskaders Carabiniers naar de rechterflank

van Sir John Ligonier's cavalerie. Zelf begeeft hij zich naar de brigade d'Anjou om de andere flank van de Geallieerde cavalerie aan te vallen. Hij valt enkele Hessische eskaders in de flank aan, die tot grote wanorde herleid worden. De Hessische cavalerie aanvoerder Mr. Issenbourg wordt hierbij gevangen genomen. [108]{F4 p.4}{F5 p.114}{F6 p.120}

Mr. d'Armentières verlaat de eerste linie en begeeft zich naar rechts om de afgematte Franse troepen die verdeeld zijn geraakt terug bijeen te brengen. Wanneer hij ziet dat de Engelse cavalerie probeert om de Hessische terug te bereiken, marcheert hij met deze verzamelde troepen recht op de Engelse cavalerie af. Ze drijven de Engelse cavalerie terug tot aan Mr. le Duc de Broglie, die de Engelsen volledig verslaat met de brigade Royal. Vooral de 2 eskaders van de Duke's en de Scots Greys lijden zware verliezen. [109]{F4 p.4}{F5 p.114-115}{F6 p.121}

Tijdens deze achtervolging botsen de Duke of Cumberland en Sir John Ligonier in een vallei op 2 eskaders Carabiniers op hun flank. Volgens een bepaalde bron verwacht Sir John Ligonier één van de Franse eskaders met een Hannoveraans. De Duke of Cumberland kan ontkomen dankzij de snelheid van zijn paard. Maar het paard van Sir John Ligonier wordt gedood (of werd reeds ervoor gedood) en hij wordt gevangen genomen door een Franse carabinier genaamd Guillaume Pierre, dit Saint-Martin, en diens vriend genaamd Hode. Ligonier draagt zijn wapens over, noemt zijn naam en biedt volgens het relaas van de carabinier zijn portefeuille, diamanten en ruime vergoedingen aan als de carabiniers hem in ruil niet gevangen zouden nemen. Maar de carabiniers verwerpen dit voorstel en brengen hem naar de Franse koning. Ze worden tijdens deze tocht door drie Geallieerden aangevallen in een poging Ligonier te bevrijden. Hode neemt de teugels van Ligonier's paard en neemt hem verder mee, terwijl Guillaume Pierre het gevecht aangaat met de drie mannen, waarvan hij er twee doodt en de andere op de vlucht slaat. De twee mannen (en de Saxe) leveren Ligonier af bij de koning, waar Ligonier goed ontvangen wordt en waar hij de carabinier die hem gevangen heeft genomen uitvoerig looft. [110]{F4 p.4}{F5 p.115}{F6 p.121}{F8 p.371-373}{G4 p.317}{G8 p.2}{G6 p. 318}{G11 p.318}{G12 p.73}{N5 p.39}

De Geallieerde cavalerie wordt opgejaagd tot bijna aan Maastricht (zie ook verderop). [111]{F2 p.1}

Intussen – Montenaken en Wolder (gebeurt ergens tijdens de actie in Lafelt en de cavalerie charges)

Intussen worden de Grénadiers Royaux de Châtillon en brigade de Daullan, die zich in Wolder hebben kunnen handhaven gedurende 2 aanvallen, gedwongen dit dorp te verlaten. [112]{F4 p.3}{F5 p.112}{F6 p.116}

De cavalerie van Mr. de Ségur maakt een beweging naar links waardoor de cavalerie van Mr. le Comte d'Estrées haar steunpunten verliest op rechts en op links en hierdoor gedwongen wordt de holle weg opnieuw over te steken die loopt tussen Montenaken en Kesselt. Hij tracht aldus Mr. de Ségur te bereiken zonder in de flank onder vuur genomen te worden vanuit Wolder. De Geallieerde lichte infanterie en 400 Huzaren die zich in Wolder verschanst hebben, jagen de 2 Franse eskaders van Mr. le Comte d'Estrées op tot aan de holle weg. Daar houdt het vuur van de Franse infanterie opgesteld in deze holle weg de achtervolgende Geallieerden tegen. [113]{F4 p.3}{F5 p.112}{F6 p.116-117}

Terugtrekking Geallieerden

G

De terugtrekking van de Geallieerden gebeurt in 2 colonnes. [115]{F6 p.126-127}

De Geallieerden zijn eerst van plan zich terug te trekken tot Maaseik, maar bedenken zich en keren terug naar een punt tussen Smeermaas en Maastricht. [114] {F5 p.118}

De Duke of Cumberland begeeft zich met de resterende cavalerie richting Veldwezelt en Lanaken om de aftocht van de Nederlanders en de rechtersvleugel te dekken. [116]{G1 p.2}{G4 p.317}

De linkervleugel van de Geallieerden wordt achtervolgd door een twintigtal eskaders lichte troepen. Wanneer deze eskaders de hoogten van Maastricht bereiken, worden ze tegengehouden door een vijftigtal Geallieerde eskaders die halt houden op een kleine afstand van Maastricht. Mr. le Comte de Clermont laat kanonnen oprukken om de Geallieerde eskaders te dwingen zich terug te trekken onder het kanon van Maastricht. De Franse eskaders blijven in gevechtssorde opgesteld staan. [117]{F3 p.2}{F5 p.115-116}{F6 p.122}

Mr. de Bathiani heeft zijn aftocht reeds ingezet zodra Lafelt geforceerd was. De Geallieerde rechtersvleugel trekt zich zonder haast en gedisciplineerd terug over Veldwezelt en Lanaken, langs het slagveld een achtste van een mijl meer naar links, voorafgegaan door wat rest van de linkervleugel. De aftocht verloopt ordelijk en zonder grote verliezen. [118] {G4 p.317}{G9 p.3}{N5 p.39}

De reserve onder Prince Wolfenbittel, de bataljons lichte troepen van Count von Daun's korps, die samen met de reserve gestationeerd waren achter de Geallieerde rechtersvleugel, in de omgeving van Alden-Biesen, en de troepen infanterie die in Bilzen gebleven waren om de rechterflank te dekken, beginnen even later ook aan de aftocht. Ze trekken via Munsterbilzen en Lanaken naar Maastricht, dicht op de hielen van de rechtersvleugel. Zij vormen aldus de achterhoede. Deze achterhoede wordt gedurende langere tijd beschoten door de Fransen, maar ondanks het Franse kanonvuur worden er weinig verliezen geleden, op enkele mannen na. [119]{F5 p.118}{G9 p.3}{G4 p.317}{N5 p.39}{F7 p.3}

Terwijl de Geallieerde bagage reeds de Maas oversteekt, zijn de Oostenrijkers nog in gevecht verwickeld met de Fransen, zowel met artillerie als met musketten ("small arms") (zie beschrijving bij de Fransen). Hierbij veroveren ze de koninklijke witte standaard van de gens d'arms, hun "kettle drums", 12 andere standaarden, en maken ze 80 gevangenen. [120]{G3 p.308}

F

De Saxe had aangevallen aan het hoofd van de cavalerie maar rond 2 à 3u 's namiddags laat hij nabij Montenaken, gelegen op een halve mijl van Maastricht, het bevel over de cavalerietroepen over aan Mr. le Comte de Clermont. Hij belast Mr. de Clermont en 140 eskaders met de achtervolging van de Geallieerde linkervleugel. Bedoeling is hen de pas af te snijden voorbij Rosmeer met een detachement cavalerie. [121] {F1 p.2}{F1 p.3}{F5 p.115}{F6 p.100}

Zelf vertrekt de Saxe richting de koning om plannen te maken voor een aanval op de Geallieerde rechtersvleugel die bestaat uit het korps van de Oostenrijkers, onder commando van Mr. de Bathiani, en buiten schot gebleven was gedurende de hele actie. [122]{F1 p.2}{F5 p.115}

Wanneer de Saxe vóór Lafelt Mr. de Salières aantreft met ongeveer 6 nog opgestelde bataljons beveelt hij hem om op te rukken naar het gebied tussen Grote-Spouwen en Vlijtingen. Bedoeling is Mr. de Bathiani in de flank aan te vallen, terwijl de Saxe hen zelf zou aanvallen ter hoogte van de Commanderie met alle infanterie van de linkervleugel die tot dan toe nog niets gedaan had. [123]{F9 p.99}

Vlakbij treft de Saxe ook Mr. de Clermont-Tonnerre aan met een dertigtal eskaders. Aan hem geeft de Saxe het bevel om Mr. de Salières vooraf te gaan. Mr. de Clermont-

Tonnerre marcheert vervolgens met, afhankelijk van de bron, 2 of 4 brigades cavalerie afkomstig van de rechtervleugel en 1 brigade infanterie naar het gebied tussen Vlijtingen en Hees. Hij laat Rosmeer links liggen en neemt de molen van Mopertingen in. De bedoeling is de Geallieerden te kunnen tegenhouden die door de Saxe deze richting uit zouden gedreven worden. [124]{F5 p.116-117}{F6 p.125}{F9 p.99}

De Saxe bereikt de koning op de hoogte van Herderen. Volgens bepaalde (Franse) bronnen verliest hij er echter te veel kostbare tijd met het luisteren naar de felicitaties voor zijn overwinning. Pas om half 5, 3 uur na het innemen van Lafelt, begint hij met de aanval op de Geallieerde rechtervleugel. Andere bronnen melden dat hij onmiddellijk de nodige regelingen voor de aanval treft en dat hij binnen het uur op weg. Mogelijks is dit gewoon een kwestie van interpretatie en hebben ze allebei gelijk. [125]{F6 p.124-125}

De Saxe marcheert aan het hoofd van 48 bataljons infanterie uit de brigades van Mr. de Senneterre, die nog niet gevochten hebben en al die tijd opgesteld hadden gestaan op het plateau van Herderen, samen met de reservetroepen, bestaande uit la Maison du Roi, en met, afhankelijk van de bron, 20 of 50 kanonnen, frontaal naar de hoogtes tussen Grote-Spouwen en Rosmeer, waar de Geallieerde rechtervleugel zich bevond. De 10 eskaders van de brigade de Royal Allemand vormen de voorhoede en ze worden gevolgd door enkele cavalerie brigades van de linkervleugel, onder bevel van Mr. de Clermont-Gallerande. [126]{F5 p.116}{F6 p.125}{F7 p.3}{F2 p.2}

Het heeft echter te lang geduurd om de troepen te verzamelen en op te stellen, waardoor de Oostenrijkers voldoende tijd hebben gekregen om aan de aftocht te beginnen. De Fransen komen te laat. De Oostenrijkers bevinden zich niet meer binnen aanvalsbereik. [127]{F1 p.3}{F2 p.2}

Ze bereiken Grote-Spouwen, maar treffen er enkel nog enkele Huzaren en Kroaten aan, waarvan enkele gevangen worden genomen. Het dorp wordt door de Fransen ingenomen. [128]{F5 p.117}

Op de hoogte van Rosmeer zien ze hoe de achterhoede onder Mr. de Wolfembuttel zich gedisciplineerd terugtrekt. Ze zien bovendien dat de troepen van Mr. de Clermont-Tonnerre, die de flanken van de Geallieerden hadden moeten aanvallen, zich niet bewegen. De Saxe zet ze in beweging maar het is reeds te laat. Er worden kanonschoten afgevuurd op de achterhoede van de Geallieerden, waardoor deze hun pas moeten versnellen, en de *Dragons d'Harcourt*, die de voorhoede vormen van Mr. de Clermont-Tonnerre's troepen (wellicht 2 eskaders lichte troepen), vallen de Huzaren die de Geallieerde flank dekken vanaf rechts aan. Er volgen schermutselingen tussen de Huzaren aan beide zijdes (het gaat wellicht om zo'n 300 à 400 man aan elke zijde). [129]{F5 p.117}{F3 p.3}{F6 p.126}{F9 p.99}{F7 p.3}{G7 p.346}

Het is ongeveer 6u op dat moment. De Saxe beveelt Mr. de Clermont-Gallerande om met bijna 250 eskaders cavalerie de Geallieerde rechtervleugel te achtervolgen tot aan Rekem, aangezien hij er op rekent dat hun plan is om langs de Maas af te dalen tot Maastricht. [130]{F9 p.100}

Tijdens de Franse achtervolging door Mr. de Clermont-Tonnerre en Mr. de Clermont-Gallerande worden nog verschillende gevangenen gemaakt, volgens sommige bronnen slechts een 100-tal Pandoeren. Mr. de Clermont-Tonnerre en Mr. de Clermont-Gallerande achtervolgen zo ver ze kunnen, maar de infanterie is te vermoeid om te kunnen volgen. Bovendien hadden de Geallieerden infanterie opgesteld in de hagen van het Kompveld (Confelt) waardoor de Franse cavalerie hier niet voorbij geraakt. De achtervolging houdt op een goede mijl voorbij het voormalige Geallieerde kamp. De Franse troepen houden halt op het terrein dat ze net veroverd hadden. [131]{F4 p.5}{F4 p.4}{F5 p.117-118}

De Saxe hoopt een deel van zijn leger de Maas te laten oversteken bij het aanbreken

van de volgende dag. De volgende morgen wordt hem echter meegedeeld dat het volledige Geallieerde leger de Maas had overgestoken en Maastricht en Smeermaas had kunnen bereiken via bruggen die ze tijdens de nacht hadden opgetrokken. [132]{F9 p.99-100}

G

De linkervleugel bereikt Maastricht rond 5u. De Nederlanders en de rechtervleugel bereiken de stad rond 7u. [133]{G4 p.317}

Wanneer de Britten Maastricht bereiken, zijn er reeds twee ponton bruggen over de Maas gelegd. Er worden in totaal 3 bruggen over de Maas geslagen. Een deel van het leger steekt in de loop van de nacht de Maas over, de rest volgt de volgende dag. [134]{F5 p.118}{G3 p.308}{N3 p.44}

Wanneer het Welsh regiment Maastricht bereikt, was bijna de hele linkervleugel reeds daar, opgesteld onder het kanon van de stad. Ze blijven zo opgesteld tot het donker wordt, blootgesteld aan de hevige regen en buitengewone koude. Van hier af begeven ze zich een beetje heuvelopwaarts om daar een kamp op te slaan. Een van de mannen die de stad ingaat om ammunitie te halen komt er 's nachts de eerste troepen tegen die door de stad marcheren. [135] {G8 p.3}

F

De Franse troepen overnachten op het slagveld. Het grootste deel bevindt zich tussen Mopertingen en Hees. De rest tussen Lafelt en Kesselt. De Maison du Roi wordt opgesteld vóór de Commanderie, het voormalige hoofdkwartier van Bathiani, waar de Fransen dezelfde dag nog hun nieuwe hoofdkwartier vestigen en waar de koning overnacht. De Saxe overnacht in het kasteel te Hoeselt, terwijl le Comte de Clermont overnacht in de pastorie van Rosmeer, waar de nacht voordien de Duke of Cumberland had geslapen.

De gewonde en dode soldaten worden van hun kleren en bezittingen ontdaan. Gewonden worden naar verschillende veldhospitaal gebracht, in de buurt en in Tongeren. Doden worden in massagraven begraven. [136]{F1 p.3}{F3 p.3}{F6 p.127}{N2 p.4}{N5 p.39}

MAANDAG 3 JULI

G

Het voltallige Geallieerde leger bevindt zich aan de andere kant van Maastricht. P. Waldeck stuurt verslag naar de Staten. Het Geallieerde leger neemt zijn intrek in het kamp van Lichtenberg en Sint-Pietersberg, op ongeveer 2 mijl van Maastricht. [137]{G7 p.346}{N5 p.39}

F

De voormalig Geallieerde posten worden bezet door de Fransen. De Franse koning overschouwt zijn leger en er wordt tijd gemaakt om te vieren. De Saxe verneemt het nieuws over de succesvolle oversteek van de Geallieerden over de Maas om 5u 's morgens. Hij schrijft naar Mr. le Comte de Lowendal, in Leuven achtergebleven met 16 bataljons en 31 eskaders, en beveelt hem Bergen-op-Zoom te belegeren. Nadien verblijven de Fransen in de buurt van Tongeren, terwijl 30000 man onder Count Lowendahl gedetacheerd wordt naar Nederlands Brabant, waar eerst Sandvliet wordt ingenomen en vervolgens Bergen-op-Zoom belegerd wordt (deze belegering begint op 15 juli). [138] {N5 p.42}

5.3 Een inventaris van de historische kaarten en iconografische bronnen met betrekking tot de site, inclusief hun bron/plaatsing

5.3.1 Primair grafisch bronmateriaal

In totaal werden 31 primaire grafische uitbeeldingen van de slag geïdentificeerd in het kader van het onderzoek van dit project. Een overzichtslijst, met bron, inhoud en volledige archiefreferentie kan gevonden worden in Bijlage 3.

Deze zijn onderverdeeld in vier categorieën: kaarten, perspectiefplannen, perspectiefschetsen en perspectiefschilderijen, en voorstellingen van dichtbij de actie. Deze laatste blijken grotendeels artistieke impressies te zijn zonder belangwekkende tactische of topografische details, en zijn bijgevolg onbelangrijk voor de interpretatie van de actie op het slagveld. De drie andere categorieën tonen elk data die relevant zijn voor de interpretatie van de slag, maar er is grote variatie in de waarde ervan.

Perspectiefschetsen en schilderijen

Alle zeven schilderijen schijnen afgeleid te zijn van twee relatief eenvoudige waterverfschetsen gemaakt door Blarenberghe, die optrad als oorlogsartiest voor de Franse kroon en aanwezig was bij de veldslag. Deze twee schetsen geven de indruk ter plaatse in het veld te zijn gemaakt, mogelijk van de hoogte van Herderen, en uitkijkend van achter de Franse linies naar dat deel van het geallieerde leger dat zich ontplooipte rond Lafelt en Vlijtingen – de sector dus van het slagveld waar de belangrijkste acties plaatsvonden. Het volledige zicht in de schetsen gaat van Ellicht aan de linkerzijde tot Riemst aan der rechter zijde. Een dergelijk perspectief op de slag kan men begrijpen als Blarenberghe in de entourage van de koning van Frankrijk vertoefde, van wie we weten dat hij gestationeerd was op de hoogte van Herderen.

De eenvoudigste schets toont enkele regimenten en divisies eenvoudig ingetekend als gekleurde blokken terwijl andere secties van de troepenontplooingen als gekleurde lijnen weergegeven worden (bijlage 2, iconografie 2). De tweede schets voegt hieraan terreindetails toe, en toont regimenten als troepenafbeeldingen met extra informatie in een genummerde legende met namen van individuele regimenten. Deze schets was waarschijnlijk kort na de eerste gemaakt, mogelijk nog op dezelfde dag, en waarschijnlijk met informatie verschaft door opperbevelhebbers over de namen van de specifieke Franse regimenten (bijlage 2, iconografie 3).

Op basis van deze schetsen maakte Blarenberghe later op zijn minst twee schilderijen. Een van deze schilderijen, vermoedelijk het eerste maar blijkbaar gedateerd op 1768 (bijlage 2, iconografie 1) vertoont meer gelijkenis met de schetsen op het gebied van terreindetaillering en vorm en positionering van troepenontplooingen. Het tweede schilderij geeft meer of toch op zijn minst helderder detaillering van de troepen en de actie, maar het verschilt significant in de positionering van de ontplooingen (bijlage 2, iconografie 10).

Eveneens gebaseerd op dezelfde schetsen of op het eerste schilderij van Blarenberghe, zijn de schets en de twee schilderijen van Pierre Lenfant. Het eerste schilderij komt beter overeen met de detaillering getoond door Blarenberghe (bijlage 2, iconografie 6). De schets (bijlage 2, iconografie 7) en

het schilderij met het lichtjes dichter geschilderde zicht op het slagveld (bijlage 2, iconografie 5) hebben beiden minder duidelijk terreindetail. Er is daarnaast nog één bijkomend schilderij (bijlage 2, iconografie 8). Dit zou van de hand van Parocel zijn, ofschoon Lenfant zijn leerling was en het dus aannemelijk is dat beide schilders samen werkten. Men kan in overweging nemen of de toeschrijving aan Parocel wel correct is.

Blijkbaar zijn alle perspectiefschilderijen van de slag afgeleid van de twee schetsen van Blarenberghe, en bijgevolg moet de bijkomende detaillering op de verschillende schilderijen met grote omzichtigheid benaderd worden, want het meeste daarvan - om niet te zeggen alle detaillering - kunnen vallen onder de artistieke noemer en dus (relatief) onbetrouwbaar zijn. Dit is zeker het geval voor de detaillering op de voorgrond. Het is echter mogelijk dat sommige troepenontplooingen en acties toegevoegd werden op basis van informatie van anderen die bij de slag aanwezig zijn geweest, of zoals Blarenberghe het zich zelf herinnerde.

Er is nood aan een diepgaandere analyse dan hier mogelijk is en waarbij geschreven en iconografische bronnen gekoppeld worden. Omwille van al deze redenen hebben wij vooral gewerkt met de informatie op de eerste schetsen, want deze zijn waarschijnlijk het betrouwbaarst. Uiteraard moeten wij er rekening mee blijven houden dat deze uitwerkingen gedeeltelijk of volledig toe te schrijven zijn aan artistieke doeleinden en bijgevolg geen geldig bewijs zijn.

Kaarten

Tenslotte zijn er op zijn minst 18 kaarten van de veldslag. Daarvan is er één Britse, op zijn minst drie zijn Nederlands, en minstens 11 Franse, maar verschillende van deze laatste zijn overgenomen van andere kaarten. De inherente kwaliteit en het detail die ze tonen verschilt sterk van kaart tot kaart. Verscheidene van de gekregen kopieën zijn van dermate slechte kwaliteit dat ze grotendeels onbruikbaar zijn, (bijlage 2, kaarten 6, 8, 9, 10, 11 en 15), en één mist elke bronvermelding en kan dus niet worden gebruikt (bijlage 2, kaart 3).

In de beschikbare tijd voor deze studie was enkel een snelle waardering van de kaarten mogelijk, maar een meer gedetailleerde studie zou de moeite waard zijn, vooral in corelatie met de primaire verslagen van de actie. Voor het ons gestelde doel zijn er vijf bronnen geselecteerd die voldoende detail weergeven om een analyse te rechtvaardigen (bijlage 2, kaarten 5, 12, 13, 14 en 18). Terugkoppelen naar de andere kaarten zou waardevol zijn in een meer volledige studieopdracht.

5.3.2 Samenvatting van de kaarten

1. Nederlands. Het reliëf is zeer vaag ingetekend, wegen en dorpslocaties zijn weergegeven. Toont de initiële geallieerde troepenontplooingen en dan de voornaamste ontplooingen waaruit de actie begon. Infanterie en cavalerie van beide zijden zijn aangeduid.
2. Nederlands. Toont wegen, dorpen en ontplooingen maar er is geen bijhorende detaillering om de legend te interpreteren.
3. Onbruikbare kaart.
4. Nederlands. Een houtsnede met enkel ruw detail, met vereenvoudigde ontplooingen en slechte topografische invulling, maar toont wel enkele

---

troepenbewegingen. Niet bruikbaar tenzij voor latere referentie.

5. Frans. Gedetailleerd terrein, troepenontplooingen en bewegingen, met een legende die hierover meer uitleg geeft. De kaart is complex en klein en dus moeilijk om van in te tekenen. Verdedigingswerken zichtbaar (afgebeeld op dezelfde manier als de verdedigingswerken van Maastricht op dezelfde kaart) die richting vijand georiënteerd zijn voor enkele dorpen, meestal langs de linies van de geallieerden.
6. Frans. Zeer slechte kwaliteit van gekregen kopie. Het terrein is zwaar verstoord en spaarzaam ingetekend. Ontplooingen zijn bijzonder vereenvoudigd, maar wel gedetailleerde informatie over de namen van de divisies in de frontlinies.
7. Slechte kwaliteit van gekregen kopie.
8. Slechte kwaliteit van gekregen kopie.
9. Slechte kwaliteit van gekregen kopie.
10. Frans; Slechte kwaliteit van gekregen kopie. Erbarmelijk terreindetail en vervormde ruimtelijke indeling. Dit zou de tweede kaart van een reeks zijn, implicerend dat 8, 9 of 11 de andere fazes zijn. Als dit het geval is dan kan dit een waardevolle sequentie van plannen zijn.
11. Slechte kwaliteit van gekregen kopie.
12. Frans. Toont ontplooingen en terrein met marsen en terugtrekkingen in detail, maar toont enkel de latere fases van de slag en niet de initiële ontplooingen.
13. Frans. Toont ontplooingen en terrein met marsen en terugtrekkingen in detail.
14. Frans. Terrein en troepenontplooingen aangeduid. Enige gelijkenissen in ontplooiing en terrein met kaart 12. Toont de vuurgevechten. Niet zo bruikbaar als 12 omdat er minder wegen zijn en afsluitingen maar deze kaart kan helpen bij de analyse van het verloop van de gevechten van kaart 12.
15. Frans. Weinig detail en niet bruikbaar.
16. Secundair werk.
17. Brits. Gemaakt door FH, een Brits militair ingenieur die vermoedelijk aanwezig was op het slagveld, maar de annotatie is in het Frans. Reliëfdetail is slecht, geen wegen, dorpen slechts vaag aangeduid. Toont wel artillerieposities en hun vuurrichting. Ontplooingen zijn vereenvoudigd en moeilijk in verband te brengen met het landschap. Kan waarde hebben als later referentiemateriaal omdat het de enige Britse kaart is.

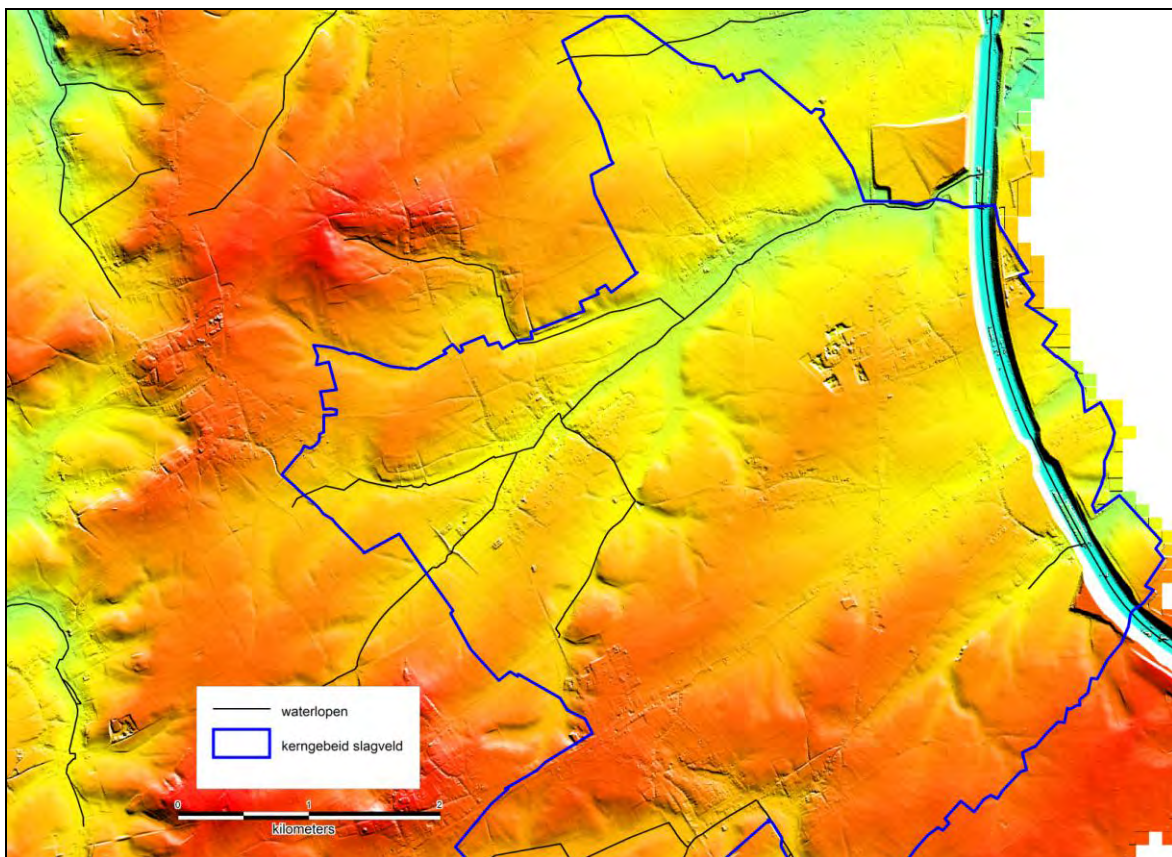

6. Historische landschapsreconstructie

6.1. Gebruikte datasets

6.1.1 Reliëf

Voor het centrale studiegebied werd een reliëfkaart gemaakt op basis van de LIDAR dataset. Deze kaart vormt een interessante achtergrond waartegen het historische terrein en vooral de troepenontplooiingen, de acties en de strijd kunnen worden bekeken. Hoewel het mogelijk is om 3D-modellen te genereren op basis van de LIDAR gegevens, geven deze geen groter inzicht in de veldslag dan de 2D kleur-mapping, integendeel, het 3D-beeld verwacht eerder dan dat het verder verfijnt.

Kaart 9: Reliëfkaart van het centrale gebied van de veldslag (blauw) met aanduiding van waterlopen (zwart) op basis van het digitaal hoogtemodel ©AGIV.

6.1.2 Bodemsoorten

Ongeveer 99% van de bodem op het slagveld is droge leem. Daarnaast zijn er verschillende kleine zones van klei, maar het gebied waarover die zich uitstrekken is zo

klein dat ze betekenisloos zijn voor de interpretatie van het slagveld en de archeologie ervan.

6.1.3 Water

Vóór het graven van het Albertkanaal in de jaren 1930 waren er zeer weinig stromen en geen grote waterlopen in het kerngebied van het slagveld. De kaarten van Ferraris tonen geen waterlopen en de kaart van c. 1765 toont enkel twee 'grebben' of opgedroogde waterlopen: één door Hees en één tussen Vlijtingen en Lafelt. De hedendaagse kadastrale data tonen eveneens zeer weinig water in dit landschap. Een dataset voor het water werd gemaakt door het combineren van data van de Maastrichter Omgevingskaart, het primitief kadaster en het modern kadaster.

6.2. Methodologie voor het in kaart brengen van het historisch terrein

Het gebruik van GIS is fundamenteel voor de reconstructie van historische landschappen.¹⁶ Het laat de integratie en de systematische analyse van verschillende datasets toe, en bovendien stelt het ons in staat om verschillende datasets bovenop elkaar te leggen en de interactie daartussen te analyseren. Voor de reconstructie van historische slagvelden heeft dit een specifiek belang. Landschappen kunnen dramatische veranderingen ondergaan in de jaren volgend op de veldslag, en zeker wanneer verschillende eeuwen voorbij gegaan zijn en wanneer er intens landbouw op plaatsvond en/of doorgedreven ontwikkeling zoals bvb. urbanisatie. Het is bijgevolg niet mogelijk om een slagveld volledig te begrijpen enkel in de context van het hedendaagse landschap.

Om beter te begrijpen hoe de gebeurtenissen van een slag zich voordoen, is het van essentieel belang om te begrijpen hoe het landschap er uitzag op het moment van de slag. De belangrijkste bron voor de landschapsreconstructie is de historisch kaart. Idealiter zijn alle historische kaarten van het gebied gekend en bestudeerd, met bijzondere aandacht voor de kaarten het dichtst bij de datum van de veldslag. De relevante kenmerken van het landschap van de verschillende kaarten worden dan geregistreerd in GIS. Deze data kunnen dan worden aangevuld met archeologische kenmerken door gebruik te maken van luchtfoto's, Google Earth inbegrepen, en veldonderzoek. Op deze manier is het mogelijk om het landschap te reconstrueren – met een betrouwbaarheid afhankelijk van de kwaliteit van het bronmateriaal – zoals het er zou kunnen hebben uitgezien tijdens de veldslag. Niet alleen kan hierdoor de veldslag geanalyseerd worden, maar deze manier van werken laat ook toe om kenmerken te identificeren voor latere studie en voor het beheer- en behoudsbeleid.

Door het consequent toepassen van deze methodologie beantwoordt de digitalisering van het hele onderzoeksgebied van Lafelt aan dezelfde standaard.

Dit onderzoeksgebied bevat de historische gemeenten van: Hees, Riemst, het zuidelijke deel van Veldwezelt, met inbegrip van het gehucht Kesselt, verder ook Vlijtingen, met de gehuchten van Lafelt en Ellicht, en Vroenhoven met inbegrip van Heukelom en het dorp Montenaken, dat nu Vroenhoven heet. Het gebied van Vroenhoven lag historisch zowel in het huidige België als Nederland. Na de Belgische onafhankelijkheid van Nederland in 1830 werd Vroenhoven opgesplitst tussen de twee landen. Het dorp Wilre, dat voorkomt in de verslagen van de veldslag en actie op het terrein zag, was onderdeel van Vroenhoven en ligt nu op Nederlands grondgebied. Het heet nu Wolder. Aangezien

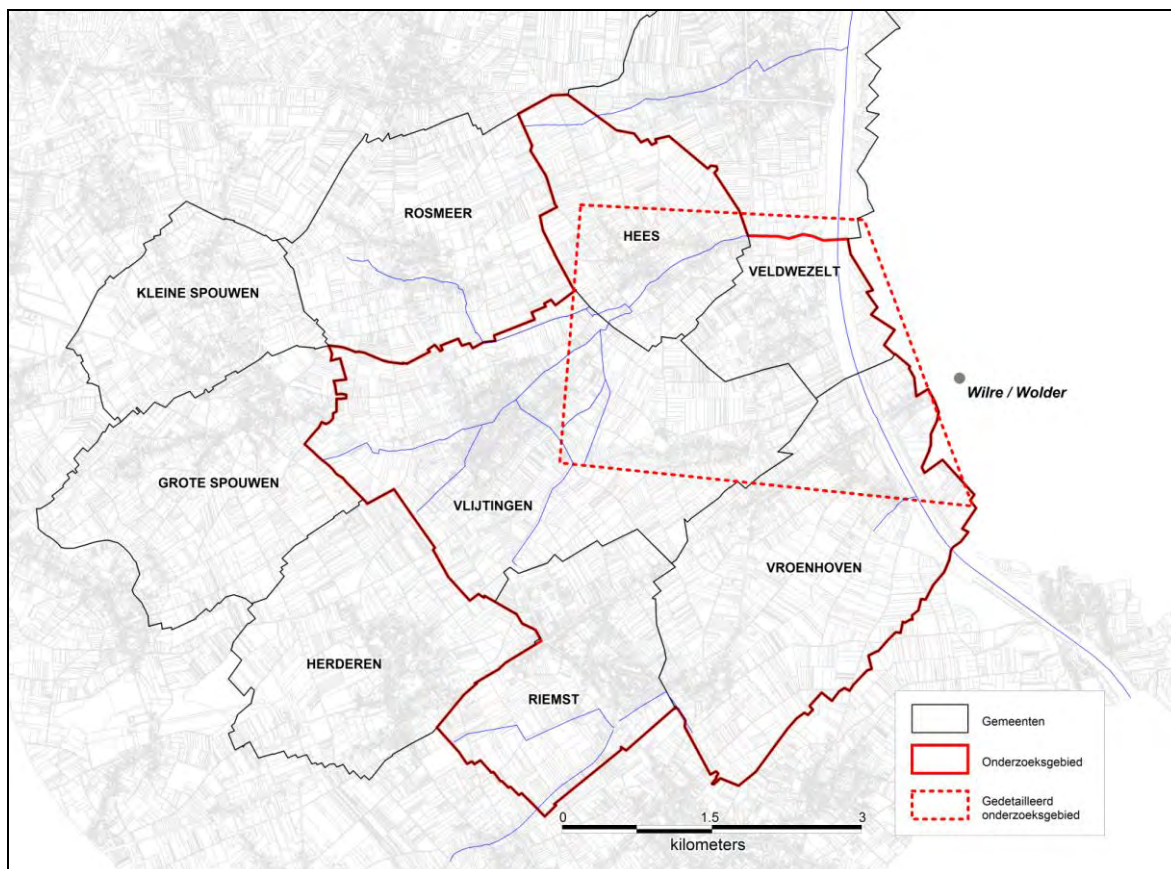
¹⁶ Voor een volledige discussie over methodologie, zie: http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/midlandgis_ahrc_2010/downloads.cfm?CFID=87&CFTOKEN=56AF725D-A9E1-4379-A11CD397443D5B51&_af=1, and T Partida, (In preparation) 'Drawing the Lines: A GIS Study of Enclosure and Landscape in Northamptonshire', PhD, University of Huddersfield.

Wilre/Wolder buiten België ligt, is er geen digitale data van gemaakt, behalve een schetsmatige voorstelling van het grondgebied.

De twee belangrijkste kaarten uit het onderstaand bronmateriaal zijn de Omgeving van Maastrichtkaart (GAM 1091) en het Primitief Kadaster. Gegevens m.b.t. de negentiende-eeuwse wegen werden gedigitaliseerd op basis het Primitief Kadaster. Meer gedetailleerde data voor een voorbeeldzone werd gehaald uit een kaart van ca. 1765, met het modern kadaster en luchtfoto's als gids.

Het gebied van de nederzetting van Vlijtingen werd aangemaakt door gebruik te maken van Ferraris, Slagveld plan V (zie bijlage 2) en de ICM kaart van de jaren 1880. De data van elke kaart werd in GIS opgenomen in een eigen tabel (datasets)

Kaart 3: Afbakening van het onderzoeksgebied met gemeentelijke grenzen

6.2.1 Het historisch landschap

De Slag bij Lafelt vond plaats in 1747. Vanuit een algemeen zichtpunt zijn de kaarten van Ferraris uit 1777 de meest betrouwbare bron voor hoe het landschap er toen uit zag. Echter, een gedetailleerde overzichtskaart die deels het slagveld van Lafelt bestrijkt, gemaakt ca. 1765, suggereert dat de eigenschappen van het landschap bij Ferraris vereenvoudigd zijn. De grootte van de nederzetting, de indeling ervan, en het wegennetwerk waren zonder twijfel veel complexer dan Ferraris toont. De algemene eigenschappen van het landschap zijn over het algemeen wel redelijk correct, zoals bvb open of gesloten landschap, akkerland of weide, ...

Het landschap van het slagveld bestond uit nederzettingen in de vorm van kernen, met

de daarmee geassocieerde gesloten delen - al dan niet volledig afgebakend door hagen – omgeven door weidse zones van open landbouwgebied. Een uitgebreid en complex netwerk van wegen en paden en paadjes doorkruiste dit gebied. Veel van de gesloten delen bevatten boomgaarden, vooral in Hees, Wilre en Montenaken. De enige gebouwen buiten de dorpen waren een molen ten noorden van Vlijtingen, en herbergen langs de hoofdweg tussen Tongeren en Maastricht.

Rondom de achttiende-eeuwse dorpen is er uitgebreidere moderne bebouwing. Alle dorpen zijn ondertussen uitgebreid en tussen de historische kernen werd er heel wat open ruimte opgevuld. Montenaken heeft ook ongeveer de helft van zijn vroeger gebied verloren door het moderne kanaal. Wat overblijft van het historische dorpje ligt op het zuidelijke stuk van hedendaags Vroenhoven, dat in beide richtingen langs de Maastrichterweg uitbreidde (de hedendaagse N79). Lintbebouwing langsheen de grotere wegen komt voor in het hele gebied. Industriële ontwikkeling grijpt ook in op het landschap: een industrieel/commercieel complex in Riemst, baksteenproductie in Kesselt, en het massieve Albertkanaal dat het landschap van de oostelijke zijde van het slagveld doorklieft. Bijna al de boomgaarden zijn verdwenen. Sommige zijn volledig verloren gegaan door urbanisatie, maar vele zijn omgezet als gesloten weilanden. Tegengesteld hieraan is het landschap buiten de dorpen open gebleven en grotendeels cultiveerbaar, zoals het geweest is in de 18de-eeuw. Er zijn maar zeer weinig hagen buiten de grenzen van de dorpen te zien, en alhoewel één of twee wegen afgelijnd zijn met bomen, zijn er erg weinig bomen in het wijdere landschap.

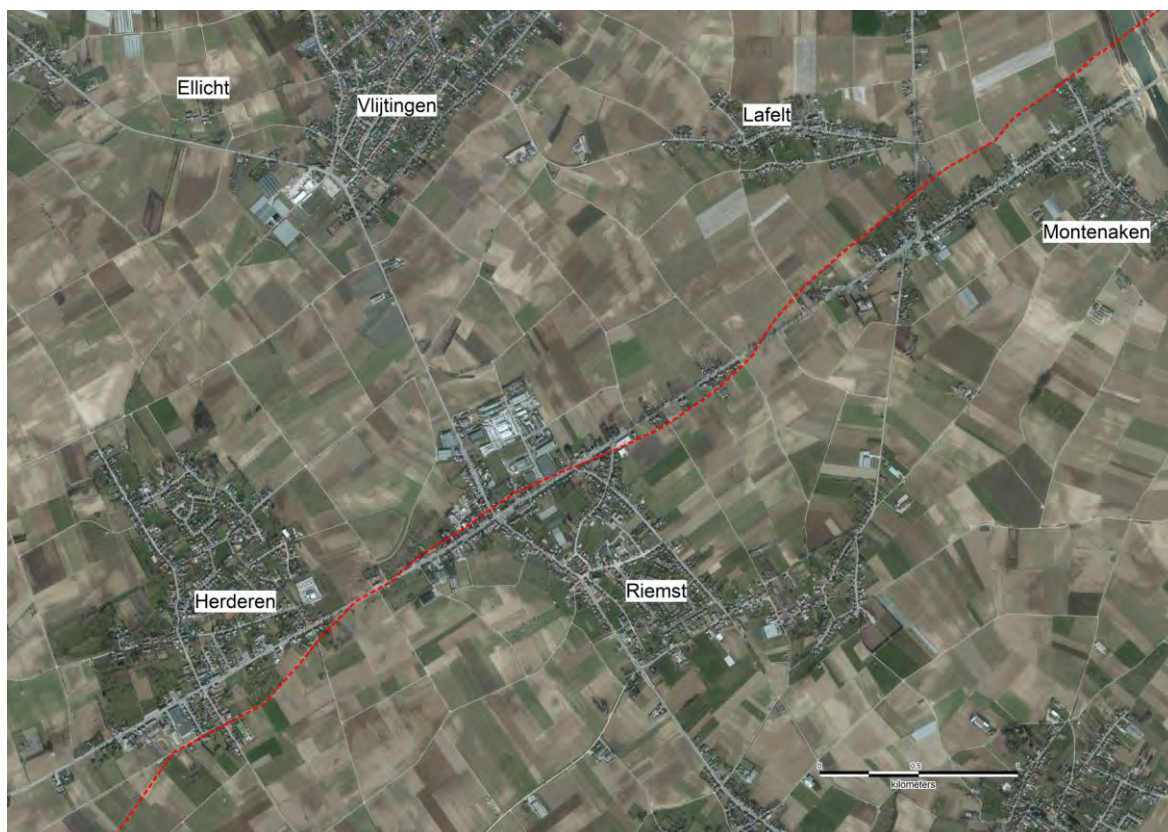
Kaart 10: In het rood de nederzettingsgebieden van midden achttiende eeuw en het wegennetwerk van de jaren 1830. De omvang van moderne ontwikkeling en industrie is duidelijk. Behalve de uitbreiding van de nederzettingsgebieden zijn er nu veel meer gebouwen in het ruimere landschap en vooral langs de wegen. Het wegennetwerk is sterk vereenvoudigd, let bovendien op de wegen, minstens een dozijn, richting Albertkanaal, die verloren zijn gegaan.

Twee ingrijpende veranderingen aan het landschap werden veroorzaakt door het ruilverkavelingsprogramma van 1956. Dit programma reorganiseerde hele stukken land

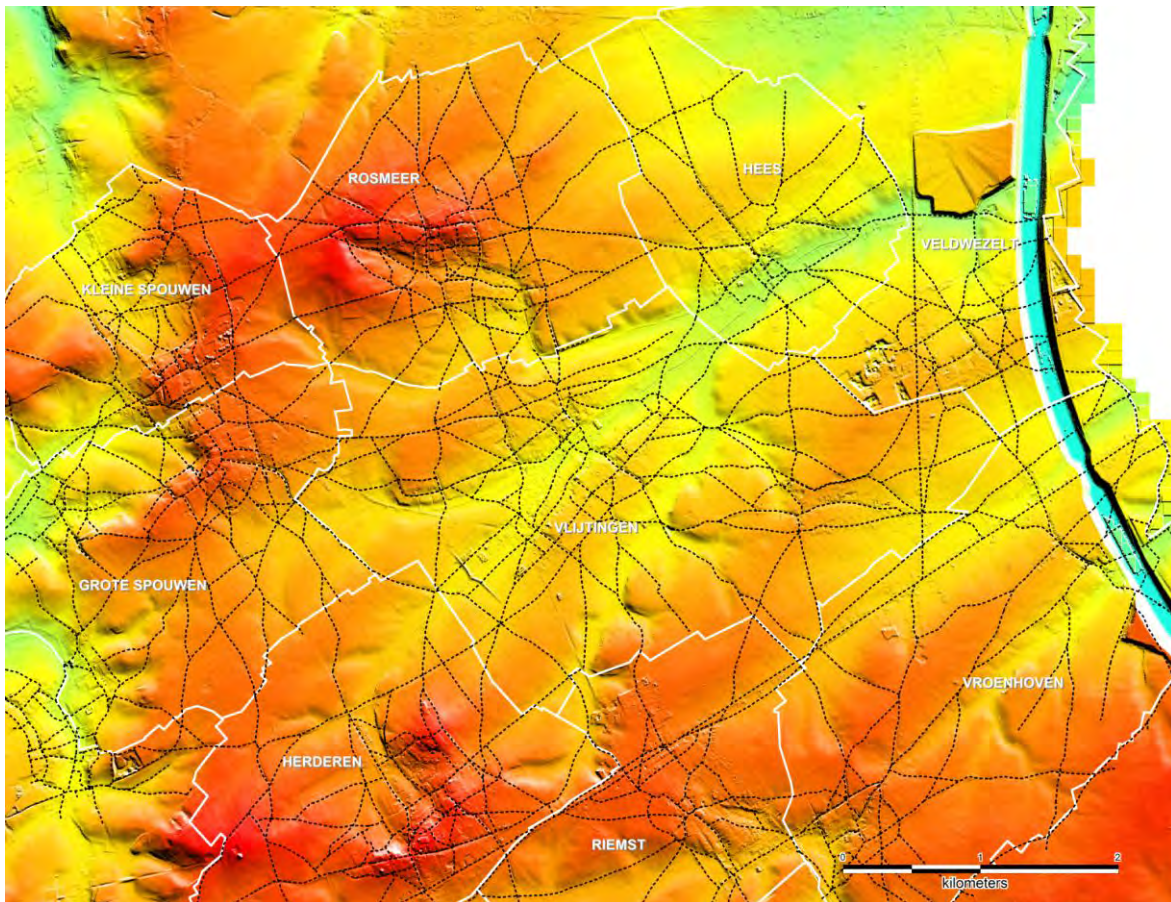

Kaart 12: De Romeinse weg is aangeduid in het rood. Het is duidelijk dat die niet een exact rechte route volgde. De moderne N79 snijdt dwars doorheen de oudere weg.

Kaart 13: Wegennetwerk van de jaren 1830 in zwarte stippellijnen tegen het digitaal hoogtemodel. De volle witte lijnen geven de gemeentegrenzen aan. DHM ©AGIV

6.2.2 Historische kaarten

Historische kaartbronnen voor het slagveld van Lafelt werden geïdentificeerd via een desktop onderzoek en door een onderzoek in de archieven van Maastricht. Een lijst van de belangrijkste primaire kaarten staat hieronder (in volgorde van datering), met bijhorend een beoordeling van elk van die kaarten.

Primaire kaarten

1. RAL K 226 1: Carte Du Siege De Maastricht 1748. <http://www.rhcl.nl/>
2. GAM 1091: Caarte van een Gedeelte van de Environs van Maastricht, relative tot geanexeerd Ontwerp en Memorie c.1765. <http://www.rhcl.nl/>
3. Ferraris 1771 – 1778. Gepubliceerd.
4. Primitief Kadaster 1830s. <http://www.riemst.be/inwonersinfo/bouwen-wonen/erfgoed>
5. L'institut Cartographique Militaire (ICM) 1880s. <http://www.riemst.be/inwonersinfo/bouwen-wonen/erfgoed>
6. Ruilverkaveling 1956. <http://www.riemst.be/inwonersinfo/bouwen-wonen/erfgoed>

1. RAL K 226 1: Carte Du Siege De Maastricht 1748

Deze kaart werd gemaakt ten tijde van het Beleg van Maastricht in 1748 met weergave van de stadsgrenzen, de versterkingswerken en het omliggende landschap. Dorpen, wegen, alleenstaande gebouwen, versterkingen en reliëf zijn allemaal afgebeeld in het landschap van de Slag bij Lafelt. De dorpen zijn

maar schetsmatig weergegeven, en Hees ontbreekt volledig, slechts enkele van de wegen zijn aangeduid, en het reliëf van het landschap wordt slechts door eenvoudige schaduwzones ingetekend. Van deze kaart werd geen enkele data gedigitaliseerd.

2. GAM 1091: *Caarte van een Gedeelte van de Environs van Maastricht, relative tot geanexeerd Ontwerp en Memorie c.1765*

Van alle kaarten die geïdentificeerd werden voor het slagveldgebied is dit de meest gedetailleerde. Ze is ongesigneerd en ongedateerd, maar werd gemaakt na 1748 want ze verwijst naar overgebleven sporen van het Beleg van Maastricht van 1748. De archiefinstelling in Maastricht die ze in bewaring heeft, dateert deze kaart circa 1765. Behalve de uitzonderlijke detaillering van deze kaart is er ook een geschreven legende die nog meer informatie geeft. Deze legende geeft aan dat deze kaart een voorbeeldkaart was, gemaakt als onderdeel van een bod voor een grotere opmeting die in totaal 63 kaarten zou bevatten en die 'bruikbaar in tijden van oorlog' zou zijn. Aangezien deze kaart gemaakt werd met de bedoeling om meer opdrachten te krijgen, werden alle belangrijke eigenschappen door de landmeters met groot detail en met grote nauwkeurigheid ingetekend.

Een korte situatieschets: na een aantal militaire nederlagen in de Zevenjarige Oorlog, ten dele te wijten aan slechte landkaarten, beval Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk een opmeting en intekening van haar grondgebied, met inbegrip van de Oostenrijkse Nederlanden (hedendaags België).¹⁷

De opdracht werd uiteindelijk toegewezen aan Ferraris en uitgevoerd in de jaren 1770. Het is best mogelijk dat andere voorstellen ingediend werden door verschillende landmeters en dat deze kaart daarvan een voorbeeld kan zijn.

---

¹⁷ De Coene, K., Ongena, T., Stragier, F., Verust, S., W. & De Maeyer, P. (2012). Ferraris, the legend. *The Cartographic Journal*, vol. 49 (1), pp. 30-42. <https://biblio.ugent.be/publication/2116980>

Kaart van de omgeving van Maastricht, c. 1765 (GAM 1091) met bijzonder gedetailleerde weergave van de belangrijkste eigenschappen van het landschap: dorpskernen; weidse stukken open land zonder bomen of hagen; een bijzonder ingewikkeld netwerk van wegen en paden waarvan er vele holle wegen waren. (De geschreven legende aan de zijkant van de kaart werd hier afgesneden. De kaart is weergegeven met het noorden bovenaan.)

De kaart toont in detail eigenschappen in het landschap die relevant zijn voor beweging, bevoorrading en inkwartiering van troepen. Ook verdedigbare posities en mogelijke hinderlagen, van essentieel belang voor militaire bevelvoerders, zijn aangegeven. Van de posities, oriëntaties en de afstanden wordt beweerd dat ze heel nauwkeurig zijn en zo helder ingetekend werden dat ze 'in een oogopslag' konden worden gevat. Het grondgebied dat de kaart bestrijkt is klein, ongeveer 9,3 km². Het ligt in het kerngebied van het slagveld

en omvat de dorpen Wilre, Montenaken, Lafelt, Kesselt, Hees en Veldwezelt. Vlijtingen, dat platgebrand werd gedurende de slag en nadien werd herbouwd, en Ellicht vallen buiten het gebied van de kaart. Dit valt te betreuren want er zijn geen nauwkeurige kaarten van vóór de negentiende eeuw van Vlijtingen en Ellicht die ons een accuraat zicht kunnen geven van grenzen en uitzicht van deze dorpen in de periode van de slag bij Lafelt.

Individuele afsluitingen met landgebruik zijn aangeduid door kleur. Bomen stellen de talrijke boomgaarden voor. De plattegronden van de dorpen zijn nauwkeurig, maar het is onzeker of individuele indelingen dat ook zijn. Hagen rond dorpen waren belangrijk voor militaire bevelvoerders, zowel voor verdediging als voor de aanval. Bijgevolg kunnen we de omgrenzende haagaanduidingen als correct beschouwen. De legende vermeldt dat de nauwkeurigheid van hagen vooral van toepassing is op 'deze hagen die de uiterste begrenzings aangeven'. Er is ondertussen zoveel gewijzigd en nieuw ontwikkeld binnen de dorpen dat het heel moeilijk is om de aflijning van deze achttiende-eeuwse hagen op een hedendaags plan uit te tekenen.

Het landgebruik binnen de dorpsomheiningen was voornamelijk weide, een aantal werden verbouwd als akkers en de rest was boomgaard. In Hees, Wilre en Montenaken waren boomgaarden het meest voorkomende landgebruik. Buiten de dorpsgrenzen was het land volledig akkerland.

Gebouwen worden voorgesteld met de correcte oriëntatie en met donkere en lichte schaduwwerking die respectievelijk bewoning en schuren aanduidt.

Wegen zijn bijzonder goed aangeduid: elke weg is ingekleurd of voorzien van een letter om de status aan te geven, en bijgevolg de grootte en beschikbaarheid voor troepen en karren. Grote wegen die dorpen verbinden met belangrijke steden zijn aangeduid met bruine schaduw. Lokale wegen die de dorpen onderling verbinden zijn getekend met een zwarte lijn aan de ene kant en gemarkeerd met de letter 'C'. Kleinere veldwegen die soms doodlopen zijn gemarkeerd met dubbele stippellijnen en de letter 'L'. Voetpaden zijn smal en aangeduid met 'v'. De militair belangrijke wegdelen die holle wegen zijn en bedijkte wegen, zijn aangeduid met arceringen. Met een getal wordt diepte/hoogte boven de vijf voet aangeduid. Het is echter niet volledig duidelijk wat dijken zijn en welke delen holle wegen. De meeste van de holle wegen die wel op de kaart aangeduid zijn, zijn vandaag bijna volledig verdwenen. Slechts enkele zijn herkenbaar als bodemsporen en enkele andere kunnen gezien worden op de LIDAR data. Enkel de holle wegen rond Ellicht zijn het beste bewaard. De hoofdweg van Tongeren naar Maastricht die door het slagveld liep, viel in 1747 samen met de Romeinse 'Via Belgica'. Er zijn twee herbergen op het korte stuk van deze hoofdweg op de kaart, maar er zijn op de kaart van Ferraris twee bijkomende herbergen afgebeeld verder naar het westen langs deze zelfde weg.

Alle wegen zijn gedigitaliseerd met oog voor hun belangrijkheid. Er is aangegeven of ze holle wegen of bedijkte wegen zijn, en hoe diep en hoog die zijn. Omdat Lafelt het gebied was waar de sleutelacties plaatsvonden, is elke omheining/afsluiting en elke gebouw ingetekend. Voor Hees, Kesselt en Montenaken zijn enkel de vormgrenzen gedigitaliseerd. Alle kenmerken in het ruimere landschap zijn eveneens gedigitaliseerd.

3. Ferraris

Aan Joseph Ferraris werd tussen 1771-1778 de opdracht toegewezen door het Habsburgse bestuur om een 'kaartenkabinet' te maken van de Oostenrijkse Nederlanden. De kaarten werden gemaakt op een schaal van 1:11,520 en

waren bedoeld voor militaire doeleinden. Daarom zijn ze van uitzonderlijk belang bij de reconstructie van het historisch landschap omdat de ingetekende kenmerken noodzakelijkerwijs ook van belang zijn voor legers en hun bevelvoerders: wegen, bruggen, waterlopen, versterkingen, bossen, etc. Details van eigenschappen in het landschap werden in de begeleidende teksten beschreven maar de kaarten zelf hebben geen legende.

Dit is typisch voor militaire kaarten van deze periode omdat aangenomen werd dat de gebruikers van de kaarten de conventies i.v.m. kaarten kenden.¹⁸ Een recente studie voorziet in een analyse van de kaarten met een nieuwgemaakte legende, en die hebben we gebruikt voor deze studie.¹⁹ De nieuwe legende is een grote hulp bij het interpreteren van de symbolen en de inkleuringen maar houdt geen rekening met de nauwkeurigheid van de kenmerken op zich of met een consistent gebruik van schaal. De variatie in zowel stijl als nauwkeurigheid kan verklaard worden door het inzetten van verschillende landmeters en cartografen, elk met hun eigen idee van stijl, en met hun eigen nauwgezetheid. Ook de productiekost speelt een rol aangezien de eerste kaarten over het algemeen gedetailleerder zijn dan de latere toen het beschikbare geld opgebruikt was. Andere militaire kaarten van de achttiende eeuw hebben gelijkaardige kenmerken, vooral deze gemaakt door Roy in Schotland in de periode 1747-1755, en de kaarten gemaakt in Engeland door de Commissie voor Artillerie vanaf 1781.²⁰

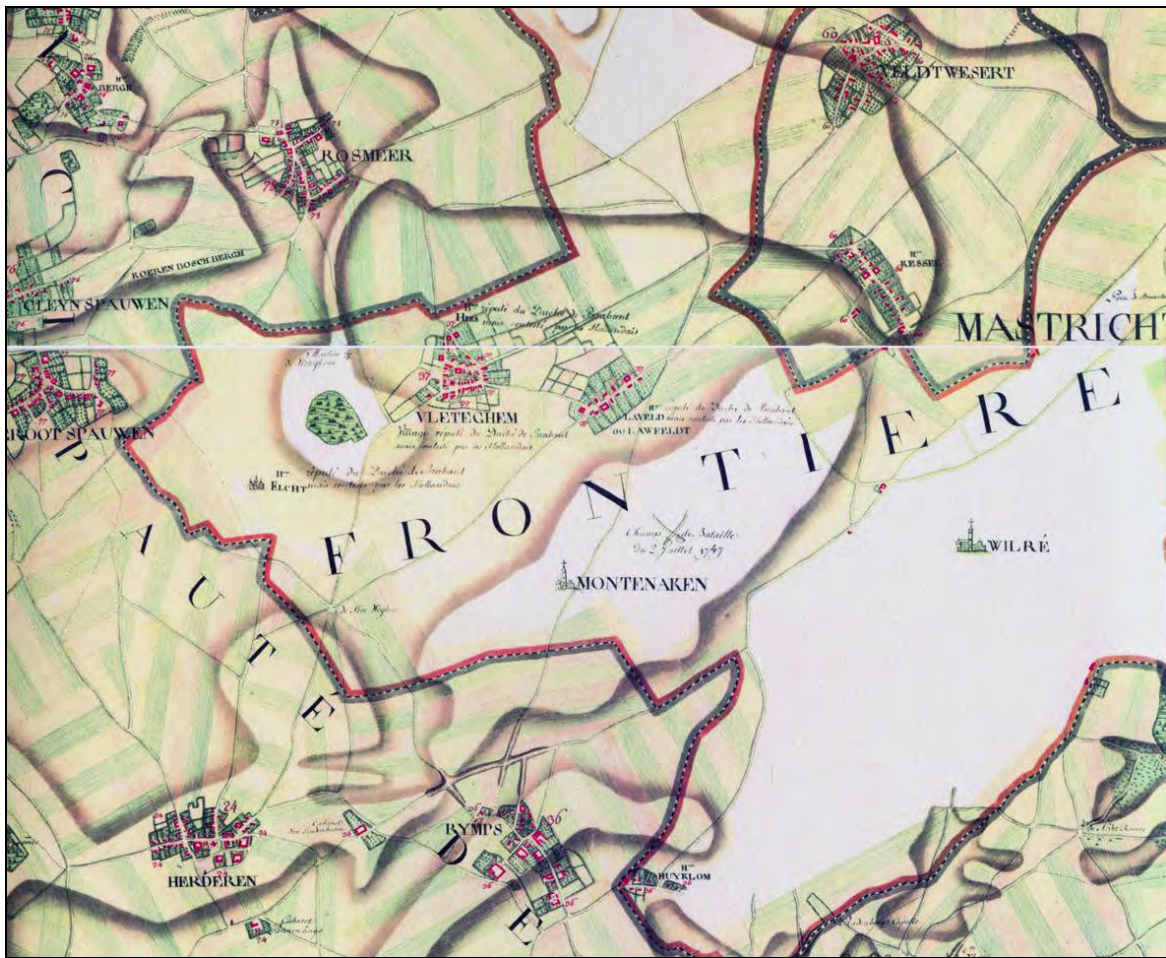
---

¹⁸ Zie eveneens de kaart *Environs van Maastricht* (GAM 1091), die bovendien een geschreven legende heft maar geen 'sleutel' zoals we die wel vinden op een hedendaagse kaart.

¹⁹ De Coene, K., Ongena, T., Stragier, F., Verust, S., W. & De Maeyer, P. (2012). Ferraris, the legend. *The Cartographic Journal*, vol. 49 (1), pp. 30-42. <https://biblio.ugent.be/publication/2116980>

²⁰ <http://maps.nls.uk/roy/index.html>; <http://www.bl.uk/onlinegallery/onlineex/ordsurvdraw/index.html>.

Ferraris Carte de Cabinet c.1777. Grote gebieden waren niet opgemeten en sommige kenmerken zoals het dorp Montenaken, zijn verkeerd geplaatst. Vergelijk met de detaillering in de Maastricht-kaart.

Als we de Ferrariskaarten voor het gebied van Lafelt vergelijken met de kaarten voor Oudenaarde valt een opmerkelijke inconsistentie op in de kwaliteit en de nauwkeurigheid van de gegevens. Die van Oudenaarde hebben een hoge nauwkeurigheidsgraad in planvorm en oppervlakte van de dorpen, en in de plaatsbepaling van kenmerken zoals molens, herbergen en kapellen in het ruimere landschap, en in het wegennetwerk.²¹

Voor Lafelt toont een vergelijking met de kaart “Environs van Maastricht” dat de dorpen schetsmatig ingetekend werden, en bovendien verkeerd georiënteerd, en dat de planvormen verkeerd zijn. De vergelijking met de nederzettingen van het Primitief Kadaster toont hetzelfde voor het ruimere gebied, en sommige dorpen (Montenaken en Hees) zijn verkeerd gelokaliseerd. Sommige wegen kunnen geïdentificeerd worden maar in het algemeen is het ingetekende netwerk bijzonder onbetrouwbaar. Dit komt deels door het verkeerd plaatsen van de dorpen. Bovendien zijn er hele zones van niet-opgemeten grond; een gebied dat ruwweg overeenkomt met het dorp Vroenhoven, en een ander gebied ten noorden van Hees.

Omwillen van de onbetrouwbaarheid van de gegevens van de Ferrariskaarten zijn er geen data van geïdigitaliseerd.

²¹ Foard G., Partica T., Vandeburie J., De Vriendt B., Urmel L., Derde W.: Een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Oudenaarde 1708. Rapport voor het Agentschap Onroerend Erfgoed 2012.

---

4. Primitief Kadaster

De opmetingen voor het Primitief Kadaster namen een aanvang in de eerste jaren van de negentiende eeuw en werden afgewerkt na de Belgische onafhankelijkheid van 1831.²² De kaarten van het Primitief Kadaster werden door Napoleon geïntroduceerd en waren gebaseerd op het Franse systeem. Zodoende waren er strikte controles m.b.t. de manier waarop de metingen gebeurden, en wat er moest opgemeten worden. Deze kaarten werden per gemeente gemaakt en een deel van hun opdracht was de gemeentegrenzen vast te leggen.

Zoals bij vroegere opmetingen waren specifieke kenmerken zoals wegen nauwkeurig ingetekend. Maar in tegenstelling tot oudere opmetingen hadden deze kaarten ook als doel om belastingen op grondbezit te innen. Bijgevolg waren eigendomsgrenzen van primordiaal belang. Elke perceel en de gebouwen erop werden nauwkeurig omlijnd en genummerd. Het is belangrijk om erop te wijzen dat eigendomsgrenzen niet noodzakelijk fysieke begrenzingsen zijn en dat vele van de ingetekende eigendomsgrenzen in het landschap niet zichtbaar zijn. Elke gemeente had een reeks kaarten beginnend met een enkel blad van het hele gemeentegebied met vereenvoudigde eigenschappen: gebouwen, wegen, water, maar geen eigendomsgrenzen. Dit voorblad heeft ook sectie-markeringen. Elke sectie heeft zijn eigen afzonderlijk blad met grotere detaillering, inclusief de eigendomsgrenzen. Kopies van de kaarten, in GIS geregistreerd, voor elke gemeente werden aangeleverd door Tim Vanderbeken van ZOLAD+ te Riemst.²³

De gemeentegrenzen werden gedigitaliseerd. Alle wegen werden gedigitaliseerd en de corresponderende naam of nummer werden opgenomen in de database. De dorpen zelf werden niet gedigitaliseerd, en er was in het wijde landschap maar één molen te Vlijtingen, die opgenomen werd.

---

²² <http://www.cadastraltemplate.org/countrydata/be.htm>

²³ <http://www.riemst.be/inwonersinfo/bouwen-wonen/erfgoed>

Het Primitief Kadaster voor de gemeente Vlijtingen. Hierin zijn de dorpen Vlijtingen, Lafelt en Ellicht inbegrepen.

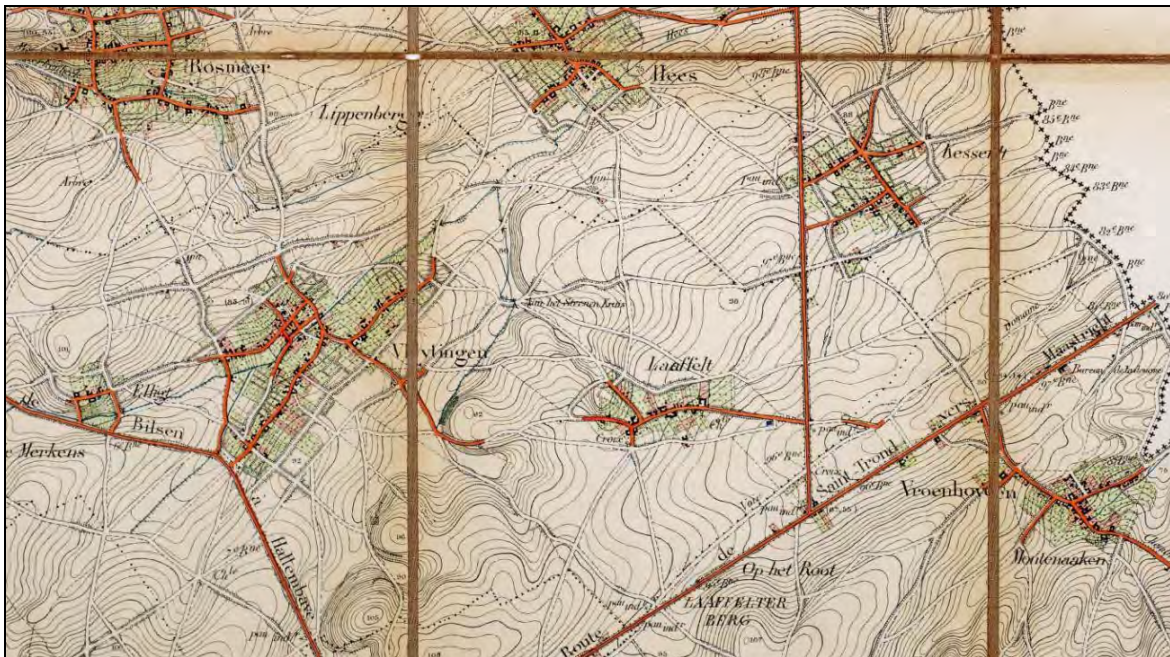
Sectie 3 van het Primitief Kadaster voor Vlijtingen. Elk landperceel, elk gebouw en elke weg is opgemeten en genummerd.

5. Kaarten van het Militair Cartografisch Instituut

In 1878 werd een reeks kaarten besteld door L'institut Cartographique Militaire (ICM) <http://www.ngi.be/FR/FR3-1-3.shtm>. Kopies van de kaarten met betrekking tot de zone van het slagveld werden aangeleverd door Tim Vanderbeken van ZOLAD+ te Riemst. Net zoals de 'Maastricht Environs' en de Ferrariskaarten waren ze bedoeld voor militaire doeleinden en bijgevolg waren kenmerken die van belang zijn voor militaire bevelvoerders prioritair. In tegenstelling tot de oudere kaarten is een belangrijke bijkomende eigenschap ingetekend: landschapscontouren. Op oudere kaarten wordt het reliëf weergegeven door middel van arcering en schaduw, wat een vereenvoudigde voorstelling betekent van hellingsgraden en hellingsrichtingen en waarbij subtiele wijzigingen in het terrein niet zichtbaar zijn. De contouren in de ICM kaarten zijn veel gedetailleerder, en zijn redelijk accuraat wanneer we ze vergelijken met hedendaagse DHM data. Van deze kaarten werden geen gegevens gedigitaliseerd omwille van hun late productiedatum, maar het gedetailleerd reliëf werd wel gebruikt als initiële richtlijn bij de interpretatie van de kaarten van de slag.

Een uitgelichte zone van de ICM kaart met het kerngebied van het slagveld. De gedetailleerde landschapscontouren maken een veel beter inzicht in het landschap mogelijk dan contouren op oudere kaarten.

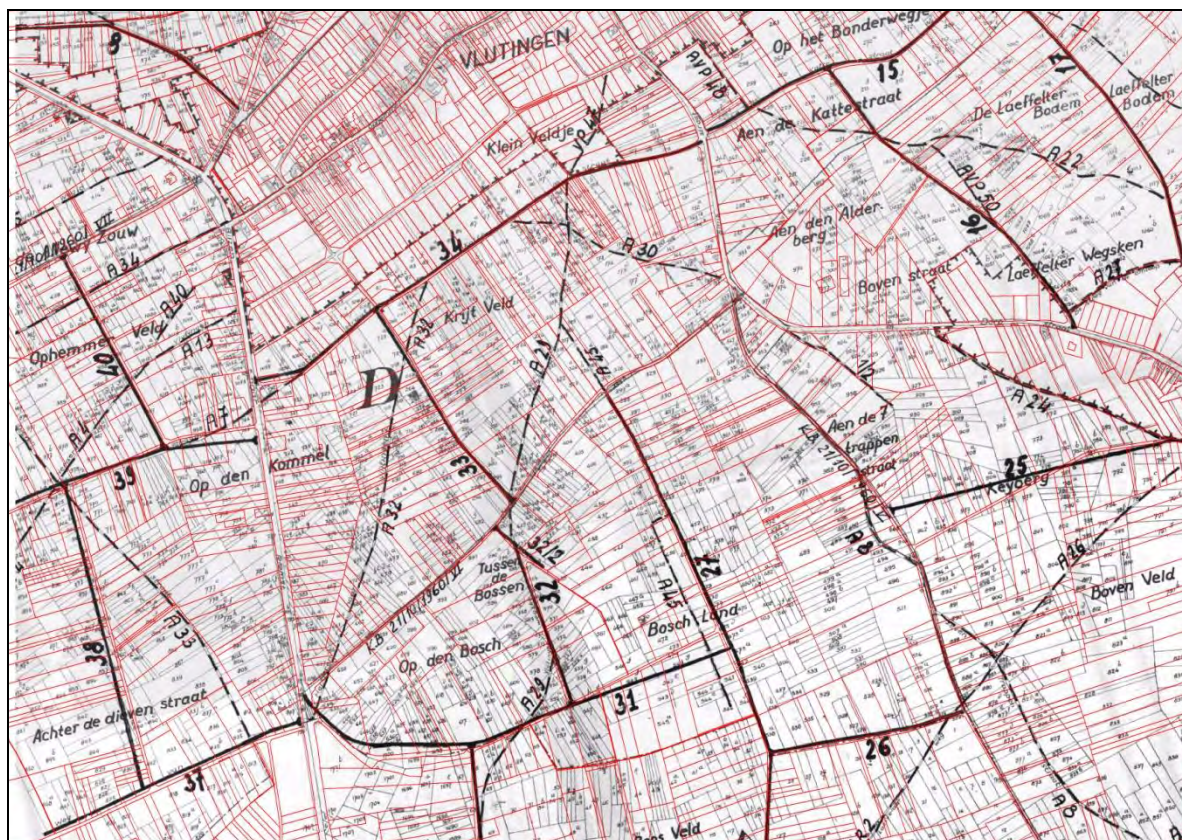
6. Ruilverkaveling 1956 [landconsolidatie]

Het ruilverkavelingprogramma werd begonnen in 1956. Het doel was om de landpercelen te reorganiseren en het wegennetwerk te vereenvoudigen (zie boven). Er werden kaarten aangemaakt met de huidige staat van het landschap: gebouwen, percelen en wegen. Daarop werd aangeduid welke wegen moesten verdwijnen, welke verbeterd moesten worden of opnieuw worden aangelegd.

De nieuwe grondpercelen zijn niet ingetekend, maar het is mogelijk om de kaarten van de ruilverkavelingen te projecteren bovenop de data van het

Kaart 11: De kaart van de ruilverkaveling van 1956 deels uitgelicht. Hedendaagse begrenzingen zijn in het rood er bovenop de oude kadesterpercelen gelegd. Er zijn nog steeds veel kleine percelen te zien, maar veel minder dan daarvoor. De oriëntatie van de meeste percelen is eveneens aangepast.

7. Gedocumenteerde gebeurtenissen binnen het historische terrein

Troepenontplooiing en verloop van de acties

Door de enorme uitgestrektheid en complexiteit van de slag en door de vele grafische en geschreven bronnen is alleen een basisvoorstelling van troepenontplooiing in GIS mogelijk. We hebben ook niet gepoogd om een indicatie van het aantal troepen van verschillende types en nationaliteiten in de GIS-voorstelling weer te geven. Ook de detailontplooiingen, de vele kleine acties, hergroeperingen en terugtrekkingen zijn niet weerhouden om weer te geven. In plaats daarvan is gekozen voor een meer overzichtelijk geheel van lijnen die de twee legers voorstellen met een weergave van de belangrijkste aanvalslijnen en terugtrekkingen. Voor de complexiteit van de gebeurtenissen tijdens de slag verwijzen we naar het "Overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld" (hoofdstuk 5.2.2).

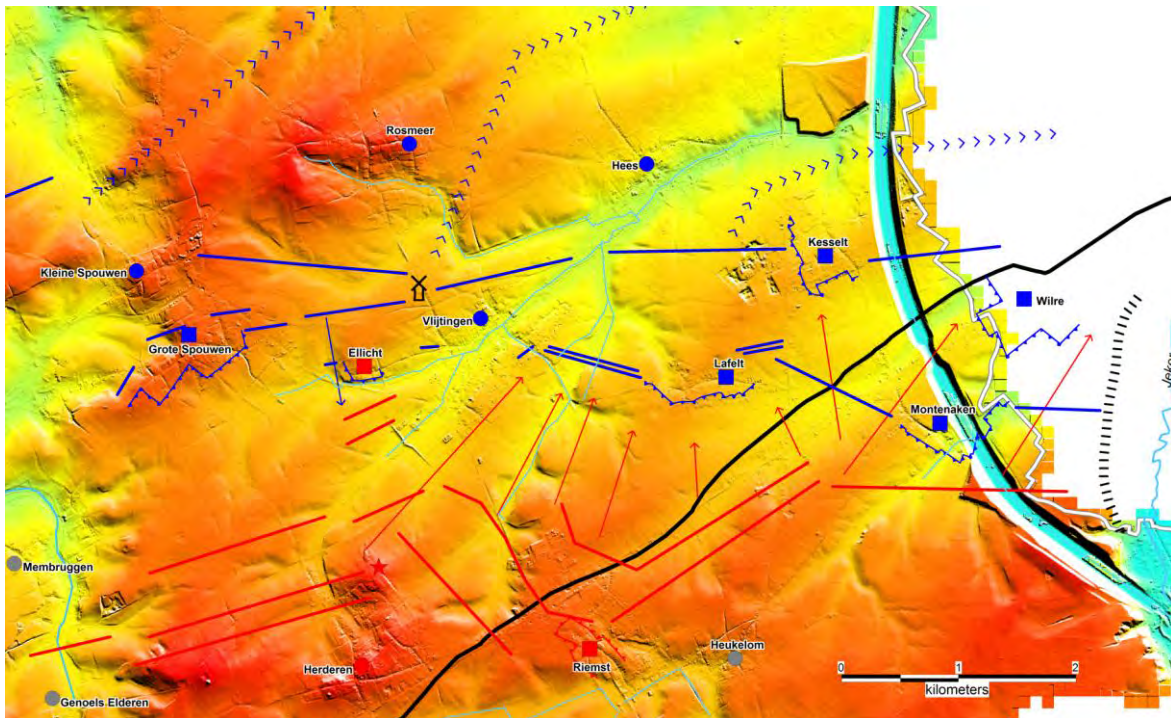
Onze weergave op de kaart van de ontplooiingen en van de actie voor het volledige slagveld is vooral gebaseerd op kaart 5. De gedetailleerde weergave van de gebeurtenissen in Lafelt is vooral gebaseerd op kaart 12 die meer informatie bevat over de posities van de artillerie en over de richting waarin werd gevuurd door artillerie en klein geschut tijdens de belangrijkste vuurgevechten. Verdere analyse van de gegevens zou een meer gedetailleerde serie van kaarten kunnen genereren die de divisies, en in sommige gevallen zelfs individuele regimenten zou kunnen weergeven. Op deze grote schaal is er echter heel wat onzekerheid, behalve met de troepen op de lijn met de omheiningen zoals weergegeven in kaart 12 en met sommige stukken artillerie. Meer analyse van alle kaarten en geschreven bronnen kan hier meer klaarheid brengen. Ook gericht archeologisch onderzoek kan hier helpen, zeker als de artillerie op bepaalde ogenblikken gebruik zouden hebben gemaakt van trommels op korte afstand eerder dan kanonkogels op langere afstanden.

Verschillende van de kaarten lijken actie weer te geven op licht verschillende tijdstippen van de slag. Wij hebben de informatie van kaart 5 en kaart 12 gecombineerd en beoordeeld op basis van de geschreven bronnen. Op die manier kunnen we een algemeen beeld geven van de Franse en geallieerde troepenontplooiing aan het begin van de slag. Vervolgens hebben we daar de belangrijkste Franse aanvallen aan toegevoegd.

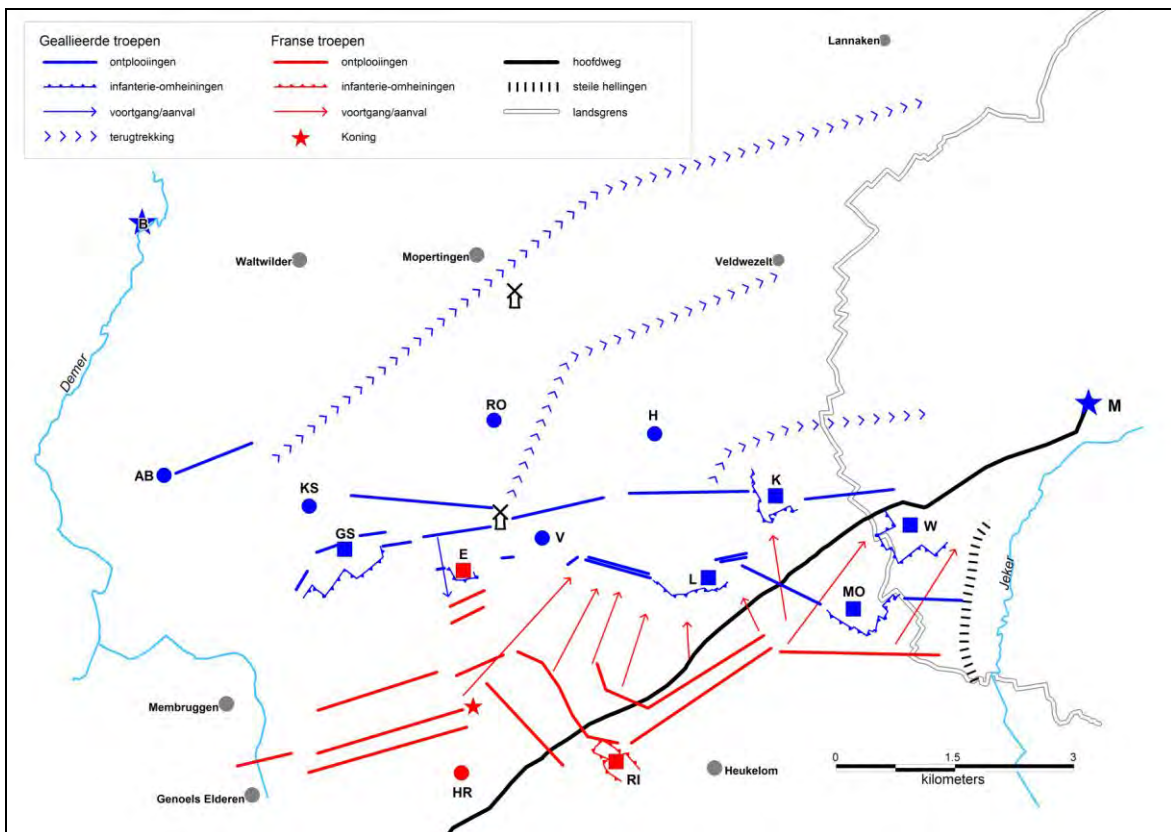
Het geallieerde leger nam een verdedigingspositie in waartegen de Fransen zijn ingegaan. De geallieerde ontplooiing strekte zich uit van de hellingen met uitzicht over de rivier de Jeker ten oosten van Wilre, en liep naar het westen tot aan de hellingen met uitzicht over de rivier de Demer ten westen van de Commanderie Alden-Biesen. De Oostenrijkers waren gepositioneerd op de rechter vleugel, de Hollanders stonden opgesteld in het midden en de Britten, Hanoveranen en Hessenaren zaten op de linker vleugel met hadden de dorpen Wilre, Hees, Lafelt, Vlijtingen en Rosmeer bezet. De linker vleugel controleerde de weg naar Maastricht komend uit het zuid-westen. Verschillende bronnen geven aan dat de geallieerde troepen zich hadden opgesteld achter, en niet in, Vlijtingen, of er zich uit terugtrokken en het in brand staken aan het begin van de slag.

Kaart 14: De belangrijkste troepenopstelling gezien tegenover het landschapsreliëf en waterlopen. De belangrijkste weg van Tongeren naar Maastricht is ook aangegeven. DHM ©AGIV

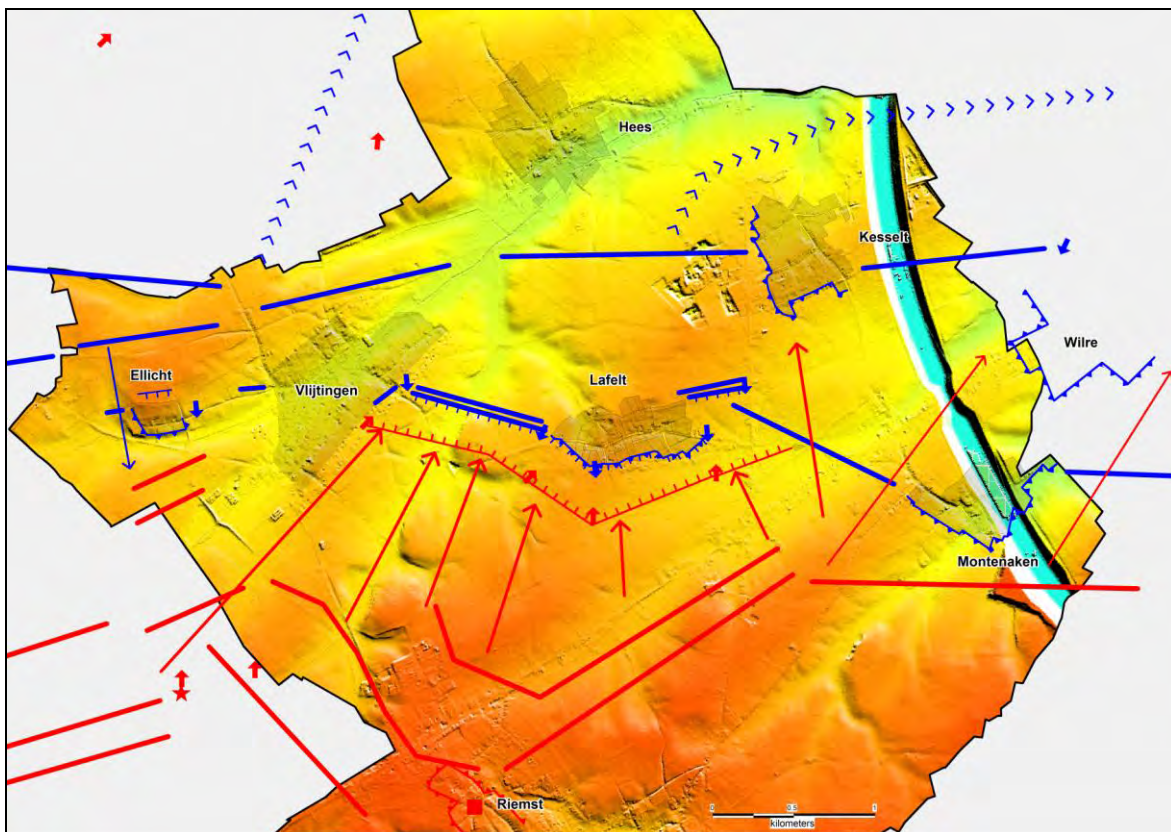

Kaart 15: Overzicht van de belangrijkste ontplooiingen, aanvallen en terugtrekkingen gedurende de strijd (geallieerd is blauw, Frans is rood). De afkortingen duiden de gehuchten aan die door de twee legers zijn bezet (B: Bilzen; AB: Alden-Biesen; KS: Kleine Spouwen; GS: Grote Spouwen; RO: Rosmeer; E: Ellicht; V: Vlijtingen; HR: Herderen; RI: Riemst; L: Lafelt; H: Hees; K: Kesselt; MO: Montnaken; W: Wilre of Wolder; M: Maastricht)

Langsheen de frontlinie werden de dorpen gebruikt als versterkte punten terwijl de rivieren en, vooral aan de oostelijke kant, de steile hellingen naar de vallei de flanken kon beschermen. Verschillende van de grafische voorstellingen en geschreven bronnen van de slag geven aan dat de hoge banken en diepe grachten van de omheiningen rondom de gehuchten werden gebruikt als geïmproviseerde verdedigingen, vooral door de geallieerden. Kaart 5 toont troepen die opgesteld staan tegenover de Fransen langsheen de zuidelijke grenzen van de dorpen Grote Spouwen, Ellicht, Lafelt, Kesselt, Wilre en Montenaken maar, eigenaardig genoeg, niet Vlijtingen. Riemst wordt afgebeeld met verdedigingen door de Fransen in het noorden tegenover de geallieerden. De legende heeft het over "retranche" in verband met Grote Spouwen en "retranche naturelement par de fortes Hayes escarpes de terre" in verband met Lafelt. Kaart 10 toont dergelijke geallieerde opstellingen rond Grote Spouwen en Lafelt. Het plan in perspectiefvoorstelling lijkt de banken waarlangs troepen zijn opgesteld weer te geven langs de zuidkant van Lafelt. De geschreven bronnen verwijzen naar troepen opgesteld langs steile aarden wallen met omheiningen die het dorp omringen, en die meestal boomgaarden afbakenen. Op één plaats worden ze omschreven als "terasvormige afboordingen".

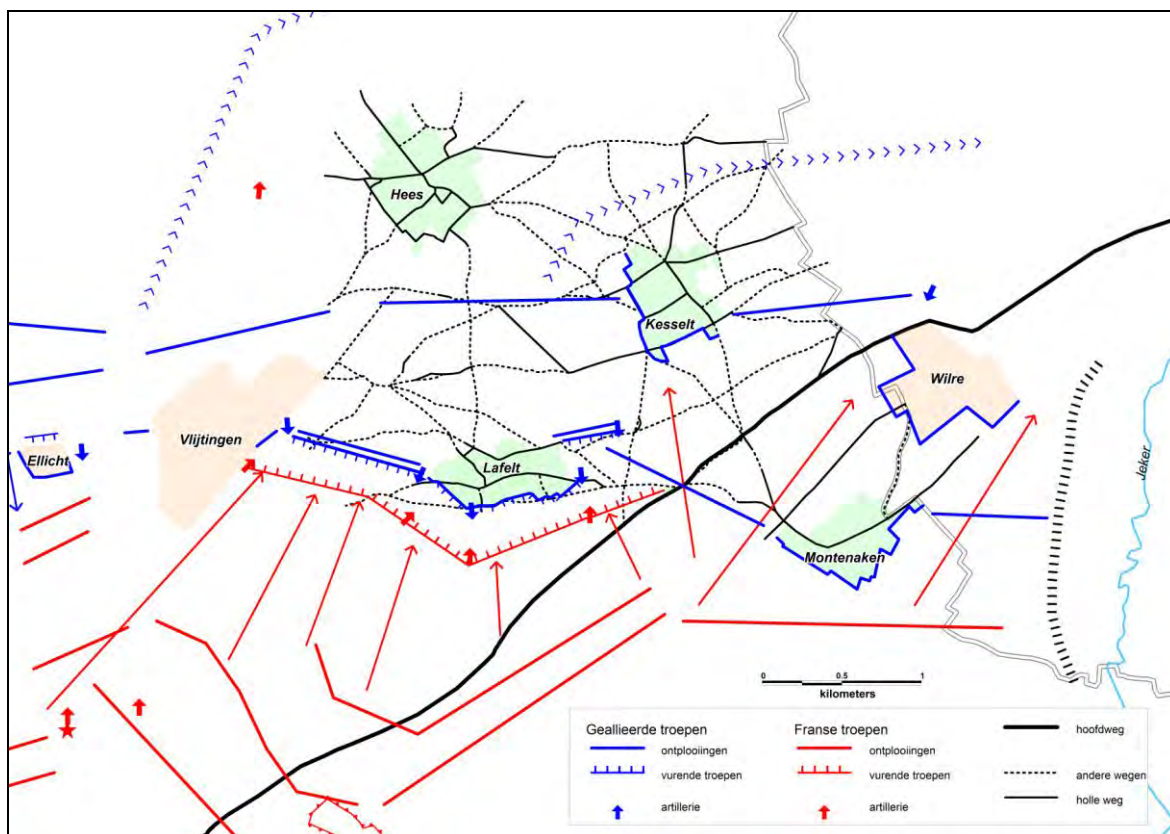
Het belang van die omheiningen wordt verder benadrukt door de legende op de kaart van Maastricht die van een paar jaar na de slag dateert en die voor militaire doeleinden was opgesteld. De legende specificeert dat de kaart boomgaarden afbeeldt rond dorpen, met inbegrip van hun grootte en vorm en accurate voorstelling van heggen, dijken, en grachten, vooral diegene die de buitenranden aangeven. Zij verduidelijkt verder dat dit nodig was om de sterkte ervan weer te geven met het oog op verdediging. Er was een herberg op de weg van Tongeren naar Maastricht, halfweg tussen Lafelt en Montenaken. Hoewel niet weergegeven op de kaarten van het slagveld, suggereert de ligging dat de oorspronkelijke lijn van de geallieerden zich heeft gericht op deze kleine en wellicht verdedigbare omheining met gebouw, net zoals de dorpen de belangrijkste verdedigbare bastions langsheen de Geallieerde linie vormden.

Kaart 16: Troepenontplooiing gezien in relatie tot het reliëf met 18de-eeuwse omheiningen. DHM ©AGIV

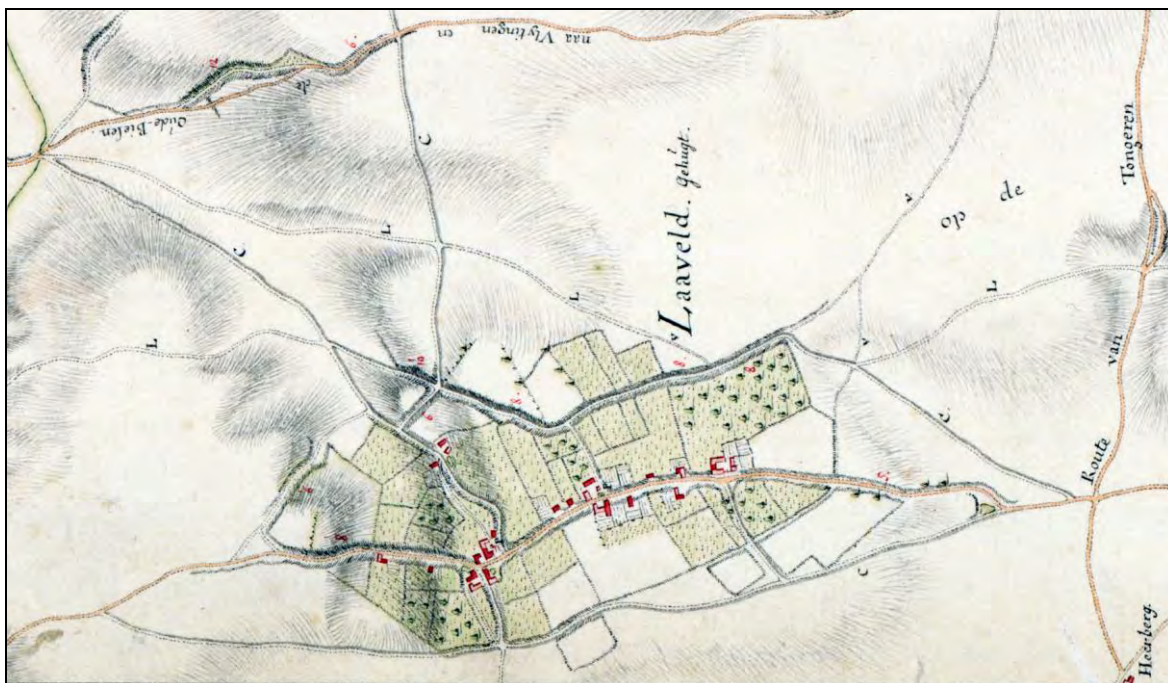

Kaart 8: Oostelijke sector van het slagveld met weergaven van de belangrijkste aanvallen en vuurgevechten. De flankerende geallieerde artilleriebatterijen schijnen opgesteld te zijn geweest op de holle wegen uitlopend langs de oost- en westkant van Lafelt en waarschijnlijk ook op de weg die oostwaarts loopt vanuit Vlijtingen. Dorpen aangegeven in geel werden door de geallieerden in brand gestoken bij de terugtrekking.

De midden-achttiende-eeuwse omheiningen rond Wilre, Lafelt, Kesselt en Montenaken zijn zeer nauwkeurig aangegeven in de Maastrichtkaart die werd opgesteld binnen de twintig jaar na de Slag bij Lafelt. Voor twee andere dorpen waarrond zich belangrijke acties ontplooiden, nl. Ellicht en Vlijtingen, beschikken we niet over dergelijke gedetailleerde informatie. Daarvoor maken we gebruik van de veel minder nauwkeurige informatie uit de Ferrariskaart en het veel latere primitief kadaster. Voor Ellicht geeft Ferraris geen details terwijl het primitief kadaster niet duidelijk is over wat wel en wat geen omheiningen zijn. De omheiningen die we weergeven voor Ellicht zijn daarom hypothetisch en zijn gebaseerd op de vorm van de nederzettingen zoals weergegeven op het primitief kadaster en de details te zien op kaart 5. Voor Grote Spouwen waar de troepen langs de omheiningen waren opgesteld en voor Vlijtingen hebben we Ferraris als basis genomen waarop de omheiningen zijn weergegeven, samen met straten en gebouwen. Hoewel deze kaart zeer onnauwkeurig is, komt ze in grote lijnen overeen met latere kaarten en met kaart 5. Het gevolg is dat er belangrijke beperkingen zijn in de nauwkeurigheid waarmee we de omheiningen kunnen weergeven voor deze beide dorpen. De zuidelijke periferie van Montenaken ontbreekt ook op de Maastrichtkaart. Het primitief kadaster en Ferraris dienen opnieuw als basis. Wilre, dat nu op Nederlands grondgebied ligt, is zeer algemeen weergegeven op basis van een moderne kartering en de gegevens van de Maastrichtkaart.

Detail van de Maastrichtkaart waarop de omheiningen zijn te zien, gebouwen en holle wegen in en rond Lafelt ca. 1765 (RHC Limburg: GAM1091)

Kaart 5 geeft aan dat ten minste twee van de versterkte dorpen verdedigd werden met artillerie. Die was opgesteld binnen de nederzetting zelf en, in het geval van de twee flanken van Lafelt en de oostflank van Ellicht, waren batterijen opgesteld net buiten de omheiningen om de voorkant verder te versterken. In Lafelt lijken deze wapens "12 pounds" te zijn geweest. Kaart 12 geeft veel meer detail over de positie van deze wapens, samen met die die later door de Fransen zijn opgesteld, samen met hun infanterie om de geallieerden aan te vallen.

Een andere eigenschap van het terrein die veel wordt vermeld als verdedigingsmiddel zijn de holle wegen die veel voorkwamen op het slagveld maar meestal niet zo lang waren. Ze zijn zeer nauwkeurig ingetekend op de Maastrichtkaart. Maar behalve deze kaart hebben we daar verder geen informatie over.

De Fransen rukten op van het zuid-westen langsheen de hoofdweg van Tongeren naar Maastricht (kaart 12) en stelden zich op in de richting van de geallieerden met hun linker vleugel verankerd langsheen een kleine zijrivier van de Demer nabij Elderen. Vanaf hier strekten hun linies zich uit naar het oosten langsheen de hoogte van Helderens waar de Koning van Frankrijk zelf was gestationeerd. Daarna strekte de linie zich uit voor en langsheen Riemst, iets ten zuiden van Montenaken bijna tot aan de rivier Jeker (kaart 5). Terwijl de infanterie was opgesteld op de hoger gelegen delen was de Franse cavalerie in het algemeen vooraan opgesteld, onder aan de steile hellingen.

De geallieerde rechterflank die was ingenomen door Oostenrijkse troepen, had steile valleien en moerassige grond voor zich en kwam niet in actie. De westelijke sector van het slagveld was daarentegen relatief open, plat met slechts enkele kleinere stroompjes. De andere belangrijke reden waarom de belangrijkste actie plaats vond op de geallieerde linkerzijde was de Franse tactische beslissing om hun troepen daar te concentreren om zo een wig te drijven tussen de geallieerden en de stad Maastricht, dat ook het voornaamste Franse objectief was voor deze campagne.

De Franse aanval op de uiterst linker vleugel van de geallieerden had onmiddellijk succes omdat Montenaken zonder veel weerstand viel. Vervolgens trokken ze op richting Wire waar ze met veel meer weerstand hadden af te rekenen. Maar ook dit dorp viel snel. Kaart 18

toont Wire in vlammen, waarschijnlijk aangestoken door de geallieerden bij de terugtrekking onder Franse aanval. De Franse opmars werd gestopt bij Kesselt en later bij Hees, genoeg om de geallieerde troepen van de linker vleugel in goede orde te laten terugtrekken naar Maastricht. In deze sector waren er tegenaanvallen van de geallieerde cavalerie die een kort succes hadden rond Wilre maar die te ver naar voren werden uitgevoerd, tot aan Montenaken, en werden teruggedreven.

In de westelijke sector van het slagveld daarentegen was er geen actie, behalve een artillerie uitwisseling met Franse batterijen die opgesteld stonden rond de hoogten van Herderen. De meest westelijke actie vond plaats in het centrum van de geallieerden met het gevecht om de controle van Ellicht. In een zeer vroege fase trokken de Fransen zich uit dit gehucht terug omdat het zeer erg bloot stond in een vooruitgeschoven positie. Kaart 5 toont actie onmiddellijk ten zuiden van Ellicht terwijl kaart 12 een vuurgevecht toont om de nederzetting zelf waarbij de geallieerden werden ondersteund met één kanonbatterij op de linker zijde van het gehucht. Kaarten 12 en 18 tonen Ellicht in vlammen, waarschijnlijk aangestoken door de geallieerden bij de verjaging door de Fransen. Aan de linkerszijde van Ellicht hadden de geallieerden Vlijtingen in een zeer vroege fase van de slag verlaten en in brand gestoken om te verhinderen dat de Fransen van de gebouwen en omheiningen gebruik zouden maken om hun aanvallen af te dekken.

Het opgeven van Vlijtingen door de geallieerden kan zijn ingegeven door het feit dat het te groot was en te moeilijk om te verdedigen op het ogenblik dat de geallieerde linkerszijde onder zeer zware druk stond van een substantieel sterker Frans leger. Toch geeft kaart 12 aan dat de geallieerden in staat waren om de oostelijke periferie van de omheiningen te gebruiken om hun flank te beschermen. Vervolgens concentreerden de Fransen hun krachten tegen de troepen rond Lafelt. Ze stuurden verschillende colonnes van hun linker zijde en het centrum naar geallieerde posities tussen Vlijtingen en Lafelt, beide langs de vallei die langs de oostzijde van Vlijtingen loopt waar ze beschermd waren tegen het ergste geallieerde artillerievuur, maar ook over de hoger gelegen gronden links en rechts. De Franse opmars langs het gehele front oostwaarts voorbij Lafelt werd gesteund door een reeks van artilleriebatterijen (kaart 12).

Op die manier verliep de belangrijkste actie van de slag in de sector tussen Vlijtingen naar het oosten tot juist voorbij Lafelt. Terwijl de Fransen een vroeg succes boekten op de verre linker vleugel van de geallieerden in Montenaken en daarna Wilre, verliep het verhaal in Lafelt veel anders. De Fransen ondernamen vijf afzonderlijke aanvallen, drongen het dorp verschillende keren meer of minder binnen, maar werden telkens teruggedreven met grote verliezen aan beide zijden. Cumberland stuurde verschillende legers van het geallieerde centrum en van de rechter zijde om Lafelt te verdedigen. Hij gaf ook opdracht aan de Oostenrijkers om tegen de Fransen op te rukken in het midden en de linker zijde om zo de vijand ervan te weerhouden om van daar meer legers te sturen als versterking voor hun aanval van de rechter vleugel. De Oostenrijkse opmars kwam echter te laat en had geen effect.

De details voor de actie rond Lafelt worden weergegeven op kaart 12. Hierop is een intens vuurgevecht te zien tussen geallieerde troepen opgesteld tussen de oostelijk grens van Vlijtingen verder oostwaarts tot juist voorbij de oostelijke grens van Lafelt, en Franse troepen die hen vanuit het zuiden aanvallen. De intensiteit van de gevechten valt af te leiden uit de geschreven bronnen. Iedere soldaat in Wolse's regiment bijvoorbeeld was initieel uitgerust met 24 kogels, dan met nog eens 8. Vervolgens waren ze verplicht om de munitie van de gesneuvelden te gebruiken. Toen alle munitie verschoten was, gingen ze tegen de Franse aanval in met vaste bajonetten om vervolgens terug te trekken.

De vierde Franse aanval op Lafelt slaagde er in om de geallieerden tot aan de laatste heggen van het dorp terug te dringen. Maar met de hulp van de reservetroepen slaagden de geallieerden erin om met een tegenaanval het dorp opnieuw in te nemen. De geallieerde troepen, vooral Britse carabineers, maakten ook gebruik van de holle wegen als verdedigingsstructuren op bepaalde plaatsen. De opstelling van Britse artillerie zowel ten oosten als ten westen van het dorp schijnt te suggereren dat de artillerie van het verdedigingspotentieel van de holle wegen gebruik heeft gemaakt.

Gesteund door een Franse aanval tussen Vlijtingen en Lafelt die door de geallieerde reserves brak en deze troepen verspreidde, werden de geallieerden uiteindelijk verdrongen van het dorp. Ze hergroepeerden ca 150 meter achter het dorp (100 paces)²⁴. Verdere Franse aanvallen doorbraken deze linies en dwongen de geallieerden om de terugtrekking naar Maastricht te beginnen, afgedekt door troepen die Kesselt en Hees in handen hadden. De terugtrekking van de geallieerden in de richting van Lanaken en dan naar Maastricht verliep ordelijk en bleef redelijk gespaard van Franse aanvallen. De Hollandse troepen in het centrum van de geallieerde opstelling werden achternagezeten en kwamen onder Frans artillerievuur in de buurt van de molen van Mopertingen. Er waren ook kleinere schermutselingen rond Veldwezelt.

---

²⁴ Dit is vermoedelijk de militaire pace van 5 voet (1.5m). Vandaar de afstand van circa 150m.

8. Slagveldarcheologie

8.1 Inleiding: het potentieel van slagveldarcheologie

De mogelijkheid om conclusies te trekken uit slagveldarcheologie met betrekking tot de ontplooiingen van troepen en actie op het terrein wordt beïnvloed door verschillende variabelen. Allereerst is er het patroon van de sporen die zijn achtergelaten tijdens de veldslag en de mate waarin dit representatief is voor de actie op zich. Dit vereist een begrip van de aard van oorlogsvoering in een welbepaalde periode, de wapens en andere militaire uitrusting die werden gebruikt, en de aard en hoeveelheid van hun gebruik. Aanwijzingen daarvoor zal voornamelijk uit geschreven bronnen komen, aangevuld met de analyse van bewaarde collecties van wapens en uitrusting uit die periode. Er kunnen schattingen worden gemaakt op basis van het aantal troepen dat werd ingezet, de aard van de actie en de hoeveelheid kogels die werd afgevuurd tijdens de verschillende fasen van de strijd op de verschillende sectoren van het slagveld. We beschikken momenteel slechts over een zeer beperkte kennis van hoe artefacten achterbleven op het slagveld.²⁵ Vele gingen verloren tijdens de actie aangezien objecten stuk gingen of vielen, voornamelijk tijdens man tegen man gevechten. De meerderheid van de stukken die we weervinden werd echter weggegooid, raakte gebroken of werd kwijtgespeeld.

Ten tweede is er het probleem van de verwijdering en redepositie van artefacten die plaatsvonden tijdens de opruiming van het slagveld in de uren en dagen na de veldslag. Dit behelst het plunderen door de troepen, de systematische verwijdering van objecten door het leger dat in controle bleef van het slagveld en door lokale gemeenschappen. Hierover is weinig informatie beschikbaar. We mogen er wel van uitgaan dat door deze gebeurtenissen kort na de veldslag de meerderheid van wapens, uitrusting en persoonlijke bezittingen reeds van het slagveld verwijderd werden. Er zullen enkel gebroken voorwerpen zonder waarde achtergebleven zijn en kleine items die niet makkelijk te recupereren zijn, omdat ze niet werden opgemerkt tussen gewassen.²⁶

Tot slot zijn er post depositionele factoren, die bepalen in welke mate bewaarde fysieke objecten representatief zijn voor hetgeen origineel werd achtergelaten. De voornaamste invloed hier is natuurlijke verwerking, waarbij het materiaal waaruit het voorwerp werd vervaardigd bepalend is voor de periode waarin het overleeft in de grond. Het verweringsproces wordt verkort of verlengd naargelang de bodemomstandigheden. Deze worden beïnvloed door de bodemchemie, inclusief de zuurtegraad van de grond en het chloride niveau, de graad van waterverzadiging en andere factoren die de verluchting beïnvloeden, waaronder cultivatie, hetgeen ook de graad van mechanische schade zal bepalen. De bodemchemie zal worden beïnvloed door de onderliggende geologie, alhoewel in sommige hooggelegen gebieden ook het zure grondwater een probleem kan zijn. De historische omstandigheden zijn echter in de recente decennia gewijzigd door de toepassing van agro-chemicaliën en het gebruik van zware machines. De beste omstandigheden mogen worden verwacht waar de grond ongecultiveerd bleef sinds de veldslag.²⁷

De grootste vernieling echter wordt veroorzaakt door het intentioneel verwijderen van artefacten, vooral in de laatste decennia, door amateur metaaldetectoristen.

²⁵ Foard G., 2012, *Battlefield archaeology of the English Civil War*, BAR British Series 570, p 36

²⁶ Foard G., 1995, *Naseby: The Decisive Campaign*, Whitstable, Pryor publications, p 317

²⁷ Foard, G., Janway, R., Wilson, A., 2012, *The Scientific study and conservation of battlefield artefact assemblages*, University of Bradford

8.2 Types troepen en hun uitrusting

Een vroegmodern leger bestond uit vier hoofdbestanddelen: cavalerie, dragonders, infanterie en artillerie. Zij werden ondersteund door een veldtrein, een verzameling van wagens en karren waarop de munitie, buskruit, uitrusting, voorraden en persoonlijke bezittingen van de hogere officieren werden vervoerd.

De cavalerie verplaatste zich te paard over het slagveld. Het voordeel was de grotere beweeglijkheid ten opzichte van de voetsoldaten. De cavalerie kwam het best tot zijn recht wanneer de vijandelijke infanterie uit verband was geraakt en de cavalerie hen kon uiteenjagen. Bij dergelijke aanvallen was de sabel het wapen van de eerste keuze en pas in de vaak ordeloze gevechten die op de schokaanval volgden, werd het pistool gebruikt.²⁸ De cavalerie kon onderverdeeld worden in haakbuschutters en kurassiers. Dragonders hielden het midden tussen infanterie en cavalerie.

De haakbuschutters (Fr: arquebusiers) waren lichte cavalerie. Ze waren normaal gezien beschermd door een helm en een rug- en borstplaat in ijzer. Tot hun offensieve uitrusting behoorden het zwaard, twee pistolen en vaak ook een haakbus. Het al dan niet gebruiken van de haakbus hing deels af van het terrein waar er gevochten werd. Pistolen waren efficiënter in open terrein, waar men sneller vanop korte afstand diende te vuren, terwijl de haakbus meer geschikt was in een gesloten landschap en bij belegeringen, waar men vaker vanop grote afstand diende te schieten. Door de verbetering van de musketten verdween de haakbuschutter langzaam maar zeker van het slagveld.

Figuur 7.1: Franse haakbuschutter

Kurassiers waren zware cavaleristen, tot beneden de knie beschermd door een zwaar harnas en gewapend met twee pistolen en een zwaard. Tegen het midden van de achttiende eeuw waren kurassiers zeldzaam, voornamelijk door de hoge kost van de uitrusting.

Dragonders waren bereden infanteristen die gebruik maakten van inferieure paarden waarmee ze zich op het slag begaven, maar afstegen van zodra zij in een gevecht verwikkeld raakten. Zij werden ingezet voor speciale doeleinden, vaak voor het beveiligen of ontruimen van hagen op de flanken van een slagorde. Dragonders waren uitgerust met een musket, een paar bandolieren en zwijnenveren of Zweedse veren, dit zijn puntige staken die men in de grond stak als bescherming tegen cavalerie-aanvallen.

Figuur 7.2: Dragonder uit het Franse leger

De infanterie bestond uit soldaten die zich te voet verplaatsten en ook als voetsoldaat aan krijgshandelingen deelnamen. Deze waren allen bewapend met een vuurwapen. Bajonetten, die rond de loop van het geweer bevestigd konden worden, waren inmiddels gemeengoed

²⁸ Daenen, J., 1997, De slag van Lafelt om Maastricht, p 58

geworden. De infanterie trad in principe op in formatie en haar kracht op het slagveld bestond uit de grote hoeveelheid soldaten waarmee ze optrad. De formaties bestonden uit een aantal rijen soldaten, die in principe gelijktijdig konden schieten. Onder normale omstandigheden stelde de infanterie zich in een rechte lijn op. Bij een cavalerie-aanval gaf men de voorkeur aan een vierkante opstelling, het carré. Naast deze in formaties opererende infanterie, kende men de lichte infanterie, die veel meer individueel of in kleine groepjes opereerde. De lichte infanterie was vooral geschikt voor schermutselingen en voor verkenning van het terrein.²⁹

8.3 Loden kogels

Loden kogels zijn de belangrijkste objecten afkomstig van vroegmoderne slagvelden. Ze komen in grote aantallen voor, blijven lang bewaard en zijn makkelijk te recupereren met het gebruik van moderne onderzoekstechnieken. Het meest belangrijke is dat ze gelinkt kunnen worden aan de intensiteit van de actie. Het is daarom essentieel dat het maximum aan data wordt verzameld.

Loden projectielen werden in Europa vanaf het midden van de veertiende eeuw gebruikt. De eeuwen daarop werd lood regelmatig gebruikt voor de vervaardiging van projectielen voor zowel kleine wapens als kleine artillerie. Tijdens deze periode was er voornamelijk voor de artillerie een brede waaier van projectielen in gebruik en omvatte steen, ijzer, lood en samengestelde munitie waarin stenen en ijzer werden omgoten met lood.

De term 'kogel' wordt gebruikt voor munitie van een klein kaliber (met een maximale diameter van 19 mm en een gewicht tot 45 g). Deze werden bijna zonder uitzondering vervaardigd uit lood. Ook de zogenaamde 'slugs' behoren tot deze categorie.

De term 'kanonskogel' wordt gebruikt voor ronde projectielen afkomstig van artillerie. In de zeventiende en achttiende eeuw werden kanonskogels vervaardigd uit ijzer, alhoewel kleinere kalibers ook uit lood konden bestaan.

Lood werd gekozen omdat het een aanzienlijk grotere massa had dan ijzer, en dus meer kracht ontwikkelde bij het afvuren. Bovendien kan het gegoten worden op relatief lagere temperaturen. Aangezien lood een buigzaam metaal is, zijn er op het oppervlak van een loden kogel heel wat merktekens waarneembaar en is het in de meeste bodemomstandigheden resistent tegen verval. Ze werden in grote getale gebruikt en waren toch klein genoeg om over het hoofd te worden gezien toen het slagveld na de slag werd 'schoongemaakt'. Met behulp van een metaaldetector kunnen ze nu makkelijk worden opgespoord aangezien lood een duidelijk en te onderscheiden signaal geeft. In tegenstelling tot ijzeren objecten, worden de signalen van loden kogels in de grond niet overspoeld door niet gestratificeerde stukken 'afval' van hetzelfde materiaal. Om deze redenen is de loden kogel een unieke archeologische bron voor de oorlogsvoering in de vroegmoderne periode.

Kogels werden in vaten aangeleverd en op het slagveld werden er tienduizenden afgevuurd. Elke soldaat zou beschikt hebben over twaalf kogels, hetgeen overeenstemt met een pond lood. Herbevoorrading vond plaats tijdens de actie.³⁰

Aangezien lood een stabiel metaal is en de kogel zo'n klein object, overleefde de overgrote meerderheid van deze die werden afgevuurd of verloren gingen tijdens militaire acties. We vinden ze ook terug op bijna dezelfde plaats als waar ze achterbleven. Hierdoor leveren loden kogels het meest betekenisvolle en tastbaar fysiek bewijs van militaire actie tijdens de achttiende eeuw. Het kaliber en de exacte aard van de kogel leveren een brede waaier van informatie op met betrekking tot achttiende eeuwse veldslagen, vooral wanneer de distributiepatronen worden bestudeerd.

²⁹ Daenen, J., 1997, De slag van Lafelt om Maastricht, p 54

³⁰ Foard, G., 2012, Battlefield Archaeology of the English Civil War, p 49

8.3.1 Soorten kogels

Slugs

"Slugs" zijn uitgerekte kogels met een brede waaier aan kalibers, vervaardigd uit lood of ijzer. Ze werden gebruikt bij kleine wapens of als hagelschot in artillerie. Meestal waren ze vervaardigd uit lood om afgevuurd te worden uit kleine wapens. De term 'slug' is afkomstig van een laat middeleeuws woord voor een groot, zwaar lichaam, hetzij een vat of een persoon. De origine van de naam suggereert dat het werd toegepast op uitgerekte kogels omdat deze trager vlogen dan ronde kogels.

Een loden "slug" kan vervaardigd worden op verschillende manieren: door een loden kogel te hameren om zo een balkvormig projectiel te vervaardigen met een aanzienlijk kleiner kaliber of door een loden staaf met een min of meer ronde doorsnede in stukken te snijden.

Gehamerde "slug" afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Balkvormige "slugs" werden soms gemaakt om kogels met een groot kaliber te verkleinen wanneer de voorraden van kogels met een kleiner kaliber op waren.

Het belangrijkste voordeel van "slugs" is dat de toegenomen massa zorgde voor een grotere inslag dan gewone kogels. Te Edgehill³¹ besloeg het aantal "slugs" minder dan 5% van de hele verzameling, maar het lijkt erop dat deze voorkwamen in bepaalde zones van het slagveld. Dit kan erop wijzen dat zij werden gebruikt door welbepaalde troepen of soorten acties. Aangezien deze vooral werden gebruikt bij kleine pistolen of karabijnen, lijkt het erop te wijzen dat deze werden gebruikt door de cavalerie.

Hagelschot

Hagelschot werd gebruikt voor kogels die in grote getale werden gebruikt in meerdere ladingen. Hoewel hagelschot vaak werd afgevuurd door de artillerie, werd de term ook gebruikt voor kogels van een zeer klein kaliber die

³¹ Foard G., 2012, Battlefield archaeology of the English Civil War, BAR British Series 570, p 121

tegelijkertijd werden afgevuurd door kleine wapens. Die kleine afmetingen maken het moeilijk om de kogels op te sporen met een metaaldetector.

8.3.2 De analyse van loden kogels

Soorten analyses

Er werden drie soorten analyses ontwikkeld om tegemoet te komen aan verschillende doelstellingen.³²

Een 'snelle beoordeling' maakt het mogelijk de brede signatuur van een verzameling vast te stellen. Voor kleine collecties kunnen alle kogels worden gewogen. Voor grote collecties kan een substantieel staal van verscheidene honderden kogels worden gewogen om de kaliberspreiding vast te stellen. Dit moet worden ondersteund door een subjectieve beoordeling van de verschillende types kogels die in de verzameling aanwezig zijn en in welke proportie.

'Staalanalyse' levert een representatief beeld van de aard van de verzameling. Een staal van verscheidene honderden kogels wordt gewogen, onderzocht voor opvallende kenmerken en uitzonderlijke kogels worden weerhouden voor verdere analyse. Een bijkomend staal van 50 kogels wordt willekeurig geselecteerd voor een meer volledige analyse.

'Volledige analyse' loont de moeite wanneer elke kogel accuraat gepositioneerd kan worden op het slagveld, hetgeen het mogelijk maakt om bepaalde kenmerken doorheen het slagveld in kaart te brengen. Dit omvat de toepassing van het volledige bereik van kwantitatieve en kwalitatieve analyse, zoals gebruikt bij de staalanalyse, op de hele collectie om zo de exacte aard van de verzameling vast te stellen. Op die manier worden ook types die in een kleine kwantiteit voorkomen met zekerheid geïdentificeerd.

De bewaringstoestand

De bewaringstoestand van de kogels kan verschillen, zowel binnenin als tussen verschillende collecties. Er bestaan drie soorten problemen:

- verandering van het oppervlak door corrosie;
- maskeren van het oppervlak door afzetting;
- erosie van het oppervlak door chemische of mechanische schade.

De toestand wordt beïnvloed door de bodemchemie en het historisch landgebruik. Dit laatste wordt bepaald door de mate van mechanische schade en, gedurende de laatste vijftig jaar, de toepassing van agro-chemicaliën, hetgeen de zuurtegraad en het chloridegehalte substantieel kan veranderen.

Aangezien lood stabiel is in de meeste bodemomstandigheden, vormt corrosie slechts een probleem in extreme situaties. De graad van verval zal de kwaliteit van het object bepalen maar enkel bij extreem verval of afzetting zal dit ook de massa en de diameter beïnvloeden.

³² Foard G., 2012, Battlefield archaeology of the English Civil War, BAR British Series 570, p 121

Kaliber

Het kaliber geeft een indicatie van het type wapen waarvoor de kogel werd vervaardigd. Dit kan worden vastgesteld aan de hand van de diameter of de massa. Men moet echter wel rekening houden met mogelijk gewichtsverlies ten gevolge van het afvuren. De enige uitzonderingen zijn kogels met een aanzienlijk gewichtsverlies ten gevolge van de snelheid waarmee de kogel insloeg (dit kan immers leiden tot smelten en verbrokkeling) of indien er extreem grote post-depositionele corrosie optrad.

Voor 'slugs', niet bolvormige kogels, is een lineaire meting de enige manier om het kaliber te bepalen. Bij gehamerde slugs wordt de massa gebruikt om het kaliber te bepalen van de originele kogel waaruit hij werd vervaardigd.

Het originele kaliber kan aan de hand van de massa bepaald worden door een simpele vergelijking.³³ De massa kan sneller bepaald worden dan de diameter en is daarom beter geschikt voor de snelle analyse van een groot aantal kogels.

Verschillende factoren kunnen een verschil veroorzaken tussen de massa, de ideale diameter van een perfect bolvormige kogel, en de actuele diameter van een kogel. Een afname in massa kan het resultaat zijn van een gieting van slechte kwaliteit. Dit kan luchtbellen in de kogel achterlaten. Soms is er een onvolledige vulling van de kamer omdat de mal nog koud was. Een slechte bevestiging van beide helften van de mal ten gevolge van slijtage kan een knik veroorzaken en de maximale diameter vergroten. De massa kan ook licht veranderen ten gevolge van de hoeveelheid lood die werd verwijderd bij het knippen of snijden van de "spruw" of gietkanaal.

Een van de belangrijkste objectieven om het kaliber van kogels te bepalen is om de troepen te identificeren die deze kogels met zich meedroegen en afvuurden. Er is echter geen direct verband tussen het kaliber van een kogel en het type wapen waarmee dit werd afgevuurd. Er was ook variatie in de uitrusting van de verschillende legers. Van eenzelfde leger kan de uitrusting verschillen na verloop van tijd. Daarom kan men betekenisvolle verschillen verwachten tussen veldslagen, tussen legers, of zelf tussen divisies binnenin een leger.

8.3.3 Sporen op kogels

Elk stadium in het leven van een kogel laat een duidelijk spoor achter op het lood. De belangrijkste tekenen die kunnen onderscheiden worden zijn een gevolg van fabricatie, transport, laden, afvuren, impact, zijn geschiedenis in de bodem en tot slot gedurende het archeologisch onderzoek, de verwerking en opslag. Elke aanwijzing op een kogel moet duidelijk geïdentificeerd worden opdat belangrijke aanwijzingen geïsoleerd kunnen worden van minder belangrijke kenmerken. In wat volgt geven we een overzicht van de sporen die we op kogels aan kunnen treffen. Deze worden geïllustreerd met voorbeelden uit de collectie Stulens.

Fabricatie

Wanneer een kogel werd geproduceerd, liet het fabricatieproces duidelijke sporen na. Op vele kogels zijn die sporen, tenminste tot op zekere hoogte, en

³³ De vergelijking voor de diameter te bepalen van een loden bol, d (in mm), aan de hand van de massa, m (in gram), is $d = 20 \cdot ((3/4) \cdot m) / (\pi \cdot \rho)^{1/3}$ waarbij $\pi = 3.142$ en ρ (dichtheid in gram per kubieke cm) = 11.34. Daarom $d = 20 \cdot ((3/4 \cdot m) / (3,142 \cdot 11,34))^{1/3}$. Dit kan vereenvoudigd worden tot $d = 20 \cdot (0.021 \cdot m)^{1/3}$. In Excel $d = 20 \cdot (0.021 \cdot m^3)^{1/3}$

ondanks wijzigingen ten gevolge van transport, gebruik en post-depositionele achteruitgang toch bewaard gebleven. Het is essentieel om die sporen te kunnen herkennen en zo de kogel correct te analyseren door tekens van fabricatie te isoleren van sporen door gebruik.

Kogels werden bijna steeds vervaardigd uit 'zuiver' lood. Hiermee wordt bedoeld dat de fractie van andere elementen te klein is om een betekenisvolle verandering in de materiaaleigenschappen zoals hardheid en vatbaarheid voor corrosie te beïnvloeden.

Kogels werden vervaardigd in een keramische, stenen, ijzeren of bronzen mal. Deze bestonden uit twee delen. Er bestonden mallen zowel voor individuele kogels als voor grote aantallen.

In de achttiende eeuw was er voldoende standaardisatie van de wapens, waardoor er een massaproductie van de kogels optrad, hetzij commercieel door gespecialiseerde toeleveranciers, hetzij door het leger zelf. De kogels werden aangeleverd per ton.

De "spruw" of gietstaaf is een klein staafje lood dat zich uitstrekt vanaf het oppervlak van de kogel. Dit stemt overeen met het kanaal waardoor het lood in de mal werd gegoten. Normaal gezien zit het dan ook langs de lijn van de mal, op de samenvoeging van de twee helften. Het gietkanaal werd normaal verwijderd door hem af te knippen met een knijptang of door hem af te snijden. Typisch voor dergelijke knijptang is dat deze twee tegenoverliggende halvemaaen depressies achterlaten op de kogel, met een klein verhoogd stukje in het midden. Het gietkanaal werd idealiter bijna gelijk met de bol verwijderd, maar in massaproductie werd dit vaak onnauwkeurig gedaan. De verwijdering van het gietkanaal was niet noodzakelijk om de kogel te kunnen afvuren. Het behoud van een intact gietkanaal is niet noodzakelijk een bewijs dat de kogel niet werd afgevuurd.

Kogels met intacte "spruw" of gietkanaal afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Aangezien de mal uit twee helften bestond, resulteert de verbinding van beide helften in duidelijke merktekens op de kogel. Zelfs met een zeer dichte sluiting, blijft er een dun verhoogd lijntje op de kogel zichtbaar.

Kogel met gietkanaal en lijn afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Wanneer het scharnier van de mal versleten is, kan de aansluiting van beide helften van slechte kwaliteit zijn, hetgeen resulteert in een knik tussen beide helften van de kogels langsheen de lijn van de mal.

Af en toe lukt het niet om de mal volledig te vullen, meestal omdat deze nog koud is, hetgeen resulteert in een onvolmaakte of onvolledige bol.

Onvolmaakte bol afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Ook gebeurt het dat er zich luchtbelletjes in de kogel bevinden. Deze zijn meestal enkel zichtbaar op de plaats waar de spruw werd verwijderd.

Luchtbel ter hoogte van de verwijderd gietkanaal afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Bij een aantal kogels bevinden er zich op het oppervlak een serie van latitudinale richels en gleuven, gecentreerd op een as die door de spruw loopt. De consistentie van deze lijnen rond de as van de spruw is de weerspiegeling van draailijnen die achterbleven wanneer de malkamers werden gefabriceerd.

Achtergebleven draailijnen op een kogel afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Gebruik

Gedurende het transport van de kogels lagen de kogels tegen elkaar in een ton wat sporen heeft achtergelaten op het oppervlak. Dit reduceerde of verwijderde elementen zoals de lijn van de mal, de spruw, de draailijnen, maar kon ook een herkenbaar patroon achterlaten van kleine ondiepe ronde inkepingen op het

oppervlak.

Aangezien de kogels in bulk werden aangeleverd, konden er problemen optreden indien de kwaliteitscontrole onvoldoende was. Dit kon leiden tot misvormde of te grote kogels. Zulke kogels werden vaak gewijzigd door de soldaten zelf om deze alsnog af te kunnen vuren. Kleine vervormingen konden gecorrigeerd worden door op de kogel te bijten, grotere correcties konden gebeuren door aan de kogel te snijden. In de meeste collecties vormen 'gebeten' kogels slechts een kleine fractie. De graad van bijten varieert van enkele tandafdrukken tot kogels die volledig uit vorm gekauwd zijn. De extreme gevallen kunnen post-depositionele schade zijn door dieren, meestal varkens.

Er zijn verschillende verklaringen waarom er zich tandafdrukken op kogels bevinden. Het gebeurde vaak dat soldaten de kogel in de mond hielden vooraleer deze werd afgevuurd. Ook werd er op kogels gekauwd voor speekselafscheiding om dorst tegen te gaan, terwijl het ook gebeurde dat er door gewonde soldaten op kogels werd gebeten tijdens hun operatie.

Bijtsporen (menselijk of door een varken) afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Sporen van het laden

Er waren drie manieren om kleine wapens te laden: met een bandolier, een kardoes of een kruithoorn.

Van de vroege tot het midden van de 17de eeuw werden kleine wapens meestal geladen van een bandolier. Vaak werd de kogel eerst in de mond gehouden en liet men die in de loop vallen nadat het buskruit was ingebracht. Indien de kogel veel speling had in de loop, kon deze er gewoon worden ingerold, anders moest men deze erin rammen. Problemen konden ontstaan wanneer men afvuurde vanop een helling, de kogel kon dan uit de loop rollen. Hiervoor werden kardoezen aangeraden.

Bij het musket was het noodzakelijk om de kogel tot helemaal onderin de loop te duwen. Dit gebeurde met een laadstok en dit kan sporen nalaten op de kogel. De laadstok was tot het midden van de 17de eeuw in hout. Later werden

ze vervangen door metaal. Soms kon het tijdens het afvuren gebeuren dat de lading niet wou ontsteken en verwijderd moest worden. Hiervoor werd gebruik gemaakt van een worm, een werktuig met de vorm van een kurkentrekker, dat aan de laadstok bevestigd kon worden. Het gebruik van dergelijke worm laat een duidelijk te onderscheiden gat na in de kogel.

Bewijs van het afvuren

Een aantal kogels tonen verandering door compressie en smelten tijdens het afvuren. Het smelten van de kogels wordt bepaald door een combinatie van maximale druk en temperatuur en de duurtijd ervan, terwijl de compressie van een kogel vooral wordt bepaald door de maximale druk van de loop alleen. Hoewel dit bewijs van compressie en smelten aantoont dat een kogel werd afgevuurd, wil de afwezigheid ervan niet zeggen dat een kogel niet werd afgevuurd. Dit werd aangetoond door het feit dat een aantal kogels, met duidelijke sporen van inslag, geen tekenen van smelten en compressie vertonen.

Waar zulke compressie ervoor zorgt dat de breedte van de kogel aanzienlijk vergroot, afhankelijk van de graad van compressie en de effectieve luchtweerstand, zal de kogel samengedrukt worden tegen de binnenkant van de loop en kan er een platte band ontstaan rond de omtrek van de kogel. Dit is het duidelijkste bewijs dat een kogel werd samengedrukt tijdens het afvuren.

Platte band rond de omtrek van een kogel afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Het tweede belangrijkste bewijs van afvuren is het smelten van het oppervlak van de kogel, hetgeen normaal geconcentreerd is op één helft van de kogel, waar het lood in contact kwam met het buskruit.

Impact

Bewijs van impact is de tweede dataset waarmee kan aangetoond worden dat een kogel werd afgevuurd. Impactschade kan ook waardevolle informatie bevatten met betrekking tot de snelheid van een kogel, de hoek van de inslag en de aard van het oppervlak waarop de kogel insloeg.

De meeste kogels die worden teruggevonden op een slagveld zijn kogels die geen doel raakten en enkel insloegen op de grond. Wanneer het vuren gericht was tegen troepen die zich achter muren of hagen bevonden, kunnen de details van de inslag hierover zeer waardevolle informatie bevatten.

De aard van het inslagoppervlak op goed bewaarde kogels biedt mogelijk heel wat potentieel voor een gedetailleerde analyse van de inslagprocessen. Daar waar sommige oppervlakken glad zijn en geen sporen vertonen van het smelten van het lood, zijn anderen ruw, soms geribbeld. In extreme gevallen verliest de kogel gedeeltelijk of geheel zijn vorm en oppervlak door het smelten en door fragmentatie.

Kogel met impactschade afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Chirurgische verwijdering

Een laatste vorm van bewijs zijn sporen van chirurgische behandeling. Zo werd er vroeger aangeraden om kogels zo snel mogelijk te verwijderen om infecties te voorkomen. Voorbeelden hiervan ontbreken echter momenteel. De aard van het bewijs varieert hierbij naargelang het materiaal dat werd gebruikt om de kogel te verwijderen. Dit kan gaan van ribbels tot een gat van een schroefdraad (veel fijner dan dat van een worm).

Post-depositionele effecten

De toestand waarin de kogels zich bevinden die worden teruggevonden op een slagveld, kan aanzienlijk verschillen. Dit hangt af van een hele reeks factoren: de toepassing van agro-chemicaliën, het historisch landgebruik, de aard van verluchting van de bodem en de graad van mechanische schade aan de objecten. Loden kogels zijn over het algemeen tamelijk resistent tegen corrosie in de meeste bodemomstandigheden. In bepaalde omstandigheden met lucht, water en organische zuren treedt corrosie echter snel op.

De afzetting op het oppervlak is een typisch effect van corrosie, hetgeen aanzienlijk kan variëren afhankelijk van de chemische samenstelling van de grond waar de kogel werd teruggevonden. Het typische witte corrosielaagje is

loodcarbonaat, hetgeen optreedt als een beschermend laagje en verdere corrosie voorkomt. Deze afzetting wordt langzaam gevormd in lucht met water in een alkali-omgeving en in vochtige, kalkrijke grond. Loodcarbonaat kan verkleuren tot roos, rood, bruin of geel. In een anaërobe omgeving met sulfaatreducerende bacteriën kan het lood zwart kleuren met loodsulfide. Waar het lood goed bewaard is, kunnen er bovenliggende concreties van calciumcarbonaat ontstaan, maar indien de carbonaten zeldzaam zijn, kan het rood corroderen tot een roodachtig bruine kleur met een gespleten korst.

Zwarte kleur ten gevolge van corrosie in een anaërobe omgeving met sulfaatreducerende bacteriën. Kogel afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Veel van de sporen die kogels met zich meedragen, bevinden zich op een dun laagje aan het oppervlak. Dit detail wordt best bewaard waar er dunne corrosie afzetting optreedt, daar waar een dikke corrosie de details zal vernietigd hebben. Bij sommige kogels zijn er onregelmatigheden aan het oppervlak, afkomstig van corrosie hetgeen kan resulteren in putten op de kogel.

Ook moderne schade is zichtbaar op kogels, maar in de meeste gevallen is dit duidelijk te onderscheiden van schade door corrosie. Veelal wordt dit veroorzaakt door het graafuig waarmee de kogels worden opgegraven, alhoewel deze schade ook kan voorkomen door landbouwactiviteiten.

Zwaar gecorrodeerde kogel afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

Schade door het verzamelen

Een laatste zaak die moet behandeld worden is schade die optrad nadat artefacten verwijderd werden van de grond en daarna niet onder geschikte omstandigheden werden opgeslagen. Kogels in privécollecties worden vaak opgeslagen in één grote pot, waar ze schuren tegen mekaar. Dit verwijdert een deel van of het hele corrosielaagje, waardoor de details aan het oppervlak worden beschadigd of vernield.

Gedeeltelijke erosie van het corrosielaagje. Kogel afkomstig uit Lafelt, collectie Stulens

8.4 Archeologie van de slag bij Lafelt

Slagveldarcheologie werkt grosso modo met vier verschillende types van relictten: defensieve constructies, littekens van kogel- en kanonskogelinslagen op structuren, begravingen en niet gestratificeerde verspreide artefacten. Littekens van kogel- en kanon inslagen op structuren werden op het slagveld van Lafelt 1747 niet aangetroffen en slechts een enkele keer wordt er in de literatuur melding gemaakt van defensieve constructies. We baseren ons dan ook hoofdzakelijk op de laatste twee types: massagraven, hetzij bij toeval ontdekt, hetzij opgegraven volgens de moderne normen en niet gestratificeerde objecten, waarvan bijna allen bestaan uit metaal en gedurende de voorbije 14 jaar werden verzameld door metaaldetectoristen.

8.4.1 Defensieve constructies

Militaire handleidingen bespreken het gebruik van tijdelijke defensieve structuren tijdens veldslagen, maar gezien de meeste campagnes de dagen en uren voor een slag in een snel tempo verliepen, werden deze versterkingen zelden aangelegd. Wanneer deze werden gebouwd, waren deze bijna steeds zeer licht, door gebrek aan voorbereidingstijd. In de praktijk koos men vooral voor tijdelijke barricades, hetgeen soms niet meer was dan een wagon die omver werd geduwd om een smalle doorgang te versperren. Vaak maakten de troepen gebruik van bestaande kenmerken in het landschap, zoals gebouwen, muren, grachten en heggen.³⁴ Tenzij er grachten werden gegraven, vinden we van dergelijke barricades zelden iets terug. In sommige gevallen, vooral wanneer het ging om stenen structuren, zal er in de onmiddellijke omgeving vaak een concentratie ingeslagen kogels voorkomen.

Verwijzingen naar defensieve constructies van de slag bij Lafelt zijn schaars. In de geschreven bronnen wordt enkel in het Gentleman's magazine van juli 1747 kortelings verwezen naar versterkingen die de Fransen zouden hebben opgebouwd op de Sieberg, de verblijfplaats van de Franse koning Lodewijk XV.

*"The enemy, during the night, had brought more squadrons upon the hill of Herderen and we could perceive they had thrown up some works upon the brow of the hill."*³⁵

Het is goed mogelijk dat de geallieerden vergelijkbare werken ondernamen, maar voorlopig zijn hiervoor geen aanwijzingen terug te vinden.

³⁴ Foard G., 2012, Battlefield archaeology of the English Civil War, BAR British Series 570, p 33

³⁵ [http://www.bodley.ox.ac.uk/cgi-](http://www.bodley.ox.ac.uk/cgi-bin/ilej/image1.pl?item=page&seq=36&size=1&id=gm.1747.7.x.17.x.x.316)

[bin/ilej/image1.pl?item=page&seq=36&size=1&id=gm.1747.7.x.17.x.x.316](http://www.bodley.ox.ac.uk/cgi-bin/ilej/image1.pl?item=page&seq=36&size=1&id=gm.1747.7.x.17.x.x.316)

8.4.2 Begravingen in massagraven

De aanwezigheid van massagraven is een indicatie voor de locatie en intensiteit van slagveldactie. Daarenboven kunnen sporen van trauma op de beenderen bijdragen tot het begrijpen van de aard van de actie en de efficiëntie van de verschillende soorten wapens die werden gebruikt. De weinige massagraven die werden teruggevonden bevestigen het gebruik dat de lichamen eerst werden ontdaan van de kleren en persoonlijke bezittingen vooraleer ze werden begraven. Aldus levert de meerderheid van de massagraven weinig artefacten op, met als uitzondering projectielen die in het lichaam worden aangetroffen. In het geval van loden kogels kan dit data opleveren over verschillende soorten inslagen, die complementair zijn aan de sporen van trauma op de beenderen.

In Lafelt is de situatie niet anders. Sinds de jaren zestig van vorige eeuw werden op een zestal plaatsen op of in de buurt van het slagveld sporen van begravingen ontdekt. Dit hoeft niet te verwonderen: naar schatting vonden zo'n vijftienduizend soldaten de dood tijdens de slag bij Lafelt. Opvallend is dat de aangetroffen skeletten zich steeds op geringe diepte bevonden.

Op 23 oktober 1962 liep op het gemeentehuis van Vlijtingen de melding binnen van een vondst van menselijke resten in het gehucht Lafelt. De resten waren gevonden tijdens het graven van een bietenkuil van een lokaal landbouwbedrijf. Op 30 cm diepte werden drie op elkaar gelegen skeletten aangetroffen. Er werden geen overblijfselen van kleren of knopen, geweren of dolken aangetroffen, zodat kan verondersteld worden dat de gesneuvelden werden ontkleed en/of beroofd. (5)

In 1971 werden door landbouwer Albert Peumans in de Maastrichterstraat in Herderen twee schedels aangetroffen bij het plaatsen van een weideafsluiting. Eén van de schedels vertoonde een schotwonde aan het voorhoofd, veroorzaakt door een kogel die in de schedel zelf werd teruggevonden. Hoeve Peumans zou gebouwd zijn in 1715 en zou tijdens de slag bij Lafelt dienst hebben gedaan als veldhospitaal en als verblijfplaats van hoge officieren of commandopost. De schedel met kogel werd nadien geschonken aan het heemkundig museum van Vlijtingen waar hij ook vandaag nog te bezichtigen valt. (6)

Een krantenartikel uit 1993 maakt melding van de vondst van twee 'krijger-skeletten uit de slag bij Lafelt'. De 'krijgers' werden op geringe diepte aangetroffen bij het aanleggen van een vijver ter hoogte van de lers Kruisstraat 158. Uit de gevonden skeletten bleek dat één van de krijgers een kogel in het bekken kreeg en een dubbele armbreuk opliep. De ander had een verbrijzelde schedel. (2)

Uiteindelijk belandden de overblijfselen op het gemeentehuis van Riemst. Daar werden deze in juli 2013 onderzocht door fysisch antropologe Birgit Berk. Een eerste vaststelling was dat de skeletten niet volledig waren. Zo ontbrak er één schedel en verscheidene botten.³⁶

Alle botten werden gedetermineerd om het Minimum Aantal Individuen (MAI) te bepalen. Hieruit volgde dat het MAI drie is. Naast de twee individuen die op de foto van de opgraving te zien zijn, zijn er nog botten van minstens één ander individu gevonden. Het betreft twee (mogelijk) mannelijke individuen van 16-18 jaar en 13-17 jaar oud met grotendeels vergelijkbare pathologie. Beide individuen hadden DDD op de thoracale en/of de lumbale wervels. Beide individuen hadden *periostitis* op de schedel. *Enthesopathie* op de claviculae, humerus, femori en tibiae laten zien dat beide individuen hun lichaam zwaar belastten. Individu 1 was 170 cm lang, maar gezien de onvolgroeide botten had hij zijn volwassen lengte nog niet bereikt. Individu 2 had meerdere lijnen emailhypoplasie, ontstaan op een leeftijd van ca 2,3 en 4 jaar oud. Verder een mogelijke breuk van de humerus links; osteochondritis dissecans op deze humerus distaal en een genezen patellafractuur links wijzen in ieder geval op trauma.

³⁶ Persoonlijke communicatie met Birgit Berk

Kaart 17: Aanduiding van massagraven: 1) Veldwezelt; 2) Iers Kruisstraat I, Stratermans met extra onderzoek door Birgit Berk; 3) Iers Kruisstraat II, enkele skeletten werden aangetroffen tijdens de aanleg van de sporthal; 4) Bonderstraat / Iers Kruisstraat III: opgraving 2013; 5) Iers Kruisstraat IV: drie skeletten gevonden in 1962 in de nabijheid van het Iers Kruis; 6) Herderen: twee schedels gevonden in 1971 op de hoek van de Tolstraat en de Maastrichterweg. 7) Het massagraf dat gevonden werd in Riemst, indien authentiek, is niet accuraat gelokaliseerd.

Skeletten aangetroffen bij het aanleggen van een vijver ter hoogte van de Iers Kruisstraat nr. 158

In datzelfde krantenartikel worden nog enkele andere vindplaatsen besproken. In de Iers Kruisstraat werden tijdens funderingswerken bij een nieuwbouw sporen van begravingen gevonden. Ook bij de aanleg van de sporthal in de Iers Kruisstraat werden er skeletten aangetroffen. **(3)**

Tot slot is er ook melding³⁷ van skeletten te Riemst langs de 4. Klein-Lafeltstraat, bij de aanleg van een bouwput in de Dieterenbank te Veldwezelt **(1)** en te Herderen³⁸.

Naar aanleiding van een geplande nieuwbouw werd begin 2013 een archeologische opgraving uitgevoerd aan de Bonderstraat te Lafelt. **(4)** Reeds tijdens het voorafgaand proefsleuvenonderzoek waren er menselijke skeletten aan het licht gekomen. Bij het archeologisch onderzoek, verdeeld over 9 werkputten, zijn 19 individuen aangetroffen, alsmede secundair botmateriaal. De skeletten werden aangetroffen in één massagraf en in enkele aparte contexten.

Het betreft 16 volwassenen en 3 onvolwassen individuen. Van de volwassen individuen konden er 14 als (mogelijk) mannelijk worden gedetermineerd. Van 2 individuen was het geslacht niet te bepalen. De gemiddelde leeftijd was 26,2 jaar. Met een gemiddelde lengte van 172,3 cm waren de mannen niet groter dan de mannen uit dezelfde periode die in nederzettingcontext zijn gevonden. Er is weinig pathologie gevonden op zowel de botten als de gebitten. Het lijkt erop dat de mannen die ervoor kozen om naar het

³⁷ Persoonlijke communicatie met Tim Vanderbeken

³⁸ Mogelijk betreft het hier een oud kerkhof in plaats van een massagraf.

leger te gaan of geselecteerd werden voor het leger zelf, gezonde jonge mannen waren.

Ruwe fotogrammetrie massagraf Bonderstraat (Foto:Condor)

Wel kwamen veel gevallen van trauma voor en veel botveranderingen die wijzen op een grote lichamelijke belasting van met name de rug en de schouders. Er is sprake van trauma wanneer het bot beschadigd is door een breuk of door bijvoorbeeld een wapen. Bij het genezen van het bot wordt extra botweefsel gevormd, zogenaamde *callusvorming*. Er zijn ook breuken die niet de mogelijkheid hebben gehad om te helen, omdat ze (indirect) de dood tot gevolg hadden. Dit heet een *perimortem*-breuk. Deze breuken zijn in archeologische context vaak moeilijk te herkennen. Perimortem-breuken kunnen ontstaan wanneer iemand verongelukte en daarbij botten brak. Wanneer iemand met een zwaard of mes is verwond, kunnen er ook haksporen op het bot ontstaan. In enkele gevallen is dergelijke perimortem verwonding aannemelijk. Het was echter niet mogelijk om dit onomstotelijk vast te stellen.

Op de femur van individu 6 zijn haksporen te zien. Ze zijn zeker in het verleden ontstaan, maar dit hoeft niet te betekenen dat ze *perimortem* zijn. Individu 5 had een rond gat in de linker pelvis, die lijkt te zijn gemaakt door een priem of iets dergelijks. Het gat is te klein om door een kogel te zijn veroorzaakt.

Haksporen op de femur van individu 6

Rond gat in de linker pelvis van individu 5

Ook de schedelfractuur van individu 1 kan perimortem zijn. De *radiating fractures*, die licht naar buiten gedeukt zijn, geven aan dat de klap van buiten kwam. Er is geen bewijs gevonden voor afgehakte ledematen.

Mogelijke perimortem schedelfractuur van individu 1

Er zijn ook fractures waarbij botvorming aangeeft dat er een proces van heling heeft plaatsgevonden. Individu 4 heeft een geheelde schedelwond, mogelijk ontstaan door een klap op het hoofd. Verder is er een individu met een verbrijzelde pols. De radius is gespleten en de handwortelbeentjes ernstig gedegeneerd en vervormd. Het lijkt erop dat individu 16 geen of slechte medische behandeling heeft gekregen na zijn polstrauma.

Gedeeltelijk geheeld schedeltrauma individu 4

Verbrijzelde pols individu 16

Gezien de onzekerheid omtrent de perimortem-breuken, is het lastig om te bepalen hoeveel gevallen van trauma in de populatie van Lafelt voorkwamen, maar het zijn er in ieder geval 3 van de 19 (16%). Dit is relatief weinig vergeleken met andere slagvelden uit vroegere perioden. Bijvoorbeeld bij skeletten afkomstig van de slag bij Towton in Engeland (1461) kwamen meer gevallen van (genezen) trauma voor, bij 12 van de 37 individuen (32%). Dit is niet verwonderlijk aangezien in de 15de-eeuw de oorlogvoering voornamelijk met slagwapens werd gevoerd. Deze waren minder dodelijk dan geweren (waardoor er meer kans op herstel was) en ze laten meer sporen na op het skelet.³⁹

³⁹ Fiorato, V., 2000, Blood Red Roses. The archaeology of a mass grave from the battle of Towton AD 1461, Oxford.

massagraf Bonderstraat. (Foto: Condor)

Reconstructie schedels massagraf Lafelt

De schedels van de individuen waren vrijwel allemaal *post-mortem* (na de dood) gebroken; hetzij door (ploeg)werkzaamheden in het verleden, hetzij door de graafmachine tijdens de opgraving. Er is getracht de schedels te reconstrueren door de fragmenten aan elkaar te plakken, en zodoende een beter beeld te krijgen van de schedels en wellicht pathologie te ontdekken die niet te zien was door de fragmenten afzonderlijk te bekijken. Hieronder worden de bevindingen beschreven, waarbij alleen de individuen aan bod komen waarbij extra informatie aan het licht gekomen is.

Algemeen

De schedels zijn geplakt met houtlijm en ter versteviging in een bak met zand gezet (afbeelding 1). Het reconstrueren van de schedels werd bemoeilijkt doordat het jonge individuen betreft, waarbij de schedelnaden open waren. Langs deze schedelnaden was het lastig om de schedeldelen goed aan elkaar te lijmen.

Het plakken van de schedels (foto: Birgit Berk).

• Individu 1

De mogelijk *perimortem* breuken in het *occipitale* deel van de schedel zijn bij nadere bestudering waarschijnlijk niet vlak voor de dood, maar na het begraven ontstaan. Aan de binnenzijde van de schedel is één van de breuken licht van kleur en dit geeft aan dat het een recente breuk betreft, ondanks dat het breukvlak er aan de buitenzijde erg donker uitziet. Het is mogelijk dat de andere breuken wel *perimortem* zijn, dit zou een histologische bepaling kunnen uitwijzen.

Bij het plakken van de fragmenten van de voorhoofdsschedel is een kogelgat ontdekt (afbeelding 2 t/m 4). Dit komt overeen met de vondst van een kogel bij het hoofd. De doodsoorzaak is hiermee onomstotelijk vast komen te staan. De kogel heeft een rond gat in de schedel achtergelaten net boven het linkeroog. Eén breuk rond het kogelgat is mogelijk *perimortem* en ontstaan toen de kogel door het hoofd ging (afbeelding 4). De andere breuken zijn recent. Er is geen uitgaand kogelgat ontdekt, de kogel zal dus in de schedel zijn blijven steken. Het kogelgat zit recht tegenover de breuken in het *occipitale* schedeldeel. Mogelijk is de kogel hier tegenaan geketst, al lijken de breuken eerder naar binnen te wijzen, wat zou veronderstellen dat de klap van buitenaf gekomen is.

Kogelgat in voorhoofdsschedel individu 1 (foto: Birgit Berk).

Kogelgat in voorhoofdsschedel individu 1 (foto: Birgit Berk).

Perimortem breuk rond kogelgat (foto: Birgit Berk).

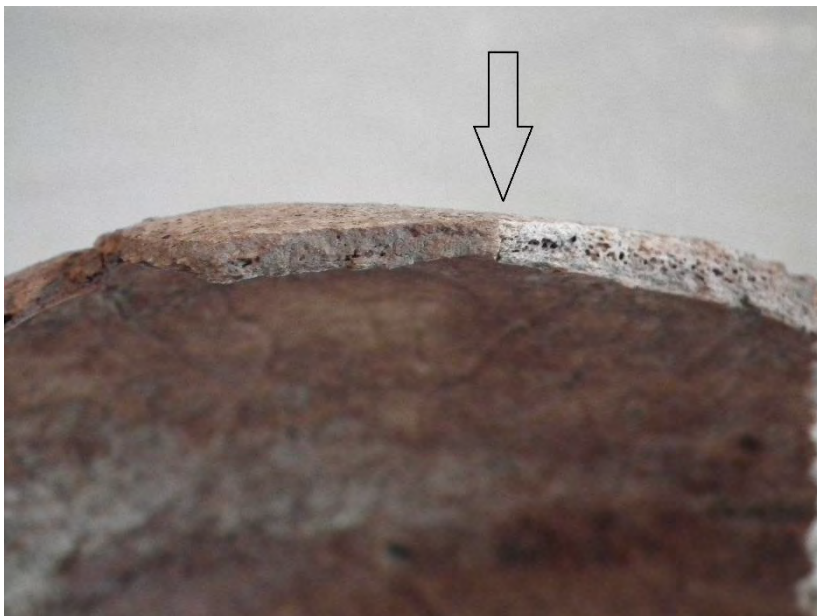

- **Individu 2**

Bij het reconstrueren van de schedel van individu 2 is in het *os pariëtale* rechts een mogelijk *perimortem* breuk gevonden (afbeelding 5). Dit kan ontstaan zijn door een klap op de zijkant van het hoofd. Op afbeelding 6 is goed het verschil te zien tussen een recente breuk (het lichte deel) en een oude breuk (het donkere deel). Ondanks de donkere kleur en het feit dat het breukvlak erg glad is, is het niet zeker dat het een *perimortem* breuk betreft. De breuk kan ook ontstaan zijn bij het begraven van het individu of bij verstoringen in het verleden. Door middel van histologisch onderzoek kan mogelijk de ouderdom van de breuk bepaald worden.

Breuk *os pariëtale* rechts individu 2 (foto: Birgit Berk)

Het kleurverschil tussen een recente en oude breuk (respectievelijk licht en donker breukvlak) (foto: Birgit Berk).

- **Individu 6**

Bij individu 6 is een scheur gevonden in het *os pariëtale* links. Waarschijnlijk is deze *post mortem* ontstaan, aangezien de scheur verder loopt in een duidelijke *post mortem* breuk (afbeelding 7).

Waarschijnlijk *post mortem* scheur in het *os pariëtale* links (foto: Birgit Berk).

- **Individu 17**

Op de schedel van individu 17 zijn twee mogelijk *perimortem* snijsporen gevonden (afbeelding 8).

Mogelijk *perimortem* snijspoor individu 17 (foto: Birgit Berk).

Tot slot

Met name het voorbeeld van individu 1 geeft aan dat het reconstrueren van de schedel veel extra informatie kan opleveren. Bij schedels die in zeer veel kleine fragmenten zijn gebroken, kan een *perimortem breuk* of in dit geval een kogelgat zonder het plakken van de schedel onopgemerkt blijven. Enkele fragmenten zullen nog worden opgestuurd naar het lab voor een histologische ouderdomsbepaling van de breuken.

8.4.3 Kogels en andere artefacten afkomstig van het massagraf

Er werden kogels aangetroffen in de nabijheid van zeven skeletten, waarvan één skelet met twee kogels en een deel van een geweer. In totaal werden er 14 kogels aangetroffen, één loden kogelfragment, en één ijzerhoudende kogel van een iets groter kaliber (25 mm). Daarnaast werden er een aantal ijzerhoudende fragmenten teruggevonden, waaronder een complete bajonet en vier andere grote ijzerhoudende fragmenten naast andere, moeilijker te identificeren ijzeren objecten. Verder waren er drie vondsten uit koperlegering en twee vuurstenen voor geweren. Een catalogus van de kogels en van de overige vondsten is terug te vinden in Bijlage 1 en 2.

Het is belangrijk om te wijzen op de grote hoeveelheid ijzerhoudende artefacten die werden teruggevonden tijdens de opgraving op en in de buurt van het massagraf. Dit staat in contrast met het zeer kleine aantal ijzeren objecten die werden verzameld door de detectoristen, waar de niet loden voorwerpen voornamelijk uit koperlegering bestonden. Dit kan, althans gedeeltelijk, het effect van verval van ijzerhoudende metalen (in vergelijking met andere metaaltypes), aantonen in de ploeglaag in vergelijking met een gestratificeerde context. Bijvoorbeeld het relatief grote aantal items van de graven zou meer gefragmenteerd teruggevonden zijn indien ze zich bevonden in de ploeglaag en indien ze niet zouden verzameld zijn door landbouwers. Bij de kleinere items zou corrosie de identificatie onmogelijk hebben gemaakt of volledig hebben vernield. Maar het is ook mogelijk dat dit de focus van detectoristen aantoont om onderzoek te verrichten in de non-ferro modus. Aldus kunnen we niet vaststellen hoeveel veldslag-gerelateerde ijzerhoudende objecten overleven in de ploeglaag. Steekproeven van systematisch onderzoek in een "alle metalen modus" zou uitsluitel moeten brengen.

De artefacten die werden verzameld in het massagraf zijn ook van belang aangezien tot dusver slechts enkele van dergelijke verzamelingen werden bestudeerd. Nagenoeg alle kogels afkomstig van de opgraving van een skelet tonen een ongewoon hoge graad van corrosie. Daartegenover staat dat de kogels die afkomstig zijn van elders, diegene die niet meteen te associëren zijn met een lichaam, in goede conditie zijn. Dit lijkt erop te wijzen dat de hoge graad van corrosie een direct gevolg is van de zuren die afkomstig zijn van het verval van de lichamen. Daarenboven is er een aanzienlijk verschil tussen de tegenoverliggende hemisferen van de meeste van de vervallen kogels, waarvan er sommige een zwarte of donkergrijze verkleuring vertonen van de minder gecorrodeerde delen.

Het is niet duidelijk of de graad van corrosie van de ene ijzeren kogel, afkomstig van skelet 12, ook werd versneld door zijn contact met het lichaam, alhoewel hier opnieuw de extreme corrosie geconcentreerd is op slechts één helft van de kogel. Het is moeilijk om het origineel kaliber van deze kogels te bepalen ten gevolge van de graad van corrosie, maar de gemiddelde diameter bedraagt 25 mm. Zijn belang wordt hieronder besproken samen met vergelijkbare detectorvondsten.

Kogel 7.53 werd gevonden op een aanzienlijke afstand van een skelet en is in goede conditie alhoewel de zwarte kleur duidt op lood corrosie afzettingen, hetgeen wijst op anaerobe bewaringsomstandigheden.

Kogel 4/26.2 werd gevonden nabij skelet 16 en vertoont extreme corrosie op de rechter helft.

Ijzeren kogel 7/53, van circa 25 mm, gevonden nabij skelet 12, met extreme corrosie op de bovenste helft.

In de meeste bodemcontexten leidt de corrosie van lood tot een laagje loodcarbonaat, dat het proces van verval stopt. In bepaalde omstandigheden, voornamelijk bij de aanwezigheid van organische zuren en lucht, ontwikkelt dit beschermend laagje zich niet en corrodeert het lood zeer snel. Zulke agressieve omgeving kan aangetroffen worden daar waar lichamen begraven werden, wat resulteert in een micro omgeving als gevolg van de interactie van de lichaamssappen en de matrix van de bodem. Zo zal een kleisubstraat het weglekken van de lichaamssappen vertragen terwijl een lage zuurtegraad zuurdere vloeistoffen kan creëren. Beide zullen leiden tot een snellere corrosie. Deze effecten zullen minder aanwezig zijn bij individuele begravingen.

In de meeste gevallen is het waarschijnlijk dat het verschil in conditie van de kogels binnen één graf werd veroorzaakt door de locatie van de kogel in verhouding tot de poel van lichaamssappen. Verschillende kogels vanop het slagveld van Lafelt 1747 vertonen een extreem verschil in corrosie in de tegenovergelegen helften. De beter bewaarde helft vertoont vaak een zwarte verkleuring, hetgeen wijst op corrosie van loodsulfide, hetgeen zich ontwikkelt in anaerobe omstandigheden. In deze gevallen is het mogelijk dat de kogels in de lichaamssappen lagen waarbij de onderste helft in het water zelf lag en er geen lucht kon inwerken, terwijl de bovenste helft niet volledig omgeven was met water en sneller erodeerde.

De graad van corrosie op de kogels van graven levert problemen op voor de analyse van de impactsporen aangezien de achteruitgang van de toestand van de kogels zulk inslagbewijs zal verwijderd hebben. In sommige gevallen blijven aanwijzingen op de minder gecorrodeerde helft van de kogel achter en is onderzoek van de impact nog mogelijk.

Kogel 5/26.3 in de nabijheid van een skelet. Ondanks massale corrosie op één helft, is op deze kogel een duidelijke inslag merkbaar op de intacte helft. Daarnaast zijn er ook groeven zichtbaar die zich verder verspreiden van de kant waarop een rode afzetting zichtbaar is.

Voorts werden er tijdens de opgraving ook twee geweer vuurstenen aangetroffen. De grootte van de vuurstenen wijst erop dat deze afkomstig zijn van een musket.

Een vuursteen afkomstig van het massagraf (15/26 coupe p-q-r)

8.4.4 Niet gestratificeerde verspreide artefacten

De meest uitgebreide en belangrijkste groep van artefacten gerelateerd aan een veldslag komt van de verspreiding van niet gestratificeerde objecten die werden achtergelaten in de ploeglaag tijdens de veldslag zelf. Een groot aantal soorten artefacten kan in die omstandigheden bewaard blijven. Tot de non-militaire items behoren onderdelen van kledij, munten, paardenbeslag en gerelateerde fittings. De militaire uitrusting omvat wapenrusting, onderdelen van wapens, zoals zwaarden, pieken en geweren, kruutkisten en kruutbussen van bandoliers. De grootste categorie, zowel in volume als in betekenis, zijn de projectielen.

Tijdens belangrijke veldslagen werden tienduizenden kogels afgevuurd. Onderzoek te Naseby (Verenigd Koninkrijk) toonde aan dat er per salvo zo'n vijfduizend kogels werden afgevuurd.⁴⁰ Aangezien elke musketier minstens twaalf kogels bij zich had, levert dit een totaal op van meer dan 100 000 kogels op het slagveld.

Wapengerelateerde objecten overleven in zulke kleine hoeveelheden dat zij in de meeste gevallen, slechts een minimale bijdrage leveren aan het begrip van een veldslag. Een bijkomend probleem bij de meeste niet-kogel artefacten is dat deze niet uitsluitend voor militaire doeleinden werden gebruikt.⁴¹

8.4.4.1 Collecties slag bij Lafelt

Het archeologisch onderzoek van de slag bij Lafelt diende zich toe te spitsen op de beschrijvingen en inventarissen van gekende oppervlaktevondsten (inclusief contacten met regionaal actieve metaaldetectoristen). Voor het uitvoeren van deze opdracht werd ,geen veldwerk verricht.

In navolging van het bestek werd er bij aanvang van het bureauonderzoek, in samenwerking met de stuurgroep en de intergemeentelijke archeologische dienst Zolad+, een informatiemoment voorzien waarbij een grensoverschrijdende oproep werd gedaan naar iedereen die vondstinformatie (oude vondsten) heeft met betrekking tot de slag van Lafelt. Alle meldingen die hieruit zouden voortvloeien dienden bijkomend te worden geanalyseerd en bestudeerd.

Op 10 maart 2013 werd een persbericht verspreid waarbij werd opgeroepen om vondsten met betrekking tot de slag te melden. Het persbericht werd opgepikt door verschillende media in België en Nederland. Het artikel verscheen in de krant 'het belang van Limburg', kwam aan bod op Radio 1 (Vlaanderen) en L1 (Nederland). Ook kwam er naar aanleiding van het persbericht een reportage op de Nederlandse regionale zender L1 met intergemeentelijk archeoloog Tim Vanderbeken (Zolad+). Het bericht werd ook gepubliceerd op internetfora voor archeologen en metaaldetectoristen.

Desondanks bleven spontane meldingen uit. Enkel in juli 2013 kwam er een melding van enkele kogels die gevonden waren in iemands tuin.

Wel werd er via de Intergemeentelijke dienst ZOLAD+ een lijst aangeleverd van metaaldetectoristen die actief waren of zijn op het slagveld. Ook via vondstmeldingen in de Centraal Archeologische Inventaris konden enkele detectoristen worden opgespoord.

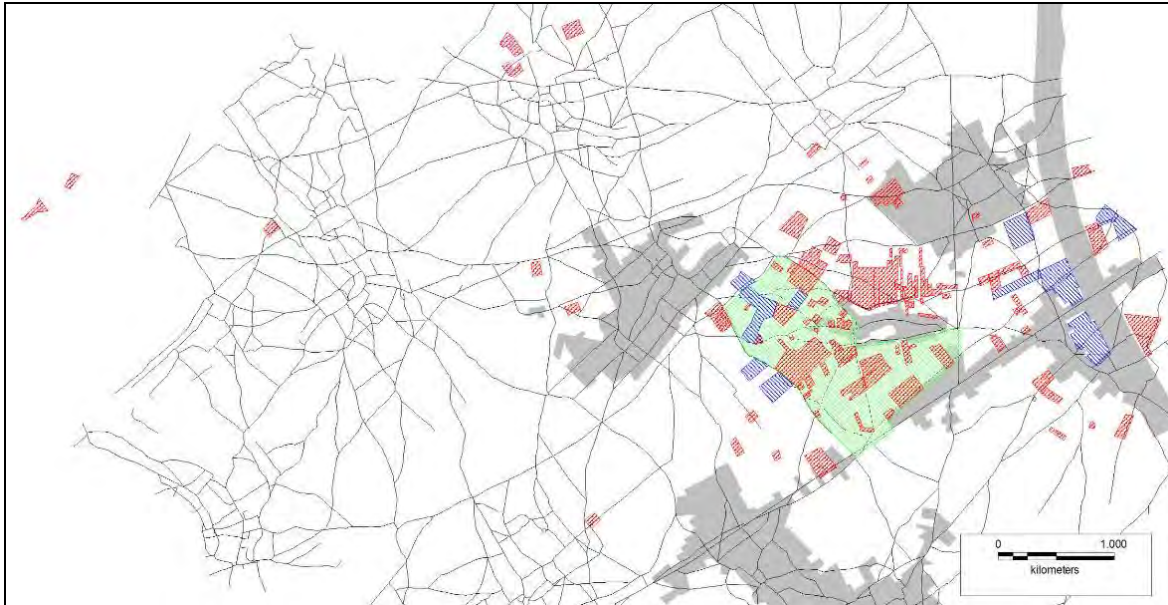
Meer dan 95 % van de veldslag gerelateerde registraties werden ondernomen door David en Aloys Stulens. De overige registraties kwamen op naam van Eddy Rondags, Sven Proesmans, Guy Keyken en Benny Eemons. Enkel David en Aloys Stulens, Guy Keyken en Benny Eemons reageerden op onze oproep. Benny Eemons schonk het grootste gedeelte van zijn collectie onlangs weg. Alhoewel er

⁴⁰ Foard G., 1995, Naseby: The Decisive Campaign, Whitstable, Pryor publications

⁴¹ Foard G., 2012, Battlefield archaeology of the English Civil War, BAR British Series 570, p 36

zo'n honderd kogels overbleven, werden deze niet verder geanalyseerd. De reden hiervoor is dat Benny Eemons niet met zekerheid kon stellen of de kogels afkomstig waren vanop het slagveld van Lafelt of vanop één van de andere slagvelden die hij bezocht. Guy Keyken verklaarde dat hij slechts eenmaal een zoektocht ondernam in Lafelt en dat hij de vondsten van toen bij de rest van zijn artefacten, afkomstig van andere sites, gevoegd had. Dit onzorgvuldig omspringen met het materiaal is een algemeen probleem bij detectoristen omdat zij kogels beschouwen als een weinig betekenisvol onderdeel van hun collectie. Aloys en David Stulens en twee andere detectoristen die niet worden vermeld in de inventaris, Jean Comhair en Roland Wenzlawski, gaven hun collectie vrij voor onderzoek.

Kaart 18: Overzicht van de verschillende onderzoeksgebieden (Stulens: rood, Wenzlawski: blauw, Comhair: groen)

Al deze mensen werden uitgenodigd op 6 mei 2013 in het gemeentehuis van Riemst. Daar vond een eerste analyse van de vondsten plaats onder leiding van Dr Glenn Foard. De overgrote meerderheid van de teruggevonden artefacten zijn loden kogels. Deze vormden dan ook de primaire focus van onze analyse. De meerderheid bleek echter in slechte conditie en dragen geen bewijs van inslag of afvuren. Daarenboven, gezien het gebrek van een nauwkeurige lokalisatie van de individuele kogels, zelfs voor de collectie Stulens, is het potentieel voor een betekenisvolle analyse van verspreidingspatronen uitermate beperkt.

Daarnaast werden ook een aanzienlijk aantal knopen, gespen en andere objecten, waaronder enkele onderdelen van geweren, teruggevonden die hoogstwaarschijnlijk afkomstig zijn van de slag bij Lafelt. Hoewel er foto's werden genomen van de collecties van Comhair en Wenzlawski, werden deze niet in detail bestudeerd aangezien een accurate lokalisatie ontbreekt. De vondsten van Stulens werden meer in detail bestudeerd en zijn, samen met de vondsten afkomstig van het massagraf, terug te vinden onder bijlage 1 en 2.

Ook de collectie met betrekking tot de slag bij Lafelt in het heemkundig museum van Vlijtingen diende te worden bestudeerd en geïnventariseerd. Bij een eerste bezoek onder begeleiding van Norbert Spits, eigenaar van de collectie, werd echter duidelijk dat de meeste stukken niet afkomstig zijn vanop het slagveld van Lafelt 1747, maar doorheen de jaren her en der werden verzameld door Jean Spits, vader van Norbert. Enkel van een klein aantal kogels kon met zekerheid

gesteld worden dat deze afkomstig zijn vanop het slagveld maar zonder dat de precieze locatie gekend is.

Uit gesprekken met de detectoristen blijkt dat het grootste aantal van de detectoristen voornamelijk actief was tijdens het voorbije decennium, met een piek tussen 2005 en 2007. Vandaag zijn er minder detectoristen actief. De meeste van hen kwamen vermoedelijk slechts occasioneel detecteren en namen het Iers Kruis hierbij als startpunt.⁴² Een beperkte groep detectoristen ondernam een meer intensieve zoektocht op het slagveld.

8.4.4.2 Overzicht van de verschillende collecties

- **Collectie Jean Comhair**

Jean Comhair, een fietsenmaker woonachtig te Vlijtingen, was een tiental jaar actief op het slagveld, meer bepaald van 2002 tot 2011. Zijn uitgebreide collectie omvat onder meer 712 musketkogels en 39 kleine ijzeren kogels van een klein kaliber. Al deze vondsten werden gedaan in een zone van ongeveer anderhalve kilometer ten zuiden en ten westen van Lafelt. De afgebakende zone is weinig nauwkeurig en werd bepaald door Jean Comhair tijdens een gesprek. Er is geen informatie beschikbaar over de exacte percelen die door hem werden onderzocht noch over de intensiteit. Er werd door Jean Comhair geen poging ondernomen om de vondstlocatie van de kogels te registreren en aldus is het niet mogelijk om vergelijkingen te maken tussen kogels afkomstig van verschillende delen van het slagveld.

De kogels worden bewaard in enkele plastic voorraaddozen. De kogels bevinden zich in een slechte conditie, grotendeels te wijten aan de omstandigheden van bewaring. De overige vondsten werden met meer zorg bewaard. Jean Comhair gebruikte een *Garrett Treasure Ace 100* metaal detector en werkte in de non-ferro modus, waarbij hij bij elk signaal begon te graven. Dit kan, althans gedeeltelijk, verklaren waarom hij zoveel ijzeren kogels opgroef in vergelijking met de andere detectoristen.

Omwille van deze redenen werd er geen poging ondernomen om hun toestand te classificeren, aangezien het niet mogelijk zou zijn om betekenisvolle verschillen binnen de verzameling aan te tonen. Wel werd van elke kogel de massa bepaald en werden deze gegevens in een grafiek geplaatst. Ook werd er een snelle analyse gemaakt om speciale kogels te identificeren, zoals slugs of kogels die werden afgevuurd als kartets.

---

⁴² Aloys en David Stulens hebben de voorbije jaren een aantal velden opnieuw bezocht en concluderen dat er veel minder kogels worden aangetroffen dan vroeger. Volgens hen is dit een direct gevolg van het feit dat het gebied rond het Iers Kruis zo intensief werd onderzocht door andere detectoristen.

De kogels van de collectie Comhair worden bewaard in plastic voorraadpotten

In de collectie van Comhair waren er een klein aantal opmerkelijke kogels zoals gehamerde "slugs", kwart kogels en een gekauwde kogel.

Daarnaast bevat de collectie van Comhair ook 39 kleine ijzeren kogels. Gezien de graad van corrosie is het zelden mogelijk om een accurate meting van het kaliber te bekomen. Daarom werd dit gedaan aan de hand van de massa. Het belang van deze kogels wordt hieronder besproken.

Twee ijzeren kogels van een klein kaliber uit de Comhair collectie

Voorbeelden van het kleine aantal andere vondsten van de Comhair collectie die velslag gerelateerd zijn, waaronder twee ijzeren kogels

- **Collectie Roland Wenzlawski**

Roland Wenzlawski was slechts gedurende een korte periode actief op het slagveld, meer bepaald tussen 2001 en 2002. De collectie van Roland Wenzlawski bevat 571 kogels, een kleine ijzeren gegoten kogel en verschillende andere objecten uit een onderzoeksgebied van ongeveer 0.4 vierkante kilometer. De kogels worden bewaard in glazen flessen. Er werd door Roland Wenzlawski geen poging ondernomen om de vondstlocaties te

registreren. In het kader van het huidige onderzoek duidde Roland de velden aan die hij destijds prospecteerde. Gelet op het feit dat dit tien jaar na datum plaatsvond, dient deze informatie met de nodige omzichtigheid en scepsis te worden geïnterpreteerd. Er werd geen informatie verstrekt met betrekking tot de relatieve intensiteit van het onderzoek binnen deze zone.

Toen Roland Wenzlawski begon te detecteren in Lafelt, was hij een beginnend detectorist. Hij zocht op alle metalen maar groef niet telkens de metaaldetector de aanwezigheid van ijzer in de bodem aangaf. Dit omwille van het feit dat er zich zoveel ijzerafval in de bodem bevindt. Dit kan verklaren waarom Roland slechts één ijzeren kogel opgroef.

De kogels van Wenzlawski worden bewaard in glazen flessen van waaruit het moeilijk is de kogels te verwijderen. Deze methode van bewaren resulteerde in extreem mechanische schade, waarbij betekenisvolle eigenschappen van het oppervlak van de kogel werden verwijderd en waardoor er grote hoeveelheden stof van loodcarbonaat achterbleef. Daar tegenover staat dat de vondsten die Wenzlawski belangrijk vond individueel werden bewaard.

Ten gevolge van de bewaringsomstandigheden trad bij de meeste kogels corrosie en/of mechanische schade op, waardoor het oppervlak van meeste kogels werd verwijderd en er een grote hoeveelheid stof achterbleef in de flessen. De analyse van deze kogels was beperkt, niet enkel door de conditie maar ook door de gezondheids- en veiligheidsrisico's ten gevolge van het stof van loodcarbonaat. Om analyse van de kogels mogelijk te maken werden de kogels door Wenzlawski zelf uit de flessen gehaald. Gezien de slechte conditie van de kogels en er geen moeite werd ondernomen om de kogels te lokaliseren, werd er geen poging ondernomen om de kogels te classificeren volgens vervaardiging, afvuren en inslagbewijs. Noch werd de breedte en de diepte van de kogels gemeten, maar elke kogel werd gewogen om zo het

kaliber van de kogels te schatten. 17 kogels vertonen aanzienlijke inslagsporen hetgeen resulteert in een aanzienlijk gewichtsverlies en dus werden deze kogels niet gewogen. Ook werd er een snelle analyse gemaakt van opmerkelijke kogels zoals slugs of kogels die werden afgevuurd als kartets.

Op het eerste zicht suggereert een vergelijking met de kalibergrafiek van de collecties van Comhair en Stulens, die beter bewaard zijn, dat het verval van de Wenzlawski kogels een verkleining van de kalibers met zich meebracht. De voornaamste pieken lopen echter samen op 16.1 mm en aldus is het mogelijk dat het verschil geen gevolg is van het verval van de kogels maar een gevolg is van de locatie waar de detectie plaatsvond.

Voorbeelden van mogelijk slagveld gerelateerde vondsten waaronder onderdelen van geweren, beslag en gordelhaken van hartsvangers, een spoor en een loden dobbelsteen.

Wenzlawski recupereerde een aanzienlijk aantal andere objecten, voornamelijk uit koperlegering, waaronder onderdelen van geweren, beslag en gordelhaken van hartsvangers, knopen en sporen. Een staalname van deze vondsten werd gefotografeerd, maar deze vondsten werden niet verder geanalyseerd aangezien geen enkele ervan kon worden gelocaliseerd op het slagveld.

Wenzlawski gaf ook aan dat hij veldprospectie verrichtte op het slagveld. Dit is vermoedelijk de reden waarom hij meer geweervuurstenen verzamelde dan de andere detectoristen, die enkel metaaldetectie verrichtten. In totaal bezit Wenzlawski negen geweervuurstenen maar ook hier werd geen verdere analyse ondernomen aangezien geen van deze vondsten kon worden gelokaliseerd.

Een verzameling van negen geweer vuurstenen, waarvan de meeste een standaard vorm hebben, uit de collectie Wenzlawski. De grootste zijn vermoedelijk afkomstig van een musket, de drie kleinste vermoedelijk van een pistool.

- **Collectie David en Aloys Stulens**

David en Aloys Stulens zijn als metaaldetectorist actief op het slagveld van Lafelt 1747 sinds 2002. In de zomer van 2013 bestond hun verzameling uit 1191 kogels, 6 ijzeren gegoten kogels van een klein kaliber en verschillende andere artefacten, waarvan er sommige veldslag gerelateerd zijn. Deze werden gevonden in een gebied van ongeveer 1.2 vierkante kilometer. De detectie werd nagenoeg uitsluitend op akkergrond verricht. De verzameling groeit nog steeds aan aangezien de detectie nog steeds plaatsvindt.

Vader en zoon Stulens zijn de enige metaaldetectoristen die een poging hebben ondernomen om de vondstlocaties van de kogels te registreren. Zij verklaarden de eerste zes jaar te hebben gewerkt met een metaaldetector van het type *Garrett Treasure Ace 100*, waarmee het niet makkelijk is om het signaal van een klein ijzeren object, zoals bijvoorbeeld een nagel, te onderscheiden van grotere objecten zoals ijzeren gegoten kogels. Daarom groeven zij niet telkens wanneer de metaaldetector aangaf dat er zich ijzer in de bodem bevond. Meer recent schaften zij zich een nieuwe meer efficiënte metaaldetector aan waarmee het wel mogelijk is om grote ijzeren objecten van kleine te onderscheiden.

In mei en augustus 2013 werden de kogels uit de collectie, in aanwezigheid van vader en zoon Stulensen, geanalyseerd door Glenn Foard, geassisteerd door Ben De Vriendt. De overige veldslaggerelateerde vondsten werden gefotografeerd en later geanalyseerd door Graeme Rimer. Dit zijn de enige niet-kogelvondsten gerelateerd aan de veldslag die in detail zijn beschreven. Dit in tegenstelling tot de andere collecties. De reden hiervoor is dat de vondsten uit de collectie Stulens in zekere mate op het slagveld zijn te localiseren. Voor de andere collecties is dat niet het geval (zie hoger). Zonder locatie is de analyse van een kleine collectie niet verantwoordbaar in termen van kosten-baten.

Vier van de zes (klein kaliber) ijzeren gegoten kogels uit de collectie Stulens

De kogels worden bewaard in speciaal daarvoor ontworpen houten kastjes met rechthoekige compartimenten en een glazen wand. De kogels zijn niet individueel verpakt, maar werden gegroepeerd volgens code. De kogels worden niet bewaard in gecontroleerde omstandigheden om de vochtigheidsgraad te minimaliseren. Daarom is de conditie van de kogels continu achteruitgegaan sinds ze werden opgegraven, zowel door mechanische schade, aangezien de kogels tegen mekaar schuurden en tegen de houten wanden, en door corrosie. Desondanks, in vergelijking met de overige collecties, bevinden de kogels zich in een relatief goede staat. Voor de meeste kogels geldt dat het oppervlak dermate goed werd bewaard dat details met betrekking tot vervaardiging, afvuren en inslag zichtbaar bleven zonder veel verlies aan details gedurende de postcollectie periode. In vergelijking met kogels afkomstig van andere slagvelden, zoals bijvoorbeeld het Engelse slagveld te Edgehill, bevindt de meerderheid van de Lafelt-collectie zich in een relatief slechte staat. Dit is waarschijnlijk het gevolg van zowel mechanische schade en chemische corrosie ten gevolge van agressieve bodemomstandigheden op de site. Er werden echter geen data met betrekking tot de bodemchemie verzameld die het mogelijk zouden maken om dit aspect in detail te analyseren.

Er werd besloten om deze collectie te onderwerpen aan een volledige analyse. Alle kogels werden onderzocht voor opvallende kenmerken. Gezien de relatief slechte toestand en het ontbreken van een accurate lokalisering per kogel, werd besloten om de breedte en diameter van elke kogel niet te meten, maar om het kaliber te bepalen aan de hand van de massa van de kogels.

Het registratiesysteem van de Stulensen is primitief en vertoont een aanzienlijke foutenmarge. Op elke kogel werd met potlood een code genoteerd (bijvoorbeeld X11). Deze code stemt overeen met een veld of een looplijn. Bijgevolg zijn de codes niet uniek en komt het voor dat meerdere kogels dezelfde code hebben. De geprospecteerde velden of looplijnen werden aangeduid op een wegenkaart. Hiervoor werd gebruik gemaakt van

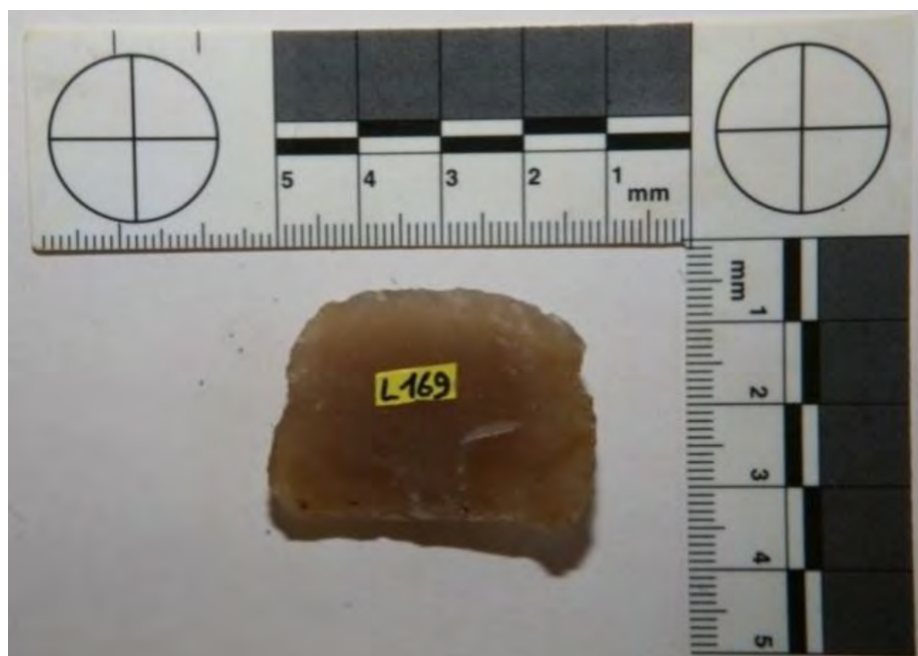
de wegenkaart van De Rouck en de kaart van Michelin. In augustus 2013 werden deze kaarten, in samenwerking met David en Aloys Stulens gedigitaliseerd in een GIS omgeving (Mapinfo). Hierbij moet worden opgemerkt dat er ook bij het digitaliseren een extra foutenmarge dient te worden ingecalculleerd. Zo zijn er op de kaarten van De Rouck en Michelin geen perceelgrenzen weergegeven waardoor het soms gissen was welk veld er werd geprospecteerd. Ook kwam het voor dat een code enkel voorkwam op een kogel en niet terug te vinden was op de kaart. Van de 1191 kogels kon de vondstlocatie van 1016 kogels worden gedigitaliseerd in een GIS omgeving. De anekdotische informatie die de Stulensen verstrekten, toont aan dat de intensiteit van detectie, aanzienlijk verschilde.

Kogels van de collectie Stulens worden bewaard in houten kastjes met een plastic wand. De kogels worden in groepjes bewaard in de verschillende compartimenten en op elke kogel wordt er met potlood een code geschreven

Vader en zoon Stulens deden niet aan veldprospectie op het slagveld. Daarom zijn de enige klei- en stenen voorwerpen in hun collectie toevalsvondsten tijdens de metaaldetectie. Onder de collectie bevindt zich een geweervuursteen, vermoedelijk afkomstig van een musket en een fragment van een pijpje uit klei. Hoewel het niet uit te sluiten valt dat deze afkomstig is vanop het slagveld, komen dergelijke vondsten wel vaker voor.

geweevuursteen (voor- en achterkant) afkomstig van een musket uit de collectie Stulens

- **Collectie Heemkundig Museum Vlijtingen**

In het heemkundig museum van Vlijtingen, dat zo'n 50 jaar geleden werd gesticht door Jan Spits, bevindt zich een kamer die helemaal gewijd is aan de slag bij Lafelt. De collectie bevat een groot aantal artefacten, waaronder volledige stukken militair materiaal, zoals helmen, geweren en kogeltangen, alsook ijzeren kanonskogels en loden kogels. Volgens de zoon van de eigenaar betreft het aankopen op antiekmarkten in België en daarbuiten. Aldus zijn deze objecten niet relevant voor de veldslag zelf. Er zijn zo'n 60 loden kogels maar er is geen informatie beschikbaar van waar op het slagveld deze afkomstig zijn. Volgens de huidige eigenaar van de collectie, Norbert

Spits, betreft het donaties van omwonenden.

Omwille van deze redenen werd er geen poging ondernomen om de toestand van de kogels te classificeren. Wel werd van elke kogel de massa bepaald en werd er een kaliber grafiek opgemaakt, hetgeen een vergelijking met de andere collecties mogelijk maakt.

8.4.5 Analyse van de projectielen

Het voornaamste element van onze analyse is een vergelijking van de kalibergrafieken van de verschillende collecties. Bij de kogels van de collectie Stulens werd ook het type vastgesteld en werden de aanwijzingen betreffende de vervaardiging, inslag en het afvuren nagegaan. De gegevens hiervan werden verzameld in een excel-werkblad en voorbeelden hiervan worden weergegeven in bijlage 9. Door de slechte toestand waarin de meeste kogels zich bevinden, zijn er te weinig kogels waar zulke details waarneembaar. Toch werd een poging ondernomen om deze speciale types op kaart te brengen. Eerst werpen we een blik op de projectielen afgevuurd door artilleriestukken.

8.4.5.1 Kartets

In het midden van de 18de-eeuw waren er verschillende, makkelijk te onderscheiden, types artillerie in gebruik en deze werden op twee manieren gebruikt.⁴³ Elk regiment beschikte over één of twee kleine, mobiele artilleriestukken met lopen die in grootte varieerden van deze die een kogel van één pond konden afvuren tot de meer algemene zesponder. Ten tweede waren er de tussenformaten, die minder mobiel waren, en meestal een kogel van zo'n twaalf pond konden afvuren. Deze werden geplaatst in batterijen in of aan de flanken van het front. Nog groter geschut werd normaal uitsluitend gebruikt voor belegeringen aangezien deze te zwaar waren om mee te nemen op het slagveld. Tegen het midden van de achttiende eeuw werden deze lopen in brons vervaardigd, aangezien deze opmerkelijk lichter waren dan vroegere gietijzeren exemplaren.

De Staatse veldtrein telde tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog niet meer dan zes twaalfponders. Verder beschikten de Staatsen over twaalf zesponders en beschikte elk bataljon over één drieponder wat in 1747 neerkwam op veertig drieponders. Deze verschuiving ten gunste van kleinere kalibers had als groot voordeel dat de artillerie een stuk mobieler werd, maar dit was niet zonder risico's. Tegen sterk verschanste tegenstanders kon namelijk niets door de zesponders, laat staan de drieponders, uitgericht worden, zoals de Staatse troepen moesten ontdekken in de slag bij Fontenoy.⁴⁴ De veldartillerie beschikte toen over slechts zes zesponders en geen enkele twaalfponder. De zesponders en de twaalfponders werden vaak in grote batterijen samengevoegd.

Kaarten van de slag bij Lafelt tonen een aantal Franse en geallieerde batterijen artillerie. Deze van de Fransen werden verplaatst over het slagveld met en in steun van de aanval en de verdediging. Kaart 5 toont de positie van vele van deze batterijen en geeft een indicatie van de richting en het bereik van het afvuren, terwijl kaart 12 dit zelfs nog in groter detail toont voor het gebied rond Lafelt. Deze veldgeweren kunnen gietijzeren kanonskogels afvuren over lange afstanden, zoals weergegeven op de strijdplannen, maar op een afstand van minder dan 200 meter, werd normaal gezien kartets afgevuurd. Het uiteindelijke (archeologische) bereik van deze projectielen, na stuiteren en rollen, zal rond de 300-400 meter geschommeld hebben alhoewel een langer bereik ook mogelijk is.⁴⁵

⁴³ Chandler, D. (1990) *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*. Staplehurst, Spellmount, vooral hoofdstukken 11 & 12.

⁴⁴ van Nimwegen O., s.d., *Kanonnen en Houwitsers. De Staatse veldartillerie in de eerste helft van de achttiende eeuw*

⁴⁵ "Ranges achieved in experimental firing of lead bullets fired as case shot to reproduce mid 17th century munitions". Glenn

Kartets afkomstig van de slag bij Waterloo, opstelling legermuseum Brussel

Kartets is een opvallende munitie waarbij grote aantallen loden kogels werden afgevuurd in een metalen bus vanuit een artillerie stuk, waarbij de bus werd opengescheurd zodra ze de loop verliet of in aanraking kwam met de grond net voor de vijand. Een andere vorm van munitie zijn de zogenaamde *druiven*, die bestonden uit een kleiner aantal gietijzeren kogels. Strikt genomen wordt deze term enkel gebruikt bij oorlogsvoering op zee, waarbij de kogels op een houten spil werden geplaatst op een ronde houten basis waarbij de volledige munitie met canvas werd bedekt en vastgebonden met koord, hetgeen resulteerde in een vorm die vergelijkbaar is met een druiventros. Deze munitie werd normaliter niet gebruikt te land. Daarentegen werden ijzeren kogels van vergelijkbare kalibers afgevuurd als kartets, hetgeen om de verwarring nog groter te maken, soms werden beschreven als druiven.⁴⁶ Een reden hiervoor werd gegeven door Hughes: Er bestaat geen enkel bewijs van zogenaamde druiven in de gepubliceerde schalen van munitie die door de veldartillerie in Britse dienst werden gedragen, maar er zijn verschillende verwijzingen naar de onwelwillendheid om deze af te vuren van messing geweren gezien de schade die dit veroorzaakt aan de ziel. Het lijkt waarschijnlijk dat het woord 'druif' foutief werd gebruikt wanneer men naar kartets verwees en het is ook mogelijk dat deze term werd gebruikt om zware kartets te onderscheiden van lichte kartets.⁴⁷ De handleiding van Muller uit 1757 vermeldt 'druivenschot' maar geeft ook een duidelijke beschrijving van kartets: "Wanneer de kogels zeer klein zijn, werden deze samengevoegd in tinnen dozen, die net in de loop van het geschut passen. Ook loden kogels worden op deze manier gebruikt. Er moet worden opgemerkt, dat onafhankelijk van het aantal kogels dat wordt gebruikt, de massa overeenstemt met het kaliber dat normaal zou worden gebruikt.

Foard, (2012) *Battlefield Archaeology of the English Civil War*. Oxford, Archaeopress, 166-9.

⁴⁶ Advies door Nick Hall, Royal Armouries, in voorbereiding van zijn werk rond kartets

⁴⁷ Hughes, P. (1997) *Firepower: weapons effectiveness on the battlefield, 1630-1850*. Staplehurst, Spellmount, 35

Aldus verwacht Muller dat niet enkel loden kogels, maar ook gietijzeren kogels werden afgevuurd als kartets. Verdere verduidelijking wordt gegeven door Williamson's 'Verzamelingen' van rond 1770, waarin hij vermeldt dat alle druiven voor gebruik op het veld in tinnen bussen werden afgeschoten.⁴⁸

Hughes onderscheidt twee soorten kartets: 'zware kartets', bestaande uit ijzeren kogels en 'lichte kartets', bestaande uit kleinere loden kogels. De relatieve hoeveelheid waarin beide types munitie werden gebruikt, is onduidelijk.

Behalve de standaard artilleriestukken werden ook mortieren en de meer mobiele en lichtere houwitsers gebruikt. Beide vuren granaten af naar de vijand, waarbij mortieren een hoog traject afleggen, terwijl houwitsers werden afgevuurd met minder dan 15 graden elevatie. Hoewel beide voornamelijk werden gebruikt bij belegeringen, kwamen ze ook op slagvelden voor. Bij de Staatsen was het aantal houwitsers tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog beperkt tot zes. De ontplofbare kogels, gebruikt in houwitsers, waren hol en werden gevuld met kruit. De vulopening werd voorzien van een ontstekingsmechanisme dat bestond uit een houten tap en een lont. Deze projectielen werden met het ontstekingsmechanisme naar voren in de loop geplaatst. De diameter van de kogel was enkele millimeters kleiner dan de doorsnede van de loop waardoor een deel van de hitte die bij het afvuren vrij kwam langs het projectiel naar voren kon ontsnappen en voor de ontsteking zorgen.

Gezien het grote aantal geschut batterijen dat weergegeven wordt op de kaarten van de slag, naast het geschut van de regimenten dat niet wordt afgebeeld aangezien deze met de infanterie mee bewogen, is het verrassend dat er nagenoeg geen gietijzeren kanonskogels werden gerapporteerd. Zulke vondsten zouden opgespoord kunnen worden door een gedetailleerde zoektocht in lokale dagbladen, lokale historische publicaties en andere lokale bronnen van de voorbije twee eeuwen.⁴⁹

Het is niet verwonderlijk dat deze niet werden gevonden tijdens het metaaldetectoronderzoek aangezien de detectoristen voornamelijk in de non-ferro methode werken, of zoals we zagen, niet beginnen te graven wanneer er ijzer wordt gesignaleerd, om de grote hoeveelheid ijzerafval te vermijden. Hetzelfde geldt voor de fragmenten van gietijzeren granaten, die daarenboven kleiner zijn dan de kanonskogels en in kleinere hoeveelheden werden afgevuurd.

In de collecties bevinden zich 46 ijzeren kogels met een kaliber tussen 18 en 37 mm, alhoewel deze metingen, gezien de zware corrosie, slechts bij benadering correct zijn. Een vergelijking tussen massa en diameter levert een verschil tot 3 mm op. Deze projectielen stellen hoogstwaarschijnlijk het 'zwaar kartets' voor, aangezien de kleinste artilleriestukken die toentertijd werden gebruikt de Franse éénponders waren, die een kogel afvuurden rond 50 mm.⁵⁰ De Stulensen verzamelden slechts zes van deze projectielen, hetgeen overeenstemt met slechts 0.5 % van hun totale verzameling. Wenzlawski vond er slechts één, hetgeen overeenstemt met 0.2 % van zijn projectielen verzameling; maar Comhair verzamelde er 39, hetgeen overeenstemt met 5 % van zijn verzameling.

In verband hiermee is het ook niet zonder betekenis dat de ene circa 25 mm kogel afkomstig van het in 2013 opgegraven massagraf overeenstemt met 6 % van de verzameling en dat de diameter overeenstemt met de maximale piek in de Comhair grafiek van de ijzeren kogels. Naast deze 24-25 mm piek zijn er kleinere pieken op 22 mm, 31-32 mm en 36-37 mm. Dit suggereert dat ook andere kalibers werden gebruikt, weliswaar in kleinere aantallen. Alleen is het verzamelde staal

⁴⁸ McConnell, D., 1988, 'British Smooth-bore Artillery', Parks, p 315.

⁴⁹ Op Engelse slagvelden, zoals Naseby en Edgehill, zijn er verschillende rapporten van zulke toevalsvondsten. Glenn Foard, (1995) *Naseby: The Decisive Campaign*. Whitstable, Pryor Publications, vooral p. 346 & 354; Foard, (2012), p. 141-3

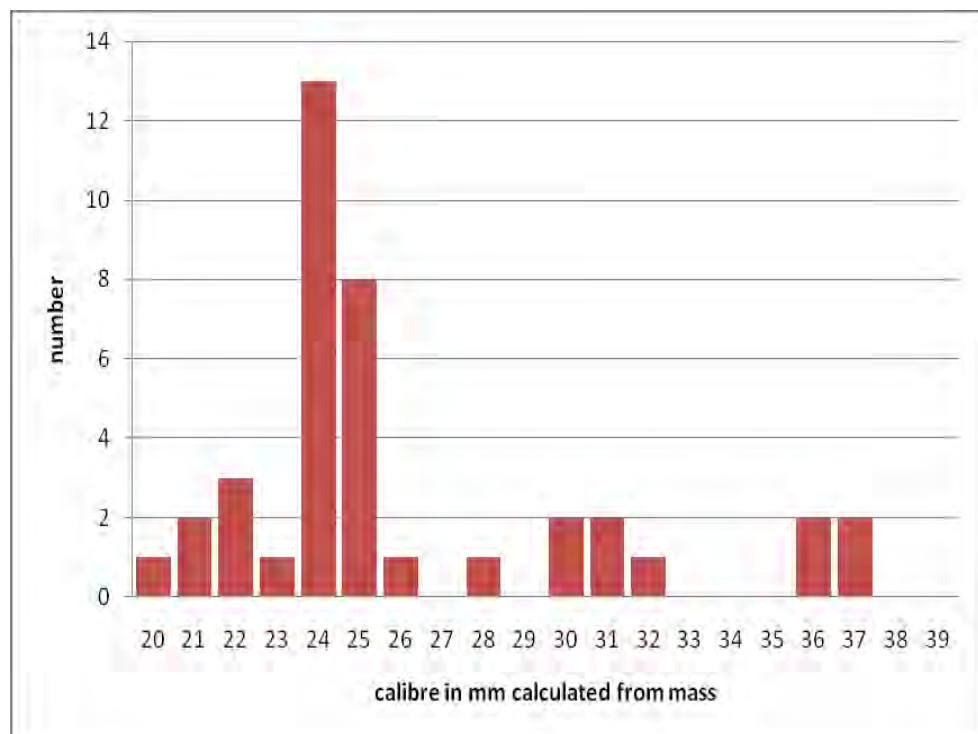
⁵⁰ Chandler, (1990), 180 n.4.

zeer klein en zijn de ontstane patronen waarschijnlijk meer onderhevig aan toevallige factoren. De zes ijzeren kogels door de Stulensen verzameld zijn afkomstig van twee afzonderlijke zones, ten noorden en ten zuiden van Lafelt. Vermoedelijk stemmen deze overeen met twee verschillende fases van de veldslag, de ene wanneer het geallieerde leger de Franse aanval op hun voornaamste ontplooiingen afweerde, de tweede wanneer de Franse artillerie de strijd aanging met geallieerde troepen die opnieuw positie hadden ingenomen ten noorden van Lafelt tijdens latere stadia van de veldslag.

Gelet op het feit dat er slechts enkele van deze ijzeren kogels werden aangetroffen, moeten we echter voorzichtig zijn met zulke stellingen. Indien de verspreiding van de ijzeren kogels door Comhair accuraat op kaart zou zijn gezet, dan had dit waarschijnlijk mogelijk gemaakt om de positie van het geschut te identificeren en bepaalde kalibers te koppelen aan bepaalde geweren. Op het slagveld van Edgehill werd zulke analyse aangetoond voor hagelschot.⁵¹

Het lage percentage ijzeren kogels vergeleken met loden kogels in de collectie van de Stulensen verdient een bijkomende uitleg. De eerste mogelijkheid is dat dit het gevolg is van de manier waarop de detectie werd verricht, waarbij de Stulensen niet steeds graven wanneer er ijzer gesignaleerd wordt, terwijl Comhair bij alle signalen graaft. De andere mogelijkheid is dat, althans tot op zekere hoogte, deze een resultaat is van de locatie waarop Comhair detectie verrichtte in vergelijking met de Stulensen. Het gebrek aan kleine gietijzeren kogels bij Wenzlawski kan te wijten zijn aan de plaats waar hij detecteerde maar het kan ook verklaard worden door het feit dat hij eventueel minder ervaren was in het omgaan met metaaldetectie.

Grafiek van het kaliber van de gietijzeren kogels uit de collectie Comhair, met de diameter berekend uit de massa.

⁵¹ Foard, (2012), 166-9

Even verrassend is de afwezigheid van loden kogels die werden afgevuurd als 'lichte kartets', met slechts één mogelijke kogel van dit type. Niet alleen waren deze van lood en van een vergelijkbaar kaliber als de loden kogels afgevuurd met musketten en dus even makkelijk terug te vinden tijdens de metaaldetectie. Daarenboven werden deze als 'lichte kartets' in groter aantal afgevuurd dan de ijzeren kogels. Het aantal projectielen dat werd afgevuurd als kartets hangt af van het kaliber en het materiaal in relatie tot de grootte van het geschut. Dit omdat, zoals we eerder zagen, een volledige kartets de massa benadert van de kanonskogel die normaliter werd afgevuurd vanuit het geschut. Aldus zal een zesponder, die normaal gezien een ijzeren kogel van 2722 g afvuurt, minder dan 50 ijzeren kogels met een diameter van 24-25 mm afvuren (circa 54 g per stuk), alhoewel we ook rekening moeten houden met het gewicht van de tinnen bus. Indien we dezelfde oefening maken voor loden kogels die als 'lichte kartets' worden afgevuurd, ons baserend op de standaard kogel die door Britse troepen werd gebruikt (circa 18 mm en circa 34 gram), dan zouden er per salvo iets minder dan 80 kogels worden afgevuurd. Voor de Fransen (circa 16 mm en circa 24 g) zou dit neerkomen op minder dan 113 kogels per salvo. Aldus zou men een aanzienlijk groter aantal van dergelijke loden kogels verwachten in vergelijking met de gietijzeren kogels (indien beide types op het slagveld werden gebruikt). De afwezigheid in de collecties van 'lichte kartets' lijkt erop te wijzen dat deze niet (in aanzienlijke hoeveelheden) werden gebruikt, en werden vervangen door 'zware kartets', bussen met gietijzeren kogels.

Even interessant is het feit dat ook onderzoek te Lutzen (1634) en te Oudenaarde geen bewijs aan het licht bracht van lichte kartets, terwijl te Engeland te Edgehill (1642) en in de Verenigde Staten te Monmouth (1778) honderden van deze projectielen werden aangetroffen.⁵²

⁵² Andre Schürger, pers. comm. Daniel M. Sivilich, (2007) 'What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park', in Douglas Scott, Lawrence Babits, and Charles Haecker (eds.), *Fields of Conflict: Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*, Westport, Praeger Security International,; Foard, (2012), 71, 118 and 125

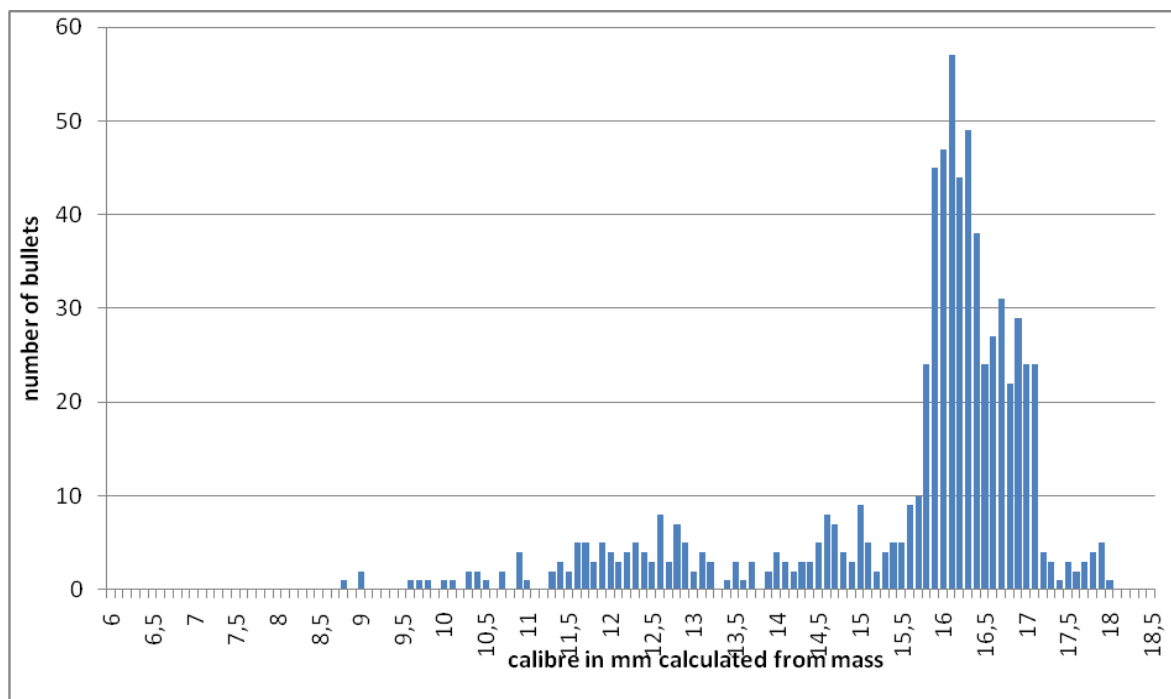
8.4.5.2 Het kaliber van loden kogels

Indien de kalibergrafieken van de verschillende collecties vergeleken worden, tekenen er zich enkele interessante verschillen af, ook al blijft het algemene patroon vergelijkbaar. Alle drie vertonen een grote piek rond 25 g, hetgeen vermoedelijk overeenstemt met de acties van de infanterie. De verzameling van Comhair en in mindere mate die van de Stulensen vertoont een tweede piek rond circa 29 g. Dit toont aan dat er aanzienlijk verschillende kalibers in omloop waren. Naar onderen toe vertoont de grafiek van Wenzlawski pieken rond 11 en 9 gram, terwijl deze bij de andere grafieken onbestaand of nauwelijks merkbaar zijn.

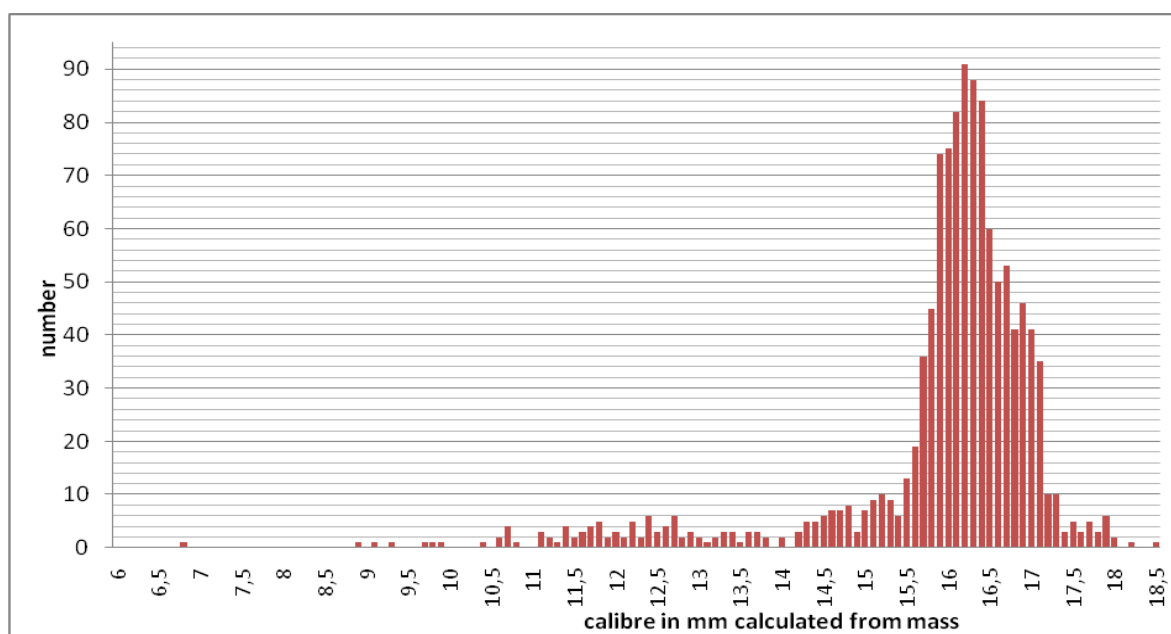
De kaart met de onderzoeksgebieden (zie blz. 122) toont dat Wenzlawski vooral actief was in de oostelijke en westelijke periferie van het gebied waar de Stulensen actief waren, dat geconcentreerd is rond Lafelt. Comhair verrichte detectie in de westelijke helft van deze centrale zone. De afwezigheid van de 29 g piek in de collectie van Wenzlawski, vergeleken met die van Comhair en Stulens, kan erop wijzen dat deze grotere kalibers voornamelijk in de centrale zone werden afgevuurd. Daartegenover kan de aanwezigheid van de kleinere pieken in de grafiek van Wenzlawski een resultaat zijn van de concentratie in de periferie, waar er meer actie van de cavalerie plaatsvond. Dit kan tot op zekere hoogte getest worden door de verspreiding van grote en kleine kalibers uit de collectie Stulens te onderzoeken. Er moet echter ook rekening mee gehouden worden dat de afwezigheid van de kleine kalibers uit de collecties van Comhair en Stulens voortkomt uit de manier waarop men detecteerde. Uit een gesprek met de Stulensen bleek immers dat zij stopten met detecteren op plaatsen waar zij weinig kogels aantroffen en vooral focusten op plaatsen met een hoge dichtheid aan kogels. Een systematisch onderzoek op een slagveld, zoals te Edgehill, zou suggereren dat dit het gevolg is van cavalerie actie, hetgeen normaliter een lagere dichtheid aan kogels oplevert.

Gebaseerd op de gegevens afkomstig van de drie kalibergrafieken, is het mogelijk om vijf kalibergroepen naar voren te schuiven. Dit toont duidelijk het relatieve belang van de kleine kaliberpieken en de afwezigheid van de 17-mm-piek in de collectie van Wenzlawski, in vergelijking met de andere twee collecties.

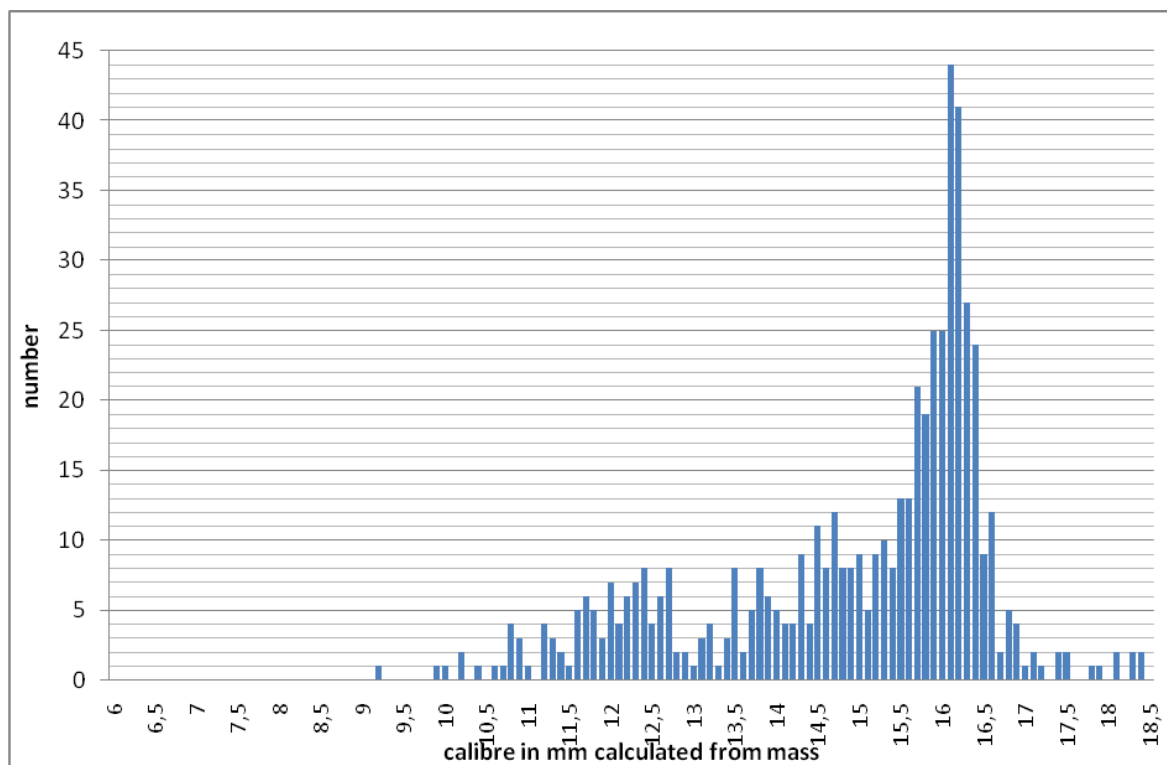

Kalibergrafiek van de collectie Comhair. De diameter werd berekend aan de hand van de massa.

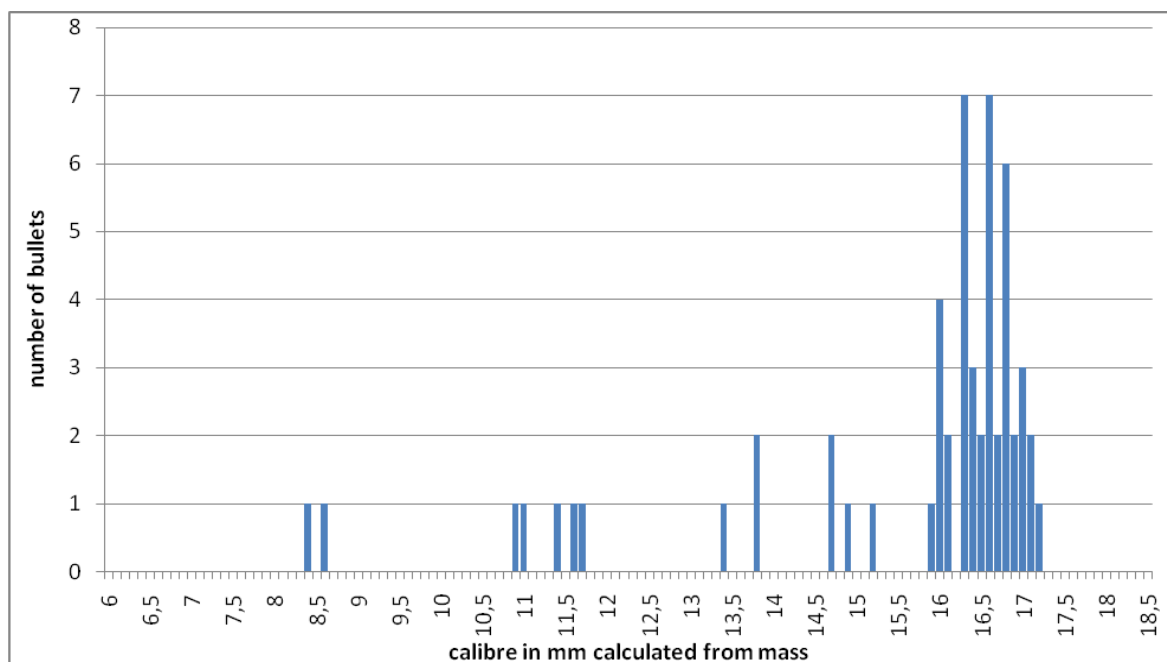

Kalibergrafiek van de collectie Stulens. De diameter werd berekend aan de hand van de massa.

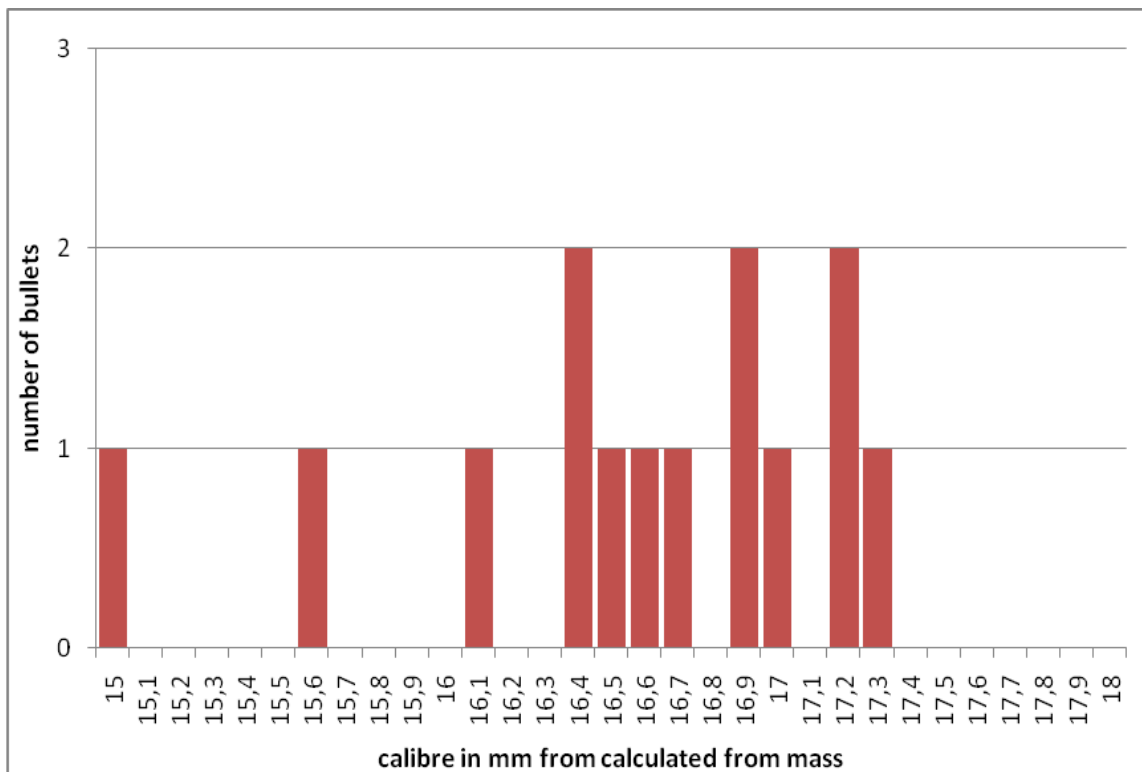

Kaliber grafiek van de collectie Wenzlawski. De diameter werd berekend aan de hand van de massa.

Kalibergrafiek van de kogels uit het museum van Vlijtingen

Kalibergrafiek van de kogels afkomstig van het massagraf, opgegraven in 2013, berekend in millimeter op basis van de massa, weergegeven met een interval van 0.1 mm.

Britse militaire vuurwapens uit de 17de-eeuw hadden duidelijk te onderscheiden kalibers, zelfs al waren deze niet gestandaardiseerd.⁵³ De loop van een musket had doorgaans een ziel van '12-bore rowling in' -- een traditionele maateenheid die aangeeft hoeveel kogels er geproduceerd werden uit één pond lood. Hoe hoger de 'bore' hoe kleiner de diameter -- alhoewel tegen het midden van de 17de-eeuw 14 'bore' het meest gebruikt werd. Karabijnen waren normaliter 17 'bore' en pistolen 20 'bore'. We weten dat deze afmetingen niet gestandaardiseerd werden, maar ze bieden toch de kans om meetbare verschillen in kaliber te identificeren. In de 18de-eeuw zijn deze verschillen minder opvallend. Het standaardwerk voor de proporties en het gewicht van Britse militaire vuursteenslotgeweren (van de vroege 18de-eeuw tot 1830) is een naslagwerk van Howard Blackmore.⁵⁴ Hij maakt een oplijsting van de kalibers van Britse musketgeweren, karabijnen, pistolen en ander geschut:

- Musketgeweer: 19,05 mm
- Bakergeweer 1^e type: 17,78 mm
- Alle latere Bakergeweren: 15,75 mm
- Karabijnen: allen 16,51 mm tenzij het 'Pattern 1796 zware cavalerie karabijn, het 'India Pattern Sergeant's karabijn en de latere tweeloops Cape karabijn met kalibers van 19,05 mm
- Pistool: Het Pattern 1796 Dragonder pistool (19,05 mm), vroegere versies voor zowel zware als lichte dragonders met kalibers van 16,51 mm, en deze voor zware dragonders (latere patronen) met een kaliber van 14,22 mm.

De situatie bij het Franse leger is even problematisch. Frankrijk bracht de eerste standaard kalibers in omloop in 1717.

⁵³ Deze analyse werd verstrekt door Graeme Rimer

⁵⁴ Blackmore, H., 'British Military Flintlock Arms from 1740' in *British Military Firearms 1650-1850*, Herbert Jenkins, 1961, Appendix A, p.277

De meest gebruikte kalibers werden geregistreerd door Jean Boudriot⁵⁵:

- Musketgeweer: Het musketgeweer dat werd gebruikt in de jaren 1740 kunnen de modellen van 1728 of 1734 geweest zijn of het nieuw model uit 1746. Deze verschilden slechts in details van elkaar en het kaliber bleef hetzelfde (17 mm). De ziel van het musket was dus iets kleiner dan dat van een Brits exemplaar.
- Karabijn: Het lijkt erop dat de verschillende gebruikte karabijnen over een zelfde kaliber beschikten (16,7 mm). Dit was zeker het geval voor het 'Mousqueton de cavalerie, Modele 1733-34', dat hoogstwaarschijnlijk werd gebruikt ten tijde van de slag bij Lafelt.
- Pistolen: Deze hadden dezelfde diameter als de karabijnen van deze periode. Het pistool dat vermoedelijk werd gebruikt te Lafelt was het 'Pistolet Cavalerie et Dragon, Modele 1733-34' en het had hetzelfde kaliber als de karabijn.

Door het zeer kleine verschil tussen de kalibers van Franse en Britse musketten, pistolen en karabijnen is het moeilijk om teruggevonden Britse en Franse munitie te onderscheiden op basis van de diameter. Het is onmogelijk te bepalen of de kogels afkomstig zijn van een musket, geweer of pistool en de betrokken troepen hieruit af te leiden. Dit vloeit voort uit het feit dat de 18de-eeuw een periode is waarin gestandaardiseerde kalibers werden geïntroduceerd om bevoorrading te vergemakkelijken.

Het kaliber van de kogel is steeds iets kleiner dan de ziel van het wapen waaruit het werd afgevuurd. De exacte diameter van de kogels zal ook variëren tussen verschillende partijen. Tegen het midden van de 18de-eeuw werden alle karabijnen en musketgeweren geladen met papieren kardoezen en aldus werden deze in de loop geramd in plaats van dat men de kogel erin liet rollen, zoals vaak in de 17de-eeuw werd gedaan. Dit leidde er toe dat er in de 18de-eeuw minder speling zat tussen de kogel en de loop. Hamilton vermeldt een speling van 0,953 mm bij een Frans musket uit 1789 (kogel van 16,59 mm in een loop van 17,54 mm) en Hughes vermeldt een speling van 1,27 mm voor de Brown Bess.⁵⁶

In het hiernavolgende wordt de ziel van het geweer weergegeven in mm gevolgd door het verwachte kaliber van de kogels rekening houdend met de speling. De verwachte kalibers (Behalve dan voor de troepen uit Hessen en Hannover) is als volgt:

	Brits	Brits	Frans	Frans
	ziel	kaliber	Ziel	kaliber
Musket	19.0	17.8	17.0	16.0
Carbine	16.5	15.6	16.7	15.7
Pistol	19.0	17.8	16.7	15.7

Een vergelijking met de kaliber grafieken toont dat deze niet overeenstemmen met de hierboven vermelde kalibers. Dat kan ten dele verklaard worden door het bepalen van de diameter aan de hand van de massa, zoals bijvoorbeeld kon worden vastgesteld bij een staal waar er een verschil tot 0,6 mm optrad. Indien we deze correctie echter doorvoeren dan stemmen deze nog steeds niet overeen met de verwachte Britse en Franse kalibers.

⁵⁵ Boudriot, J., 1997, *Armes a Feu Francaises Modeles Reglementaires* (vols for 1717-1830), oorspronkelijk gepubliceerd in 1963 en herdrukt bij Editions Portail, Paris.

⁵⁶ Hamilton, M., 1980, *Colonial Frontier Guns*. Chaldron, The Fur Press 125-6; Hughes, (1997), 10

Een beter begrip van de kogels kan mogelijk worden gemaakt door verder onderzoek en door vergelijking met andere slagvelden uit deze periode waar er archeologisch onderzoek werd verricht, zoals te Culloden. Het zou ook waardevol zijn om een meer gedetailleerde analyse te ondernemen van de kogels, waaronder een directe meting van de diameter van die kogels die zich nog in een goede toestand bevinden, en zo een meer accurate meting te bekomen. De beperkte verzameling rechtvaardigt deze analyse echter niet. Dit zou moeten worden ondernomen wanneer men beschikt over een aanzienlijke verzameling afkomstig van een systematisch onderzoek afkomstig van dit of van een ander slagveld uit deze periode.

8.4.5.3 Verspreiding van de kogels

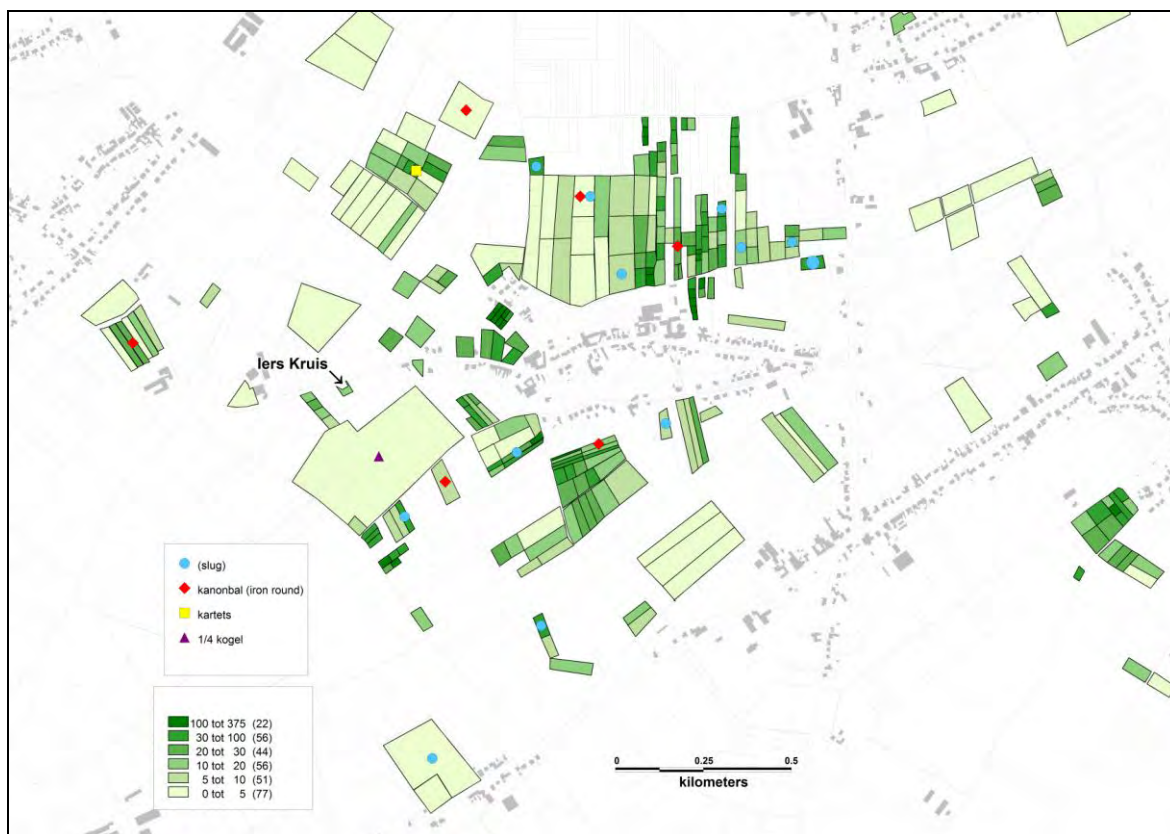
De drie collecties zijn in grote lijnen afkomstig van dezelfde sector van het slagveld rondom Lafelt, alhoewel Wenzlawski en de Stulensen ook actief waren in de periferie van het slagveld. De Stulensen verrichten ook kleinschalig onderzoek op andere delen van het slagveld. Hoewel zij actief waren op de belangrijkste gebieden van de actie, bestrijkt hun onderzoeksgebied niet de volledige oppervlakte waar er, volgens de geschreven bronnen, actie plaatsvond. Bijvoorbeeld werd de omgeving rond Ellicht niet onderzocht, alsook werd er weinig detectie verricht in de buurt van Montenaken en Wilder. Ook de buurt waar de belangrijkste actie plaatsvond, tussen Lafelt en Vlijtingen, werd nauwelijks onderzocht.

De lokalisatiebepaling van de vondsten voor de collecties van Comhair en Wenzlawski is zo zwak dat een ruimtelijke analyse onmogelijk is. Voor de Stulens collectie is er wel voldoende informatie om het ruwweg in kaart brengen van de variërende dichtheid van de kogels mogelijk te maken. De dichtheid wordt op kaart getoond als kogels per hectare.

Het potentieel van de analyse wordt echter sterk beperkt door de hoog gefragmenteerde aard van het onderzochte gebied en het gebrek aan informatie over de intensiteit van het onderzoek in elk gebied. Belangrijke verschillen in dichtheid tussen twee bijeengelegen onderzoeksgebieden kunnen aldus het direct gevolg zijn van de intensiteit van het onderzoek. Aldus, in tegenstelling tot het onderzoek te Oudenaarde, dat onderworpen werd aan een systematisch metaaldetectoronderzoek, is het hier niet mogelijk om te bepalen in welke mate de in kaart gebrachte dichtheid overeenstemt met de feitelijke dichtheid van kogels in de bodem en dus met de relatieve intensiteit van de vuurgevechten.

Systematisch archeologisch onderzoek op een vroegmodern slagveld toonde aan dat er een aanzienlijk verschil is in de dichtheid van veldslag gerelateerde artefacten, voornamelijk kogels, op verschillende delen van het slagveld. Deze variatie in dichtheid kan een reflectie zijn van het type troepen dat werd ingezet en de intensiteit van de actie. Zo zal een actie van de cavalerie een lagere dichtheid aan kogels voortbrengen dan de acties van de infanterie, aangezien de cavalerie meer verspreid optreedt, minder kogels afvuurt en zich sneller beweegt op het slagveld. Aangezien de Stulensen zones die een lage densiteit aan kogels opbrachten, snel verlieten, is het waarschijnlijk dat zij acties van de cavalerie negeerden en zijn deze ondervertegenwoordigd op de actuele verspreiding van de kogels en de acties op het slagveld.

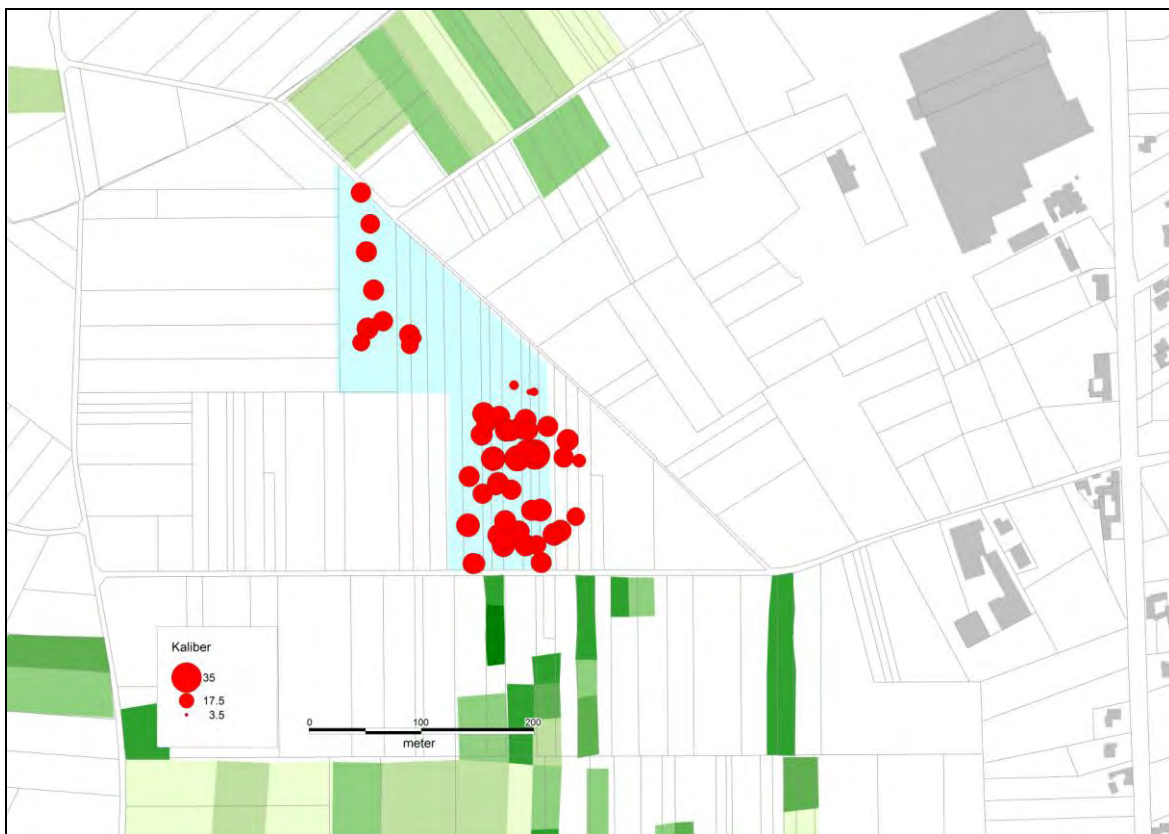

Kaart 19: Gegevens uit de collectie Stulens waarmee de densiteit van de kogels wordt aangetoond. Ook de verspreiding van "slugs" wordt hier getoond (blauw), de mogelijke kartetsmunitie (groen) en een kwart kogel (licht blauw).

Op aanraden van Tim Vanderbeken, de intergemeentelijke archeoloog, ondernamen de Stulensen een poging om de locatie van de individuele kogels te registreren met GPS. Aangezien ook hier het onderzoek niet systematisch gebeurde, is de variatie in kogel dichtheid waarschijnlijk te wijten aan de intensiteit van het onderzoek dan aan de dichtheid van kogels in de grond. Wanneer deze kogels worden weergegeven volgens kaliber is er een mogelijk interessante variatie in verspreiding zichtbaar, maar de steekproef is te klein om een betekenisvolle analyse te ondernemen. Deze kleine steekproef toont aan dat ons begrip van de ruimtelijke spreiding van de kogels zou worden vergroot, indien alle kogels werden verzameld op deze manier. Maar uiteindelijk is enkel een systematisch archeologisch onderzoek aangewezen, waarbij zowel de individuele locatie per kogel wordt vastgelegd, alsook de intensiteit van het onderzoek.

Kaart 20: De met een GPS geregistreerde kogels, verzameld door de David en Aloys Stulens ten noorden van Lafelt.

De verspreiding van de gietijzeren kogels, bijna zeker afgevuurd als zware kartets door de artillerie, is ook van belang, maar aangezien er door de Stulensen slechts acht werden verzameld en deze ver van mekaar verwijderd zijn, is er weinig dat hieruit kan worden afgeleid. De resultaten van het onderzoek te Edgehill tonen dat in dit geval systematisch archeologisch onderzoek veel meer bewijs zou opgeleverd hebben. Indien de aanwezigheid van deze ijzeren kogels werd aangetoond, zou men een hogere intensiteit van het onderzoek aanbevelen hebben om een gedetailleerd patroon te recupereren. Dit zou mogelijk hebben geleid tot de identificatie en lokalisatie van de geallieerde en mogelijk ook de Franse artillerie posities.

Het is ook mogelijk om de distributie van de verschillende kogel kalibers uit de Stulens collectie in kaart te brengen. Dit leverde echter geen betekenisvolle patronen op en aldus wordt dit hier niet verder besproken.

8.4.6 Niet-kogelvondsten

Harnassen, zwaarden en andere grote stukken uitrusting worden slechts zelden aangetroffen op een slagveld. Dit komt vooral omdat de overgrote meerderheid van de uitrusting werd gerecupereerd in de uren en dagen meteen na de veldslag. De artefacten die wel bewaard bleven in de bodem zijn dan ook kleinere onderdelen zoals gespen en knopen. Het merendeel van de uitrusting bestond uit ijzerhoudend metaal. Dit is de minst stabiele van de veelgebruikte metalen en dus de minst waarschijnlijke om te overleven in de ploeglaag. Waar deze wel overleefden, tenzij in uitzonderlijk gunstige bodemomstandigheden, zijn deze normaal gezien zwaar gecorrodeerd en moeilijk te onderscheiden van stukken uit een andere periode of met een andere functie. Vaak dragen deze dan ook weinig bij tot het begrijpen van een veldslag.

De meest voorkomende niet ijzerhoudende vondsten op 17de- en 18de-eeuwse slagvelden, behalve kogels, zijn voorwerpen uit een koperlegering zoals gespen, knopen en riemuiteindes. De makkelijkst identificeerbare artefacten op 17de- en 18de-eeuwse slagvelden zijn deze gerelateerd aan vuurwapens. De onderdelen van de wapens zelf werden echter niet in dergelijke mate verloren, dat ze ons in staat stellen om betekenisvolle verspreidingspatronen te bekomen. Hoewel veel van de gespen, knopen en andere artefacten van militaire aard lijken te zijn, kunnen er voorlopig slechts een beperkt aantal met zekerheid worden toegeschreven als fragmenten van militaire vuurwapens. Het lijkt erop dat deze allemaal afkomstig zijn van de slag bij Lafelt.

Voor een gedetailleerde beschrijving en analyse van deze vondsten werd een beroep gedaan op Graeme Rimer, gastdocent aan de Universiteit van Huddersfield. Alleen de vondsten uit de collectie Stulens werden aan dergelijke analyse onderworpen omdat zij de enige zijn die bij benadering kunnen worden gelocaliseerd (zie kaart verderop).

8.4.6.1 Vondsten behorend tot de collecties

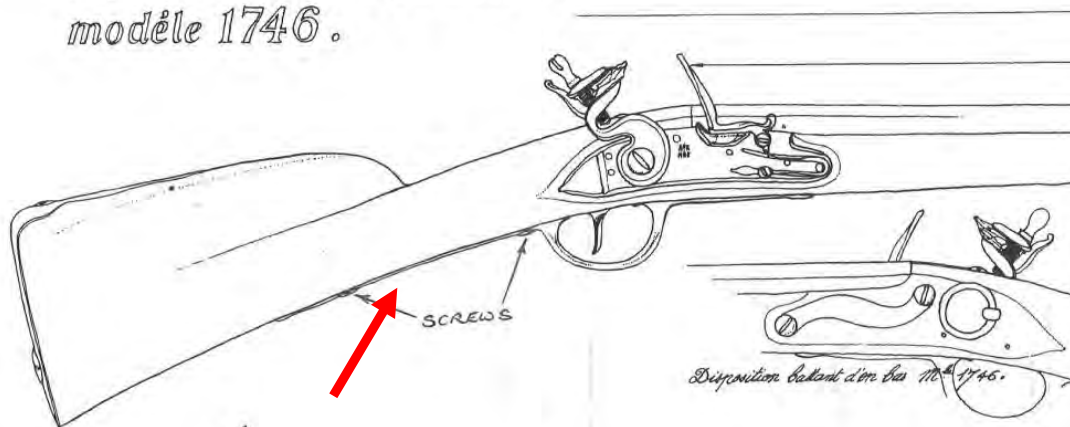
- **Object L56: fragment van een trekkerbeugel**

Dit is vermoedelijk een deel van de achtertang van de messing trekkerbeugel van een musket, afgebroken tussen de twee gaten waar houten schroeven de tang vasthechten aan de onderzijde van de kolf. De aanwezigheid van twee schroeven doet vermoeden dat deze Frans is, aangezien de achtertang van een Brits musket slechts met één schroef werd vastgehouden.

*FUSIL D'INFANTERIE .
modèle 1746 .*

Tekening van een Frans musket van een model uit 1746.
Uit Jean Boudriot; *Armes à Feu Françaises Modèles Réglementaires (1717-1836)*, Edition de Portail, France, 1997 (Reprint). Let op de positie van de schroeven. (Let ook op de tekening van de zijplaat (L87)).

- **Object L87: Fragment van een zijplaat**

De zijplaat in deze tijd, zowel voor wapens gebruikt door de Fransen als de Britten, werd vervaardigd uit messing, en werd ingelegd in de linker zijde van de kolf van het vuurwapen, tegenover het slot. Het doel was om de koppen van de schroeven, die de kolf vasthielden, stevigheid te geven. Dit lijkt op de zijplaat van een Frans musket. Voor het eerst geïntroduceerd op het Modéle 1717 infanterie musket, veranderde het patroon (metalen fittings bevestigd op het vuurwapen) nauwelijks in de 18de-eeuw. Een vergelijkbaar ontwerp van een zijplaat is terug te vinden op de musketten uit 1728 en 1746, mogelijk waren beide in gebruik ten tijde van de veldslag. Het gat in dit fragment diende voor de bevestiging van de voorste schroef.

Zijplaat van een Frans musket, Modéle 1746. (Royal Armouries, XII.1450)

- **L90 (kolfplaat)**

Dit is het teengedeelte van de messing kolfplaat van een musket. De omtrek is rond en breed en in sectie is het bol, hetgeen aanwijst dat het afkomstig is van een Frans musket. Zoals enkele andere Europese landen kozen de Fransen voor een robuuste, maar niet echt mooie vorm van een kolfplaat ook gekend als 'koeiepoet', duidelijk verschillend van het meer elegante type aanwezig op de Britse musketgeweren uit die tijd.

Voor en zijzicht van een kolfplaat van een Frans musket, Modéle 1746.
(Royal Armouries, XII.1450)

- **L90 Laadstok**

Dit object is afkomstig van de laadstok van een Brits musket. Ten tijde van de slag bij Lafelt was het standaard Brits musket het musket dat nu bekend staat onder de naam 'Long Land Pattern' musket (origineel gewoon de 'Long Pattern'). Dit musket had vier messing pijpen om de lange houten laadstok vast te houden.

De achterste pijp is te identificeren door zijn puntige tang, maar de drie andere waren cilindrisch van vorm, zoals in dit geval, met een verhoogde gegoten ribbe rond elk einde en een lichte zwelling naar het centrum toe. Elke pijp werd vastgehouden in de kolf door een enkele transversale ijzeren pin, die

doorheen een kram liep. Deze kram werd in één stuk gegoten met de pijp en is hier zichtbaar. Het gevijlde nummer 'VIII' zichtbaar in deze foto is vermoedelijk een assemblage merkteken, dat werd toegepast om te verzekeren dat delen van een musket niet werden verward met andere indien verscheidene terzelfdertijd werden gedemonteerd. Dit is een typisch kenmerk op Britse militaire vuurwapens doorheen de 18de-eeuw en zelfs later.

Laadstok pijp van een Britse 'Long Land Pattern Musket'. Let op het feit dat het musket van een iets later patroon is dan dat in dienst ten tijde van de slag bij Lafelt. Het werd geïntroduceerd in 1756. Let op de ijzeren pin die de laadstokpijp op zijn plaats hield. (Royal Armouries, XII.1580)

- **L133 'Wapenschildplaat':**

Dit is de karakteristieke messing wapenschildplaat die men aantreft op de pols van de kolf van alle Britse musketten vanaf 1730 tot de introductie van de 'India Pattern' musket na 1793. Hoewel deze vaak blanco werden gelaten, zijn er sommige, zoals dit voorbeeld, waar vermoedelijk door het bedrijf getallen in werden gegraveerd. Jammer genoeg zijn deze markeringen niet specifiek genoeg en te vaak herhaald om het mogelijk te maken om het regiment of de compagnie te identificeren. De rechtse foto toont een cilindrische schroefnaaf aan de binnenkant van de plaat. Hiermee werd het wapenschild vast gemaakt aan de kolf met een schroef die vanaf de onderkant door de kolf liep. De kop van de schroef zat verborgen onder de achterste tang van de trekkerbeugel.

Wapenschild plaat van een Britse Long Land Pattern Musket, gegraveerd met unieke markeringen. De afbeelding rechts toont de positie op de kolf. Dit musket dateert van 1756 maar hetzelfde patroon werd gebruikt tussen 1730 en 1790. (Royal Armouries, XII.1580).

- **L 157: Trekkerbeugel**

Dit is hoogstwaarschijnlijk een beschadigde beugel en voorwaartse tang van een messing trekkerbeugel van een Franse musket. Het is echter van een type dat pas in de 19de-eeuw in het Franse leger werd gebruikt en dus later dan de periode van de slag bij Lafelt. In het midden van de 18de-eeuw werden Franse trekkerbeugels van een musket normaal gegoten in messing en in één stuk met een volledige achterwaartse tang en een redelijk lange voorwaartse tang met een afgerond einde in de vorm van een traanvormige kwab. Een musket, zoals het 'Modèle 1822' echter, had een trekkerbeugelboog en een integraal, maar kleinere en meer afgeronde voorwaartse tang uit messing. Deze werden samengevoegd door de combinatie van een trekker plaat en achterste tang uit ijzer. Een voorbeeld hiervan is hieronder weergegeven.

Een trekkerbeugel van het Franse *Modèle 1822 Fusil d'Infanterie*. Let op de vorm van de voorwaartse tang, de ronde doorsnede aan het voorste en achterste van de boog. Deze kenmerken zijn terug te vinden op object L157. (Royal Armouries, XII.202)

- **L 169: Messinguiteinde**

Dit lijkt op het uiteinde van een messing zijplaat van een militair vuurwapen. Britse militaire wapens uit deze periode hadden zijplaten die eindigden in een klein, decoratief oogje, maar dit kenmerk kwam voor op de achterkant en was normaal niet doorboord door een schroefgat. Meer onderzoek is nodig om dit object te identificeren, mogelijk is het afkomstig van een karabijn.

De zijplaat van een Britse cavalerie karabijn. Deze valt te dateren in de vroege jaren 1760, maar heeft een vergelijkbare vorm als diegene uit de vroege jaren 1740. Let op de vorm van het achterste uiteinde, eindigend op een decoratief oogje. (Royal Armouries, XII.162)

- **L 169 (vuursteen)**

Militaire troepen die vuurwapens met een vuursteenslot gebruikten, verbruikten aanzienlijke hoeveelheden vuursteen (zoals dit voorbeeld). Deze werden speciaal geproduceerd (gebroken) door gespecialiseerde handelaars, die de vuurstenen aanleverden in verschillende formaten die pasten in de kaken 'jaws' van de verschillende vuursteenslotmechanismen (pistolen, karabijnen en musketten hadden elk vuursteen nodig van een aanzienlijke grootte).

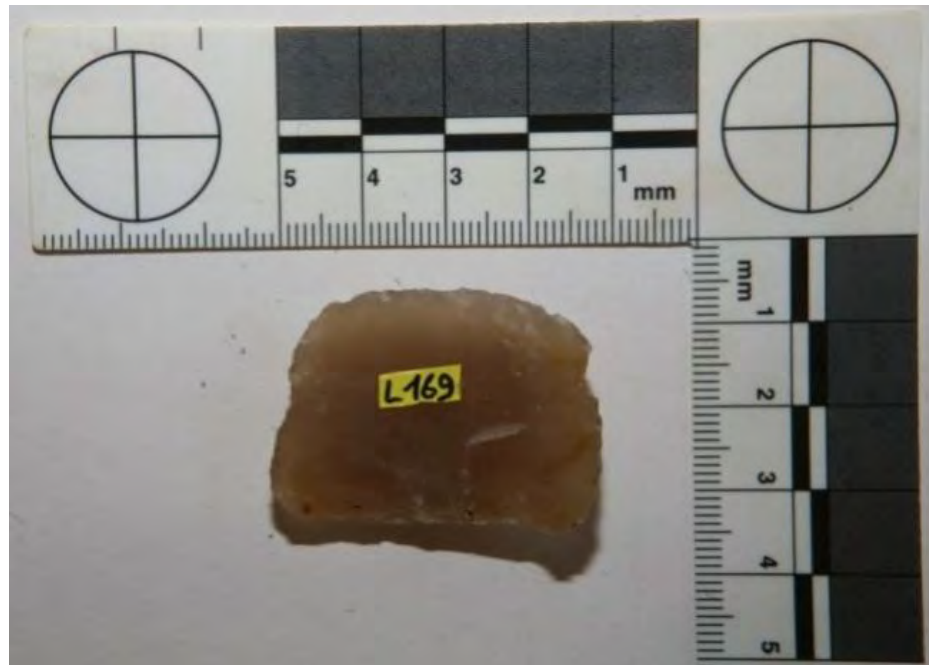
Normaal gezien waren de vuurstenen wigvormig, met een platte bovenkant, aan de onderkant een lange, hoekige snijkant en achteraan meer rechtopstaand.

Op de bovenste foto is de platte bovenkant van een vuursteen te zien, terwijl de onderste foto het bewerkt geschilderd oppervlak (wigvorm) toont aan de onderkant van de vuursteen.

Aangezien vuursteen een natuurlijk materiaal is dat aanzienlijk kan variëren in kleur, kan niet met zekerheid gesteld worden waar deze vandaan kwam. Dit voorbeeld is tamelijk groot en lijkt afkomstig te zijn van een musket.

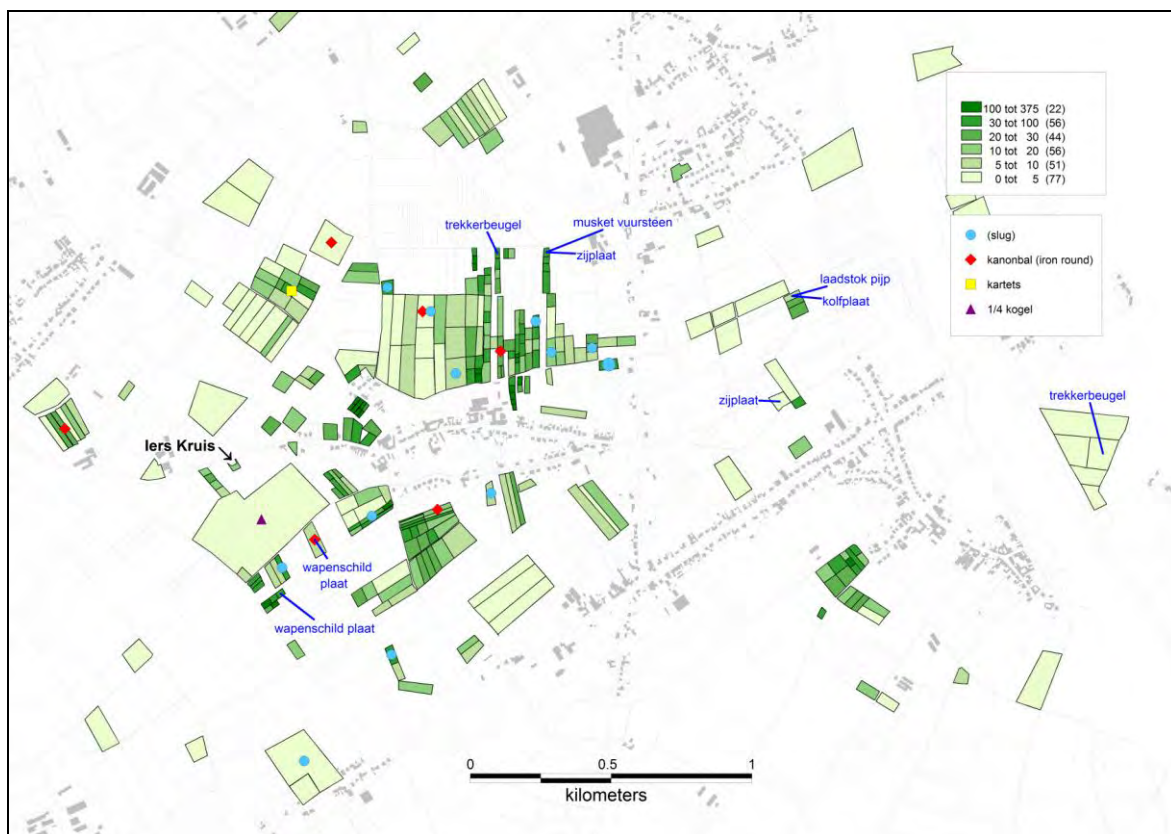

- **Object L 193: 'Wapenschild' plaat**

Dit is een tweede, ditmaal niet gegraveerd, wapenschild 'escutcheon'-plaat van een Brits militair musket. De letter H op de binnenkant van de plaat kan het initiaal of de codeletter voorstellen van de aannemer die dit stuk van het musketbeslag produceerde.

Toentertijd werden de verschillende wapenonderdelen niet in één fabriek vervaardigd, maar door een groot aantal specialisten verspreid over het hele land. Onderdelen werden gemaakt op basis van nauwkeurig voorbereide patronen en de producenten leverden exacte kopieën van deze stukken af, voornamelijk aan de Toren van Londen. Daar werden ze nagekeken op vorm en grootte en, waar nodig, getest. Indien de test werd doorstaan werden de onderdelen doorgestuurd naar de vaklui die de houten stokken maakten waar al deze onderdelen aan werden bevestigd. Volledige wapens werden in een arsenaal opslagplaats bewaard tot ze in dienst werden genomen.

Kaart 21: Overzicht van vindplaatsen van de niet-kogelvondsten uit de collectie Stulens. Voor andere collecties was de aanduiding van de vindplaats niet mogelijk.

8.4.6.2 Vondsten afkomstig uit het massagraf

Verschillende stukken van het massagraf werden onderzocht, maar voor deze die nog niet werden gereinigd, is het moeilijk, of onmogelijk om ze te determineren. De objecten die vermoedelijk deel uitmaakten van militaire vuurwapens worden hieronder besproken, maar verdere analyse is pas mogelijk na een grondige reiniging of X-stralen onderzoek.

- **LA-13-BO/V 73 en V 199: Twee vuursteen fragmenten**

Nog twee voorbeelden van typisch militaire vuursteenfragmenten, die gezien hun grootte met zekerheid kunnen beschouwd worden als afkomstig van een musket. Het is onmogelijk te bepalen uit welk land deze fragmenten afkomstig zijn.

- **LA-13-BO/V 174: Trekkerbeugel**

Het is bij dit object enkel mogelijk om het te identificeren als een trekkerbeugel van een militair vuurwapen, vermoedelijk 18de-eeuws. De grootte suggereert dat het afkomstig is van een musket, maar de kenmerkende eigenschappen, zoals de vorm van het uiteinde van de voorwaartse tang, zijn niet zichtbaar en daardoor is het onmogelijk om het land van herkomst te bepalen. Kennis van het materiaal waaruit deze werd vervaardigd zou de identificatie vergemakkelijken.

- **LA-13-BO/V 145: Mogelijk fragment van een lemmet (en een ongeïdentificeerd object)**

De grote vondst in deze foto is mogelijk een deel van een zwaardschede. Indien het object van ijzer is, lijkt het uit twee min of meer parallelle zijdes te bestaan en een lichte kromming. In de 18de-eeuw droegen vele infanteristen een hartsvanger, een kort gekromd zwaard, slechts aan één zijde gescherpt, als een bijwapen om hen extra verdediging te bieden naast het musket. Een X-stralen onderzoek van dit object zou de belangrijkste kenmerken kunnen onthullen, bijvoorbeeld of er langs elke zijde een groefje zit, hetgeen normaal

gezien aanwezig was bij hartsvangers uit die tijd.

De staafvormige vondst onderaan is niet te identificeren op basis van deze foto. Ook hier zou een X-stralen onderzoek de oplossing kunnen bieden.

Een Britse infanterie hartsvanger, daterend uit het midden van de 18de-eeuw. Let op het gebogen lemmet, slechts gescherpt aan één kant, met een smal groefje langs beide zijden van het blad. Zulke zwaarden kunnen gevonden worden met een aanzienlijk verschil in kromming van de schede.
(Royal Armouries, IX.6769).

Een detail van het lemmet.
(Royal Armouries, IX.6769).

- **LA-13-BO/V 186: Bajonet**

Dit is de vorm van een bajonet die alomtegenwoordig was bij Europese infanteristen vanaf het einde van de 17de-eeuw en nagenoeg ongewijzigd

bleef tot in de 19de-eeuw. Tegen het midden van de 18de-eeuw had het bajonet een vlakke driehoekige sectie, verbonden door een gebogen nek aan een buisvormige socket, die paste over de loop van het musket. Dit design maakte het mogelijk om te vuren met de bajonet in plaats. Aangezien bajonetten met vergelijkbare vorm wijdverspreid waren bij de infanteristen die vochten te Lafelt, is het op basis van deze beelden onmogelijk om het land van herkomst te bepalen. De verschillen tussen de bajonetten in dienst bij de Europese troepen waren subtiel, maar een grondige reiniging of röntgenstralen onderzoek zou een identificatie mogelijk kunnen maken.

Een Britse bajonet uit het midden van de 18de-eeuw. (Royal Armouries, X.4223)

Een bajonet met zig-zag slot om het te bevestigen aan de loop. Dit detail zou zichtbaar moeten zijn in een röntgenstraal van vondstnummer LA-13-BO/V 186. (Let erop dat deze bajonet werd gemarkeerd met een nummer vergelijkbaar als de wapenschildplaat nummer L133). (Royal Armouries, X.4223)

De onderzijde van de zelfde bajonet. Let op de twee holgeslepen buitenvlakken van de driehoekige schede.
(Royal Armouries, X.4223)

Dezelfde bajonet, let op de vlakke binnenzijde van de schede.
(Royal Armouries, X.4223)

9. Aanbevelingen

In dit hoofdstuk gaat we in op de algemene conclusies van het onderzoek en de aanbevelingen waartoe ze leiden. De beschermingscriteria die door de Vlaamse overheid en door het agentschap Onroerend Erfgoed worden gehanteerd om een archeologische site te evalueren, vormen daarbij de achtergrond. Hoewel het onderzoek een *archeologische waardering van het slagveld van Lafelt van 1747* betreft, verruimen wij in dit hoofdstuk het perspectief. We doen dit om de volgende redenen:

- het onderzoek van slagvelden van vóór de Eerste Wereldoorlog is in Vlaanderen relatief nieuw. De expertise om dergelijk onderzoek uit te voeren is in Vlaanderen bijna onbestaande.
- Slagveldarcheologie is in Vlaanderen niet alleen een nieuwe onderzoeksdiscipline, het is voor de Vlaamse overheid ook een nieuwe beleidsdiscipline. Ook op dit vlak bevinden wij ons in Vlaanderen in een experimentele beginfase.

Om te komen tot een beleidsstrategie rond slagvelden van vóór de Eerste Wereldoorlog is het daarom nodig om vooraf ruimer te kijken dan alleen archeologie en het is ook nodig om verder te kijken dan alleen het slagveld van Lafelt.

Toch lopen we in Vlaanderen nu al vooruit op andere landen in Europa. Vlaanderen heeft het grote voordeel te beschikken over een studie waarin de belangrijkste veldslagen die op zijn grondgebied plaatsvonden, zijn geïnventariseerd en beschreven. Engeland, Schotland en Ierland zijn de enige andere landen in Europa waar een vergelijkbare inventaris van slagvelden is gemaakt. Door deze inventaris beschikt de Vlaamse overheid over een belangrijk hulpmiddel bij het uitbouwen van een beheer van slagvelden. Vlaanderen beschikt ook over twee studies waarin een historisch slagveld op een systematische manier is onderzocht. Wij verwijzen naar het onderzoek van het slagveld van Oudenaarde van 1708 en voorliggende studie van het slagveld van Lafelt van 1747.

Het onderzoek van het slagveld van Oudenaarde van 1708 betreft een systematisch opgezet onderzoek op een deel van het terrein. De belangrijkste doelstelling was om na te gaan in hoeverre op het slagveld zinvol archeologisch onderzoek kon worden uitgevoerd en om te komen tot een methodologie voor dergelijk onderzoek in Vlaanderen. Het onderzoek van het slagveld van Lafelt van 1747 betreft na te gaan in hoeverre vondsten die zijn gedaan buiten de context van een systematisch onderzoek kunnen bijdragen tot het archeologische begrip van een slagveld. Het is tegen de achtergrond van deze context dat de aanbevelingen in dit hoofdstuk moeten worden begrepen.

9.1 Slagvelden als archeologische site en als erfgoed

Het voorliggende onderzoek betreft de archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Lafelt van 1747. Daarmee betreden we relatief nieuw terrein in Vlaanderen. De grootste uitdaging daarbij komt van het feit dat een slagveld zich moeilijk als 'site' laat vatten, zeker wat het aspect 'archeologie' betreft. Het atypische karakter van een slagveld als archeologische site heeft te maken met een aantal eigenschappen.

Slagvelden zijn historische sites waar het historisch landschap een belangrijke rol speelt en waar het zuiver archeologische aspect met de archeologische relikten slechts een onderdeel van is. Dit stelt ons voor de uitdaging dat slagvelden onmogelijk enkel en alleen vanuit een archeologisch perspectief beheerd kunnen worden, willen zij hun integriteit als slagveld behouden. De belangrijkste reden is de uitgestrektheid van een

---

historisch slagveld. Dit is vooral het geval voor slagvelden van de 18de- en de 19de eeuw omdat in die periode de legers die in conflicten werden ingezet dramatisch in omvang toenamen vergeleken met de eeuwen daarvoor. Lafelt is daarvan een goed voorbeeld. Om en bij de 150.000 soldaten namen er aan deel. Maar een eeuw vroeger waren de legers veel kleiner in omvang. In de slag bij Lutzen van 1632 (Duitsland) of die van Marston Moor van 1644 (Engeland) waren 'slechts' 40.000 soldaten betrokken. Het gevolg van de toegenomen troepensterkte is dat ook de schaal van de slagvelden dramatisch toenam. De frontlinie van de slag bij Lafelt bedroeg maar liefst 10 kilometer en het slagveld als geheel beslaat meer dan 30 km²! Dit gebied is nog veel groter als we ook de terugtrekkingszone van de geallieerde troepen naar Maastricht mee zouden rekenen want ook tijdens die terugtrekking zijn er constant gevechten geweest.

Hoewel het slagveld van Lafelt zeer groot is, moeten wij er rekening mee houden dat we slechts op een deel daarvan archeologisch relevante relictten zullen aantreffen. Voor de overheid is dit een bijkomende complicatie omdat naast bescherming als archeologische zone een bescherming als landschap moet worden overwogen, maar daar spelen andere criteria. Wanneer we echter uitgaan van de idee van een veldslag, dan kunnen we niet anders dan verder te kijken dan wat de archeologie ons heeft nagelaten en moeten we de gebeurtenissen in het landschap mee in rekening brengen, ook al hebben die geen sporen nagelaten. Gebieden waar troepen stonden opgesteld maar die niet in actie zijn gekomen, bevatten geen archeologische sporen. De enige uitzondering zijn de verdedigingsstructuren die werden uitgegraven en die we waarschijnlijk ook in de slag bij Lafelt zouden kunnen aantreffen aan Franse zijde.

De zones waar geen betekenisvolle archeologie te verwachten valt is voor de slag bij Lafelt redelijk groot. Dit komt omdat een groot deel van de geallieerde rechter vleugel en van de Franse linker vleugel niet in actie is gekomen. Hoewel dit het gebied waar archeologisch beheer nodig is gevoelig verkleint (zie verder) blijft de rest van het slagveld haar historische betekenis behouden en moeten we overgaan naar het beheer van het historische landschap. Dit is nodig omdat het historisch landschap en de troepen die er waren in opgesteld bijdragen tot het begrijpen van wat er tijdens het conflict is gebeurd. Dit is zeker het geval voor Lafelt omdat het moeilijke terrein voor de geallieerde rechter vleugel een belangrijke factor is geweest in het niet inzetten van de troepen. Het bewaren van een slagveld houdt in dat ook die zones waar geen actie is gebeurd, maar die mee bepalend zijn geweest voor actie, worden opgenomen.

Ook de archeologie van slagvelden verschilt enorm van de archeologie op de meeste andere soorten sites. Voor het overgrote deel van de site bestaat het bewijsmateriaal enkel uit verspreide artefacten in de ploeglaag. Vondsten geralateerd aan een strategie zoals op de meeste sites, beperken zich tot massagraven en zeer uitzonderlijk tot verdedigingsstructuren die vaak haastig en zeer verspreid zijn uitgegraven. Deze zaken maken het afbakenen van een zone waarbinnen archeologisch relevante resten moeten worden bewaard zeer moeilijk. Ook de aard van de militaire acties zelf zorgt ervoor dat een afbakening niet altijd duidelijk te maken valt. Misschien nog het meest complicerende aspect van slagveldarcheologie is dat tenzij een groots systematisch onderzoek is opgezet, het onmogelijk is om de uitgestrektheid, de aard en de densiteit van de verspreide vondsten accuraat te bepalen en te interpreteren.

9.2 Gevolgen en aanbevelingen voor slagveldarcheologie in Vlaanderen

De kenmerken die eigen zijn aan een slagveld van vóór de Eerste Wereldoorlog hebben gevolgen voor de manier waarop het beleid in Vlaanderen best gevoerd wordt. We gaan eerst in op de conclusies van ons eigen onderzoek met betrekking tot de impact van metaaldetectie buiten een systematisch opgezet onderzoek. We gaan ook in op de situatie die is ontstaan door de navolging van de Conventie van Malta voor het archeologisch onderzoek in Vlaanderen en de impact daarvan voor slagveldonderzoek. We zullen tot de conclusie komen dat beide elementen een zeer negatieve impact hebben en dat de Vlaamse overheid best nadenkt over een speciaal beleid dat rekening houdt met de specifieke eigenschappen van slagveldarcheologie.

9.2.1 Detectie buiten de context van een archeologisch onderzoek

De belangrijkste conclusie van het voorliggende onderzoek is dat de vondsten die gedaan worden door metaaldetectie buiten de context van een wetenschappelijk onderzoek zo goed als waardeloos zijn. De belangrijkste oorzaak is dat er onvoldoende of geen informatie bestaat over de nauwkeurige vindplaats van de vondsten. Voor het soort onderzoek waarop slagveldarcheologie zich richt is dat cruciaal. Het meest relevante resultaat van de bestudering van de musketkogels heeft betrekking op de identificatie van de gebruikte kalibers. Hoewel deze informatie op zich relevant is, draagt het weinig bij tot het begrijpen van de slag.

Een tweede belangrijk probleem is dat de vondsten meestal zeer slecht worden bewaard waardoor het onderzoek op de musketkogels noodgedwongen beperkt blijft tot het bepalen van het kaliber. Of een kogel is afgevuurd, impact heeft gehad, de manier waarop hij is vervaardigd en gebruikt, enz. is vaak niet meer te onderzoeken door het sterke verval van de kwaliteit van de kogels en dit als gevolg van de omstandigheden waarin ze worden bewaard.

Een derde belangrijke probleem is dat detectie buiten een onderzoeksproject neerkomt op het plunderen van een archeologische site. Hoewel verder onderzoek dit moet uitwijzen, gaan we ervan uit dat de site van het slagveld van Lafelt ernstig is beschadigd door ongecontroleerde metaaldetectie. Daardoor is het zelfs onzeker of zinvol wetenschappelijk onderzoek op het slagveld nog mogelijk is, maar zie onze aanbevelingen voor onderzoek verderop.

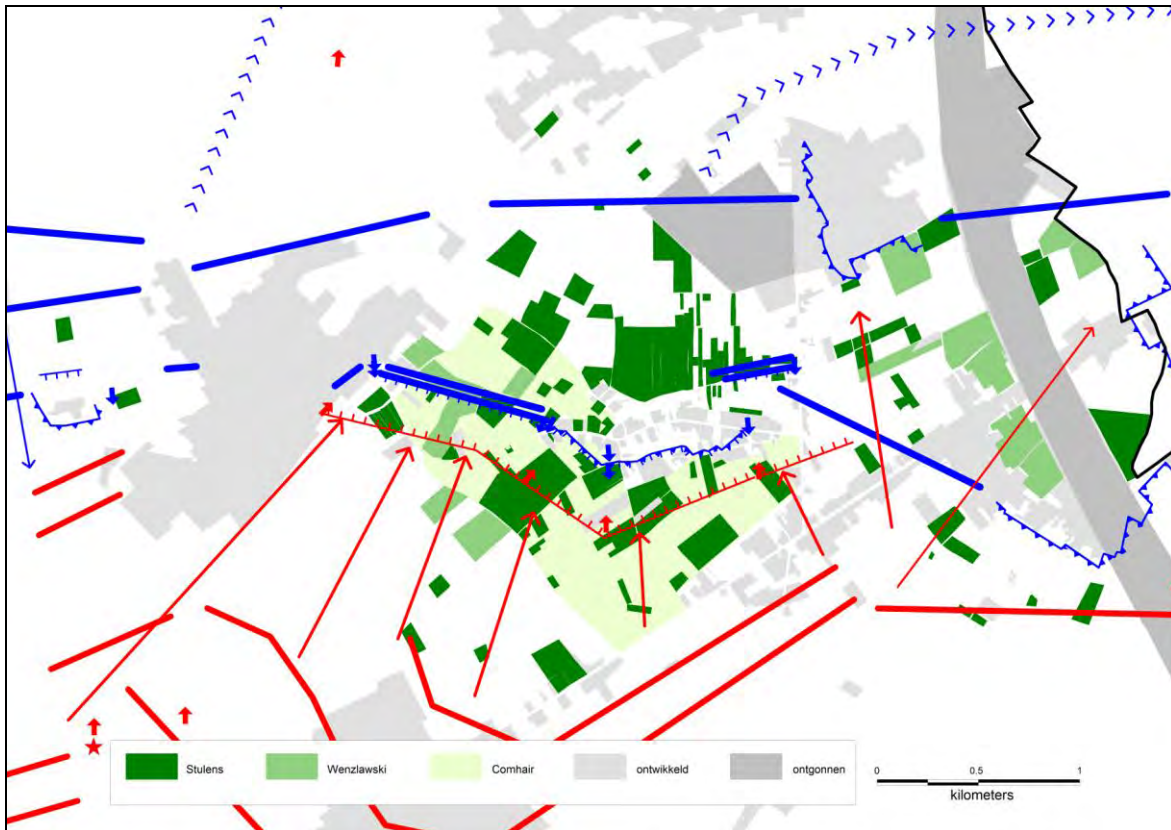
We gaan voor elk van deze zaken wat dieper in aan de hand van de resultaten van het gevoerde onderzoek.

De manier waarop vader en zoon Stulens de gegevens hebben bijgehouden van de locatie van de artefacten is een van de meest gedetailleerde en betrouwbare die de onderzoekers met de meeste ervaring uit ons team zijn tegengekomen. Desondanks zijn de data die daaruit kunnen worden afgeleid onvoldoende om een zinvolle analyse van de slag uit af te leiden. De informatie over de locatie is beperkt, de gebieden waarbinnen werd gezocht is gefragmenteerd met heel veel lacunes in die gebieden waar volgens de bronnen actie plaatsvond. Meest belangrijk is dat de distributie van musketkogels, voor zover wij dat hebben kunnen nagaan, zwaar verstoord is door een niet gespecificeerde en een grote variatie in de manier van zoekintensiteit. Het gevolg is dat de data niet gebruikt kunnen worden voor het lokaliseren van vuurgevechten of troepenposities of de identificatie van artillerieposities -- stuk voor stuk belangrijke objectieven van een archeologisch onderzoek op een slagveld.

De problemen die we in Lafelt zijn tegengekomen bij de analyse van de gecollecteerde data is een goed voorbeeld waarom een systematisch archeologisch onderzoek van

een slagveld essentieel is en niet vervangen kan worden door het aansporen van amateur-detectoristen om meer nauwgezet te gaan werken of gebruik te maken van GPS-localisatiemiddelen.

Kaart 22: Omvang van de detectie door drie verzamelaars gezien in relatie tot de mate van bebouwing en de troepenontplooiing en de actie.

De sleutelfactoren in de beoordeling van het huidige potentieel van het slagveld van Lafelt voor archeologisch onderzoek zijn de impact door moderne bebouwing, het verplaatsen van grond, en de verliezen veroorzaakt door de detectoristen. Afgaande op wat de detectoristen ons hebben meegedeeld, is de prospectie op een zeer inconsistente manier gebeurd en verspreid over het slagveld. Dat dit ook het geval moet zijn voor alle andere detectie wordt gesuggereerd door een anecdoten van de Stulens. Zij beweren dat er over de jaren heen dat zij actief zijn, een belangrijke daling in kogeldensiteit is vast te stellen over het slagveld. Zij geven ook aan dat intensieve verzameling van objecten is gebeurd in de buurt van het Iers Kruis, waar zich nu naast het monument, een moderne interpretatie-infrastructuur bevindt. Dit heeft volgens hen gewerkt als een aantrekkingspool voor detectoristen. Het gevolg is dat de densiteit van kogels in een wijde boog rond deze locatie gevoelig is gedaald vergeleken met wat men in 2002 nog kon vinden.

Deze vaststellingen zoals die rond het Iers Kruis geven belangrijke aanvullende inzichten in hoe management van slagvelden op lange termijn kan worden aangepakt. Ze geven aan dat het voorzien van interpretatie en het aanbrengen van herdenkingstekens aan de ene kant een meerwaarde zijn voor bezoekers van de site, maar anderzijds een negatieve impact kunnen hebben op het archeologische beheer door het aantrekken van detectoristen. Alvorens herdenkingen aan te brengen of voorzieningen voor interpretatie, is het aangewezen de mogelijke impact daarvan op slagveldarcheologie goed in te schatten. In ieder geval moet archeologisch beheer erop gericht zijn om metaaldetectie, zelfs al zal dat in de toekomst wettelijk mogelijk zijn, uit te

sluiten.

Als een gevolg van het verzamelen van objecten, al dan niet met het bijhouden van gegevens, kan men verwachten dat de objecten die zijn achtergebleven over het slagveld een zeer vertekend beeld zullen geven. Er is nu een reëel gevaar dat de verspreidingspatronen die overblijven geen voldoende representatief beeld zullen geven van de oorspronkelijke actie om een archeologisch onderzoek te verantwoorden. Dergelijke conclusies zijn evenwel nooit op een slagveld getest. De gedetailleerde informatie die Cornhair, Wenzlawski en Stulens ons gaven, betekent wel dat er nooit eerder geziene mogelijkheid bestaat om na te gaan wat de impact is geweest van detectie op slagvelden als voorbeeld voor wat er kan gebeurd zijn op andere slagvelden.

9.2.2 Het testen van de impact van verzamelaars op de waarde van een slagveld

De eerste stap zou er in moeten bestaan om een intensieve archeologische metaal-detectiecampagne op te zetten op verschillende proefgebieden van de slagveld waar naast elkaar liggende velden wél en niet intensief zijn bezocht door detectoristen. Een dergelijk onderzoek moet gebeuren door ervaren slagveldarcheologen die gebruik maken van hoog gespecialiseerde metaaldetectoren. Zowel de standaard 'Very Low Frequency' als de meer gespecialiseerde 'Pulse Induction' detectoren komen daarvoor in aanmerking. Het gebied rond Lafelt met de vermoedelijke afwezigheid van detectie op weiland vergelijken met de zeer intense bemonstering op de nabijgelegen akkers, zowel binnen als buiten de 18de-eeuwse dorpsomheiningen zou een ideale gelegenheid voor zo een studie zijn.

De tweede vereiste is dat de volledige hoeveelheid kogels in de ploeglaag wordt gedetermineerd voor verschillende van deze proefgebieden. Een bruikbare methode om dit te doen is toegepast in het lopende veldwerkonderzoek op het slagveld van Hastings, zij het voor andere doeleinden. De methode bestaat erin telkens een laag van 10 cm te verwijderen en vervolgens over te gaan tot intensieve detectie. Op die manier zouden de meeste van de objecten moeten kunnen worden gerecupereerd. Op die manier zou het mogelijk moeten zijn om het percentage te bepalen van de totale populatie aan metalen objecten dat is gerecupereerd door oppervlakedetectie met verschillende types van detectoren binnen gespecificeerde hoeveelheden tijd.

Het gecombineerde onderzoek zou moeten toelaten om een veel objectievere inschatting te maken van het totaal aantal kogels dat vermoedelijk is verdwenen door detectoristen. Indien dit een hoog percentage is van de totale populatie aan kogels dan kunnen we op basis van cijfermateriaal aantonen dat het slagveld in slechte conditie verkeerd. Indien het percentage laag zou zijn, dan staat het slagveld er veel beter voor dan we hier suggereren. Alleen met die gegevens zal het mogelijk zijn om een definitieve inschatting te maken van de conditie van de sleutellocaties die archeologisch bewijs voor het slagveld van Lafelt kunnen opleveren. Door dit onderzoek te doen zou dit ook erg helpen bij de inschatting van de conditie van andere vroeg-moderne slagvelden.

Aanbeveling: Wij bevelen aan om metaaldetectie binnen de voorgestelde zones voor verder onderzoek (zie verder) te verbieden. Het Onroerenderegoeddecreet van 2013 voorziet in de mogelijkheid om licenties toe te kennen aan niet-archeologen. De uitvoeringsmodaliteiten zijn nog niet gekend. Het toekennen van een licentie heeft het voordeel dat men de amateurdetectoristen kan responsabiliseren. Toch zou een no-go-beleid op gekende slagvelden de regel moeten worden.

9.2.3 Slagveldarcheologie in de context van de Conventie van Malta

Hoewel een onderzoek naar de impact van de Conventie van Malta op het archeologiebeleid in Vlaanderen niet tot de opdracht van deze studie behoort, ook niet wat betreft slagveldarcheologie, nemen we toch de vrijheid ook hier een aantal kanttekeningen te maken die voor de Vlaamse overheid van belang kunnen zijn in het verder uitwerken van een beleid rond pre-moderne slagvelden.

Wij bevelen aan om het onderzoek van slagvelden niet in te schakelen in de logica van het preventieve onderzoek zoals dat nu in Vlaanderen gangbaar is. De redenen liggen voor de hand. Slagveldarcheologie is een typische vorm van onderzoeksgerichte archeologie. Alleen een onderzoek dat gericht is op het slagveld in zijn totaliteit kan tot waardevolle resultaten leiden en een correct beeld geven van wat de archeologie op het terrein ons vertelt over de aard van de slag zelf. Een fragmentarische benadering die eigen is aan de “Malta-archeologie”, hoe goed het onderzoek ook gevoerd wordt, heeft met betrekking tot de interpretatie van slagvelden grote tekortkomingen.

De belangrijkste is dat zonder een totaalbenadering niemand het belang en de betekenis van de vondsten kan inschatten en duiden. Er moet ook rekening mee worden gehouden dat onderzoek dat over een verloop van tijd, op verschillende plaatsten, onder verschillende omstandigheden en door verschillende mensen wordt gevoerd, automatisch tot een zeer dispaat beeld moet leiden met betrekking tot slagveldgerelateerde vondsten. Dit komt omdat de omstandigheden waarbinnen wordt gezocht, bepalend zijn voor de verdere interpretatie.

De meest ideale aanpak zou erin bestaan dat de Vlaamse overheid vooraf een prioriteitenlijst zou maken van welke slagvelden in aanmerking komen om integraal te worden onderzocht. De inventarisstudie en de oplistings in dit rapport (zie hoofdstuk 4.3) kunnen daarbij richtinggevend zijn. Verschillende overwegingen kunnen daarbij een rol spelen: het historische belang van een veldslag, de wetenschappelijke potentialiteit, de toegankelijkheid van het terrein, de bedreiging door ontwikkelingen van allerlei aard, enz.

Vervolgens zouden de geselecteerde slagvelden aan een systematisch onderzoek kunnen worden onderworpen. Het is duidelijk dat daarvoor de nodige financiële middelen zullen moeten worden vrijgemaakt en dat die voldoende groot zullen moeten zijn om een internationale en interdisciplinaire studie mogelijk te maken. Vlaanderen beschikt immers niet over de expertise om dit onderzoek te doen. Ook het onderzoek op het slagveld van Oudenaarde en dat van Lafelt is maar kunnen gebeuren door samenwerking binnen een internationaal team.

Het voordeel van dergelijke aanpak is dat voor de belangrijkste slagvelden, archeologisch vooronderzoek met betrekking tot het slagveld in de toekomst vrijgesteld zou kunnen worden. Ook wat betreft het opbouwen van een maatschappelijk draagvlak voor dit soort van erfgoed lijkt dit de beste aanpak. Fragmentarische resultaten blijven onzichtbaar voor het grote publiek. Alleen een totaalbenadering waarbij het archeologische en historische belang van een slag kan worden aangetoond, laat toe om het grote publiek voor het behoud van dit soort erfgoed warm te maken.

9.3 Het belang van de historische landschapsreconstructie

Alvorens in te gaan op de aanbevelingen voor onderzoek, wensen wij ook aandacht te vragen voor het belang van het historisch landschapsonderzoek. Naast het historisch onderzoek van de geschreven bronnen is dat een belangrijk onderdeel van ieder slagveldarcheologisch onderzoek. Het feit dat dit zo is, pleit nogmaals voor een specifieke aanpak van het onderzoek van slagvelden buiten de ‘Malta-archeologie’.

Van preventief vooronderzoek kan niet worden verwacht dat er tijd en middelen zijn voor een diepgaand onderzoek van de historische gebeurtenissen en van de evoluties in het landschap. Nochtans vormen zij de hoeksteen van een hypothesegedreven onderzoek. Dit valt buiten het bestek van preventieve archeologie. Vandaar dat het gevaar reëel is dat de slagveldgerelateerde vondsten onvoldoende op hun wetenschappelijke waarde zullen worden erkend. Ook de waarde van de interpretatie achteraf is zeer onzeker omwille van het belang van de strikte methodologie voor het onderzoek van de totaliteit van het slagveld.

We zetten de belangrijkste resultaten van het landschapsonderzoek op een rijtje. Zij vormen de achtergrond waartegen onze aanbevelingen voor verder onderzoek moeten worden gezien.

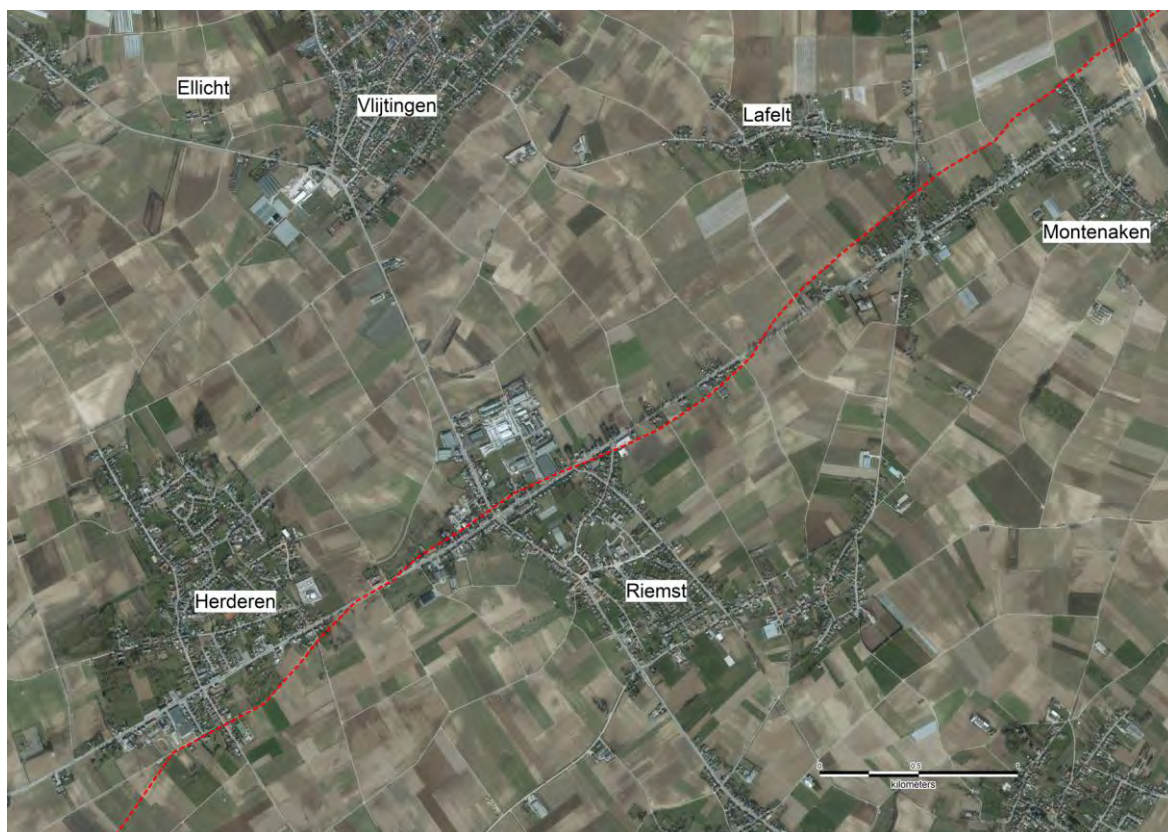
In 1747 werd het landschap gekarakteriseerd door kernen van nederzettingen met bijhorende stukken land die meestal, maar niet altijd, omzoomd waren door heggen. Deze kleine dorpen werden omgeven door grote stukken open landbouwland dat toegankelijk werd gemaakt door een uitgebreid en complex netwerk van wegen en paden. Vele van de omheinde stukken land binnen de nederzettingen werden gebruikt als boomgaard. Dit was vooral het geval in Hees, Wilre (nu Wolre op Nederlands grondgebied) en Montenaken. De enige constructies buiten de dorpen waren een of twee windmolens zoals die ten noorden van Vlijtingen en verschillende herbergen langsheen de weg van Tongeren naar Maastricht.

Sinds 1747 zijn er twee belangrijke ingrepen gebeurd in het landschap. De meest recente en zeer ingrijpende verandering was de ruilverkaveling die werd opgestart in 1956. Als gevolg hiervan werden grote stukken land en het wegennet gereorganiseerd. Hoewel de veranderingen aan de structuur van het landschap door de heroriëntering van de stukken land zeer ingrijpend was, had het relatief weinig impact op de visuele ervaring van het landschap omdat het ging om open land. Ook vandaag nog zijn er relatief weinig omheinde stukken land buiten de dorpskommen. Met uitzondering van een paar met bomen afgelijnde wegen, zijn er ook weinig bomen in het landschap. Binnen de dorpen zijn de meeste boomgaarden verdwenen. Sommige zijn ingenomen door bebouwing. Andere zijn blijven bestaan als weiland.

Veranderingen aan het wegennet hadden een veel grotere impact. Hoewel er nog steeds een complex netwerk van wegen bestaat, is het aantal ervan toch veel minder en is het patroon veel minder dicht dan vóór de reorganisatie. Dit heeft uiteraard een enorme impact op de manier waarop het landschap kan worden ervaren. In tegenstelling tot 250 jaar geleden is het landschap, hoewel nog steeds open, veel minder toegankelijk.

Er zijn veel nieuwe wegen met zeer regelmatige oriënteringen. Sommige aanpassingen aan het wegennet gebeurden vóór het midden van de 20ste-eeuw. De meest belangrijke is de moderne N79 die de oorspronkelijke weg van Tongeren naar Maastricht vervangt die liep volgens het tracé van de Via Belgica. Op het moment van de slag was deze weg nog steeds de belangrijkste toegang tot Maastricht vanuit het zuid-westen. Rond 1840 werd de weg vervangen door een nieuwe. Alleen restanten van de oude weg zijn opgenomen in het secundaire wegennetwerk ten noorden en ten zuiden van de N79. Stukken die zijn opgegeven zijn zichtbaar als 'soilmarks'. Over het algemeen is er een opvallende afwezigheid van aanwijzingen over het oude wegennet in het landschap ondanks het feit dat heel wat van deze wegen op 18de-eeuwse kaarten worden getoond als diepe holle wegen. Op het eerste gezicht verschijnen verschillende holle wegen langsheen verlorengedane en bewaardgebleven wegen wanneer de Lidar-data worden bewerkt om contouren te tonen met 0,5 meter interval. Een zeer nauwkeurige vergelijking met de Maastricht-kaart, waarop valleien worden aangeduid met langere schaduwlijnen, toont aan dat wat op het digitaal hoogtemodel naar voren komt in de meeste gevallen kleine valleien zijn waarlangs de wegen lopen. In enkele gevallen toont een kleine inkeping in de contouren de exacte positie van een bestaande holle weg, maar voor wegen die niet langer aanwezig zijn is dit zeldzaam. Dit wordt waarschijnlijk verklaard door de intensieve landbouw in het moderne landschap.

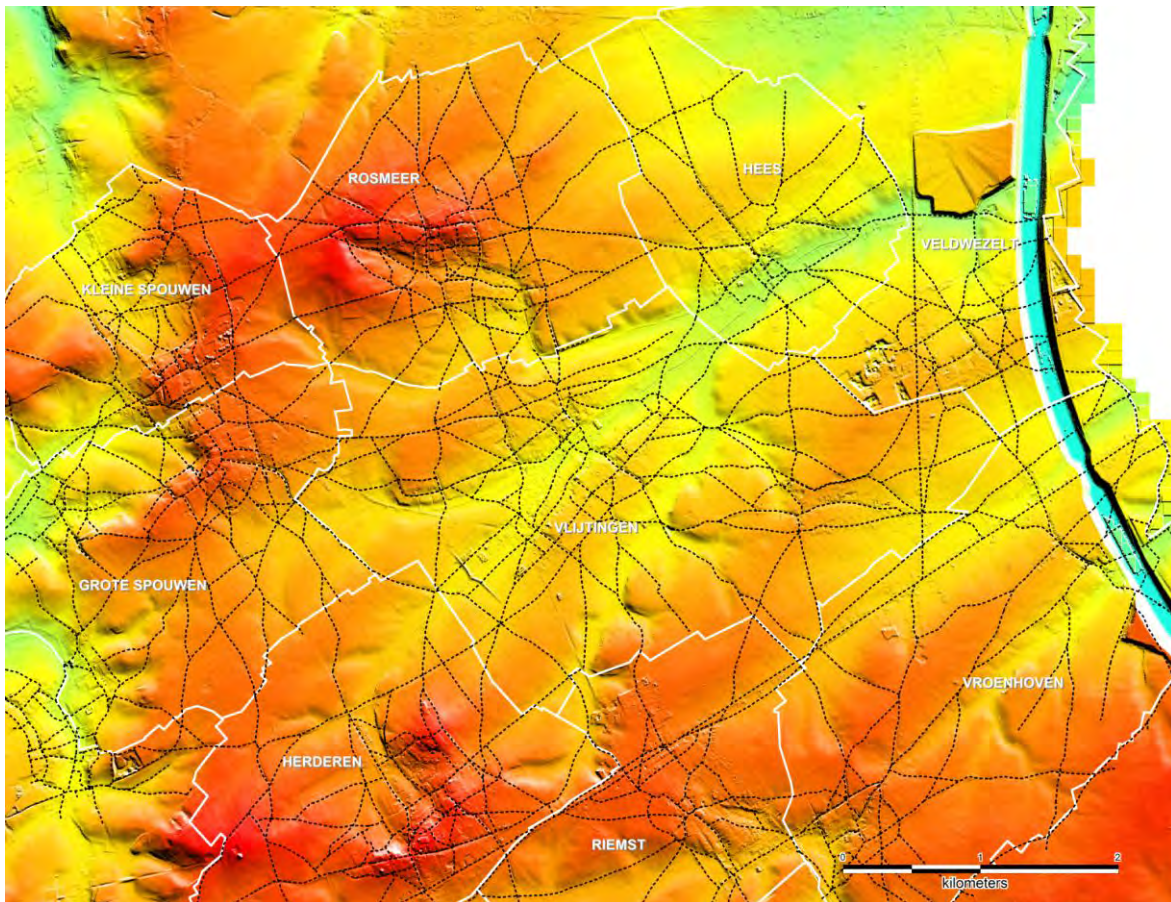

Kaart 12: De oude hoofdweg is hier aangegeven in rood in de zone tussen Herderen en Vroenhoven. Het was geen rechte weg terwijl de moderne N79 zich een rechte baan snijdt door de oudere weg.

Kaart 13: Het wegnnet van rond 1830 tegen de achtergrond van het landschappelijk reliëf. Zeer weinig van dit oude wegnnet is op deze reliëfkaart zichtbaar ondanks het feit dat zij op de Maastrichtkaart van ca 1765 beschreven worden als diep ingesneden holle wegen. DHM ©AGIV

Hoewel het algemene uitzicht van het landschap vandaag gelijkaardig moet zijn geweest aan de situatie in 1747 is er op het vlak van percellering en wegnnetwerk heel wat veranderd. Binnen de nederzettingen zijn een aantal wegen en omheiningen bewaard gebleven maar met uitzondering van Ellicht hebben de dorpen een enorme uitbreiding gekend. Er zijn heel wat meer gebouwen dan in de periode van de slag. In de meeste van de dorpen heeft de bebouwing de oude grenzen van de omheiningen in 1747 ver overschreden. Deze veranderingen beperken het interpretatieve potentieel van het slagveld gevoelig. Omdat we echter beschikken over gedetailleerde historische kaarten voor het belangrijkste kerngebied van de slag die dateren van ca 20 jaar na de slag, kunnen we ons in functie van het onderzoek een zeer goed beeld vormen van het historische landschap.

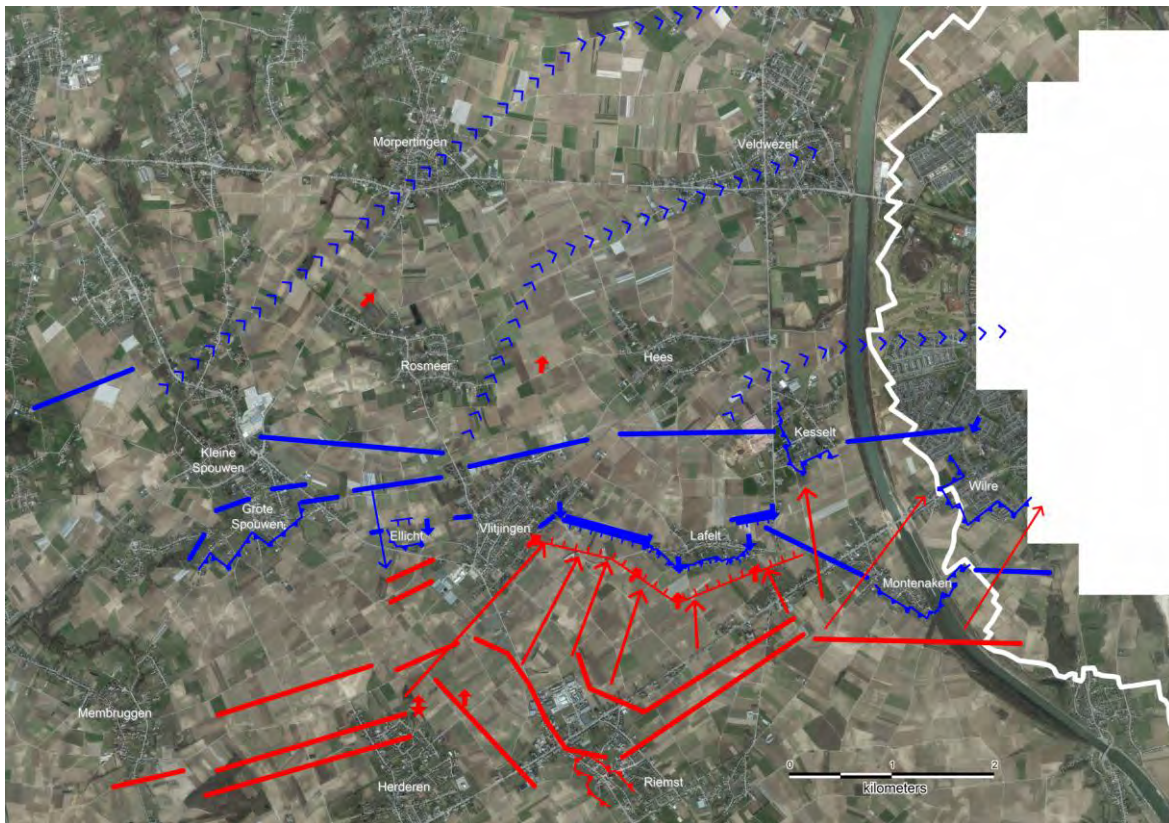

Kaart 10: De nederzettingenstructuur uit het midden van de 18de-eeuw en het wegennet van rond 1830 in het rood tegen de achtergrond van het hedendaagse landschap. De moderne ontwikkeling van woningbouw en industrie is duidelijk. Naast de uitbreiding van de dorpsbewoning is er nu ook veel meer bebouwing in het wijde landschap en langsheen de wegen. Het wegennetwerk is sterk vereenvoudigd. Let ook op wat er verloren is gegaan door de aanleg van het Albertkanaal.

De bouwontwikkeling en klei- en zandwinning zijn in kaart gebracht voor de zone waar het militaire treffen effectief plaatsvond. Omdat landschapsrelicten belangrijk zijn voor de interpretatie van het volledige slagveld hebben we de troepenontplooiing en de actie uitgezet op een luchtfoto. Dit toont dat de zones waar de troepen werden opgesteld niet erg is aangetast door moderne ontwikkeling. Andere sleutellocaties zijn wel ingrijpend veranderd zoals de hoogten van Herderen van waar de Franse koning en de hoogste bevelhebbers het slagveld overschouwden.

Kaart 23: Graad van ontwikkeling zoals waargenomen op een luchtfoto in relatie tot de opstelling van troepen en acties op het volledige slagveld. Blauw staat voor de geallieerden, rood voor de Fransen. Vluchtroutes zijn aangegeven door onderbroken pijlen, aanvalsbewegingen door volle pijlen.

In die gebieden waar actie plaatsvond is de urbanisering in kaart gebracht tegen de achtergrond van het modern kadaster, luchtfoto's die ons ter beschikking werden gesteld binnen het project en beelden via Google Earth. Deze data, aangevuld met de LIDAR dataset heeft ons in staat gesteld om enkele gebieden van grondwinning, andere ingrepen zoals de aanleg van het kanaal en het opvullen van land ten gevolge daarvan in kaart te brengen. Ondanks deze grote ingrepen kan men zien dat het grootste deel van het slagveld waar actie plaatsvond redelijk gespaard is van grondverplaatsing en ontwikkeling.

Bouwontwikkeling heeft vooral een impact gehad binnen de kleine omheiningen die karakteristiek waren voor de 18de-eeuwse dorpen en die een sleutelrol speelden in de geallieerde troepenontplooiing. Het is ook daar dat het meest intens gevochten is geweest. Slechts enkele van die omheinde gebieden zijn niet door bebouwing ingenomen. In tegenstelling daarmee is het land onmiddellijk buiten de omheiningen en waar uitgaande kogels zijn gevallen minder onderhevig geweest aan bebouwing, maar er zijn uitzonderingen. Er is vandaag ook heel veel lintbebouwing langs de N79. Op sommige beperkte plaatsen binnen het slagveld is er ook industrieontwikkeling, inclusief een complex in Riemst en de steenfabriek in Kesselt.

Kaart 24: Ontgonnen en bebouwd terrein in relatie tot de troepenontplooiing in de zone van militaire actie tussen Ellicht en de oostelijke rand van het slagveld. De blauwe kleur staat voor de geallieerden, rood staat voor de Fransen.

9.4 Aanbevelingen voor verder archeologisch onderzoek

In dit hoofdstuk gaan we in op de archeologische potentialiteit van het slagveld en op het afbakenen van concrete zones. De aanbevelingen die hier gemaakt worden hebben dus enkel betrekking op het beheersluik archeologie. Voor andere beheersmaatregelen verwijzen we naar de aanbevelingen verderop in de tekst.

De reeks van nederzettingen die door de geallieerden werden bezet en gebruikt als versterkte punten langs de frontlinie waren ook de belangrijkste locaties voor de actie tijdens de veldslag. Hoewel er ook belangrijke confrontaties waren tussen en achter deze locaties, was het vooral de controle over de dorpen die de uitkomst van de slag heeft bepaald. Sommige daarvan vielen snel in handen van de Fransen zoals Montenaken, terwijl om Lafelt lang en hard is gevochten.

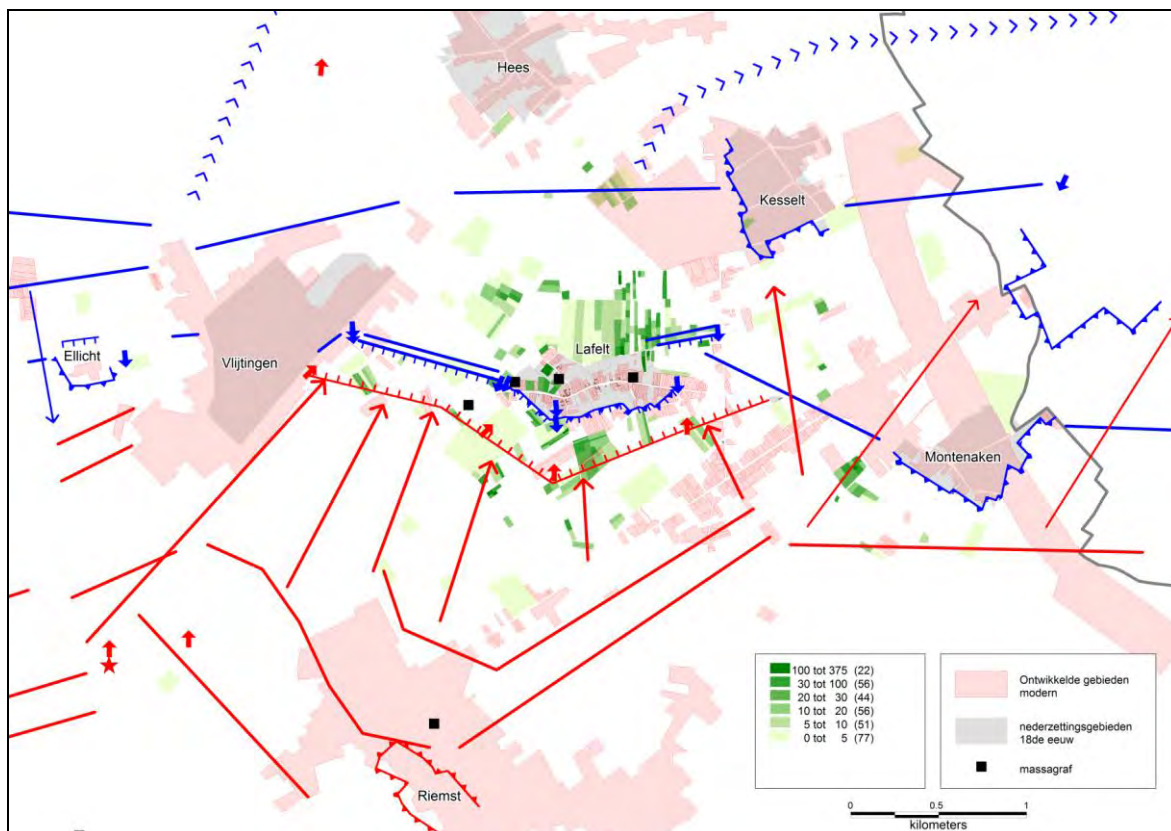
Het wisselend succes van de geallieerden om deze versterkte plaatsen te verdedigen is waarschijnlijk een gevolg van de sterkte en de kwaliteit van de legers aan beide zijde van de confrontatie. Er moet ook rekening gehouden worden met de mogelijke variaties in de verdedigbaarheid van de verschillende nederzettingen zelf. Hoewel we hierover informatie kunnen verzamelen uit de documentering van het historische landschap zoals de Maastrichtkaart van ca 1765 is dit een vraag die bij uitstek door archeologisch onderzoek kan beantwoord worden. Eerst en vooral is het nodig om de schaal, het karakter en de uitgebreidheid van de banken en grachten aan de rand van en binnen de nederzettingen zoals in 1747 te bepalen. Vervolgens is het nodig om de verspreiding van de musketkogels en andere slagveldrelevante artefacten te onderzoeken in relatie

tot de omheiningen die een aanwijzing kunnen geven over de locatie, de intensiteit en de aard van de vuurgevechten die om de controle van de gehuchten zijn gevoerd.

Binnen de niet-bebouwde zones van de dorpsomheiningen is er potentieel om te zoeken naar patronen van concentratie van inkomende kogels met impactsporen die iets kunnen vertellen over het gebruik van de banken als verdediging. Dit gebeurt het makkelijkst op die plaatsen die genivelleerd zijn zoals bijvoorbeeld in Ellicht wat werken met een metaaldetector vergemakkelijkt. Uiteraard is het potentieel groter wanneer de banken intact zijn gebleven. Kogels zullen in de hellingen bewaard zijn gebleven. Binnen de omheiningen zullen overgeschoten kogels worden weergevonden die een aanwijzing kunnen geven over de intensiteit van de vuurgevechten. Langs de verdedigingslijn zullen ook niet gebruikte kogels worden gevonden die verloren zijn gegaan bij het laden van de geweren. De concentratie van man-tot-man-gevechten zal ook in deze omgevingen het meest zijn voorgekomen. Verder zullen er verspreide kogels worden weergevonden buiten de omheiningen die zijn afgevuurd op de aanvallende Fransen of, onmiddellijk te noorden van Lafelt, uitgaande Franse kogels gericht tegen de laatste geallieerde vechtlinie op het ogenblik dat de geallieerden uit het dorp zijn verdreven. De afstanden van de gekende vuurposities van de troepen binnen de omheiningen, vooral aan de zuidkant van Lafelt, tegenover kogelpatronen zullen interessante mogelijkheden geven vooral met betrekking tot hun reikwijdte. Dergelijk onderzoek kan van groot belang zijn om te vergelijken met patronen op andere slagvelden waar deze vaste posities niet bestonden. Via proefsleuvenonderzoek verwachten we ook aanwijzingen in de stratigrafie over de branden in Wilre, Ellicht en Vlijtingen, hoewel dit op zich weinig relevante informatie zal opleveren in verband met de slag.

Kaart 25: Kogeldensiteit uit de collectie Stulens en massagraven gezien in relatie tot de troepenontplooiing. Blauw staat voor geallieerden, rood voor de Fransen. De volle pijlen geven de aanvallen weer. De licht paarse kleur geeft moderne bouwontwikkeling weer. De 18de-eeuwse nederzittingsstructuur is weergegeven in het grijs.

Voorstel tot afbakening van zones

Om het agentschap Onroerend Erfgoed toe te laten het resterende onderzoekspotentieel van het slagveld van Lafelt optimaal te beheren, stellen we een aantal "bufferzones" voor en komen we tot een afbakening van archeologische zones op kadasterniveau. We spreken hier over "bufferzones" omdat de afbakening uitgaat van een berekening op basis van de reikwijdte van de vuurwapens die tijdens de slag bij Lafelt werden gebruikt. We dienen echter een aantal overwegingen in herinnering te brengen. Het archeologische beheer van historische slagvelden gaat immers samen met grote problemen.

Om te beginnen is er de uitgestrektheid van het slagveld zelf. Dit legt een hypotheek op de beheersmaatregelen die moeten worden genomen. Hoewel de volledige westerse sector van het slagveld niet in actie kwam en daarom kan worden uitgesloten van verder strikt archeologische beheersmaatregelen, blijft de zone die wel in aanmerking komt gigantisch groot. Deze zone is zelfs groter dan de meeste slagvelden uit de 17de eeuw in hun geheel.

Ten tweede stelt zich het probleem dat wij zonder een full-survey archeologisch onderzoek van het slagveld in zijn geheel, alleen maar een partieel begrip hebben van wat de vondsten op het terrein ons vertellen en van wat wij verder aan archeologie op het terrein kunnen verwachten. Zelfs met een slag zoals die van Lafelt die zeer goed gedocumenteerd is in de historische bronnen, blijven er heel wat onzekerheden over de lokaties van de troepenontploffingen. Ook over hoe uitgebreid sommige acties waren blijft onduidelijkheid. Bijvoorbeeld: terwijl het duidelijk is dat de geallieerde troepen Vlijtingen opgaven en terugvielen zonder dat hier enige actie was en dat de geallieerde infanterie nooit verder kwam dan hun initiële vuurlinies - behalve voor de actie in Ellicht - is er geen duidelijkheid over waar de tegenaanval van de cavalerie op de linker vleugel plaatsvond. We weten alleen dat die plaatsvond voorbij Montenaken. Ondanks de aard van de documentatie is er bijvoorbeeld ook onduidelijkheid over de opstelling van de geallieerde troepen buiten de door heggen omheinde zones. Waar precies de interactie van die troepen met de Fransen plaatsvond, weten we niet. Als gevolg van die onzekerheden, moet er rekening mee worden gehouden dat de grenzen die we hebben getrokken sommige elementen van de actie niet zullen bevatten, ook al is dat niet de bedoeling.

Om de foutmarges zo klein mogelijk te houden en om te begrijpen hoe de afbakening van de zones voor verdere archeologische bewaring en onderzoek tot stand is gekomen, zijn we uitgegaan van enkele algemene principes. Om te beginnen zijn we uitgegaan van een 500-meter-radius als de meest waarschijnlijke reikwijdte van kleine geweren en hagelschroot-artillerie. Experimentele proefopstellingen voor dergelijke wapens geven een reikwijdte van ongeveer 300 meter, inclusief het verder springen en rollen (Foard 2012, p. 161 en 168). De afstand van 500 meter geeft dus ruimte voor fouten in onze plaatsing van de troepen buiten de dorpen en voor verschillen wanneer gevuurd werd vanop hoogtes, wat in Lafelt het geval was. Door het ontbreken van experimentele gegevens met betrekking tot de reikwijdte van zware kartets, dat veel verder zou kunnen reiken dan andere vormen van hagelvuur, hebben wij de vondsten afkomstig van zware kartets uit de collectie Stulens opgenomen in de kaart van de bufferzones. Het valt op dat ze allemaal binnen de bufferzones vallen. De reikwijdte van kanonballen was veel groter en velen zullen te vinden zijn buiten de zones die wij hier voorstellen. Dit geldt zeker voor de beschietingen van de geallieerden in de richting van de Franse troepen. Het valt echter niet te verantwoorden om de zones uit te breiden en ook rekening te houden met mogelijke vondsten van deze aard omdat zij ons inzicht in het verloop van de slag niet wezenlijk zullen veranderen.

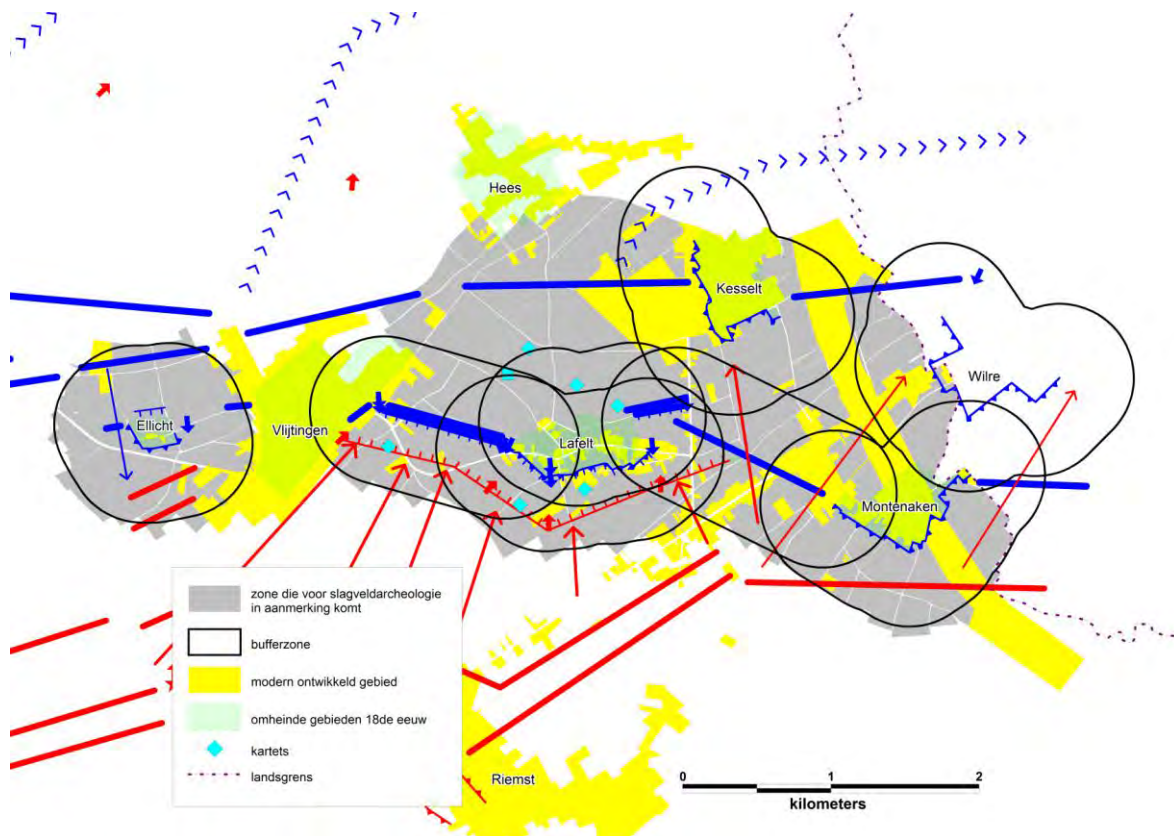
In de GIS-omgeving hebben we de ontploffingen gebufferd met een zone van 500 meter. Dit omvat ook de vondsten van kogels die voorbij de troepenopstelling zijn beland van de geallieerden in de richting van het zuiden en van de Fransen in de richting van het noorden. Daar waar de omheinde percelen bestonden binnen de

dorpen die werden ingenomen door de geallieerden (Lafelt, Montenaken, Wilre, Kesselt en Ellicht) hebben we deze eveneens een buffer van 500 meter voorzien. We moeten immers rekening houden met de waarschijnlijkheid dat elk van de heggenrijen op een bepaald moment gediend hebben als verdediging tijdens de terugtrekking van de geallieerden. Voor Lafelt valt dit duidelijk af te leiden uit de historische documentatie.

Verder geven de historische bronnen aan dat de geallieerden zich in goede orde terugtrokken terwijl ze onder vuur lagen en waarbij op bepaalde vaste plaatsen troepen weerstand boden. Dit was bijvoorbeeld het geval voor de geallieerde cavalerie ten zuiden van Hees tot Kesselt, bijgestaan door artillerie in een holle weg. De exacte locatie van deze actie kan niet worden bepaald, maar de brede zone kan wel worden afgebakend. Om dergelijke acties tijdens de terugtrekking mee in het verder onderzoek te kunnen betrekken, hebben we het hele gebied tussen Montenaken en Wilre en dat tussen Lafelt en de dorpen Kesselt en Hees opgenomen.

Buiten de oorspronkelijk omheinde gebieden hebben we onze beslissingen afgetoetst aan de gegevens die we verkregen op basis van de analyse van de collectie Stulens, meer bepaald met betrekking tot de verspreiding van de kogels. Uiteraard moeten we rekening houden met de beperkte bruikbaarheid van die gegevens. Op geen enkele plaats geven de data aan dat er intensieve slagveldarcheologie te verwachten valt buiten de zones die we hebben afgebakend.

Kaart 26: Bufferzones die in aanmerking komen voor archeologisch beheer

De volgende stap die we hebben genomen is de bufferzones terug te brengen op het niveau van kadasterpercelen. De algemene regel die we hanteren is dat kadasterpercelen die meer dan 50% in de zone liggen zijn opgenomen. Percelen die voor meer dan 50% buiten de bufferzone vallen, hebben we niet meegerekend.

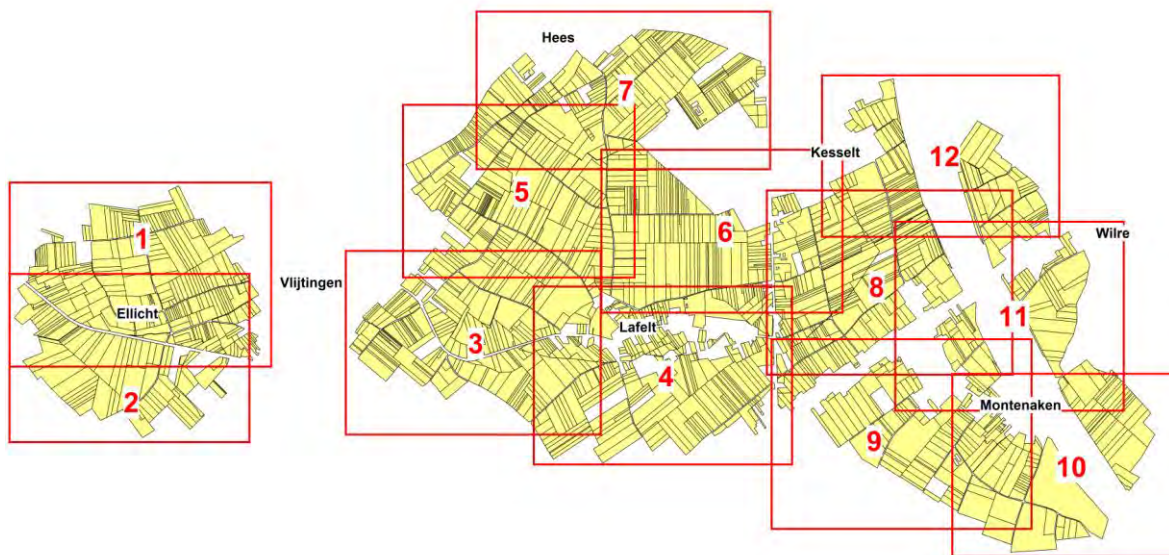
Op basis van luchtfoto's, die meer accurate gegevens bevatten over het landgebruik dan het digitaal modern kadaster ons kon geven, hebben we die zones geïdentificeerd die reeds zijn ingenomen voor grondontginning of die zijn bebouwd, inclusief serres die

op verschillende plaatsen in aanleg lijken te zijn. Uiteraard zijn die percelen niet opgenomen.

De 18de-eeuwse omheinde gebieden vormen een specifiek probleem. Dit komt omdat we er mogen van uitgaan dat vooral in Lafelt, maar ook in andere dorpen die werden verdedigd, intensieve actie plaatsvond rond de omheiningen en dat er dat er een grote dichtheid van verschillende archeologische artefacten mag verwacht worden. Sommige van deze artefacten zullen kunnen teruggevonden worden in de strategische omgeving van grensgrachten die tijdens de slag open lagen. We mogen verwachten dat hier ook menselijke resten zullen te vinden zijn. Opgravingen door Condor Archaeological Research in Lafelt tonen dit ook aan⁵⁷. We verwachten ook aanwijzingen te kunnen vinden over de precieze aard van de omheiningen. Daarom hebben we voor zover dat praktisch mogelijk is die stukken opgenomen binnen de dorpen waarvan we redelijk mogen aannemen dat ze ongestoord zijn gebleven.

Kaart 27: Bufferzones teruggebracht op kadasterniveau. De nummers verwijzen naar de individuele kaarten op grotere schaal die verderop in het rapport worden weergegeven. Deze overzichtskaart dient als sleutel voor de individuele kaarten. Sommige percelen komen voor op meer dan één kaart maar dit is een gevolg van de uitgestrektheid van het gebied.

Binnen Lafelt, omwille van de intensiteit van de gevechten, en binnen Ellicht, omwille van de lage graad aan ontwikkeling sinds de slag en de hoge potentialiteit voor verder archeologisch onderzoek, hebben we ook die stukken opgenomen die bebouwd zijn maar verder voorzien zijn van grote open ruimte. In Montenaken is er voldoende gebied bewaard gebleven binnen en onmiddellijk buiten de omheinde zones dat we ook daar stukken hebben opgenomen die gedeeltelijk zijn bebouwd. In Kesselt daarentegen hebben we alle bebouwde percelen uitgesloten omdat daar de woonontwikkeling zeer groot is. Alleen niet ontwikkelde stukken land onmiddellijk buiten de vroegere omheinde percelen zijn weerhouden om na te gaan of er substantieel is gevochten of niet.

Het opnemen van bebouwde percelen stelt uiteraard problemen voor een archeologisch beheer van de voorgestelde zones. Toch zijn ze belangrijk om mee op te nemen omwille van het hoge archeologische potentieel. Ook moeten we er rekening mee houden dat er nog steeds belangrijke archeologische vondsten kunnen worden gedaan in gebieden en stukken land die we niet hebben opgenomen in onze zones.

⁵⁷T. Deville, R. Simons, B. Berk, G. De Nutte (2014) Bonderstraat te Lafelt, *Condor Rapporten 109*, Martenslinde.

Gelijkaardige problemen doen zich voor met het grootste deel van het gebied waarlangs de geallieerden zich hebben teruggetrokken. Dit ligt voorbij Hees en Kesselt dat we in de bufferzone niet hebben opgenomen. De reden daarvoor is dat de densiteit van de artefacten meest waarschijnlijk laag zal zijn en zeer verspreid. Dat er actie is geweest in die gebieden is zeker op basis van de historische bronnen, zoals bijvoorbeeld de confrontatie rond de windmolen van Moppertingen.

De waarde van de voorgestelde afbakeningen, waarvan de detailkaarten op het einde van dit hoofdstuk worden opgenomen, wordt best met gericht archeologisch onderzoek getest. Het is immers de eerste keer dat een dergelijk gedetailleerde afbakening binnen bufferzones voor een slagveld wordt voorgesteld. Ook voor Engeland, Schotland en Ierland is een dergelijke gedetailleerde afbakening tot op heden nooit gebeurd. De afbakening betreft daar de buitenste contouren van het slagveld in zijn geheel.

Om een meer gericht beleid rond het beheer van de archeologie van het slagveld van Lafelt mogelijk te maken, geven we een overzicht van de mogelijke onderzoeksvragen per nederzetting die tijdens de slag van Lafelt een rol heeft gespeeld.

- **Montenaken**

Dit dorp had bij het begin van de gevechten een sleutelpositie op de uiterst linker flank van de geallieerden. Het viel echter snel in handen van de Fransen. Het oude dorp is opgeslorpt door de nieuwe bebouwingen van Vroenhoven. De helft is verwoest door het kanaal. Een substantieel gebied ten zuid-westen van de nederzetting is gespaard gebleven van bewoninguitbreiding voorbij de 18de-eeuwse omsloten gebieden. We kunnen verwachten dat het uitgaande vuur van de geallieerde posities bewaard is gebleven. Voor zover wij dat hebben kunnen nagaan is er relatief weinig gedetecteerd in dit gebied, hoewel de data van de collectie Stulens een hoge intensiteit tonen aan kogels op korte afstand ten zuid-westen van het dorp. Dit zou afkomstig kunnen zijn van geallieerd uitgaande beschietingen tijdens de Franse aanval. Een meer uitgebreide zone tot aan de omheiningen zou onderzocht kunnen worden waarin materiaal afkomstig van de geallieerde kant kan verwacht worden. Wat niet bewaard is gebleven is een substantieel gebied binnen de omheiningen waar inkomende Franse kogels of bewijzen voor man aan man gevechten verwacht kunnen worden. Dit zou een indicatie hebben kunnen geven van de intensiteit en focus van de actie rond dit dorp.

- **Wilre**

Na de val van Montenaken was dit het belangrijkste versterkte punt op de linker flank van de geallieerden. Het verlies van Wilre was een belangrijk keerpunt in de strijd.

Het dorp heet vandaag Wolre en ligt op Nederlands grondgebied. Een nauwkeurige kartering op basis van historische kaarten is daarom niet gebeurd. Het staat wel op de Maastrichtkaart. Het dorp is behoorlijk gegroeid voorbij de oorspronkelijke omheinde stukken grond en de aanpalende gebieden van voormalig open landschap ten zuiden en ten zuid-westen. Indien dit de plaats was waar de Franse aanval plaats vond, dan zijn de aanwijzingen voor de aard van de aanval en de omheiningen zelf verloren gegaan. De noord-west-zijde van het dorp is niet bebouwd geworden. Er is nu vooral landbouwgrond tot waar de oorspronkelijke 18de-eeuwse omheiningen zich bevonden. Dit geeft uit op de voormalige weg Tongeren-Maastricht en zou dus heel wat Franse actie kunnen hebben gekend. Het is mogelijk om hier de grenzen van de omheiningen te onderzoeken samen met aanwijzingen voor confrontatie tussen beide legers.

- **Vlijtingen**

Dit dorp is aan het begin van de strijd door de geallieerden opgegeven en in brand gestoken. We verwachten hier dus weinig relevant archeologisch materiaal.

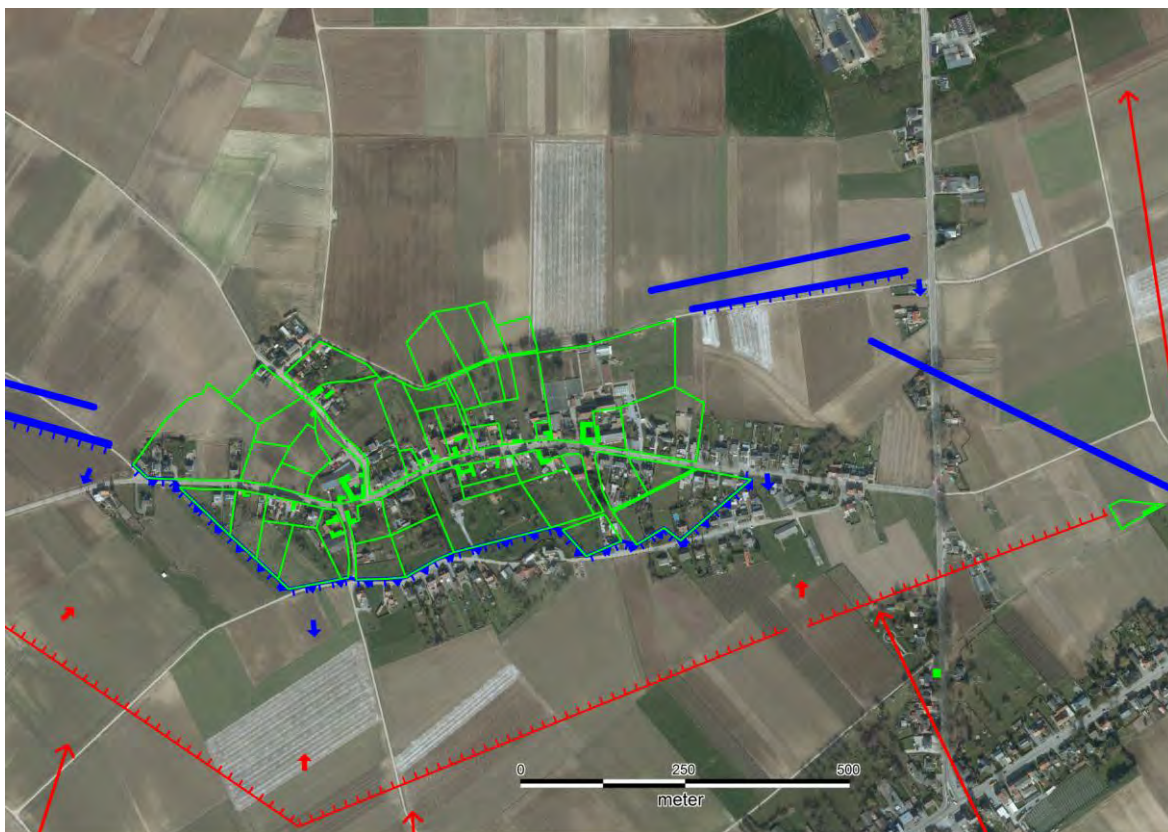
De omheiningen hebben we alleen bij benadering op kaart gezet. Door de uitgebreide moderne bebouwing voorbij de oorspronkelijke omheiningen is dit op zich geen probleem. Ieder te verwachten archeologisch relevant materiaal is grotendeels verloren gegaan. Gedetailleerd kaarten- en bronnenonderzoek zou het mogelijk kunnen maken om een aantal bewaarde stukken aan de buitenste randen van de nederzetting te identificeren. De aard van de omheiningen zou dan archeologisch onderzocht kunnen worden om te zien of dit verklaard waarom het dorp door de geallieerden niet verdedigd is geweest. We verwachten geen betekenisvolle kogelpatronen.

- **Lafelt**

De controle over dit dorp speelde een sleutelrol in de slag. Een onderzoek naar de aard van de omheinde begrenzingsen en de verspreiding van de kogels en andere artefacten speelt een centrale rol in ieder archeologisch onderzoek van dit slagveld. Het is ook in en rond dit dorp dat de meerderheid van de massagraven is gevonden en verder nog verwacht kunnen worden. moderne bebouwing dekt een groot stuk van het gebied waar de Fransen Lafelt hebben aangevallen. Toch zijn er kleine stukken van de geallieerde frontlinie langsheen de rand van de omheiningen die nog vrij liggen. Een of twee smalle secties met zowel binnen- als buitengebied zijn bewaard gebleven. Dit wil zeggen dat voor die beperkte stukken musketkogels afkomstig van beide zijden verzameld kunnen worden. Er zijn ook nog verschillende stukken open land die zich uitstrekken tot aan de dorpsweg die voor onderzoek in aanmerking komen en materiaal kunnen opleveren over de acties heen en weer die in het dorp plaatsvonden.

De Stulens hebben gezocht op die stukken die omgezet zijn in akkerland, maar een coherente zone van dit kerngebied van het slagveld lijkt nog voor onderzoek in aanmerking te kunnen komen. Ook de detectoristen Wenzlawski en Komhair zouden hier niet actief zijn geweest. Dit zou betekenen dat er slechts minimal destructie is gebeurd op het slagveldmateriaal op die terreinen die nog open liggen. Deze kleine stukken hebben daarom heel wat potentie voor verder onderzoek. Zij zouden niet mogen worden ontwikkeld zonder eerst intens onderzoek toe te laten. Een zeer gericht proefonderzoek op deze terreinen wordt aanbevolen om de archeologische waarde af te toetsen.

Kaart 28: Een meer gedetailleerde vergelijking van de luchtfoto met daarop aangeduid de 18de-eeuwse omheinde structuren samen met de geallieerde verdedigungsstructuren in Lafelt geeft aan waar kleine stukken van de oorspronkelijke toestand onbebouwd zijn gebleven en hoe die zich verhouden tot de huidige open stukken land.

- **Ellicht**

Rond deze nederzetting is er actie geweest, maar veel minder intens dan elders.

Het lijkt heel wat onderzoekspotentieel te hebben omdat, in tegenstelling tot andere nederzettingen, er hier nauwelijks bebouwing is gekomen en omdat er weinig metaaldetectie is gebeurd. Omdat er zo weinig bebouwing is zou het onderzoek zowel binnen als buiten de oorspronkelijke omheiningen resultaten kunnen opleveren. Hoewel de vrijetijdsdetectoristen beweren dat hier weinig kogels worden gevonden kan dit misschien worden toegeschreven aan de beperkte zoektijd en aan de minder intense aard van de gevechten, vergeleken met Lafelt. Een vergelijking van de aard van dit soort actie met dat van Lafelt zou een vallabel onderzoeksobjectief kunnen zijn.

- **Kesselt**

Moderne bouwontwikkeling heeft een groot deel ten westen van de nederzetting en de volledige interne omgeving van de oorspronkelijke 18de-eeuwse omheinde gebieden verwoest. Alleen de zuidkant heeft nog mogelijkheden voor verder onderzoek over een groot gebied dat aanwijzingen op zou kunnen leveren over uitgaande geallieerde beschietingen.

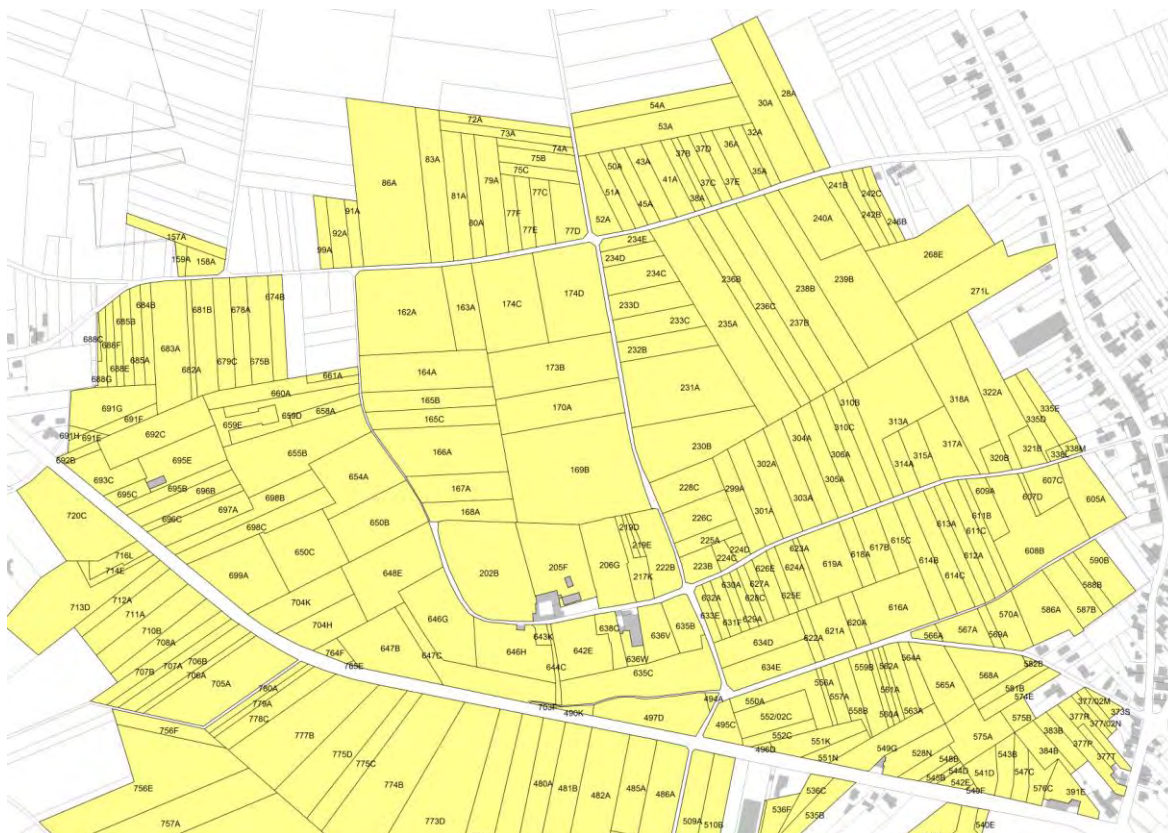
- **Hees**

Een substantieel gebied is onbebouwd gebleven zowel rond als binnen de oorspronkelijke omheiningen. Het is echter zeer onduidelijk welke soort actie hier heeft plaatsgevonden. De kaarten van het slagveld geven geen details voor deze omgeving. Een meer gedetailleerde studie van de geschreven

Overzicht van de afgebakende zones op kadasterniveau

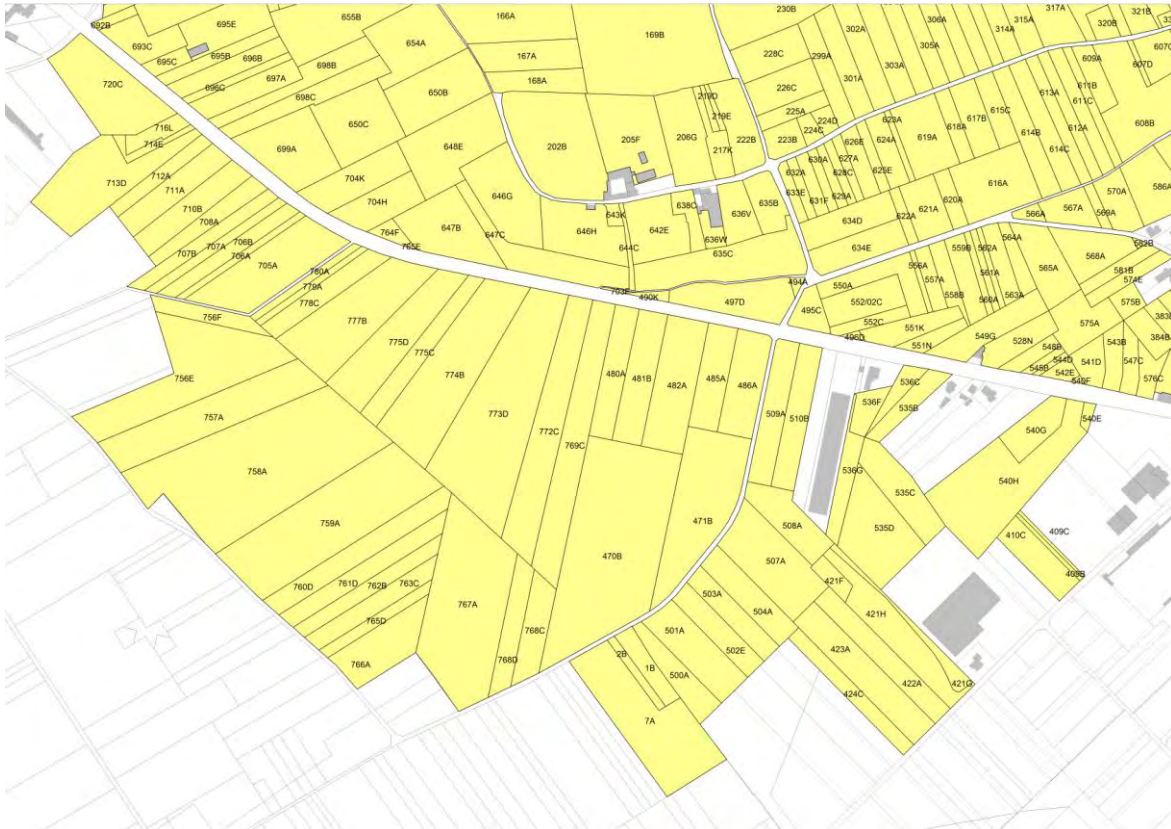
Onderstaande kaarten geven een overzicht van de voorgetelde zones voor archeologisch beheer op kadasterniveau. De overzichtskaart met de genummerde individuele kaarten dient als sleutel (zie blz. 176).

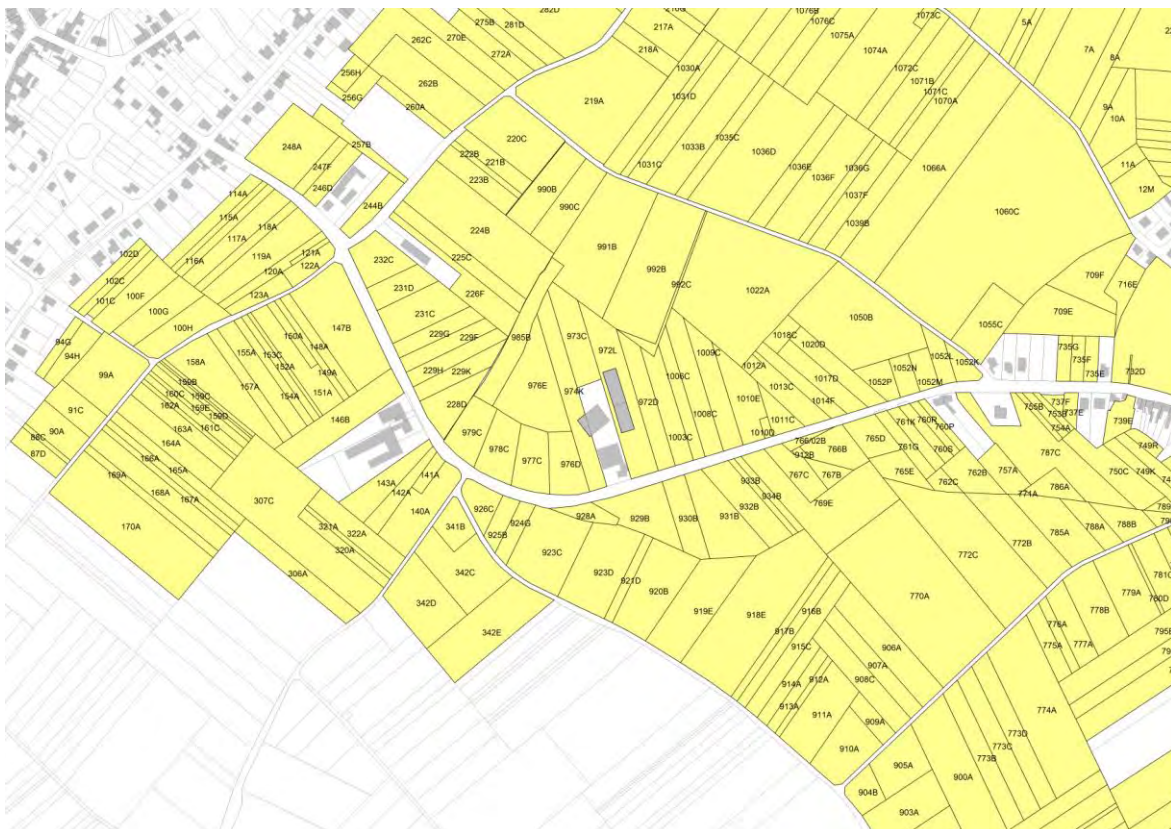
Kaart 27.1

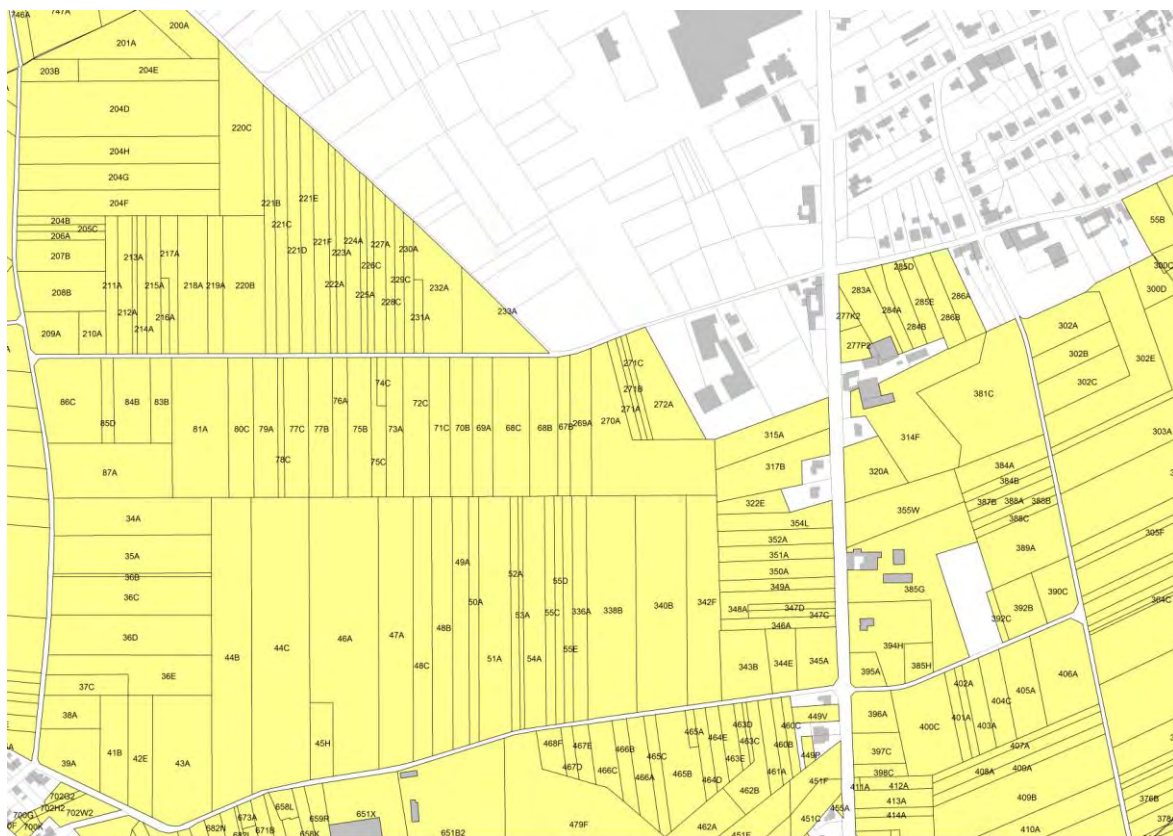
Kaart 27.2

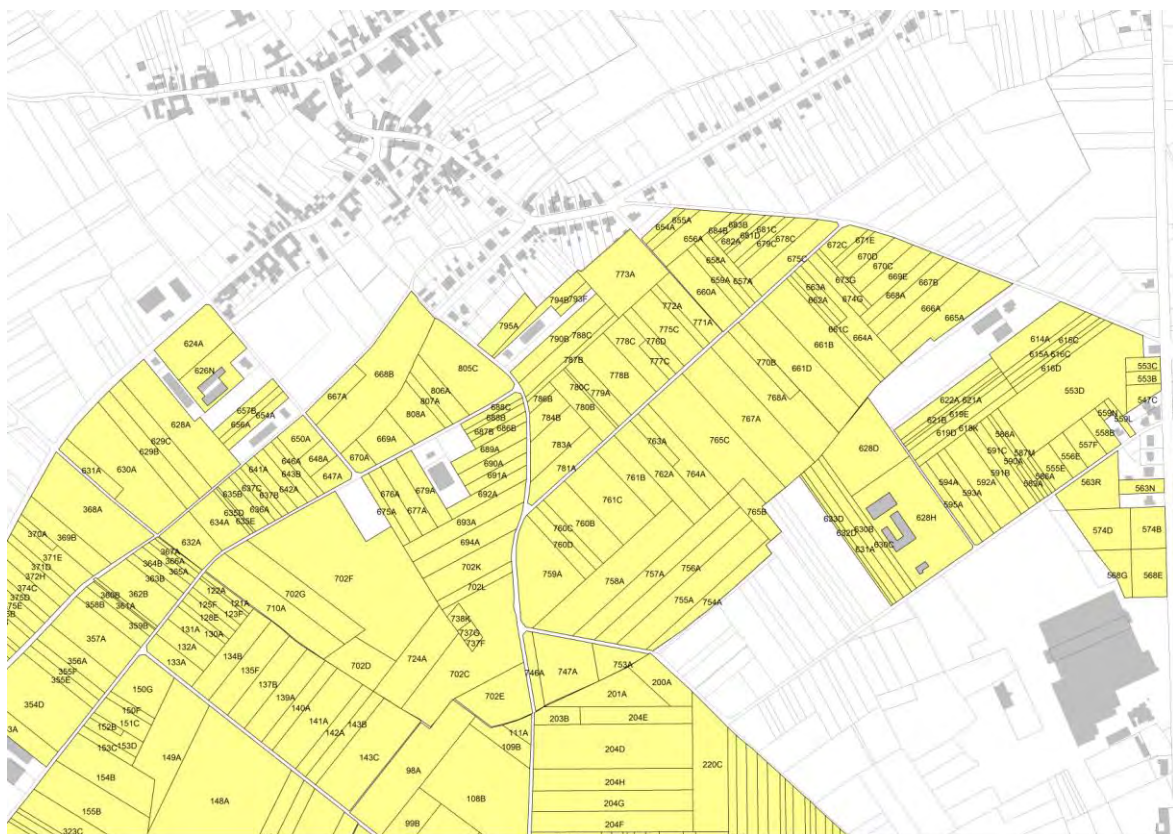

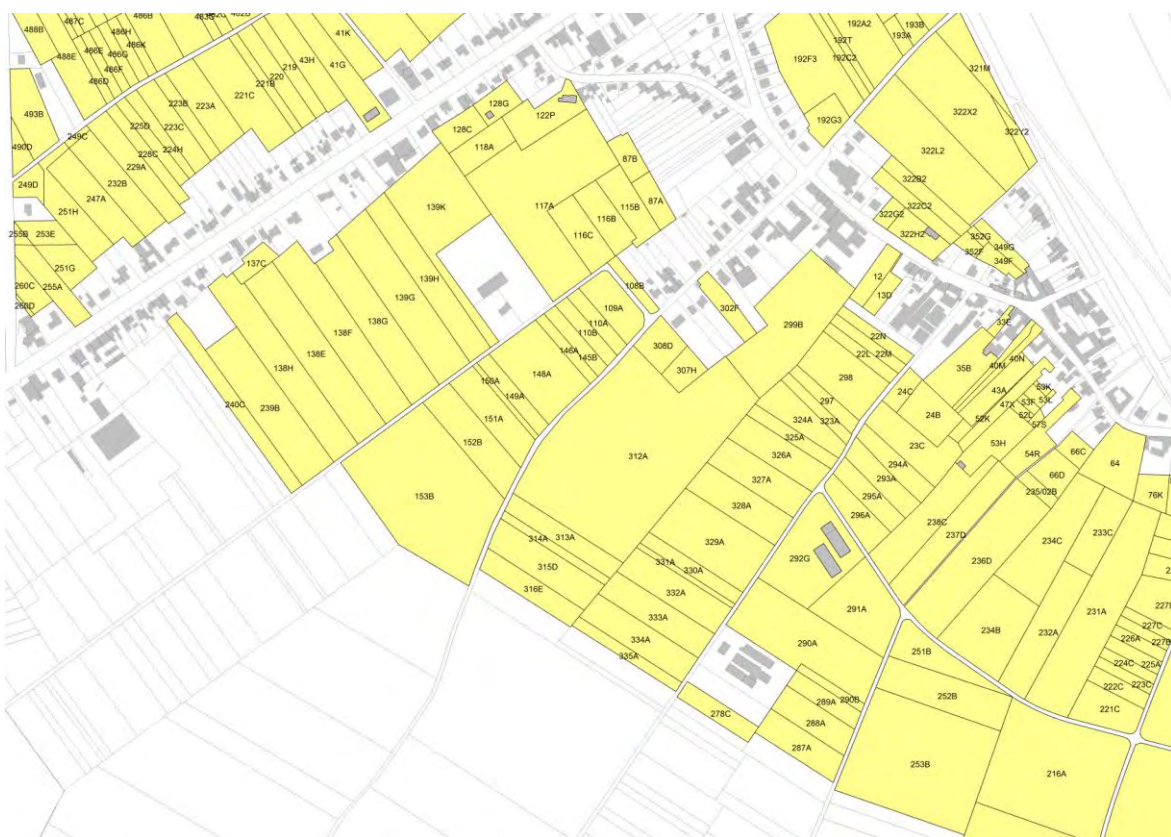

Kaart 27.6

Tijden waren de slagen bij Rijmenam (1579) en Nieuwpoort (1600) tijdens de Tachtigjarige Oorlog, de slag bij Neerwinden (1697) tijdens de Negenjarige Oorlog, de slag bij Oudenaarde (1708) tijdens de Spaanse Successieoorlog en de slag bij Lafelt (1747) tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog. Voor de periode van de Nieuwe Tijden werden er een tiental veldslagen opgenomen in de Centraal Archeologische Inventaris.

De veldslag van Lafelt is daarom op zich niet uniek. Wat de slag wél uniek maakt voor Vlaanderen en zeker voor de provincie Limburg is de omvang van de veldslag. Er namen niet minder dan 150.000 soldaten aan deel. Enkel tijdens de slag bij Oudenaarde in 1708 haalt men vergelijkbare aantallen. Bovendien was een groot deel van Europa vertegenwoordigd op het slagveld: het Franse leger stond er tegenover Oostenrijk, Engeland, de Verenigde Provinciën, Beieren, Hannover en Hessen.

Verder is de site kenmerkend voor de oorlogsvoering tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog vonden er op het grondgebied van Vlaanderen nog enkele veldslagen plaats: de slag bij Melle in 1745 waar de Fransen een tijdelijk onderdak hadden gevonden en de zogenaamde konvooislag in Brecht in 1746, hoewel deze laatste niet meer was dan een kleine verrassingsaanval door de Oostenrijkers uitgevoerd op de Fransen toen deze een grote bevoorradingsstocht ondernamen. Deze twee militaire confrontaties verbleken echter in vergelijking met de slag bij Lafelt en vervult de slag bij Lafelt zonder enige twijfel een voorbeeldfunctie van de Oostenrijkse Successieoorlog.

Ook indien we het chronologisch kader verruimen naar de gehele Nieuwe Tijden (vanaf 1500 n. C.), kunnen we stellen dat de slag bij Lafelt een voorbeeldfunctie vervult. Enkel de slagen bij Neerwinden (1693 en 1793) en de slag bij Oudenaarde (1708) kunnen op eenzelfde hoogte worden geplaatst.

Dankzij het inventariserend onderzoek naar premoderne slagvelden in Vlaanderen, met hieraan gekoppeld de invoering van een aantal slagvelden in de Centraal Archeologische Inventaris, kan gesteld worden dat er geen andere, meer representatieve sites kunnen worden verwacht. Wat betreft onderzoek van slagvelden uit de Nieuwe Tijden in Vlaanderen zou de focus op de genoemde drie slagvelden moeten liggen.

Tegen de achtergrond van deze overwegingen verdient het aanbeveling dat de Slag bij Lafelt de nodige beleidsomkadering zou krijgen zowel op Vlaams niveau als op lokaal niveau. Op Vlaams niveau denken we in de eerste plaats aan de afbakening van archeologische zones en aan de verdere ondersteuning van de onderzoekscomponenten die eerder al aan bod kwamen. Op lokaal niveau denken we aan de verdere uitbouw van de belevingswaarde van het slagveld.

9.5.2 De belevingswaarde van het slagveld van Lafelt

Slagvelden op zich zijn niet waarneembaar in het landschap. Het zijn plaatsen waar er ooit een historische gebeurtenis plaatsvond. Om een slagveld ter plaatse te kunnen beleven, is er een zekere kennis met betrekking tot de veldslag noodzakelijk. Deze kennis kan reeds aanwezig zijn bij de bezoekers of kan ter plaatse worden opgedaan indien het slagveld op de één of andere manier publiekelijk ontsloten is.

Wel zijn er een aantal punten die een redelijk overzicht kunnen geven zoals de hoogten van Herderen van waaruit de Fransen de ontwikkelingen van de strijd volgden. De hedendaagse bezoeker heeft daar echter weinig boodschap aan omdat alleen iemand met de nodige streekkennis zich voldoende kan oriënteren en enkele kenmerkende kerktorens zal kunnen herkennen. Ook door het gewijzigde wegennetwerk is de toegankelijkheid van het landschap geen evidentie.

Anderzijds zijn de dorpen die een belangrijke rol speelden in de slag vandaag nog steeds als afzonderlijke entiteiten herkenbaar ook al heeft bebouwing zeer veel doen

veranderen. Sommige zichtlijnen zijn daardoor verloren gegaan. Het interpretatiepunt aan het Iers Kruis maakt van de hellingen in het landschap en de kerktorens die van daaruit te zien zijn handig gebruik om het landschap en het verloop van de strijd vanuit dat punt te duiden. Meteen is hiermee aangetoond dat er voldoende elementen aanwezig zijn om de waarneembaarheid te duiden.

Interpretatie van de slag bij Lafelt aan het Iers Kruis.

Op het slagveld van Lafelt werd in 1964 het Iers Kruis opgericht door de toenmalige Ierse ambassadeur. Het herinnert aan de soldaten van de Irish Brigade, een onderdeel van het Franse leger, die sneuvelden in de slag bij Lafelt in 1747. In 1997 werd naar aanleiding van de tweehonderd vijftigste verjaardag het verhaal van de slag bij Lafelt van onder het stof gehaald. Het programma omvatte onder meer een openluchttoneel te Lafelt, een tentoonstelling in Alden Biesen en een herdenkingstocht naar de Sieberg. Ook in 2008 werd er een tentoonstelling te Alden Biesen georganiseerd, met ditmaal als thema 'Het oorlogsleed in het Land van Loon van Alva tot Napoleon.' In 2013 werd er naar aanleiding van Open Monumenten Dag een tentoonstelling waar recente vondsten van de slag werden belicht. Momenteel gaan er stemmen op voor een permanente tentoonstelling rond de slag bij Lafelt.

Dergelijke elementen tonen aan dat het slagveld van Lafelt lokaal op heel wat interesse kan rekenen. Het valt echter af te wachten of deze veldslag ondanks zijn Europese dimensies bovenregionale aandacht kan krijgen. Veel zal afhangen van de toekomstige werking rond het slagveld, zowel op het wetenschappelijk vlak als op het vlak van interpretatie.

10. Conclusies

De belangrijkste doelstelling van voorliggende studie was om na te gaan in hoeverre artefacten die zijn verzameld buiten de context van een systematisch opgezet wetenschappelijk onderzoek kunnen bijdragen tot een beter begrip van wat er tijdens de Slag bij Lafelt van 1747 op het terrein is gebeurd. Er werd met andere woorden gepeild naar de archeologische waarde van de verzamelde artefacten.

We hebben gezien dat het opzetten van een dergelijke studie niet evident is. Van alle mensen waarvan we hebben kunnen achterhalen dat ze op het slagveld met metaaldetectors actief zijn geweest, zijn slechts drie privécollecties onderzocht kunnen worden. De resultaten van dergelijk onderzoek blijven onder de verwachtingen. De voorwerpen bevinden zich vaak in een zeer slechte staat waardoor het onderzoek zich noodgedwongen beperkt tot het bepalen van het kailber voor de musketkogels. We hebben ook kunnen zien dat vondsten van materiaal in ijzer zeer beperkt waren, ook al zijn ze tijdens de slag massaal gebruikt. De belangrijkste tekortkoming echter is het ontbreken van de locatie van de vondsten. De enige uitzondering daarop is de collectie Stulens. Hoewel de verwachtingen aanvankelijk hoog waren, moeten we ook hier besluiten dat de uiteindelijke bruikbaarheid zijn waarde heeft, maar vrij beperkt blijft. De voornaamste reden is dat er geen randgegevens zijn die ons toelaten om de densiteit van de vondsten te duiden waardoor de correlatie met gebeurtenissen tijdens de slag verloren gaat. Hieruit volgt dat we kunnen besluiten dat detectie door amateurs op slagvelden desastreuze gevolgen heeft voor het wetenschappelijk onderzoek.

Toch heeft de studie aanleiding gegeven tot een gedegen achtergrondanalyse van de slag die verder wetenschappelijk onderzoek mogelijk maakt. Van grote waarde is de historische landschapsreconstructie die ons inzicht heeft verschaft in de evoluties in het landgebruik, het wegennet en de bewoningsstructuur. De historische analyse van de geschreven bronnen en van de iconografie heeft toegelaten een zeer nauwkeurig overzicht te geven van wat er tijdens de slag is gebeurd. De hoeveelheid materiaal is bovendien zo groot dat er ruimte is voor verder onderzoek op dit vlak.

Op basis van het historisch onderzoek, de landschapsreconstructie en de analyse van de vondsten zijn we tenslotte kunnen komen tot zeer gerichte aanbevelingen die verder beheer en onderzoek richting kunnen geven. Dit is ongetwijfeld een van de grootste verdiensten van deze studie. We zijn er in geslaagd om niet alleen 'bufferzones' aan te duiden, maar we hebben deze kunnen vertalen naar een afbakening op kadasterniveau. Dit laat toe om een archeologische zone af te bakenen.

Heel wat mogelijkheden voor verder onderzoek zijn mogelijk en wenselijk. Wij hopen dat deze studie daar toe kan bijdragen.

11. Literatuurlijst

- Blackmore, H., 1961, 'British Military Flintlock Arms from 1740' in *British Military Firearms 1650-1850*, Barrie & Jenkins.
- Boudriot, J., 1997, *Armes a Feu Francaises Modeles Reglementaires* (vols for 1717-1830), oorspronkelijk gepubliceerd in 1963 en herdrukt bij Editions Portail, Paris.
- Chandler, D. (1990) *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*. Staplehurst, Spellmount.
- Claes S., Frederickx E. & Gullentops F. 2001: *Toelichtingen bij de geologische kaart van België*. Vlaams gewest. Kaartblad 34. Tongeren, Brussel.
- Daenen, J., 1997, *De slag van Lafelt om Maastricht*. Stichting Historische Reeks Maastricht.
- Deville T., Simons R., Berk B., De Nutte G., 2014, *Bonderstraat te Lafelt*, Condor Rapporten 109, Martenslinde.
- De Vriendt, B., Carman, J., Derde, W., 2011, *De inventarisatie van slagvelden van vóór WOI in Vlaanderen. Begeleidend rapport*. Studie in opdracht van het Vlaams Instituut Onroerend Erfgoed.
- De Coene, K., Ongena, T., Stragier, F., Verust, S., W. & De Maeyer, P., 2012, Ferraris, the legend. *The Cartographic Journal*, vol. 49 (1), pp. 30-42.
- Fiorato, V., 2000, *Blood Red Roses. The archaeology of a mass grave from the battle of Towton AD 1461*, Oxford.
- Foard G., 1995, *Naseby: The Decisive Campaign*, Whitstable, Pryor publications.
- Foard, G., 2012, *Battlefield Archaeology of the English Civil War*, BAR British Series 570.
- Foard, G., Janway, R., Wilson, A., 2012, *The Scientific study and conservation of battlefield artefact assemblages*, University of Bradford.
- Foard G., Partida T., Vandeburie J., De Vriendt B., Urmel L., Derde W., 2012, *Een archeologische evaluatie en waardering van het slagveld van Oudenaarde 1708*, Oudenaarde. Studie in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed.
- Hamilton, M., 1980, *Colonial Frontier Guns*. Chaldron, The Fur Press.
- Hughes, P. (1997) *Firepower: weapons effectiveness on the battlefield, 1630-1850*. Staplehurst, Spellmount.
- McConnell, D., 1988, *British Smooth-bore Artillery: A Technological Study to Support Identification, Acquisition, Restoration, Reproduction, and Interpretation of Artillery at National Historic Parks in Canada*. National Historic Parks and Sites. Environment Canada. Parks.
- Partida, T., In preparation, *'Drawing the Lines: A GIS Study of Enclosure and Landscape in Northamptonshire'*, PhD, University of Huddersfield.
- Rost, A., 2007, Characteristics of ancient battlefields: the battle of Varus (AD9). In Scott, D. 2007. *Fields of Conflict: battlefield archaeology from the Roman empire to the Korean War* (2 VOL). Westport Conn.: Praeger 50-57.

Sivilich, D. M., 2007, 'What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park', in Douglas Scott, Lawrence Babits, and Charles Haecker (eds.), *Fields of Conflict: Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*; Westport, Praeger Security International

van Nimwegen O., 1997., 'Kanonnen en Houwitsers. De Staatse veldartillerie in de eerste helft van de achttiende eeuw', *Armamentaria*, vol. 32, p. 50-66.

Visser V., 2013, *De neerslag van het slagveld*, RAAP rapport 246

---

12. Bijlagen uitvergroot kaartmateriaal

- Kaart 8: Kaart met de opstelling van de troepen en van de belangrijkste ontplooiingen
- Kaart 13: Het oude wegennetwerk uitgezet op de achtergrond van een digitaal hoogtemodel
- Kaart 22: Overzichtskaart van de geprospecteerde zones door Comhair, Wenslawski en Stulens
- Kaart 25: Overzichtskaart met moderne ontwikkeling, prospectiegebied collectie Stulens tegenover opstelling troepen rond Lafelt
- Kaart 27: Sleutelkaart met overzicht van de zones die in aanmerking komen voor archeologisch beheer
- Kaart 28: Topografisch detail Lafelt met projectie van de 18de-eeuwse omheiningen en opstelling troepen

**EEN ARCHEOLOGISCHE EVALUATIE EN WAARDERING
VAN HET SLAGVELD VAN LAFELT 1747
(RIEMST, PROVINCIE LIMBURG)**

bijlagen

Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting

November 2014

Bijlage 1:

Catalogus van kogels afkomstig van het massagraf (Referentie LA-13-BO)

Door G. Foard

De referenties zijn de nummers van de sporen en dus geen unieke nummers. Deze referenties geven weer vanwaar de kogels afkomstig zijn.

14 loden kogels, een loden fragment en een ijzeren bal.

ref	mass in g	calculated diameter in mm	measured width mm	measured depth mm	uncertain orientation mm	condition
4/26.1	26.7	16.5	17.1	16.7	n/a	poor
4/26.2	27.6	16.7	u	16.7	n/a	poor
4/26.3	28.9	16.9	u	u	15.2	poor
4/26.4	24.97	16.1	u	u	17	poor
4/26.0	24.2	16.6	16.9	16.8	n/a	good
5/26.2	26.3	16.4			17	bad
5/26.3	20.2	15	u	u	u	bad
5/26.0	29.4	17	u	u	17.7	poor
6/26.0	28.6	16.9	u	u	u	fair
6/26fi	30.4	17.2	u	u	17.2	fair
6/26z- ac	26.04	16.4	u	u	u	fair
7/53.1	30.6	17.3	u	u	u	impacted
7/53.2	30.39	17.2	17.3	17.4	n/a	good
7/53.3	22.7	15.6	u	u	15.9	bad

4/26 opgraving van skelet 16

4 kogels:

4/26.1

- Materiaal: lood
- Massa: 26.7g
- Diameter: Ongeveer 17.1mm op de moule lijn; diepte 16.7mm.
- Conditie: redelijk tot slecht; sterke corrosie met bobbel en putten ; 40% zwarte corrosie afzetting, de rest lichtgrijs met witte bobbel.
- Vervaardiging: knik zichtbaar, revealed as raised corrosion line round most of bullet. Possible snip remnant slightly offset from line?

4/26.2

- Materiaal: lood
- Massa: 27.6g

- Diameter: diepte 16.7mm; breedte niet meetbaar
- Conditie: 40% slecht; deep witgrijze corrosie met excrescences en diepe putten en barsten. 60% goed; donker grijs kogel oppervlak
- Impact: niets zichtbaar
- Vervaardiging: on good surface- sprue snip down; gietlijn; draailijnen.

4/26.3

- Materiaal: lood
- Massa: 28.9g
- Diameter: hoogte ongeveer 17.6mm
- Conditie: 40% grijszwart kogel oppervlak; 60% sterk gecorrodeerd met bobbels en putten.
- Afvuren: mogelijke band en ongewijzigde bovenste helft zichtbaar in niet gecorrodeerd gebied. Diameter op de mogelijke band: 16.9 mm.
- Impact: kleine gouge op de band

4/26.4

- Materiaal: lood
- Massa: 24.97g
- Diameter: ongeveer 17 mm
- Conditie: sterke corrosie met grote, diepe putten en enkele bobbels. 75% van het oppervlak is deels zwart; 30% surface vaguely visible but no features.

4/26 Excavating skeleton 20 & 19

- Materiaal: lood

- Massa: 27.2g
- Diameter: breedte: 16.9mm; diepte: 16.8mm
- Conditie: Goed; beperkte corrosie met enkel lichte corrosie bobbels van witte afzetting over een voornamelijk lichtgrijze kogel.
- Vervaardiging: moeilijk waarneembare gietlijn; spruce snip down.
- Afvuren: geen
- Impact: geen

5/26 three bullets from skeleton excavation

5/26.1

-
- Materiaal: lood
- Kogel fragment
- Massa: 10.2g
- Diameter: niet mogelijk; Maximale dikte 8.5mm
- Conditie: Zeer slecht; Zware corrosie zoals bij 7/53. Mogelijk zuur effect??
-

5/26.2

-
- Materiaal: lood
- Massa: 26.3g
- Diameter: 16.5 - 17.5mm maar moeilijk.
- Conditie: zware corrosie; geen kogel oppervlak; verschillende grote bobbels en enkele putten.
-

5/26.3

-
- Materiaal: lood
- Mass: 20.2g
- Diameter: geen
- Conditie: slecht over 75% van het oppervlak met diepe corrosie en massive excrescences van witte afzetting met bobbels en putten. 25% van het kogel oppervlak bleef intact.
- Impact: 13.9mm diameter on facet; Impact evidence on intact surface is massive impact facet. This has what appear to be directional grooves in its surface, with linear features travelling over the edge of the facet. In de lineaire groeven is er een roodkleurige afzetting merkbaar. Is dit de chemische verandering of kan het gaan om embedded fabric of metaal?
- Deze kogel heeft een meer gedetailleerde analyse nodig.

5 (?55)/26 From excavation of skeleton

- Materiaal: lood
- Massa: 29.4g
- Diameter: 17.5 - 17.9mm (geen oriëntatie mogelijk)
- Conditie: redelijk/slecht; grijs-zwart met een uitgebreide wit-grijze corrosie afzetting met vele bobbels en enkele putten.
- Vervaardiging: spruce snip
- Impact: geen duidelijk bewijs maar een uitgebreid corrosie probleem.

6/26

- Materiaal: lood
- Massa: 28.6g
- Diameter: niet mogelijk
- Conditie: redelijk; Lichtgrijs met uitgebreide grijswitte corrosie afzetting met enkele putten.
- Vervaardiging: major offset, deep, spruce snip, down
- Impact: grote vervorming door impact, diameter op de impact: 16mm; 2 kleine moderne impact gouges over het origineel impact oppervlak

6/26 fi 'Coupe'

- Materiaal: lood
- Massa: 30.4g
- Diameter: 17.6mm maximale diameter – oriëntatie niet mogelijk
- Conditie: Redelijk volledig witte corrosie afzetting maar geen erosie- geen enkele van de kogels vertoont sporen van erosie.

- Impact: 3 kleine lineaire gouges, twee met raised lip maar de derde mogelijk modern; possible slight impact facet.
- Vervaardiging: geen duidelijke gietlijn or snip.

6/26 coupe z-ac

- Materiaal: lood
- Massa: 26.04g
- Diameter: niet meetbaar
- Conditie: redelijk; grijswitte corrosie afzetting over het hele oppervlak, enkele bobbels.
- Impact: kleine moderne gouge. Major concave facet might be distorted snip down but more likely impact. Diam on facet 15.9mm.
- Vervaardiging: mogelijke lichte gietlijn niet te associëren met facet.

7/53.1 'Coupe'

- Materiaal: lood
- Massa: 30.6g;
- Diameter: niet mogelijk
- Firing: Radial melting, very distinct. At 90 degrees to impact facet.
- Impact: 15.9mm diameter on impact. A major impact giving a wide convex impact facet across one hemisphere distorting the whole ball. Facet has slight pitting which appears to be from impact and may be significant. Also a slight but wide impact facet with a slight lip. Also 2 small gouges with lips raised, the smaller possibly modern.
- Manufacture: Problem that spruce snip not identifiable so this might explain one of the smaller possible impact facets.
- Deze kogel vereist verdere analyse en vergelijking met experimenteel afgevuurde kogels.

7/53.2 'Coupe'

- Materiaal: lood
- Massa: 30.39g
- Diameter: breedte: 17.3mm, diepte: 17.4mm
- Conditie: zeer goed; zeer donker grijs, verschillende kleine vlekken met een opgehoogd witte corrosie afzetting.
- Vervaardiging: zwakke gietlijn merkbaar; latitudinale lijnen zijn vermoedelijk draailijnen; onregelmatige spruw snip;
- Impact: lichte schade- tiny gouge and slight facet with surrounding slight linear scratches. One separate slight cut. Een deel hiervan kan een bewijs van afvuren zijn, maar dit is moeilijk te interpreteren, maar niet de gouges and cuts.
- Deze kogel dient verder bestudeerd te worden.

7/53 bij skelet nr 12

- Ijzeren kogel
- Materiaal: ijzer
- Massa: 64g
- diameter: 25mm
- Conditie:
- Zware corrosie, maar er blijft voldoende oppervlak over om de diameter te bepalen. Deze zware corrosie geeft een maximale diameter van 34 mm aan.

7/53 uithalen spoor - opgraving

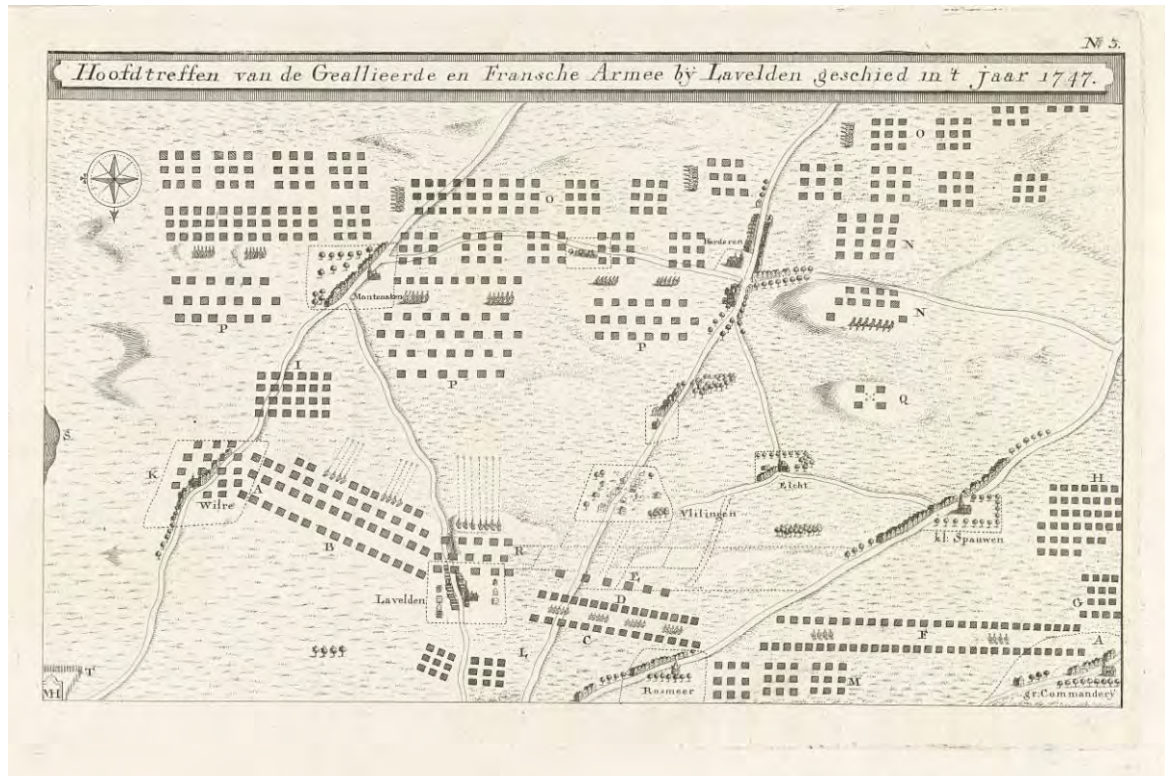
- Materiaal: lood
- Massa: 22.7g
- Diameter: Ongeveer 15.9mm
- Conditie: zeer slecht; zware corrosie penetratie and raised excrescences all white. Geen erosie. Zou deze uitzonderlijke corrosie het gevolg kunnen zijn van lichaamszuren?
- Vervaardiging: verhoogde spruw en lichte gietlijn in één deel met beperkte corrosie en een zwart oppervlak.

2. Hoofdtreffen van de Geallieerde en Fransche Armee by Lavelden geschied in 't jaar 1747

Nederlands. Toont wegen, dorpen en ont-plooiingen maar er is geen bijhorende detaillering om de legend te interpreteren.

- Ets op papier, anoniem, datum: 1747 - 1749
- Gebruikt als illustratie in: Nederlands wonder-toneel, geopend in de jaren 1747. en 1748. vertonende [...] de wonderlyke gebeurtenissen. Welke de Vereenigde Provintien [...] zyn overgekomen. Hendrik van der Deyster (I) en Phillippus Bonk, Leiden, 1749.
- bron: Rijksarchief Nederland, objectnr. RP-P-OB-83.919
- Omschrijving: Plattegrond met de slagordes bij de slag bij Lafelt waarbij de Fransen een overwinning behaalden op de Geallieerden, 2 juli 1747. Gemerkt rechtsboven: No. 3
- Geen legende, maar de letters op de kaart suggereren dat er een legende is geweest.

3. Contemporary_battlefieldanomalies

4. Plan van de Bataille Laefelt Den 2. Junius 1747

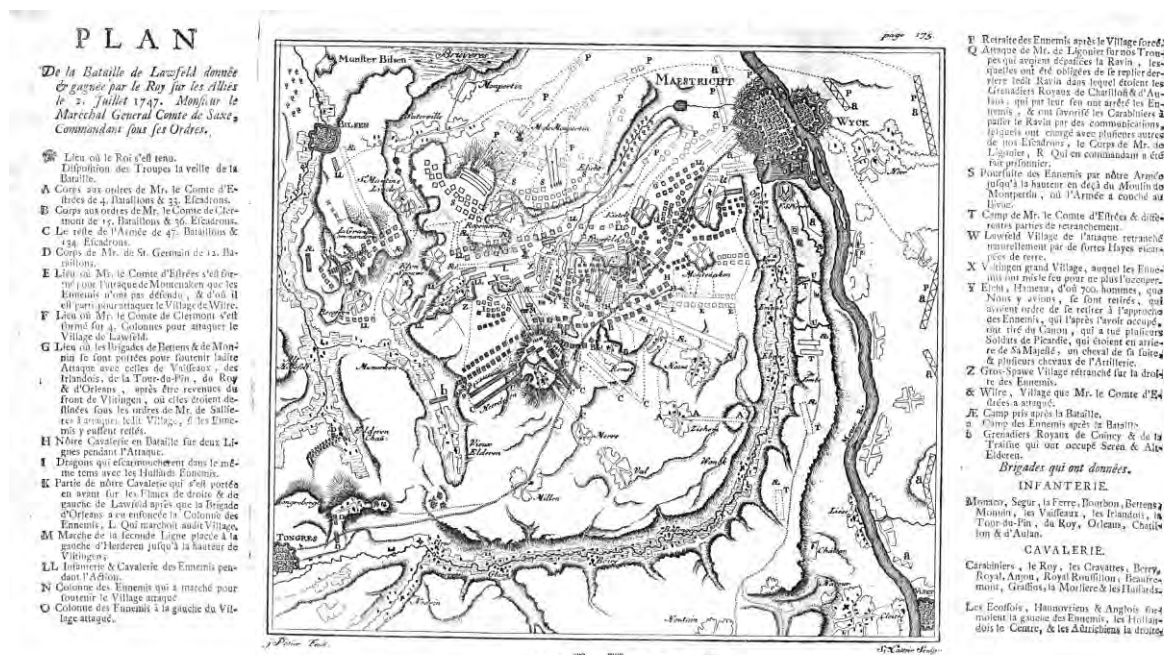
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Nederlands. Een houtsnede met enkel ruw detail, met vereenvoudigde ont-plooiingen en slechte topografische invulling, maar toont wel enkele troepenbewegingen. Niet praktisch om van in te tekenen maar kan bruikbaar zijn voor latere referentie. Geen legende, anoniem.

- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84091236>
- bron : Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FOL-QB-201 (99)
- link : Notice de recueil : <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41088151c>
- link : Appartient à : [Recueil. Collection Michel Hennin. Estampes relatives à l'Histoire de France. Tome 99, Pièces 8559-8625, période : 1746-1748]

5. Plan de la Bataille de Lawfeldt. Gagnée par le Roy le 2e Juillet 1747

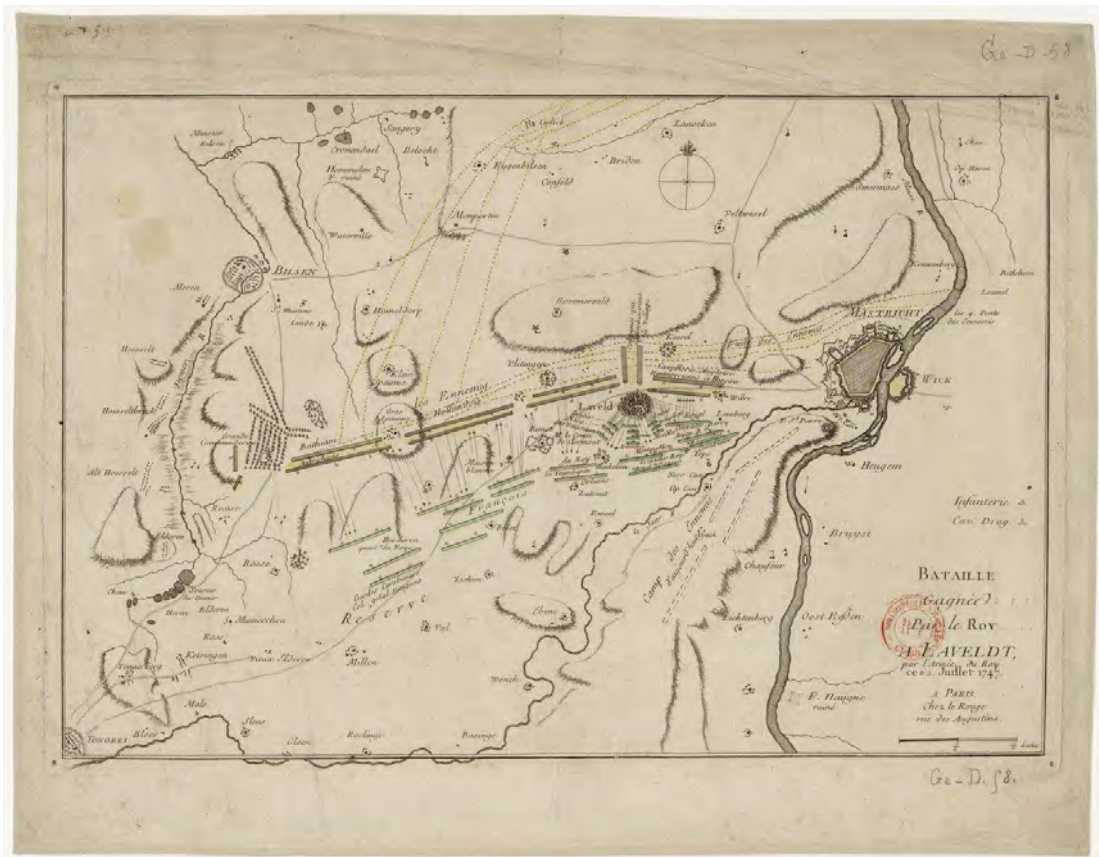
Type document	Livre
Auteur principal	s. n.
titel	Histoire de Maurice comte de Saxe, Maréchal general des camps et armées de sa Majesté tres-chrétienne, Duc élu de Curlande & de Semigalle, Chevalier des Ordres de Pologne & de Saxe: contenant toutes les particularitez de sa vie, depuis sa naissance jusqu'à sa mort ; avec plusieurs Anecdotes curieuses & interessantes, enrichie des Plans de Batailles de Fontenoy & de Laweldt / s. n.
taal	Français
Publicatie	Mittaw (= Mittau en all. ? = Jelgava) (Lettonie) : s. n., 1752
beschrijving	323 p. ; Plan : " Plan de la Bataille de Lawfeldt Gagnée par le Roy le 2e Juillet ", in-12 (17,5 x 11)

http://ccfr.bnf.fr/portailccfr/jsp/ccfr/sitemap/bmr_sitemap_view.jsp?record=bmr%3AUNIMARC%3A3239544

http://praetiritifides.chez.com/Anc_Reg/DocHist/1VA15S1_4c2/1747_Lawfeld.htm

Uit Néel, Histoire de Maurice comte de Saxe, Tome II, page 226 (in onze gebruikte tekstversie p. 284 e.v.)

6. Bataille Gagnée Par le Roy A Laveldt, par l'Armée du Roy ce 2. Juillet 1747 - LeRouge

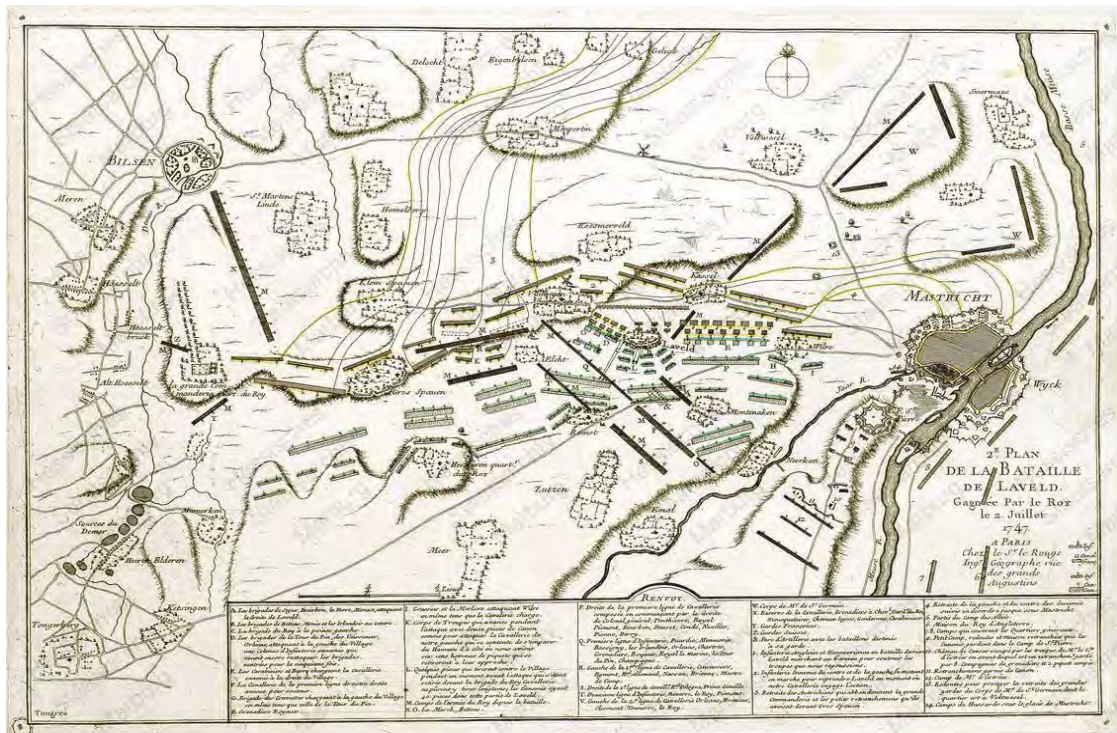
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

- uitgave: A Paris, Chez le Rouge, Rue des Augustins
- titel : Bataille gagnée par le roi à Laveldt par l'armée du roi ce 2 juillet 1747
- Auteur : Le Rouge, Georges-Louis (1712-179.). Auteur du texte
- uitgever : Le Rouge (Paris)
- uitgiftedatum : 1747
- onderwerp : Lafelt, Bataille de (2 juillet 1747)
- Type : document cartographique, carte, image fixe
- taal : Français
- Formaat : 1 file ; 46 x 31 cm
- Rechten : domaine public
- Identificatiernr. : ark:/12148/btv1b8438974s
- bron : Bibliothèque nationale de France, GED-58
- link : <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40766843v>
- Herkomst : bnf.fr

7. Slechte kwaliteit van gekregen kopie.
8. Slechte kwaliteit van gekregen kopie
9. Slechte kwaliteit van gekregen kopie

10. 2e Plan de la Bataille de Lavelde. Gagnée Par le Roy le 2 Juillet 1747 / WHK
23_162_1747_Plan_de_la_Bataille_de_Lavelde

HESSEN Hessisches Staatsarchiv Marburg
Friedrichsplatz 15, 35037 Marburg
Signatur: Karte WHK 23_162

A Paris - Chez le Signeur le Rouge - Ingenieur Géographe - Rue des grands Augustins
Titel: Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden.

Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden : Plan der für die Franzosen siegreichen Schlacht von Lavelde (Lafelt), 2. Juli 1747

Originaltitel: 2e. Plan de la Bataille de Lavelde, gagnée par le Roy le 2. Juillet 1747

Date of creation: 1747

Abstract: Schlacht bei Lavelde (Lafelt, Lafelt), 1747; Plan mit dem Gebiet zwischen Maastricht, Tongeren und Bilzen; mit Schlachtgeschehen um Lavelde; ausführliche Legende in französischer Sprache

Dimensions: 480x325 mm (Höhe x Breite)

Document type: Karten und Pläne

Druckort / Erscheinungsort: Paris

t: ParisVerlag/Drucker: Rouge

Name in Vorlageform: Le Rouge

Maßstab: 1/2 Meile = 6,2 cm

Ausführung: Kupferstich, teilkoloriert

Blattzahl: 1

View digital object on provider's website: http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK_23_162.jpg

Holding: HStAMWHK Wilhelmshöher Kriegskarten

Institution: http://www.staatsarchiv-marburg.hessen.de/irj/HStAM_Internet

(Hessisches Staatsarchiv Marburg)

Identifikation (<http://www.hadis.hessen.de/scripts/HADIS.DLL/home?SID=E538-232A2E8-B9DA8&PID=968C>)

11. Schlechte kwaliteit

12. Plan de la Bataille de Laveld Le 2e Juillet 1747
WHK 23_160_1747_Plan_de_la_Bataille_de_Laveld

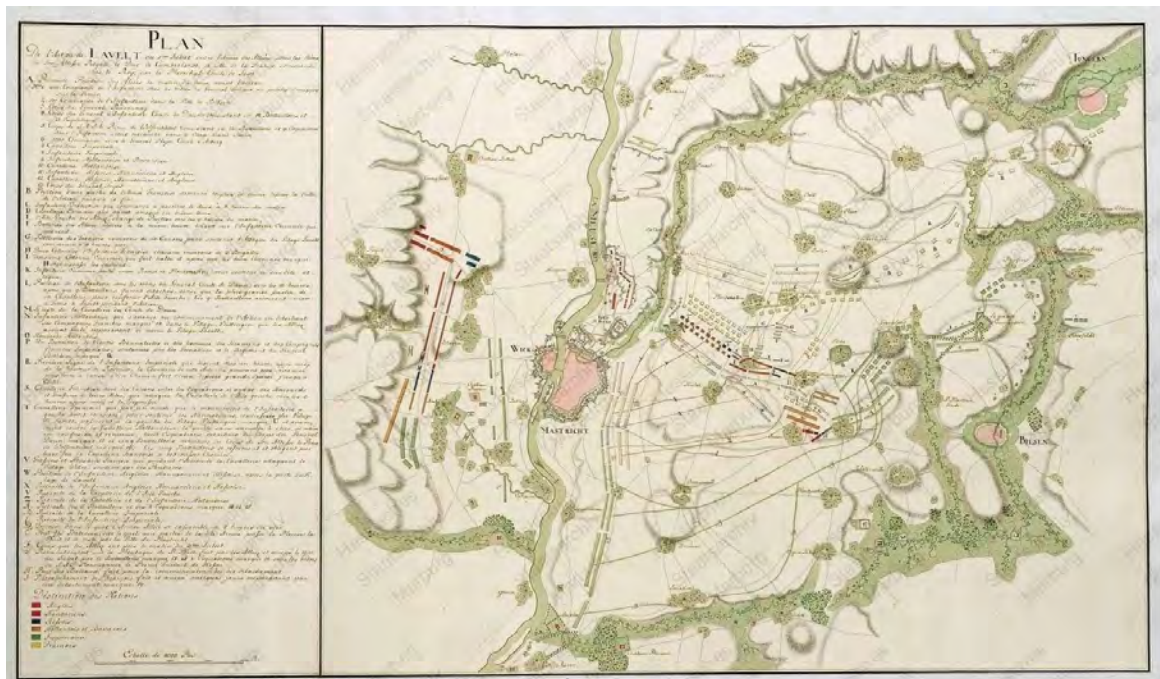

HESSEN Hessisches Staatsarchiv Marburg
 Friedrichsplatz 15, 35037 Marburg
 Signatur: Karte WHK 23_160

Titel: Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden.
 Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden : Plan der
 Schlacht bei Laveld (Lafelt), 2. Juli 1747
Originaltitel: Plan de la Bataille de Laveld le 2e. Juillet 1747
Reference number: HStAM\WHK\WHK 23/160
Date of creation: 1747
Abstract: Schlacht bei Laveld (Lafelt, Lavelt), 1747; nach Süden ausgerichteter Plan mit
 der Gegend um Laveld mit Schlachtverlauf; am linken Rande: Maastricht, am rechten
 Rand: Bilzen; kurze Legende
Provenance: o. Verf.
Dimensions: 493x707 mm (Höhe x Breite)
Document type: Karten und Pläne
Maßstab: 800 pas = 5,4 cm
Ausführung: Handzeichnung, farbig
Blattzahl: 1
 View digital object on provider's website: [http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK 23_160.jpg](http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK_23_160.jpg)
Holding: HStAM\WHK Wilhelmshöher Kriegskarten
Institution: http://www.staatsarchiv-marburg.hessen.de/irj/HStAM_Internet
 (Hessisches Staatsarchiv Marburg)
Identifikation (<http://www.hadis.hessen.de/scripts/HADIS.DLL/home?SID=C0B7-22DE28E-B694B&PID=DEE4>)

13. WHK 23_161_1747_Plan_Lavelt

HESSEN Hessisches Staatsarchiv Marburg
Friedrichsplatz 15, 35037 Marburg
Signatur: Karte WHK 23_161

Titel: Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden.
Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden : Plan der Schlacht bei Laveld (Lafelt) zwischen der Armee der Alliierten unter dem Herzog von Cumberland und der Armee der Franzosen unter dem König, durch den Grafen von Sachsen, 2. Juli 1747

Originaltitel: Plan De l'Action de Lavelt du 2me. Juliet entre l'Armée des Alliés, sous les Ordres de Son Altesse Royale le Duc de Cumberlandt et celle de la France commandé sous le Roy, par le Marechal Comte de Saxe

Date of creation: 1747

Abstract: Schlacht bei Laveld (Lavelt, Lafelt), 1747; nach Süden ausgerichteter Plan mit der Gegend um Laveld mit Schlachtverlauf im Dreieck Maastricht, Bilzen und Tongeren; Stellungen der Alliierten östlich vom Maas; ausführliche Legende in französischer Sprache

Provenance: o. Verf. [von Gohr]

Dimensions: 356x620 mm (Höhe x Breite)

Document type: Karten und Pläne

Maßstab: 4000 pas = 8,3 cm

Ausführung: Handzeichnung, farbig

Blattzahl: 1

View digital object on provider's website: http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK_23_161.jpg

Holding: HStAMWHK Wilhelmshöher Kriegskarten

Institution: http://www.staatsarchiv-marburg.hessen.de/irj/HStAM_Internet (Hessisches Staatsarchiv Marburg)

14. WHK 23_163_Plane_des_ces_deux_Armées

Titel: Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden.

Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden : Plan der Feldlager der Alliierten unter dem Herzog von Cumberland bei Lüttich und Visé und der Franzosen unter dem Grafen von Sachsen bei zwischen Maastricht und Tongeren, 3. Juli 1747

Originaltitel: Plane des ces deux Armees, comment qu'il sonts venu a camper apres la Bataille de Lavelt le 3. Juillet l'Armee 1747 savoir celle de Alliees sous le Comando de Son Altesse Roj. le Duc de Cumberland dû Cote ede Wick [Wyck] verse Visé [Visé] et Lieg [Liège], et celle de Francois sous le Commando dû son Excellence Monsr. le comte de Gax [Sax] de lautre cote de la Meuse, Vers Fongres [Tongeren] et de Mastrick [Maastricht] et les environs

Date of creation: 1747

Abstract: Bewegungen und Stellung nach der Schlacht bei Laveld (Lavelt, Lafelt), 1747; nach Westen ausgerichtete topografische Karte mit der Gegend um Laveld mit Schlachtverlauf bei Lafelt in der Nähe von Maastricht und den Auseinandersetzungen bei Rocoux in der Nähe von Lüttich (Liege); Stellungen und Märsche entlang des Flusses Maas; ausführliche Legende in französischer Sprache

Provenance: o. Verf.

Dimensions: 1420x640 mm (Höhe x Breite)

Document type: Karten und Pläne

Maßstab: 1000 pas = 3,5 cm

Ausführung: Handzeichnung, farbig

Blattzahl: 1

View digital object on provider's website: http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK_23_163/WHK_23_163.jpg

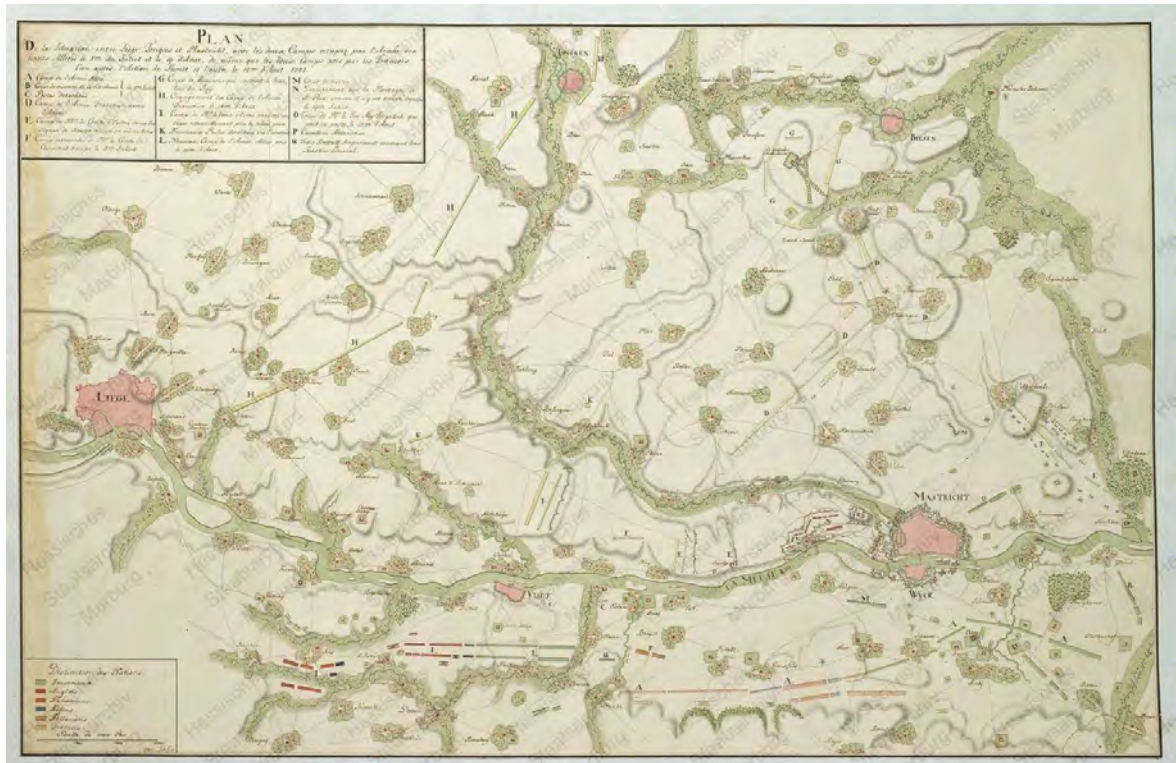
Holding: HStAMWHK Wilhelmshöher Kriegskarten

Institution: http://www.staatsarchiv-marburg.hessen.de/irj/HStAM_Internet
(Hessisches Staatsarchiv Marburg)

Identifikation (<http://www.hadis.hessen.de/scripts/HADIS.DLL/home?SID=3FDA-2439AE5-BBDA1&PID=28D5>)

15. WHK 23_164_Plan

HESSEN Hessisches Staatsarchiv Marburg
Friedrichsplatz 15, 35037 Marburg
Signatur: Karte WHK 23_164

Titel: Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden.
Österreichischer Sukzessionskrieg 1740-1748 bis zum Aachener Frieden : Plan der
Lager und Stellungen der alliierten und der französischen Armeen zwischen Lüttich,
Tongeren und Maastricht, 8. Juli bis 19. August 1747

Originaltitel: Plan de la Situation entre Liege, Tongres et Maastricht avec les deux Camps,
occupez par l'Armee des hautes Alliées le 8me. du Juliet et le 19. d'Aout, de même que
les deux Camps pris par les Francois l'un apres l'Action de Lavelt et l'autre le 14. d'aout
1747

Date of creation: 1747

Abstract: Bewegungen und Stellungen nach der Schlacht bei Laveld (Lavelt, Lafelt),
1747; topografische Karte mit dem Ausschnitt Lüttich (Liege), Tongeren und Maastricht
mit der Stellungen der beiden Armeen; Legende in französischer Sprache; Legende zur
Herkunft der Regimenter

Provenance: von Gohr

Dimensions: 600x385 mm (Höhe x Breite)

Document type: Karten und Pläne

Originaldatierung: gleichzeitig

Maßstab: 300 pas = 6,4 cm

Ausführung: Handzeichnung, farbig

Blattzahl: 1

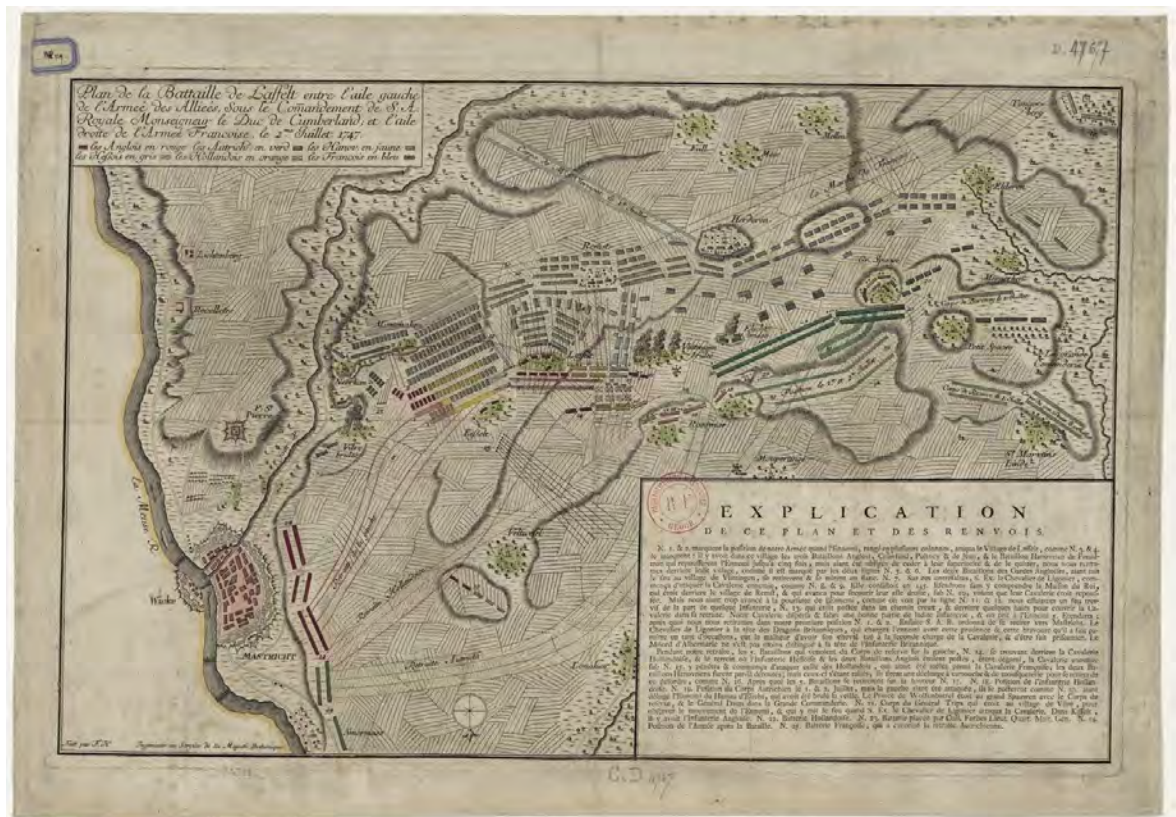
Institution: <http://www.staatsarchiv-marburg.hessen.de/irj/HStAM> Internet
(Hessisches Staatsarchiv Marburg)

Holding: HStAMWHK Wilhelmshöher Kriegskarten

View digital object on provider's website: http://www.hadis.hessen.de/hadis-eLink/HStAM/WHK/WHK_23_164.jpg

Identifikation (<http://www.hadis.hessen.de/scripts/HADIS.DLL/home?SID=CA57-2483B30-BC4F5&PID=ECE1>)

16. A Plan of Maestricht, with the Adjacent Villages where the Battle was fought June 21

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Fait par F.H.
Ingenieur au Service de Sa Majesté Britanique
Ce Plan se débite à Liège, chés Everard Kints
(<http://gallica.bnf.fr>)
(<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84437987>)

Titre : Plan de la bataille de Laffelt entre l'aile gauche de l'armée des alliés sous le commandement de S. A. royale Monseigneur le duc de Cumberland et l'aile droite de l'armée française, le 27 juillet 1747 / fait par F. H., ingénieur au service de sa majesté britannique

Auteur : F. H. (17...-17...?). Cartographe

Éditeur : [s.n.]

Date d'édition : 1747

Type : document cartographique, carte, image fixe

Langue : Français

Format : 1 file ; 50 x 32 cm

Format : image/jpeg

Droits : domaine public

Identifiant : ark:/12148/btv1b84437987

Source : Bibliothèque nationale de France, GED-4767

Relation : <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40768909f>

2. Perspectiefschetsen en schilderijen

Iconografie 1. Bataille de Lawfeld, 2 juillet 1747

Domaine: dessin

Auteur/exécutant: **BLARENBERGHE Louis Nicolas van**

Titre: Bataille de Lawfeld, 2 juillet 1747

Période création/exécution: 4e quart 18e siècle

Medium: gouache

Year of Work: 1768

Lieu de conservation: Versailles ; musée national des châteaux de Versailles et de Trianon

Numéro d'inventaire: INV 19349, recto

N° 1 [Notice complète]

[voir image /0635/m507704_85de925_p.jpg]

(http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/joconde_fr)

Iconographie 2. La Bataille de Lawfeld

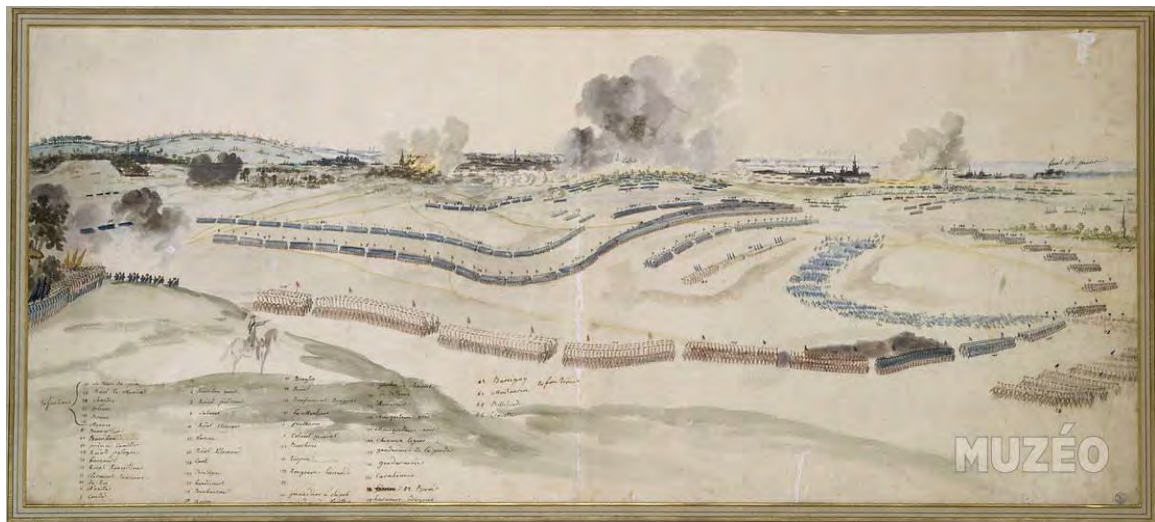
La bataille de Lawfeld

(ref : 30463)

© RMN (Musée du Louvre) /Gérard Blot

(<http://fr.muzeo.com/reproduction-oeuvre/la-bataille-de-lawfeld/van-blarenberghe-louis-nicolasanonyme>)

Iconographie 3. Van Blarenberghe_Louis-xv-a-la-bataille-de-lawfeld

Louis XV à la bataille de Lawfeld (ref : 12437)

© RMN (Musée du Louvre) /Gérard Blot

<http://fr.muzeo.com/reproduction-oeuvre/louis-xv-%C3%A0-la-bataille-de-lawfeld/van-blarenberghe-louis-nicolasanonyme>

Iconografie 4. Couder, La Bataille de Lawfeld

52

BATAILLE DE LAWFELD, GAGNÉE PAR LE MARÉCHAL DE SAXE SUR L'ARMÉE
ANGLO-HOLLANDAISE, 2 JUILLET 1747, PAR AUGUSTE COUDER. SALON DE 1836.

Le maréchal est à cheval devant Louis XV.

Photo Alinari.

Source gallica.bnf.fr / INHA

Dénomination: tableau
Auteur/exécutant: **COUDER Auguste**
Titre: BATAILLE DE LAWFELD. 2 JUILLET 1747
Période création/exécution: 2e quart 19e siècle

Lieu de conservation: Versailles ; musée national des châteaux de Versailles et de Trianon
Numéro d'inventaire: MV 2744 ; INV 3385 ; LP 2249
N° 2 [Notice complète]
[voir image /0634/m507704_79ee519_p.jpg]

Ook (boek):
Titre : La galerie des batailles au Musée de Versailles (2e édition) / par André Pératé,...
Auteur : Pératé, André (1862-1947)
Éditeur : H. Laurens (Paris)
Date d'édition : 1930
Sujet : Musée national du Château de Versailles et de Trianon
Type : monographie imprimée
Langue : Français
Format : 1 vol. (64 p.) : fig. ; in-16
Format : application/pdf
Droits : domaine public
Identifiant : ark:/12148/bpt6k6234970h
Source : INHA, coll. J. Doucet, 2012-16094
Relation : <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb31078928r>
Description : Collection : Collections publiques de France. Memoranda
Provenance : bnf.fr
Date de mise en ligne : 09/07/2012
p. 52 – uitleg: p. 11

Iconografie 5. Lenfant, La Bataille de Lawfeld

Domaine: peinture ; histoire

Dénomination: tableau ; élément d'ensemble

Auteur/exécutant: **LENFANT Pierre**

Titre: BATAILLE DE LAWFIELD.2 JUILLET 1747

Période création/exécution: 3e quart 18e siècle

Lieu de conservation: Versailles ; musée national des châteaux de Versailles et de Trianon

Numéro d'inventaire: MV 212 ; INV 6190 ; MR 1999

N° 3 [Notice complète]

[voir image /0634/m507704_94de51653_p.jpg]

Ook:

Source/Photographer:

http://praetiritifides.chez.com/Anc_Reg/Images/Batailles/18/1747_Lawfeld.htm

Ook:

Bataille de Lawfeld, le 2 juillet 1747 (ref : 60928)

Louis XV indiquant de la main le village de Lawfeld au maréchal de Saxe

Nous contacter au préalable pour la publicité. © RMN (Château de Versailles) /Gérard Blot

(<http://fr.muzeo.com/reproduction-oeuvre/bataille-de-lawfeld-le-2-juillet-1747/lenfant-pierre-2>)

Iconografie 6. Pierre Lenfant, La Bataille de Lawfeld, Christies

<http://www.christies.com/lotfinder/paintings/pierre-lenfant-the-battle-of-fontenoy-11-5403478-details.aspx>

Lot Notes

The present paintings represent two important battles of the War of Austrian Succession. Louis XV sits astride his horse in the lower right corner of the first scene, gesturing with an outstretched arm toward the battlefield to direct the attention of the Dauphin, who sits directly behind the king. In the mid-ground, the ailing Marshal de Saxe advances in his coach, leading the French army against the faltering English-Hanoverian infantry. In the mid-ground of the second composition, King Louis XV once again surveys his troops on horseback, here dressed in a red coat. The flag of a French regiment appears in the far left, while in the distance, the Duke of Cumberland's troops are defeated.

Iconografie 7. Pierre Lenfant, La Bataille de Lawfeld

Bataille de Lawfeld, 2 juillet 1747 (ref : 33511)
(<http://fr.muzeo.com>)

Iconografie 8. Charles Parrocel, Bataille de Lawfeld

Auteur/exécutant: **PARROCEL Charles**

Précision auteur/exécutant: Paris, 1688 ; Paris, 1752 ; continué par Philibert Benoît de La Rue (Paris, 1718 ; Paris, 1780), terminé par Jean-Pierre Franque (Buis, 1774 ; Paris, 1860)

Titre: BATAILLE DE LAWFIELD.2 JUILLET 1747

Période création/exécution: 2e quart 18e siècle

Historique: commandé en 1745 par Louis XV pour la galerie du château de Choisy-le-Roi ; esquisse au musée de l'armée

Matériaux/techniques: peinture à l'huile ; toile

Mesures: 171 H ; 400 L

Utilisation/destination: décor d'architecture

Sujet représenté: scène historique (guerre de siège : Lawfeld, bataille rangée, Louis XV, Saxe maréchal de, canon)

Date sujet représenté: 1747/07/02

Lieu de conservation: Versailles ; musée national des châteaux de Versailles et de Trianon

Numéro d'inventaire: MV 213 ; INV 7121 ; B 917

Iconografie 9. Benoist, La Bataille de Lawfeld

Titel(s): Slag bij Lafelt, 1747 - la Bataille de Lauvelt Gagnée par le Roy Louis XV. Sur L'armée des allies le 11e. Juillet. 1747 (titel op object) - Scènes uit de Oostenrijkse Successieoorlog (serietitel)
Objecttype: prent / historieprent
Serienummer: 3/7?
Objectnummer: RP-P-OB-83.918
Catalogusreferentie: FMH 3891-A(4)
Opschriften / Merken: verzamelaarsmerk (= Lugt 2228)
Kunstenaar: prentmaker: **Antoine Benoist** (vermeld op object) (Soissons 1721 - Londen 1770)
naar eigen ontwerp van: Antoine Benoist (vermeld op object) (Soissons 1721 - Londen 1770)
uitgever: François Vivares (vermeld op object) (Lodève 11-jul-1709 - Londen 26-nov-1780)
Plaats vervaardiging: Londen
Datering: 1771
Omschrijving: Slag bij Lafelt waarbij de Fransen een overwinning behaalden op de Geallieerden, 2 juli 1747. Genummerd rechtsboven: 3.
Materiaal en Techniek:
Fysieke kenmerken: ets en gravure
Materiaal : papier
Techniek: etsen / graveren (drukprocedé)
Afmetingen: plaatrand: h 138mm × b 205mm
Onderwerp: Slag bij Lafelt

Iconografie 10. Van Blarenberghe, La Bataille de Lawfeld

Bataille de Lawfeld remportée par Louis XV le 2 juillet 1747 (ref : 41198)

© RMN /Gérard Blot

(<http://fr.muzeo.com>)

Cote cliché : 78-000896

N° d'inventaire : MV2260;INVDessins878

Fonds : Dessins

Titre : Bataille de Lawfeld remportée par Louis XV le 2 juillet 1747

Auteur : Van Blarenberghe Louis Nicolas (1716-1794)

Crédit photographique : Nous contacter au préalable pour la publicité.

(C) RMN-Grand Palais (Château de Versailles) / Gérard Blot

Période : 18e siècle, période moderne (Europe occidentale)

Date : 1780

Technique/Matière : gouache

Hauteur : 0.590 m.

Longueur : 0.940 m.

Localisation : Versailles, châteaux de Versailles et de Trianon

<http://www.photo.rmn.fr/cf/htm/CSearchZ.aspx?o=&Total=16&FP=4849443&E=2K1KTSJ2UII@I&SID=2K1KTSJ2UII@I&New=T&Pic=3&SubE=2C6NU0H4FNID>

Iconografie 11. Dumourtous, La Bataille de Lawfeld

Uit Dejardin, Recherches sur les cartes de la Principauté de Liège et sur les plans de la ville

Bijlage 3: Bronnenlijst

Algemene naslagwerken

Daenen J., Jenniskens A.H. et alii 1997, De Slag van Lafelt om Maastricht, Maastricht, Stichting Historische Reeks Maastricht.

Daenen J.S.M., Kraus Th.R., Notermans J.V.H. 2001, Thans bonst het grof geschut... De verovering en bezetting van Maastricht in 1748, Maastricht, Stichting Historische Reeks Maastricht.

Daenen J. 2007, Terug naar Lafelt, Riemst, GOGRI Jaargang 4, extra nummer.

Daenen J., Mertens J. 2008, Limburg in 't geweer. Oorlogsleed in het land van Loon van Alva tot Napoleon, Bilzen, Landcommanderij Alden Biesen.

Geurts, I. 2012, De prachtige kaart van Veldwezelt en omstreken (midden 18de eeuw), Wiosello Jaargang XXVII, nr. 4 (108), 352-359.

Medaerts, V. 2013, Jan Spits zette Lafelt op de wereldkaart, GOGRI Jaargang 10, nummer 1 5-11.

Primaire (en secundaire) bronnen gebruikt voor het opstellen van het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld"

FRANSE BRONNEN

F1 – Anoniem, Authentic Narrative of the Battle of Laffeld by a French Officer, Translation of the account given in the Cologne Gazette, Journal Society for Army Historical Research Vol 27, 1949 (via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>).

F2 – Maréchal de Coigny, Relation de la bataille du 2e juillet 1747 nommée bataille de Laefeld (cette relation a été envoyée a Mr. le Resident de France a Genève, par M le Mal de Coigny), SHAT, Archives du Génie, Article 15, Section 1, §4, carton 2, pièce 15.

F3 – Anoniem, Relation de la bataille près de Tongres donnée le 2 juillet 1747 entre les armées françaises et alliées, SHAT, Archives du génie, article 15, section 1, §4, carton 2, pièce 16.

F4 – Anoniem, Relation de la bataille de Laveld donnée le 2 Juillet 1747 par sa Majesté le Roy Louis quinze le Victorieux et le bien aimé, SHAT, Archives du Génie, Article 15, Section 1, §4, Carton 2, pièce 20.

F5 – Jean-Baptiste Joseph Damarzit de Sahuguet d' Espagnac, Relation De La Campagne En Brabant Et En Flandres de l'An M.DCC.XLVII, 1748, 92-125.

F6 – Jacob von Eggers Dumoulin, Réflexions sur les environs de Maestricht, ou Mémoires instructifs Sur les Campagnes de 1747 & 1748, qui prouvent évidemment que la Bataille de Lawffelt n'est venue que par les mouvemens déplacés des deux partis, Tome Premier, 1756, 9-10, 83-169.

F7 – Anoniem, Relation de la bataille de Lawfeldt 2 juillet 1747, SHAT - 1M 1795, Etats de situation et d'emplacement des troupes, itinéraires et règlements relatifs à la campagne de 1747, 63-67.

F8 – Charles Read & Francis Waddington, Mémoires inédits de Dumont de Bostaquet Gentilhomme Normand, 1864, 371-376.

F9 – Le Marquis de Sinety, Vie du Marechal de Lowendal Comte du Saint Empire Chevalier des Ordres du Roi, de Malte, de Saint-Louis, de Saint Hubert et de Saint-Alexandre Newski, Membre de l'Academie des Sciences par le Marquis de Sinety, Colonel honoraire de cavalerie, chevalier de Saint-Louis, officier de l'ordre de la Légion d'honneur, 1867, 99-106.

F10 – Le Marquis de Vogüé & Auguste Le Sourd, Campagnes de Jacques de Mercoyrol de Beaulieu, Capitaine au Régiment de Picardie (1743-1763), publiées d'après le manuscrit original pour la société de l'histoire de France, 1915, 83-98.

NEUTRALE BRONNEN

N1 – Antoine Gregory de Harzé, Register van Sint Jacobs gasthuys binnen Tongeren van alle hunne inkoemen soo in rogge, spelt als gelt, renten en pachten, 1731, fo 285-307, in: Ch.M.T. Thys, Manuscrit relatif aux batailles de Rocour et de Lafeld, 1745-1750, 259-293.

N2 – Joannes Antonius Notté, manuscript, 1747(?), in: Raymond Vanlessen, Pastoor Notté schrijft over de slag van Lafelt: 2 juli 1747, in: Ons Dorp Rosmeer jaargang 2, nr. 1, 2000, 2-5.

N3 – Winand Mengels, Chronijk van het dorp Opcanne bij Maastricht (1740-1778), edited by Anton Wolters, 2006, 28-46.

N4 – Grafen Duhesme (aus dem Französischen übersetzt von zwei Preussischen Officieren), Die leichte Infanterie, oder handbuch für die Operationen des kleinen Krieges. Zum Feld-Gebrauch für Officiere, 1829, 109-110.

N5 – François Driesen, Notice sur la Bataille de Lafeld (2 juillet 1747), in: Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg. Tome I, 1852-1854, 33-42.

GEALLIEERDE BRONNEN (Engelstalig)

G1 – Published by authority. Whitehall, June 27, 1747, The London Gazette 1747, 1-8.

G2 – Published by authority. Whitehall, June 27, 1747, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 258-259.

G3 – Anoniem, Account from an Officer of the Artillery, of the battle in Brabant, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 308.

G4 – Anoniem, From the London Gazette Extraordinary. Published by authority. Relation of the Action at the Village of Val, between the left Wing of the Allied Army, and the French, the 2nd of July. N.S., The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 315-317.

G5 – Other Accounts. Extract of a Letter from an English Officer prisoner, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 317-318.

G6 – Anoniem, Extract of a Letter from Liege, July 4, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 318.

G7 – Anoniem, Letter from a Gentleman in Flanders, who saw the late action, The Gentleman's Magazine, and Historical Chronicle. Volume XVII. For the Year M.DCC.XLVII. For July 1747, 1747, 345-346.

G8 – Charles Colville, Military Memoirs of Lieut. - General The Hon. Charles Colville, Journal Society for Army Historical Research Vol. 27, 1949 (via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>).

G9 – Anoniem, Authentic Narrative of the Battle of Laffeld by an Allied Officer, Journal Society for Army Historical Research Vol. 27, 1949 (via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>).

G10 – James Wood, Extract from the diary of James Wood, Royal Artillery (via <http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>).

G11 – Thomas Wright, The History of France: from the earliest period to the present time. Vol. II, 1858, 317-318.

G12 – John MacDonald, Historical Records of the British Army. Prepared for publication under the direction of the adjutant-general. The second or Royal North British Dragoons, commonly called the Scots Greys, 1836, 72-74.

Secundaire bronnen die gebruikt werden voor de reconstructie van de historische achtergrond

William Coxe, Memoirs of Horatio, Lord Walpole. Selected from His Correspondence and Papers, and Connected with the History of the Times, from 1678-1757, 1802.

William Coxe, Memoirs of the Administration of the Right Honourable Henry Pelham. Collected from the Family Papers, and Other Authentic Documents, Volume 1, 1829.

François Driesen, Notice sur la Bataille de Lafeld (2 juillet 1747), in: Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg. Tome I, 1852-1854, 33-42.

L. Van Ruckelingen, Belgie onder Maria-Theresia, 1858, 68-71.

Primaire bronnen die niet opgenomen werden in het "overzicht van de gebeurtenissen op het slagveld"

FRANSE BRONNEN

Anoniem, Relations de la bataille de Lawfeld (2 juillet 1747), dont une impr. in-4°, suivie de la liste des tués et blessés, in: Pièces et documents divers, de 1679 à 1760, dont plusieurs concernant la Marine et les Colonies, l'attentat de Damiens, la critique de l'Histoire de la maison de Mailly, etc., 1601-1800, 64.

Jean-Baptiste Joseph Damarzit de Sahuguet d' Espagnac, Histoire de Maurice, Comte de Saxe, Volume 2 (Tome II), 1775.

Louis Balthazard Néel, Histoire de Maurice Comte de Saxe, Maréchal General de Camps et Armées de Sa Majeste Tres-Chretienne, Duc Elu de Curlande & de Semigalle, Chevalier des Ordres de Pologne & de Saxe: Contenant toutes les particularitez de sa vie, depuis sa naissance jusqu' à sa mort; avec plusieurs Anecdotes curieuses & interessantes, enrichie des Plans des Batailles de Fontenoy & de Lawfeldt, Tome 1, 1752.

Louis Balthazard Néel, Histoire de Maurice Comte de Saxe, Maréchal General de Camps et Armées de Sa Majeste Tres-Chretienne, Duc Elu de Curlande & de Semigalle, Chevalier des Ordres de Pologne & de Saxe: Contenant toutes les particularitez de sa vie, depuis sa naissance jusqu' à sa mort; avec plusieurs Anecdotes curieuses & interessantes, enrichie des Plans des Batailles de Fontenoy & de Lawfeldt, Tome 2, 1752.

Louis Balthazard Néel, Histoire de Maurice Comte de Saxe, Maréchal General de Camps et Armées de Sa Majeste Tres-Chretienne, Duc Elu de Curlande & de Semigalle, Chevalier des Ordres de Pologne & de Saxe: Contenant toutes les particularitez de sa vie, depuis sa naissance jusqu' à sa mort; avec plusieurs Anecdotes curieuses & interessantes, enrichie des Plans des Batailles de Fontenoy & de Lawfeldt, Tome 3, 1752.

Le marquis de Valfons, Souvenirs du marquis de Valfons, vicomte de Sebourg, comte de Blandèques, Baron d'Helesmes, Lieutenant Général des Armées du Roi, Commandeur de l'Ordre de Saint-Louis, gouverneur du fort de l'Ecluse. 1710-1786, 1860.

GEALLIEERDE BRONNEN (Engelstalig)

Sir Charles Vere Ferrers Townshend, The Military Life of Field-Marshal George First Marquess Townshend, 1724-1807: Who Took Part in the Battles of Dettingen 1743, Fontenoy 1745, Culloden 1746, Laffeldt 1747, & in the Capture of Quebec 1759; from Family Documents Not Hitherto Published, 1901.

Secundaire bronnen die niet gebruikt werden

FRANSTALIGE BRONNEN

Louis Heeren, Memoires sur les Campagnes des Pays-Bas en 1745, 1746, et 1747, 1803.

Édouard Hardy de Périni, Batailles françaises (6e série), 1894-1906.

ENGELSTALIGE BRONNEN

Charles Knight, A History of England 1714-1775, 1775, 180-181.

Wilhelm Müller, The elements of the science of war [...], Vol III, 1811.

Henri Martin, The Decline of the French Monarchy, Volume 1, 1866, 290.

DUITSTALIGE BRONNEN

Genealogisch-historische Nachrichten von den Allerneuesten Begebenheiten, welche sich an den Europaeischen Hoefen zutragen, worinn zugleich Bieler Standes Personen und anderer Beruhmter Leute Lebens-Beschreibungen vorkommen, als eine Fortsetzung des Genealog historischen Archivarii. Der 109 Theil, 1747.

G.B. von Schirach, Biographie der Deutschen. Sechster Teil, 1790.

Hans Eggert Willibald von der Lüche, Militair-Conversations-Lexikon, Volume 4, 1834, 557-561.

Der Österreichische Erbfolgekrieg 1740–1748: nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen, bearbeitet in d. Kriegsgeschichtlichen Abteilung des K. u. K. Kriegs-Archivs, 9 Bde. Geschichte d. Kämpfe Österreichs Kriege unter d. Regierung d. Kaiserin-Königin Maria Theresia, 1914.

Bijlage 4:

Archeologische studies op en in de onmiddellijke omgeving van het slagveld van Lafelt

Annaert R. 1982: De Romeinse grafheuvels in het gebied van de Tungri. Aspecten van het grafritueel. Onuitgegeven Licentiaatsthesis. KULeuven.

Bonnie, R. 2009: Cadastres, misconceptions & Northern Gaul. A case study from the Belgian Hesbaye region, 133

Box, J. 2008: Verslag van de noodopgraving van twee Romeinse brandgraven uit het noordoostgrafveld. Tongeren, Armand Meesenlaan 37, 21 augustus 1982, Tongeren.

Bringmans, P., e.a. 2006: Opkanne: paleolithische vondsten op de Plattenberg, in: G. Creemers en A. Vanderhoeven (eds) Archeologische kroniek van Limburg 2002 (Limburg. Het Oude Land van Loon jg 85/2006 nr 2), p. 144-147.

Bringmans, P. e.a. 2006: Veldwezelt (Lanaken): de Neanderthalsite te Veldwezelt-Hezerwater. Nieuwe opgravingscampagnes in de zomers van 2001 en 2002, in: G. Creemers en A. Vanderhoeven (eds) Archeologische kroniek van Limburg 2002 (Limburg. Het Oude Land van Loon jg 85/2006 nr 2), 179-182.

Capenbeghs J. 1985: De begraafplaatsen uit de Romeinse tijd in het Limburgse Haspengouw, onuitgegeven licentiaatthesis KULeuven.

Claassen, A. 1974: Veldwezelt: begraafplaats, in: Archeologie, 1974-2, 85.

Claassen A. 1970, Van mottoren tot kasteel, Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren 14.

De Boe, G. 1971: De Romeinse villa op de Meerberg te Val-Meer, Acta Archaeologica Lovaniensia 4.

De Laet, S.J. 1959 : Een nieuwe bandceramische nederzetting te Rosmeer, in : Archeologie, 1959-1, 139 (= L' Antiquité Classique, 28).

Engelen F. 1985: De opgraving van de waterburcht Millen, Gemeente Riemst, België. Archeologie in Limburg 24, 77.

Gorissen, M., De eerste landbouwers. De Bandceramische cultuur van 5300 tot 4700 voor Christus, in Gorissen M. en B. Roosens (eds.) 1989: Bodemschatten. Archeologisch onderzoek in Groot-Bilzen van de Bandceramiek tot de Merovingers. Bilzen, 11-18.

Gorissen, M. en B. Roosens 1989: Bodemschatten, archeologische onderzoek in Groot Bilzen van de Bandkeramiek tot de Merovingers.

Groenendijk A.J., Meijs E.P.M. en J.P. De Warrimont 1998: Midden-Paleolithisch onderzoek in de Hezerwatergroeve te Veldwezelt (B) bij Maastricht. Archeologie in Limburg 78, 70-74.

Heeren, A. 1976: De topografie van de noordelijke Maasvallei in de Romeinse tijd , onuitgegeven verhandeling Katholieke Universiteit Leuven, 17

Heymans H. 1978: De topografie van de Merovingische grafvelden in Belgisch Limburg en Maastricht. Acta Archaeologica Lovaniensia 17, 66-134.

Lensen, J.P. 1981: De bandkeramische Nederzettingen van Vroenhoven-Heukelom en Zichen-Zussen-Bolder. Limburg 55, 5. Maaseik.

Lux G.V. en H. Roosens 1972: Een ronde hut uit de ijzertijd en andere vondsten te Groot-Spouwen, in *Archaeologia Belgica* 141, 6-19.

Lux G. 1970: De Romeinse overblijfselen tussen Tongeren en Maastricht, in *Archaeologia Belgica* 121, 25

Lux G.V. 1964, Bandkeramiek in de noord-oosthoek van Haspengouw, in: *Archeologie*, 1964-1, p. 8-10.

Mertens J. 1964, Enkele beschouwingen over Limburg in de Romeinse tijd, in: *Archaeologia Belgica* 75.

Paulissen, E. 1981: Neolithische ontbossingen te Kanne (Droog-Haspengouw). *Notae Praehistoricae* 1, 58-59.

Pauwels D., Vanderhoeven A. & Vynckier G. 2002, Val-Meer (Riemst): sporen uit de IJzertijd; Romeinse nederzetting en laatromeinse graven op het Distrigas-traject, in: A. Vanderhoeven & G. Creemers (eds.), *Archeologische kroniek van Limburg* 1999, 311-314

Reygel P. 2011: Prospectie met ingreep in de bodem aan de Guldendael te Kanne, Aron-Rapport 127.

Roosens, H. 1978: Het Merovingisch grafveld van Rosmeer. II, *Archaeologia Belgica* 204, Brussel.

Roosens H. 1970: Een Gallo-Romeinse tumulus te Eben-Emael, Kanne in *Archaeologia Belgica* 121, 22-25.

Roosens, H. en M. Vanderhoeven 1955: Een verdwenen tumulus te Rosmeer, *Het Oude Land van Loon* 10, 58-59.

Roosens, H. 1962, Gebouwen van een Bankeramische nederzetting op de Staberg te Rosmeer, in: *Archaeologia Belgica* 61, 121-144.

Savenay 1969, Afvalkuilen van een Romeins landhuis ontdekt te Zichen-Zussen-Bolder, in: *Limburg XLVIII*, 205-206.

Smeets, M. 2009: Archeologische begeleiding bij de aanleg van een verbinderriolerings te Martenslinde (Archeo-rapport 8).

Stegmans, J. & Driesen, P. 2010: Archeologische opgraving aan de Romeinse weg te Herderen. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van V.M.F. NV., onuitgegeven rapport, V.M.F. NV

Stegmans, J. & Driesen, P. 2010: Archeologische opgraving aan de Walenweg te Zussen. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van NV Coenegrachts Substraat., onuitgegeven rapport, NV Coenegrachts Substraat

Vanderbeken, T. 2009: Herderen (Riemst): bandceramiek, *Het Oude Land van Loon* 88.4, 358-359.

Vanderbeken T. 2008: Een educatieve site voor de neanderthalers in Veldwezelt, *Erfwoord* 48, 32-35.

Vander Ginst V., Smeets M. & Steenhoudt M. 2010, De archeologische begeleiding van de aanleg van de collector Riemst-Millenbeek, *Archeo-rapport* 33.

Van de Staey, I. & Wesemael, E. 2011: Prospectie met ingreep in de bodem aan het Kerkveld te Herderen (Riemst).

Van Impe L. 1989: Edelman, bedelman... de laatste twee millenia voor Christus: de metaaltijden, in Gorissen M. en B. Roosens 1989: Bodemschatten. Archeologisch onderzoek in Groot-Bilzen van de Bandceramiek tot de Merovingers, 21-38

Van Laere R. 1994: Muntschat te Valmeer uit het einde van de 18de eeuw, onuitgegeven tekst (Archief Argis)

Vanmontfort, B., Verduyn, K., Meylemans, E., Groenendijk, A.J. en P.M. Vermeersch 1999: Linear Pottery along the Pipeline. Remnants of the Bandkeramik on the Distrigas-pipeline in Herderen, *Notae Praehistoricae* 19, 97-100.

Verhoeven, M.P.F. 2008: Studieopdracht naar een archeologische evaluatie van het plateau van Caestert (Riemst, provincie Limburg) (RAAP-rapport 1769)

Verhoeven L. 1974: Geografische spreiding der mesolithische, bandkeramische en midden-neolithische sites in Haspengouw, onuitgegeven licentiaatthesis KULeuven

Vermeersch, P.M. 1978: Magdaliaan te Kanne. *Archeologie*, 2.

Waegeman, T. 2009: Het Bandkeramische graf in de waterburcht van Millen en de nieuwe site ontdekt in het nabije Riemst, *Het Oude Land van Loon* 88.4, 307-313.

Waegeman T. 1987: De burchtsite van Millen (Riemst) (Limb.). *Archaeologia Medievalis* 10, 22-23.

Wesemael, E. 2007: Prospectie met ingreep in de bodem aan de Biesenveldweg te Martenslinde (Bilzen) (ARON Rapport 22).

Wesemael, E. 2007: Prospectie met ingreep in de bodem in het kader van leemontginningen te Membruggen (Riemst). Onderzoek uitgevoerd in opdracht van Steenbakkerijen van Membruggen (ARON-Rapport 48).

Bijlage 5: Websites met informatie over de Slag bij Lafelt

Algemene informatie:

<http://www.grensschap.eu/index.html>

http://www.britishbattles.com/battle_of_lauffeldt.htm

http://www.battlefieldanomalies.com/lauffeldt/04_battle.htm

<http://etw.heavengames.com/articles/history/battles/lafelt/>

<http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>

<http://www.graafschaploon.be/geschiedenis-in-beeld/veldslagen-in-bij-loon/1747-lafelt>

<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/20858>

www.riemst.be (Heemkundig Museum Vlijtingen)

<http://www.introinsitu.nl/auditieve-atlas/armeno-alberts/>

http://nl.wikipedia.org/wiki/Slag_bij_Lafelt

Websites met primaire geschreven bronnen:

http://praetiritifides.chez.com/Anc_Reg/Succ_Autr/1747.htm

<http://freespace.virgin.net/gerald.hughes/indexa.htm?history.htm&content>

<http://www.london-gazette.co.uk/>

<https://openlibrary.org/>

<http://gallica.bnf.fr/>

<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>

<http://books.google.be/>

Websites met kaartmateriaal en iconografische bronnen:

<http://www.archive.hessen.de/>

<https://www.rijksmuseum.nl/>

<http://gallica.bnf.fr/>

<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>

Bijlage 6: Plaatsnamen uit de geschreven en grafische bronnen en hun moderne equivalent (gebruikt in de tekst)

Alfabetisch per moderne naam.

(Uit teksten – **Modern**)

Parc: **Abdij van 't Park (Leuven)**

Vieux-Jones, Vieux Jones, Vieux-Joncs, Vieux-Jonc, Commanderie, Grande Commanderie, grande commanderie, Commandery, Commanderie des vieux Joncs: **Alden-Biesen, Commanderij**

Tongrebergh: **Berg** (bij Tongeren)

Bethau, Bethou: **kasteel van Betho** (bij Tongeren)

Bilsen: **Bilzen**

Borchloen, Berchlou, Borcloen, Borelloven: **Borgloon**

Diepenbbek: **Diepenbeek**

Eleht, Helcht, Elcht: **Ellicht**

Gelik, Gellick: **Gellik**

Gheneck, Ghenck, Genck: **Genk**

Vieux-Elderen: **Genoelselderen**

Groest, Groes, Grooste, Grosbawe, Groot-Spauwen, Groote-Spanwen, Groote Spauwen, Grand-Spauwen, grand Spaun, Spawen, Spauwe, Groossespauwen, gros Spawen, Grote Spawe: **Grote-Spouwen**

Hesse, Heess, Heesse, bes: **Hees**

Herdeeren, Heerdeeren, Hereerden, Heren, Elderen, Erdern: **Herderen**

Elderen: **'s Herenelderen**, soms **Herderen**

Hoesselt, Hones(s)elt: **Hoeselt**

Jaar, Jar: **Jeker**

Kistelt, Kistel: **Kesselt**

Klein Spawe, Kleyn Spauwen: **Kleine-Spouwen**

Laffeld, Lafeld, Lawfelt, Lawfeld, Lawfeldt, Lawffelt, Laffeld, la Velde, Val, Laefeld, Laeffeld, Lauffeldt, Label, Loeffelt, Loefels, Laveld, Loffelt, Lauberg, Lafel, La Valt, Lafvelt: **Lafelt**

Lunakin, Lonaken: **Lanaken**

Louvain: **Leuven**

Meuse, Maes: **Maas**

Maeseyck: **Maaseik**

Maestricht, Mastrik, Mastrick, Mastrickt, Mastricht: **Maastricht**

Saint-Martin-Linden: **Martenslinde**

Malines: **Mechelen**

Mummerckem, Mummerkern: **Membruggen**

Millem, Milen: **Millen**

Montenacken, Montenaeken: **Montenaken (-> Vroenhoven)**

Mopertingen, Montpertin: **Mopertingen**

Minster Bilsen: **Munsterbilzen**

Osmael: **Orsmaal**

Reckem: **Rekem**

Rempst, Rems, Remst, Rampst, Reimps, Remsh: **Riemst**

Roesmerre, Osmeer, Rocsmer, Rasmer, Roesmer, Rosmaal, Rosmael, Rosmaer, Rosmeer: **Rosmeer**

Schonbeck: **kasteel van Schoonbeek** (bij Bilzen)

Sibberg: **Sieberg** (bij Herderen)

Mt. St. Pierre: **Sint-Pietersberg** (bij Maastricht)

Saint-Tron, St-Tron, St. Tron: **Sint-Truiden**

Smermaes, Schmermas: **Smeermaas**

Tirlemont: **Tienen**

Tongres: **Tongeren**

Velt Wesel, Westuezel, Veltweset: **Veldwezelt**

Vlitinghem, Vlitinghen, Vlitengen, Vletinghen, Vleijtingen, Wlitingen, Viltingen, Viltingue, Vliitingen, Vlytingen, Vlitingue: **Vlijtingen**

Wilre, Vilre, Witre, Hiltre, Vildres, Polder: **Wolder**

Sandvliet: **Zandvliet**

Chonoven, Zonork, Zonoven: **Zonhoven**

Confelt/ Kontpertiz: precieze locatie onbekend

Bijlage 7:

Namen van personen en troepen

Geallieerden – personen

(**Naam gebruikt in tekst** – alternatieve schrijfwijzen in de geschreven bronnen – titels vermeld in geschreven bronnen)

Daun: Daun, Daunto, d'Ann – generaal, graaf

Bathiani: Bathiani, Bathiany, Batthyany - veldmaarschalk

Baroniay: Baroniay - generaal

Trips: Trips, Tripps - generaal

Ligonier: Sir John Ligonier, Ligonier - generaal

van Waldeck: Prince of Waldeck, P. Waldeck, M. de Waldeck - prins

Duke of Cumberland: Duke of Cumberland, H.R.H. ("His Royal Highness"), R.H. ("Royal Highness")

Wolfenbittel: Prince Wolfenbittel, prince de Brunswick Wolfenbittel, Pr. Wolsenbittel, Mr. de Wolfenbittel, Wolffembutel, Prince of Wolfenbittel, P. of Wolsenbittel - prins

Milord Clare: Milord Clare

Fitz-James: de Fitzjames, de Fitzjamez, de Fitz-James

Rooth: Rooth

Cannenberg: Cannembourg, Major Gen. Cannenberg - majoor-generaal

Issenbourg: Issenbourg, Gen. Count Yssenbourg, d'Yssenberg - graaf, generaal

Ziggefaer: Baron Zigesaeer, Ziggefaer – baron, aide-de-camp

de Durlach: le Prince de Durlach, Dourlach - prins

le Prince Frédéric de Hesse

Forbes: Lieutenant Colonel Forbes – luitenant-kolonel

Count de Palfi: General Count de Palfi – graaf, generaal

Geallieerden - troepen

Regiment of Crafford: Crafford, Crawford, Craufurd, Craffart

Regiment of Pulteney: Pulteney, Puetney

Regiment of Dejean: Dejean, De-Jean

Regiment of Freudeman: Freudeman, Fredeman, Fredamann

Regiment of Wolfe: Wolfe, Wolffe, Wolse, Wolte, Wolf

Regiment of Charles Howard: Charles Howard, Charles-Houward, Howard

Regiment of Conway: Conway, Lonvray

Regiment of Hauss: Hauss, Haub, Hans

Duke's: Regiment of the Duke of Cumberland, Duke's

Scots Greys: Regiment of the Grey Dragoons, Scots Greys

Fransen - personen

(**Naam gebruikt in tekst** – alternatieve schrijfwijzen in de geschreven bronnen – titels vermeld in geschreven bronnen)

de Saxe: S.A.S., le Maréchal, Comte de Saxe - veldmaarschalk

le Comte d'Eu: S.A.S. Mgr. le Comte d'Eu

le Comte d'Estrées: le Comte d'Estrées, Comte d'Estrée

le Comte de Clermont: S.A.S. Mgr. le Comte de Clermont, le Comte de Clermont Prince, prince de Clermont, H.S.H. ("His Serene Highness") Comte de Clermont, Monseigneur le Comte de Clermont

de Salières: de Salieres, le marquis de Salières, de Saliers

de Clermont-Tonnerre: Clermont-Tonnere, de Clermont-Tonnerre, marquis Clermont-Tonnerre, Marquis de Clermont Tonnere

de Clermont-Gallerande: Mr. de Clermont-Gallerande

de Senneterre: Marquis de Senneterre

de Lorges: de Lorge, Lorges, le Comte de Lorges

de Guerchy: de Guerchy

de l'Aigle: l'Aigle, Laigle

de Froulay: Froulay, Fronlay

de Berenger: Berenger, Beranger

de Beaupréau: de Beaupréau

de Faudoas

de Rochechouard

de Lautrec

de Montbarey

le Comte de Bavière

de Duras: aide-de-camp

le Duc d'Havré: Duc d'Havré, Duc d'Hauré

le Comte de Ségur: Comte de Ségur, Ségur

d'Armentières: d'Armentières, le Marquis d'Armentières

le Duc de Broglie: le Duc de Broglie, le Duc de Broglie

le Comte de Lowendal: Lowendal, Löwendal, Woldemar comte de Lowendal

Fransen - troepen

Brigade de la Tour-du-Pin: la Tour-du-Pin, La Tour du Pin, Tour-Dupin

Brigade du Roi: Roi, Roy, Royal (Royal & Broglie)

Brigade d'Orléans

Régiment de Royal-Cravattes - Brigade des Cravattes: Cravattes, Cravates (Cravates en Belfond)

Régiment de Bellefonds: Belfond (Cravates en Belfond)

Régiment Royal-Roussillon: Royal-Roussillon, Royal Roussillon (met Harcourt, Berry en Fiennes)

Brigade de Monaco: Monaco, Monako (met Bonac)

Brigade de la Fère: la Fère, la Ferre (met la Marche en Nice)

Brigade de Ségur (Ségur en Vermandois)

Brigade de Bourbon (Bourbon en Enghien)

Brigade de Bettens (Bettens en la Marche)

Brigade de Monin: Monin, Monnin (Monnin en Diesbach)

Brigade de la Marck

Brigade des Royal-Vaisseaux: Royal-Vaisseaux, Vaisseaux, Royal Vaisseaux, Marines (Vaisseaux en Hainaut)

Brigade des Irlandais: Irlandais, Irlandois, d'Irlande

Grénadiers Royaux de Châtillon: Grénadiers Royaux de Châtillon, Grénadiers Royaux, Grénadiers Royaux de Chatillon

Dragons de Beaufremont

Dragons d'Harcourt

Régiment de Bulkeley: Bulkeley, Bulckly

Brigade de Daullan: Daullan, Dolan, Dillon

Brigade de Montmorin

Bijlage 8: Inventaris Bouwkundig Erfgoed

1. Ellicht (Vlijtingen, Riemst), Ellichtstraat

Gesloten hoeve 1821 (ID: 37027)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Riemst

Deelgemeente: Vlijtingen

Adres: Ellichtstraat 8

Status: [Bewaard](#)

Vastgesteld: Ja

Beschermingen:

- Gebeurtenissen:
- Adrescontrole Riemst (12-07-2007 - 12-07-2007).
  - Inventarisatie Riemst (10-01-1990 - 31-12-1990).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [boerenwoningen](#), [hoeven](#), [schuren](#), [stallen](#)

Datering: [eerste kwart 19de eeuw](#)

Stijl:

Trefwoorden:

Beschrijving

Nr.8. Gesloten hoeve van 1821, waarschijnlijk gebouwd op een oudere kern en met hergebruik van materiaal. Bakstenen gebouwen onder zadeldaken, gegroepeerd rondom een rechth. erf, bereikbaar via een gecementeerde korfboogpoort in de vleugel aan straatzijde (Z.).

Woonhuis met stal ten O. van het erf, anderhalve bouwl., over de lengte van het woonhuis met een recente verd. verhoogd. Aangepaste vensters; twee oorspronkelijke getoogde deuren in een rechth. omlijsting van beschilderde hardsteen met uitspringende sluitsteen (eind XVIII ?), één ervan gedateerd I S/ 1821.

De Z.- vleugel bevat naast de inrijpoort (met initialen I S en onleesbaar jaartal op de sluitsteen) ook stallen, die voorzien zijn van deuren zoals in het woonhuis. De gecementeerde straatgevel vertoont rechth. beluikte vensters onder hardstenen latei en halfronde zoldervensters.

Stal ten W. van het erf. De originele deuren zijn getoogd in een rechth. houten omlijsting.

De dwarsschuur ten N van het erf vertoont in de houten omlijsting van de rechth. poort mogelijk de sporen van een voormalige vakwerkconstructie.

Bron: Schlusmans F. met medewerking van Vanthillo C. 1990: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst - Tongeren*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N1, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

(<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/37027>)

2. Lafelt (Vlijtingen, Riemst), Kapel van Lafelt

Kapel van Lafelt (ID: 37029)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Riemst

Deelgemeente: Vlijtingen

Adres: Iers Kruisstraat zonder nummer

Status: [Bewaard](#)

Vastgesteld: Ja

Beschermingen:

- Adrescontrole Riemst (12-07-2007 - 12-07-2007).
- Inventarisatie Riemst (10-01-1990 - 31-12-1990).

Gebeurtenissen: • Thematische inventarisatie 20ste-eeuwse kerken (01-07-2008 - 31-12-2009).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [schoolkapellen](#)

Datering: [derde kwart 19de eeuw](#), [vierde kwart 19de eeuw](#)

Stijl:

Trefwoorden:

Beschrijving

Gebouwd in 1857 en uitgebreid in 1881, sedert 1874 geïncorporeerd bij de school van de Zusters van Maria. Het klooster der Visitatie bestaat sinds 1880.

- SIMENON W., *Geschiedenis der voormalige heerlijkheid Vlijtingen*, Maastricht, 1901.

Bron: Schlusmans F. met medewerking van Vanthillo C. 1990: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst - Tongeren*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N1, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

(<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/37029>)

Deze kapel stond er dus nog niet ten tijde van de Slag bij Lafelt.

3. Lafelt (Vlijtingen, Riemst), Iers Kruisstraat

Gesloten hoeve (ID: 37031)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Riemst

Deelgemeente: Vlijtingen

Adres: Iers Kruisstraat 76-78

Status: [Bewaard](#)

Vastgesteld: Ja

Beschermingen:

- [OL000297](#)
- [OL000343](#)

Gebeurtenissen:

- Adrescontrole Riemst (12-07-2007 - 12-07-2007).
- Inventarisatie Riemst (10-01-1990 - 31-12-1990).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [boerenwoningen](#), [duifhuizen](#), [gesloten hoeven](#), [hoeven](#), [poorten \(bijgebouwen\)](#)

Datering: [17de eeuw](#), [tweede helft 19de eeuw](#), [tweede kwart 19de eeuw](#)

Stijl:

Trefwoorden:

Beschrijving

Ruime, thans in twee delen gesplitste gesloten hoeve, van 1829, doch met oudere kern uit de 17de eeuw. Bakstenen gebouwen onder zadeldaken (Vlaamse pannen), gegroepeerd rondom een oorspronkelijk rechthoekig erf, in de tweede helft van de 19de eeuw aan de oostzijde doorbroken.

Elk erf is in de zuidvleugel aan straatzijde voorzien van een rondboogvormige inrijpoort, waarvan die van nr. 76 de oorspronkelijke is in een hardstenen omlijsting met negblokken, op de sluitsteen gedateerd B C/ M T C/ 1829; de inrijpoort van nr. 78 is van gecementeerde baksteen. De gevel aan straatzijde van dit gebouw is gecementeerd.

Een tweede poortgebouw bevindt zich aan de rechter zijde van de zuidelijke woonhuisvleugel; grotendeels versteende vakwerkbouw en bakstenen zijgevels met mergelstenen banden, onder steil zadeldak, aan de rechter zijde afgewerkt met een aandak met bolvormig topstuk. Boven de rechthoekige poort (houten latei) bevindt zich een duiventil.

Het woonhuis, ten noorden van het erf telt in zijn huidige vorm drie (nr. 78) en vijf (nr. 76) traveeën en twee bouwlagen, en behield een gesmeed ijzeren S-vormig muuranker, verwijzend naar de 17de-eeuwse kern. De vensters zijn rechthoekig, in hardstenen omlijsting of onder hardstenen latei. De deur van nr. 76 is de oorspronkelijke woonhuisdeur, rechthoekig in hardstenen omlijsting.

Stallen in de noord-, west- en zuidvleugel, voorzien van rechthoekige en getoogde deuren in rechthoekige hardstenen omlijsting, met halfronde bovenlichten.

De westelijke vleugel bevat de langsschuur met rondboogpoort (hardstenen omlijsting met negblokken) aan straatzijde, op de sluitsteen gedateerd B C/ 1829. De zijgevel aan straatzijde is afgewerkt met een mergelstenen hoekband.

Losstaand stalgebouw uit de tweede helft van de 19de eeuw ten oosten van het erf.

Bron: Schlusmans F. met medewerking van Vanthillo C. 1990: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst - Tongeren*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N1, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

(<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/37031>)

4. Grote Spouwen (Bilzen), Sapstraat

Hoeve Blondeswinning (ID: 665)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Bilzen

Deelgemeente: Grote-Spouwen

Adres: Sapstraat 25

Status: [Bewaard](#)

Vastgesteld: Ja

Beschermingen:

- [OL002869](#)
- [OL002870](#)

Gebeurtenissen:

- Adrescontrole Bilzen (03-12-2007 - 03-12-2007).
- Inventarisatie Bilzen (01-01-1996 - 31-12-1996).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [boerenwoningen](#), [boomgaarden](#), [gesloten hoeven](#), [schuren](#), [stallen](#)

Datering: [17de eeuw](#), [eerste kwart 19de eeuw](#), [vierde kwart 18de eeuw](#)

Stijl: [traditioneel](#)

Trefwoorden:

Beschrijving

Belangrijke gesloten hoeve met 17de-eeuwse kern, aangeduid op de Ferrariskaart (1771-1777) en, in identiek dezelfde vorm als de huidige, in de Atlas van de Buurtwegen (1841-1846). Bak- en mergelstenen gebouwen onder zadeldaken (Vlaamse pannen), gegroepeerd rondom een vierkant, gekasseid erf, dat open is in de zuidelijke hoek.

Het erf is toegankelijk via twee rondboogpoorten in de straatvleugel, die de functie van poortgebouw vervult. Het bakstenen gebouw is voorzien van een hoge mergelstenen plint rechts en mergelstenen hoekbanden. De linker poort heeft een kalkstenen omlijsting met sluitsteen en negblokken; de rechter poort heeft een (waarschijnlijk recenter) bakstenen boog, en mergelstenen posten met negblokken.

Het woonhuis ligt, in afwijking van de gebruikelijke schikking, achteraan het erf ten zuidoosten. Grotendeels mergelstenen gebouw, voorzien van rechthoekige muuropeningen in kalkstenen omlijsting uit eind 18de- begin 19de eeuw.

Ten noordoosten van het erf bevinden zich de stallen, met de mestvaalt ervóór. Bakstenen gebouw van circa 1775, voorzien van getoogde deuren in een kalkstenen omlijsting met sluitsteen. De zijgevel aan straatzijde is voorzien van mergelstenen asemgaten.

Ten zuidwesten van het erf, de dwarsschuur, een mergelstenen gebouw, voorzien van gesmeed ijzeren muurankers en een getoogde mergelstenen rondboogpoort in erfzijde- en buitengevel. De ongebruikelijke ligging van de dwarsschuur wordt mogelijk verklaard door een thans verdwenen weg, die vlak langs deze zijde van de hoeve de Sapstraat met de ten zuiden gelegen Schoolsteeg verbond (aangeduid op de Ferrariskaart en in de Atlas van de Buurtwegen); de karren konden dus langs hier de schuur bereiken en moesten niet over het erf manoeuvreren.

In de Atlas van de Buurtwegen staat ook nog het bakhuis aangeduid in de boomgaard achter de hoeve; dit is thans verdwenen.

De omgeving naast (rechts) en achter de hoeve wordt nu door boomgaarden ingenomen. Dit was in de tweede helft van de 18de eeuw alleen zo voor het perceel achter de hoeve; rechts naast de hoeve lag een omhaagde akker. Deze volledige open ruimte, "*Aen Paemen*" genaamd en afgebakend door de Sapstraat, Grammestraat en Schoolsteeg, bleef in het huidige dorpsgezicht bewaard.

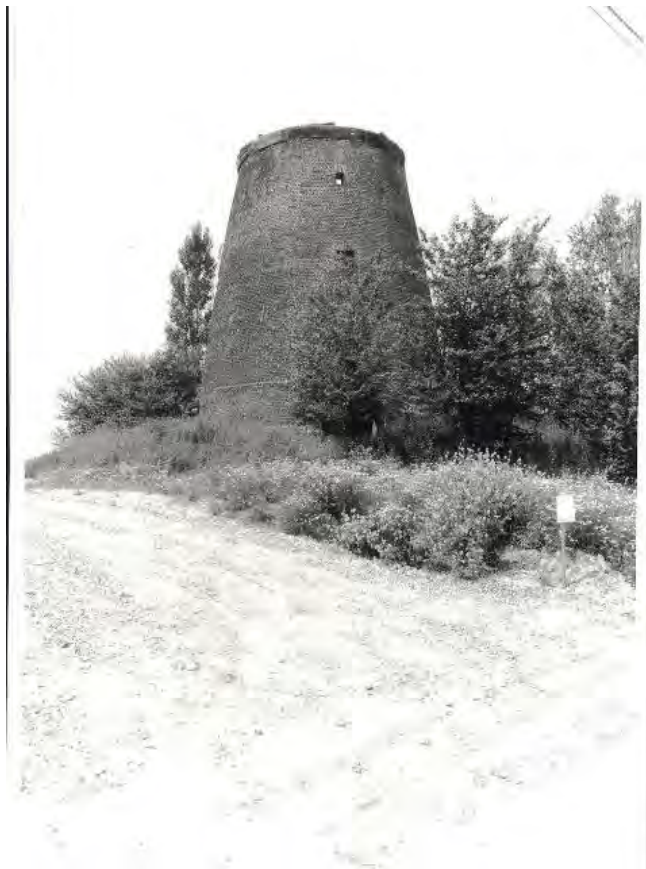
Bron: Schlusmans F. 1996: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Bilzen - Maasmechelen*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N3, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

(<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/665>)

5. Vlijtingen (Riemst)

Molenromp van een windmolen (ID: 37013)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Riemst

Deelgemeente: Vlijtingen

Adres: Molenweg zonder nummer

Status: [Verbouwd of Gesloopt](#)

Vastgesteld: Nee

Beschermingen:

- Gebeurtenissen:**
- Adrescontrole Riemst (12-07-2007 - 12-07-2007).
  - Inventarisatie Riemst (10-01-1990 - 31-12-1990).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [windmolens](#)

Datering:

Stijl:

Trefwoorden:

Beschrijving

Bakstenen molenrump van een windmolen (bovenkruiertype), voorzien van rechth. vensters (strek) en een rondboogpoort met mergelstenen sluitsteen. Er staat reeds vier eeuwen een molen op deze plaats; de huidige molen vervangt een houten standaardmolen.

- SIMENON W., *Geschiedenis der voormalige heerlijkheid Vlijtingen*, Maastricht, 1901.

Bron: Schlusmans F. met medewerking van Vanthillo C. 1990: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Riemst - Tongeren*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N1, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

(<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/37013>)

Deze molen zou er dus moeten gestaan hebben ten tijde van de Slag bij Lafelt. Helaas is de precieze locatie er van niet gekend en is de molen intussen verdwenen.

6. Mopertingen (Bilzen), Molen

Windmolenromp (ID: 726)

Administratieve Gegevens

Alternatieve naam:

Provincie: Limburg

Gemeente: Bilzen

Deelgemeente: Mopertingen

Adres: Windmolenstraat zonder nummer

Status: [Verbouwd of Gesloopt](#)

Vastgesteld: Nee

Beschermingen:

- Gebeurtenissen:**
- Adrescontrole Bilzen (03-12-2007 - 03-12-2007).
  - Inventarisatie Bilzen (01-01-1996 - 31-12-1996).

Verdere informatie:

Beknopte karakterisering

Typologie: [windmolens](#)

Datering:

Stijl:

Trefwoorden:

Beschrijving

Ruïneuze resten van een bakstenen windmolenromp. De inplanting van een windmolen op deze plaats is oud: op de Ferrariskaart (1771-1777) staat hij aangeduid als een houten windmolen, genaamd "Moulin de Moperting", in de Atlas van de Buurtwegen als "Moulin à vent".

Bron: Schlusmans F. 1996: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Tongeren, Kantons Bilzen - Maasmechelen*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 14N3, Brussel - Turnhout.

Auteurs: Schlusmans, Frieda

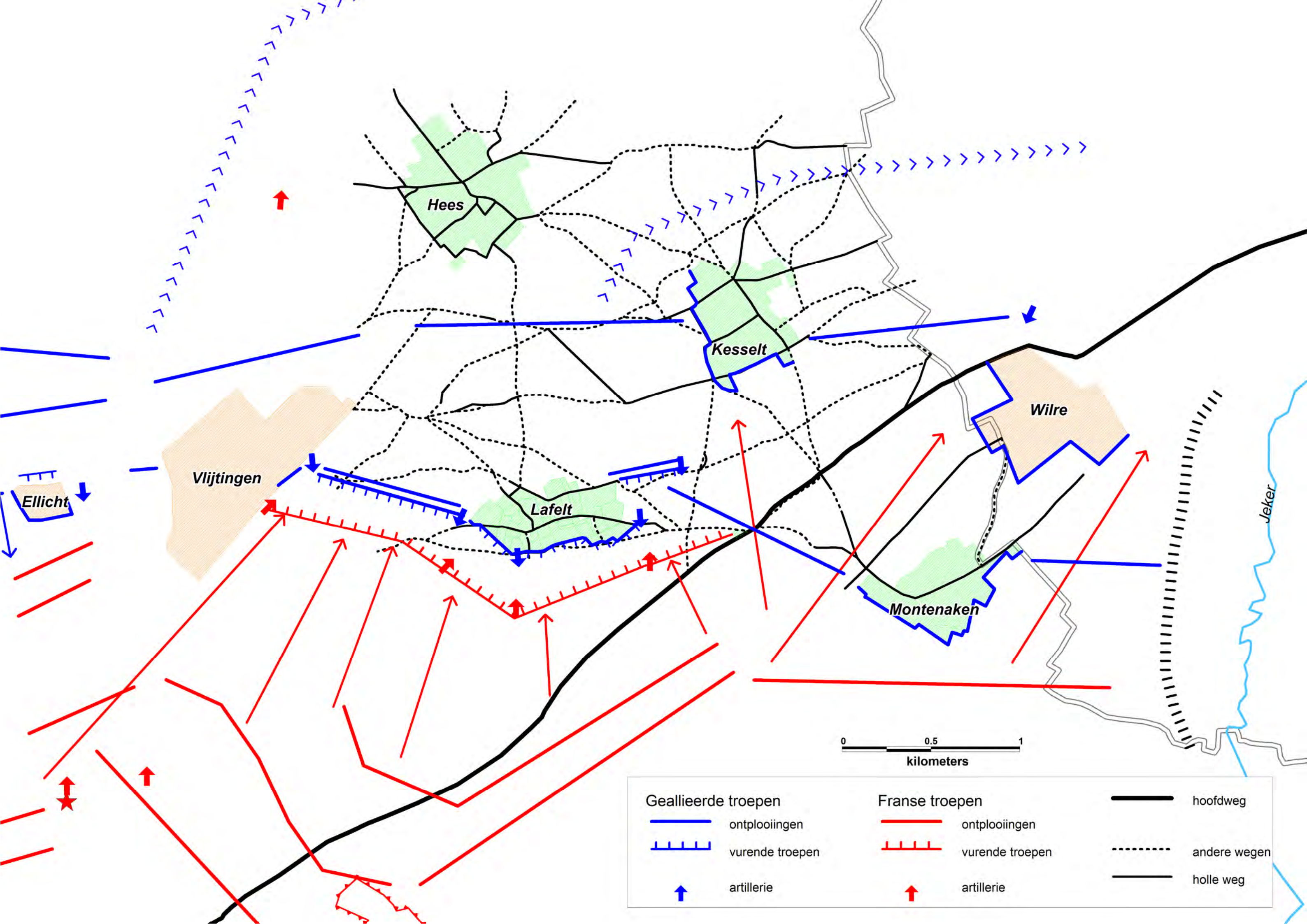
Datum: 1996

(<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/726>)

7. Herderen (Riemst), “Maison blanche”

Verskillende hoeves in De la Brassinnestraat en de Maastrichterstraat komen in aanmerking aangezien dit huis ongeveer naast/achter de Sieberg moet gelegen hebben en enkele van de hoeves in de Inventaris een kern hebben die reeds bestond ten tijde van de Slag bij Lafelt.

Geallieerde troepen

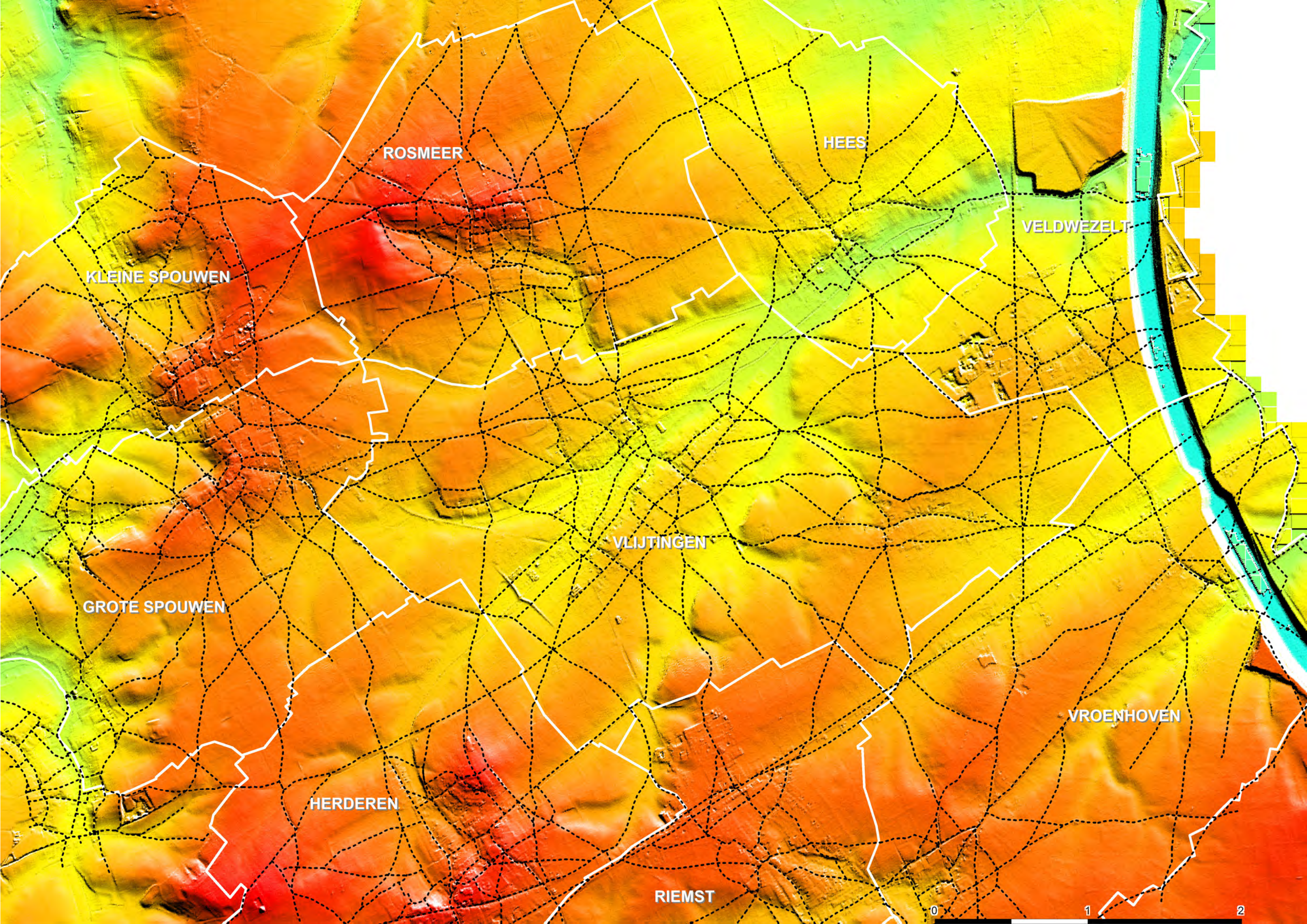
- ontploffingen
- vurende troepen
- artillerie

Franse troepen

- ontploffingen
- vurende troepen
- artillerie

- hoofdweg
- andere wegen
- holle weg

ROSMEER

HEES

VELDWEZELT

KLEINE SPOUWEN

VLIJTINGEN

GROTE SPOUWEN

VROENHOVEN

HERDEREN

RIEMST

0

1

2

